

RENDÉSZETTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

DR. TORMA ALBERT

**A női agresszivitás és a nők által elkövetett erőszakos cselekmények
orvosbiológiai és orvosszakértői aspektusai**

PhD-értekezés

Témavezető:

Dr. Tamási Erzsébet
tudományos kutató

aláírás

Budapest, 2025

TARTALOM

1. BEVEZETÉS	6
2. ELMÉLETI KERET	11
2.1. A női bűnözés alakulása	11
2.1.1. Tradicionális elméletek a női bűnelkövetők történelmi szerepéről	12
2.1.2. A női bűnözés dinamikája	13
2.1.3. A női bűnelkövetői magatartás sajátosságai	18
2.1.4. A női bűnelkövetők kriminológiai jellemzői	21
2.2. Az agresszió	27
2.2.1. Az agresszió fogalma	28
2.2.2. Az agresszió formái	34
2.2.2.1. Viselkedés-szemponturn megközelítés	34
2.2.2.2. Szándék alapú megközelítés	38
2.2.2.3. A jóindulatú és rosszindulatú agresszió	42
2.2.2.4. Az emberi agresszió felosztása Csányi Vilmos szerint	44
2.2.3. Az agresszió okai	45
2.2.3.1. Tanulásemélet	45
2.2.3.2. Frustrációelmélet	47
2.2.3.3. Pszichoanalitikai elmélet	49
2.2.4. Az agresszív viselkedés kialakulása az emberi egyedfejlődés során	50
2.2.5. Az agresszív magatartás megnyilvánulása a bv. intézetekben	52
2.2.6. Aktualitás az agresszió kutatásban: a COVID-19 járvány hatásai	53
2.3. Női agresszió	56
2.3.1. A női agresszió különbözősége a férfiakétól	56
2.3.2. A női agresszió kutatása – történelmi kitekintés	58
2.3.3. A női agresszió elméletei – háttérkutatás	61
2.3.4. A női agresszió fajtái	65
2.3.5. A női agresszió következményei – társadalmi reakciók	70
2.4. A család	73
2.4.1. A család fogalma	74
2.4.2. A család és a szocializáció kapcsolata	80
2.4.3. A kora gyermekkor jelentősége a családban	87
2.4.4. A kamaszkor jelentősége a családban	88
2.4.5. A család szerepe az öngyilkosság manifesztációjában	90
2.5. Az öngyilkosság	92
2.5.1. A szuicídium jelentősége	93
2.5.2. Történelmi kitekintés	93

2.5.3. Az öngyilkosság fogalma	95
2.5.4. Az öngyilkosság klasszifikációja	96
2.5.5. Az öngyilkossággal kapcsolatos tudományos elméletek	98
2.5.6. Az öngyilkosságot megelőző állapot	104
2.5.7. A szuicídum pszichoanalízise	107
2.5.8. A környezet szerepe az öngyilkosságban	111
2.6. Nők a börtönben	113
2.6.1. A börtön hatása a női elkövetőkre	114
2.6.2. A női fogvatartottakkal kapcsolatos statisztikai adatok	117
2.6.3. A kutatásban releváns bűncselekmények részletezése	121
2.6.4. Agresszió a női börtönben	123
2.6.5. A nők egészségügyi állapota börtönviszonyok között	127
2.6.6. Öngyilkosság és börtön	130
2.7. Neurobiológiai alapok	132
2.7.1. Büntetőeljárás és orvostudomány – etikai megfontolások	133
2.7.2. Az idegrendszer anatómiája	138
2.7.3. Az emberi viselkedést szabályozó idegi alkotóelemek	139
2.7.4. A nők és a férfiak közötti különbségek neurobiológiai alapjai	143
2.7.5. A hormonok szerepe az emberi magatartásban	147
2.7.5.1. A hormonok általánosságban	147
2.7.5.2. A tesztoszteron	149
2.7.5.3. A kortizol	152
2.7.5.4. A bűnelkövetés és a hormonok összefüggései	156
2.7.5.5. Rizikófaktorok és epigenetika	158
2.7.5.6. A tesztoszteron, a kortizol és az agresszivitás összefüggései	160
2.7.5.7. Az úgynevezett kettőshormon hipotézis	163
2.7.5.8. Az agresszivitást jelző hormonszintek nőkben	165
3. KUTATÁSI CÉLKITŰZÉS ÉS PROBLÉMAFELVETÉS	168
3.1. Kutatási hipotézisek	168
4. VIZSGÁLATI MÓDSZEREK	170
4.1. Vizsgált személyek	170
4.2. A vizsgálat menete és a strukturált kérdések	171
4.3. Kutatási módszertan	173
4.4. Az adatfeldolgozás szempontjai	176
5. EREDMÉNYEK	179
5.1. Az 1. számú fogvatartott	179
5.1.1. Elkövetett bűncselekmények	179
5.1.2. Családi anamnézis	179

5.1.3. Öngyilkossági kísérlet és depresszió	180
5.1.4. Agresszivitási attitűdök	180
5.2. A 2. számú fogvatartott	182
5.2.1. Elkövetett bűncselekmények	182
5.2.2. Családi anamnézis	182
5.2.3. Öngyilkossági kísérlet és depresszió	184
5.2.4. Agresszivitási attitűdök	184
5.3. A 3. számú fogvatartott	186
5.3.1. Elkövetett bűncselekmények	186
5.3.2. Családi anamnézis	186
5.3.3. Öngyilkossági kísérlet és depresszió	187
5.3.4. Agresszivitási attitűdök	187
5.4. A 4. számú fogvatartott	190
5.4.1. Elkövetett bűncselekmények	190
5.4.2. Családi anamnézis	190
5.4.3. Öngyilkossági kísérlet és depresszió	191
5.4.4. Agresszivitási attitűdök	191
5.5. Az 5. számú fogvatartott	193
5.5.1. Elkövetett bűncselekmények	193
5.5.2. Családi anamnézis	194
5.5.3. Öngyilkossági kísérlet és depresszió	195
5.5.4. Agresszivitási attitűdök	195
5.6. A 6. számú fogvatartott	197
5.6.1. Elkövetett bűncselekmények	197
5.6.2. Családi anamnézis	199
5.6.3. Öngyilkossági kísérlet és depresszió	200
5.6.4. Agresszivitási attitűdök	200
5.7. A 7. számú fogvatartott	203
5.7.1. Elkövetett bűncselekmények	203
5.7.2. Családi anamnézis	204
5.7.3. Öngyilkossági kísérlet és depresszió	205
5.7.4. Agresszivitási attitűdök	205
5.8. A 8. számú fogvatartott	206
5.8.1. Elkövetett bűncselekmények	206
5.8.2. Családi anamnézis	207
5.8.3. Öngyilkossági kísérlet és depresszió	208
5.8.4. Agresszivitási attitűdök	208
5.9. A vizsgált fogvatartottak laboratóriumi eredményei	210
6. MEGBESZÉLÉS	211
6.1. Az eredmények táblázatos összegzése	211

6.2. A laboratóriumi eredmények táblázatos összegzése	214
6.3. Összesített, egységes eredmény-táblázat	214
7. ÖSSZEFOGLALÁS	216
7.1. A kutatás összegzése; az új tudományos eredmények bemutatása	217
FELHASZNÁLT IRODALOM	220
PUBLIKÁCIÓS LISTA	231

1. BEVEZETÉS

A dolgozat címe is kifejezi, hogy számos tudományág együttes ismerete és áttekintése szükséges ahhoz, hogy közelebb kerülhessünk az agresszív viselkedés és erőszakos bűncselekmények megértéséhez és kezeléséhez. Mindehhez először össze kell gyűjteni azokat az eddig felgyűlt ismereteket, amelyeket több, ráadásul egymással is vitában álló, vagy nehezen együttműködő tudományág mindezidáig felhalmozott.

Nyilvánvaló azonban, hogy egy doktori értekezés szerzője valamennyi tudományban való alapos jártasság és ismeret hiányában összegzésre csak úgy vállalkozhat, ha kiemel egy kérdéskört, és meghatározza a vezérfonalat, annak okából, hogy az elfogadott általános ismeretekkel összhangban választ adhasson a feltett kérdésekre. Orvosi végzettséggel, jogász képzettséggel, négy szakvizsgával, rendőrtiszt felsőfokú diplomával és börtönorvosi gyakorlattal adódott a szerző témaválasztása: az agresszív cselekmények mibenlétének vizsgálata a női elítéltek körében – orvosbiológiai szempontból. Tekintettel arra, hogy az orvosi, természettudományos kísérletek, kutatások lefolytatása nemcsak rendkívül körülményes, de komoly anyagi kiadásokkal is jár, így a dolgozat céljának elérése szempontjából az látszott megvalósíthatónak, hogy a témában összegyűjthető alapvető és általános tudományos ismeretek rendszerezésre kerüljenek, valamint a további kutatások lehetőségei is feltáruljanak. Mindemellert a dolgozat „case serious”, azaz esettanulmányt is tartalmaz, természetesen mindazokkal a lehetőségekkel és korlátokkal, amelyet egy doktori értekezés keretei és a kutatás technikai-anyagi feltételei megengednek.

A dolgozat célja kettős: egyfelől, társadalomtudományi háttérrel teremteni a női agresszivitás orvosi megközelítésének, másfelől bemutatni a női elkövetők esetében a tesztoszteron és kortizol hormonszintek agresszióhoz kapcsolódó összefüggéseit. Természetesen a kérdéskör minden részletére, valamennyi tudományág és kutatás, megállapítás, vita részleteinek ismertetésére nem csak terjedelmi okokból, de az ismeretek bőségének, szerteágazásának okából sem vállalkozhat a szerző.

Az erőszakos cselekmények vonatkozásában a női elkövetők vizsgálata javarészt társadalomtudományon, kriminológiai szempontok elemzésén alapult, elsősorban a nők társadalomban, családban elfoglalt szerepének körbejárásán. Az általam vizsgált igazságügyi orvosszakértői esetek tanulmányozása és az ezzel kapcsolatos nemzetközi trendek, valamint a jelen tanulmányban ismertetésre kerülő szakirodalmi adatok alapján az látható, hogy a női elkövetők szerepe az erőszakos bűnelkövetésben kitapintható változáson ment keresztül az utóbbi években, évtizedekben és nem csak arányaiban fokozódott, hanem erőszakosság tekintetében is

hangsúlyosabb a nők megnyilvánulása a tettesi oldalon. Kevésbé vizsgált és egyben új irányzatnak is tekinthető a nők agresszivitásának természettudományos alapokon nyugvó, neurobiológiai vizsgálata, amely a társadalomtudományoktól túlnyomórészt szeparáltan, élettani alapokon kívánja megközelíteni a női specifikumokat e tárgyban.

Ahhoz, hogy a női bűnözéssel kapcsolatosan egyáltalán bármiféle tudományos vizsgálat kellő alappal rendelkezzen, mindenekelőtt át kell tekinteni – némi történelmi kitekintést, tradicionális elméletek megismerését követően – azokat a mutatókat, amelyek világszerte és hazai viszonylatban is rámutatnak a női bűnelkövetői magatartás dinamikájára, nemzetközi trendjeire. A kutatási téma okán, tekintve, hogy az agresszió központi fogalom a vizsgálatban, így elsősorban a nők által elkövetett erőszakos bűncselekményekre szükséges fókuszálni. Azért is lényeges e paraméterek áttekintése, mert választ ad arra a kérdésre, miért a női tettek kerülnek górcső alá az általam elvégzett vizsgálatban. Nem csak azért bír tudományos jelentőséggel a téma kutatása, mert a neurofiziológiai háttér tanulmányozása alulreprezentált a társadalomtudományos megközelítéshez képest, hanem annak okán is, hogy a női erőszakos bűnelkövetői magatartások előretörésével rendvédelmi, bűnmegelőzési jelentősége is van az ide vezető út feltérképezésének. Ebben a körben a nők és a férfiak közötti bűnelkövetői specifikumokat is meg kell vizsgálni, melyek tehát azok a bűnözői magatartási sajátosságok, amelyek kifejezetten a nőkre jellemzők. Nem megkerülhető az a kérdés sem, milyen tényezők vezetnek arra, hogy egy nő a nemiségétől alapesetben oly távol álló erőszakos bűncselekmény elkövetését megvalósítsa, mit mond a szakirodalom arról, hogy a női tettek milyen kriminológiai specifikumokkal rendelkeznek.

A nők által elkövetett erőszakos bűncselekmények központi fogalma az agresszió. Annak ellenére, hogy egy, a mindennapok során általánosan használt terminusról van szó, összességében a könyvtárnyi szakirodalom is csak próbálkozásokkal jellemezhető a tudományos definíció megalkotása tekintetében. Nyilvánvaló, hogy az agresszió alapjai az evolúcióval függenek össze és olyan hétköznapi fogalmakkal társulnak, mint például a versengés, vagy vetélkedés. Különböző elméletek állnak rendelkezésre a tudományban az agresszió kialakulásáról, annak csoportosításáról, amelyek megismerése közelebb visz e hatalmas témakör átlátásához. Gyakorlati jelentősége okán szükséges foglalkozni az agresszió megnyilvánulási formáival, így elsősorban a napjainkra jellemző verbális agresszióval, de e körbe tartozik az agresszió okainak feltárása is. Az agresszív viselkedés kialakulása egy fejlődési folyamat eredménye és már e helyütt, az alapfogalmak körbejárásakor előtérbe kerül az emberi egyedfejlődés két, kitüntetett szakasza, nevezetesen a koragyermekkor és a kamaszkor, valamint a család meghatározó szerepe. A kutatási téma alapján semmiképpen sem hagyható ki és önálló szakaszt igényel.

nyel az agresszió megnyilvánulása a büntetés-végrehajtási intézetekben. Az agresszió tanulmányozásának a COVID-19 világjárvány különös aktualitást adott, tekintettel arra, hogy a pandémia elsősorban a párkapcsolati erőszak vonatkozásában eredményezett változást, amelynek vizsgálata teljessé teszi a témakör tanulmányozását.

Az agresszió „nagy halmazán” belül kitüntetett figyelmet és ezáltal önálló fejezetet igényel a női agresszió körbejárása. Mindenekelőtt annak áttekintése szükséges, hogy a női agresszió egyáltalán miben különbözik a férfiak általi agresszív viselkedéstől és nem kerülhető meg az e témában történt kutatások történeti áttekintése sem. Külön szakaszban kerülnek feltérképezésre a női agresszióval kapcsolatos elméleti háttérkutatások és az önálló jelleget mutatja az is, hogy a női agresszió felosztása is külön fejezetet igényel. Annak okán, hogy a női agresszió megnyilvánulása eltérő társadalmi következményeket von maga után a mondhatni, megszo-kottá vált férfi agressziótól, e hatásokat elemezni és értékelni szükséges, tekintettel arra, hogy szinte szakirodalommá nőtte ki magát a társadalmi reakciók vizsgálata a női erőszakos cse-lekményekkel összefüggésben.

Az agresszió kapcsán előkerült a család jelentősége és a két, kitüntetett korszak az emberi fejlődés során, a koragyermekkor és a kamaszkor. A jelen kutatásban való kiemelt szerepük okán szükséges és indokolt e témakörökkel részletesebben foglalkozni a dolgozatban. A család, hasonlóan az agresszióhoz, egyáltalán nem könnyen definiálható, annak ellenére, hogy „magától értetődőnek” vélhetnénk a jelentését, a pontos fogalomhasználathoz át kell tekinteni, mit is értünk valójában család fogalma alatt. Miután az ember szocializációs folyamata első-sorban a családban realizálódik, ezért a család és a szocializáció, szorosán összekapcsolódik. E körben szükséges – családszociológiai, fejlődés-életteni tekintetben – a kora gyermekkor és a kamaszkor részletesebb elemzése és megismerése.

Mindemellett a család számtalan pozitív jellemzője mellett negatív mintát is szolgáltat, amelyre – kutatásunk szempontjából – az egyik legeklektásabb példa az öngyilkosság kérdésköre. Az öngyilkosság jelentősége a későbbi agresszív magatartás kialakulásában nem kétsé- ges és önálló rizikófaktorként értékelendő tudományos szempontból. Ezért némi történeti ki- tekintést követően nélkülözhetetlen az öngyilkosság fogalmát is tisztázni, továbbá megismerni az ide vonatkozó releváns tudományos elméleteket. E körben kiemelt jelentőséggel bír az ön- gyilkosság klasszifikációja, amelynek tanulmányozása lényegesen elmélyíti a fogalmi ele- mekkel kapcsolatos ismereteket. Mind az egyén életében, mint a későbbi következményeket illetően a legjelentősebb periódus az öngyilkossággal kapcsolatos események tekintetében az önpusztítást megelőző állapot, amelynek részletes körbejárása segít megérteni, milyen folya- matok vezetnek a szuicid cselekmény, vagy kísérlet manifesztációjához. Az öngyilkosság is,

ahogyan az agresszióval kapcsolatban is megállapítható volt, szorosan kapcsolódik a pszichikumhoz, az önpusztítás patomechanizmusában bizonyos szabályszerűségek fellelhetők. Mindemellett nem csak a család, hanem a tágabb értelemben vett környezet is meghatározó jelentőséggel bír e témakörben. Az öngyilkosság részletes körbejárása azért is nélkülözhetetlen a kutatási téma szempontjából, mert mint látni fogjuk, a nők által elkövetett erőszakos cselekmények jellemzően érzelmi indíttatásúak, érzelmi töltettel rendelkeznek és az autoagresszió motivációja alapvetően szintén érzelmi jelleggel bír, ezáltal a nők fokozottabban veszélyeztetettebbek a szuicídum szempontjából.

Önálló fejezetben szükséges elemezni a nők börtönben eltöltött időszakát, a női börtönök világát. E vonatkozásban a kulcskérdés elsősorban az, hogy a börtön milyen hatással van a női elkövetőkre. Át kell tekinteni a témakörrel kapcsolatosan rendelkezésre álló nemzetközi és hazai statisztikai adatokat és e körben foglalkozunk azoknak a bűncselekményeknek a megismerésével, amelyek a kutatás során előtérbe kerülnek. Az agresszió a női börtönökben sem „hiánycikk”, vizsgálendő tehát annak megnyilvánulása a női elítéltek tekintetében. Börtönkörülmények között a nők egészségi állapota a helyzetből adódóan romolhat és az öngyilkosságra való belső készítés sem idegen azokban a büntetés-végrehajtási intézményekben, amelyekben nők kerültek elhelyezésre – az e vonatkozásban rendelkezésre álló adatok áttekintése a kutatási téma szempontjából jelentőséggel bír.

Kutatásom az erőszakos viselkedés hátterében meghúzódó természettudományos megközelítésre fókuszál. A neurobiológiai fejezetben a koncepció felhasználhatóságának témaköre kerül ismertetésre a büntetőeljárásban, valamint a kérdés etikai vonzata, mivel a gyakorlati jelentősége a témakörnek ismereteim és tapasztalatom szerint ebben rejlik. Nem kerülhető meg az idegrendszer anatómiájának, valamint az emberi viselkedést szabályozó idegi köröknek a megismerése, továbbá a nők és férfiak közötti különbségek neurobiológiai alapjai is támpontot adnak a vizsgálatok értelmezéséhez. A dolgozat esszenciáját a hormonokkal kapcsolatos vizsgálatok képezik, ezért szükséges megismerkedni a hormonokkal, különösen a kutatás szempontjából legfontosabb két hormonnal, a tesztoszteronnal és a kortizollal, azok bűnelkövetéssel és az agresszivitással való összefüggéseivel, valamint egymáshoz való viszonyukkal – az úgynevezett kettőshormon-hipotézis fogalmával. Kulcsfontosságú az epigenetika fogalmának tisztázása és a rizikófaktorok ehhez kapcsolódó szerepének megismerése. E körben tisztázandó, hogy mely hormonszinteket tekinthetjük az agresszivitás szempontjából alacsonynak vagy magasnak nők esetében.

A női bűnözés mutatói, az agresszió témaköre, a család és az öngyilkosság szakirodalmi áttekintése és a neurobiológiai – jelen kutatáshoz szükséges – alapinformációk megismerését

követően fogalmazható meg az a tudományos probléma, amely a dolgozat központi kérdésfelvetését, a hipotéziseket képezi. A kutatás kifejezetten és nyomatékosan a természettudományos megközelítést tartja szem előtt azzal, hogy a jelenség komplex vizsgálata okán tekintetbe veszi azon egyéb – társadalomtudományi – tényezőket is, amelyek a neurobiológiai szempontú vizsgálathoz szükségesek, azok befolyásoló hatása révén. A kutatási hipotézisek megfogalmazásakor ennek megfelelően a társadalomtudományi és orvosbiológiai tudományterületek összehangolása, a hormonszintekre vonatkozó felvetések, a rizikófaktorok kutatásba történő beemelése, továbbá a vizsgált alanyok agresszivitási szintje kerül górcső alá.

A dolgozat nem foglalkozik a női bűnözés teljes spektrumával, így az elkövetővé válás vagy áldozatiság aspektusaival sem, ahogy a női bűnözés egyéb szegmenseivel sem, például csecsemőgyilkosságtól a prostitúcióig. Nem foglalkoztam – miután távol esik kutatásomtól – a női bűnözés különféle ideológiai–elméleti megközelítésének ismertetésével, ilyen például a feminista szemlélet a kérdéskör megközelítésében. A kutatás iránya főként a természettudomány és az orvostudomány oldaláról vizsgálja kifejezetten a női agresszivitás megnyilvánulásának jeleit és annak neurológiai, biológiai tényezőit, börtönbüntetésüket töltő erőszakos női bűnözők körében. A korábban megjelent, a női bűnözés kutatásának társadalomtudományi szakirodalma főbb eredményeinek összefoglalása mellett egy új megközelítést, az eddigi ismeretek kiegészítését jelentheti a női bűnelkövetés természettudományos, orvosbiológiai szempontú vizsgálata.

2. ELMÉLETI KERET

2.1. A női bűnözés alakulása

„A férfiak és a nők sosem fogják ugyanúgy látni a dolgokat.”

(Papp Csilla, író)

A kutatás fókuszában a női erőszakos bűnelkövetői magatartás neurobiológiai hátterének vizsgálata áll, azonban ahhoz, hogy egyáltalán tudjuk, pontosan milyen jelenség orvosiológiai szempontú megközelítését vesszük górcső alá, a női bűnelkövetői magatartás áttekintése szükséges, nem csak „pillanatkép” szemléletben, hanem annak alakulásában, trendjeiben, nemzetközi jellemzőiben elmerülve. A női tettesek által megformált bűnözői összkép, mint az később látható lesz, eltér a férfiakétól, kriminológiai specifikumokkal rendelkezik, ennek okán is szükséges külön a női bűnözéssel önállóan foglalkozni. A női bűnözéssel kapcsolatos átfogó áttekintés tehát a téma társadalomtudományi alapjainak egyik meghatározó szeletét szolgáltatja.

A női bűnözés kutatásának túlnyomórészt magyar szakirodalma korántsem olyan bőséges, mint azt a téma megérdemelné. Az alábbi összefoglalás és ismertetés, amely a kérdéskör nemzetközi és magyar kutatásának történetét, továbbá megállapításait összegzi, igen kevés nagylelegzetű monográfiát, sokkal inkább kisebb, rövidebb tanulmányokat és részkutatásokat tartalmaz.

Jelen fejezet a nők által elkövetett bűncselekményekre és az elkövetőkre fókuszál, ismertetve annak a kérdésnek a kutatásokban megjelenő hátterét, hogy milyen tényezők juttatnak egy nőt abba az egyébként a nőiségtől távol álló és alapvetően méltatlan helyzetbe, hogy erőszakos bűncselekmény elkövetéséért jogerősen elítélje a bíróság és a társadalom kirekessze magából igen hosszú időre. „A legtöbb emberi kultúra a múltban is és ma is keresi a módját, hogy a fiatalabb nemzedéknek miként adja át a tudást, mindazon információkat, értékeket és normákat, amelyek az emberi nemiségre, szexualitásra vonatkoznak. Ez nem mindig sikerül, sőt inkább sikertelennek mondható, mert – túl a tudományos, szakmai magyarázatokon – sok tényező befolyásolja az adott kornak megfelelő információk átadását, és mert a politikai, egyházi, általános közgondolkodás és akarat irányítja a véleményformálást”- írja Forrai Judit (2016). E kutatások társadalmi jelentősége okán lényeges annak áttekintése, hogyan alakultak a női bűnözés adatai az elmúlt időszakban. Az sem mellőzhető, hogy milyen kriminológiai

jellemzők tapinthatók ki az agresszív női cselekmények tekintetében és milyen tendenciák figyelhetők meg a kutatás tárgyát képező témában.

A dolgozat nem nélkülözheti a női bűnözés kutatásának rövid ismertetését. A szakirodalom nem bővelkedik e kérdéskör széles szakirodalmával, a szerzők alig néhány kutatás és tudományos alapmunka idézésével, ismertetésével foglalkoznak, amelynek alapját a téma kutatásának máig legkiemelkedőbb szerzője, Raskó Gabriella vetette meg. Jelen dolgozat sem választhat más kiinduló pontot a női bűnözés történeti ismertetéséhez.

2.1.1. Tradicionális elméletek a női bűnelkövetők történelmi szerepéről

Történeti források és történeti események számos példája mutatja, hogy a nők részvétele a bűncselekmények elkövetésében nem kizárólag korunk jellegzetessége.

Raskó Gabriella (1998) kutatása máig az egyetlen, amely nemzetközi és magyar történeti források alapján ad összefoglalót a női bűnözés megjelenéséről, annak alkalmairól. A következőkben monográfiájára alapozva kerülnek összefoglalásra a legjellemzőbb, nők által elkövetett bűnözési formák, történeti megközelítésben.

Xerxes perzsa király (i.e. 485–465) kegyencnője Amestris egyik riválisának anyját elfogatta, mellét, ajkát, fülét levágatta és ilyen állapotban küldte vissza lányához. E történelmi példán tetten érhető a női motívum; az anyán mint a női mivolt megtestesítőjén állt bosszút a nő. A császárkori Rómában Germanicusnak, a nagy hadvezérnek a lánya, Agrippina a méregkeverés szakértőjévé vált, saját maga pedig állandóan ellenmérget szedett a megmérgezés elkerülése végett, azonban saját anyjának megmérgezése többszöri próbálkozás ellenére sem sikerült. A X. században Hohenwielben uralkodó Hadawig sváb hercegnő a Sankt Gallen-i kolostor krónika szerint áldozatait korbácsolásra ítélte, ám előbb hajukat kitépette, bőrüket lenyúzatta. E példa illusztrálja, hogy a női brutalitás adott esetben semmivel sem lekerekítettebb vagy másabb, mint férfitársaié. Nem ritka történelmi vetületben vizsgálva, hogy a szadista hajlam a szexualitással párosul. Medici Katalin, aki 1560-ban ragadta magához a hatalmat, szolgálólányait mezítelenre vetkőztette, ütötte és korbácsolta, majd ily módon felkeltett vágyait kielégítette. Hasonló összekapcsolódást figyelhetünk meg a XVII. századból Báthory Erzsébet esetében is, aki még az adott kor erőszakos jellegét figyelembe véve is messze túlzásokba esett erőszakosságában és szadizmusában, amelybe előszeretettel maga is beszállt, sőt, egyik korabeli krónika szerint inget kellett cserélnie a vértől és izzadságtól való szennyezettsége okán. A későbbi korokban is lehet példát találni az erőszakos női bűnelkövetésre. Mary Ann Cotton arzénal ölte meg anyját, három férjét, egy szeretőjét, hat nevelt és hét saját gyermekét,

amellyel kapcsolatban mai szemmel felvetődhet a beszámíthatatlanság vagy legalábbis az elmevizsgálat szükségességének kérdése. Sarah Harriet Thomas 18 éves leány esetében ez utóbbi nem maradt el, midőn a cselédeivel rendkívül durván bánó 61 éves bristoli magányos hölgy fejét egy nagy kővel zúzta szét. A debilitásban szenvedő női gyilkost, aki a krónikák feljegyzése szerint önszántából sehogyan sem akart a bitófa alá állni, 6 héttel tette után felakasztották. Elisabeth Marshot 14 éves leány 70 éves nagyapját ölte meg két erőteljes csapással, mutatva, hogy a női fizikai erő szükség esetén megsokszorozódhat és a „gyengébbik nem” meghatározás időnként felülvizsgálatra szorul. Ann Lawrence 29 évesen, 1867 januárjában 4 éves kisfiának vágta el a torkát borotvával, élettársát pedig egy kertészsarlóval 13-szor sebezte meg. Mary Eleanor Pearcey 24 éves nőt pedig közvetett bizonyítékok alapján végezték ki szeretője feleségének és annak 1,5 éves gyermekének brutális kegyetlenséggel, konyhai szeletelőkéssel történő megölése és megcsonkítása miatt (Raskó, 1978).

2.1.2. A női bűnözés dinamikája

A női bűnözésről, a nők által elkövetett bűncselekmények jellegéről szóló monográfiák és tanulmányok hazai szakirodalmi meglehetősen szegényes (Raskó, 1978; Tamási, 2020). A jelenség háttérében vélhetően az áll, hogy egyfelől a női bűnözést általánosságban nem tartották jelentősnek, vagy kutatásra érdemesnek, továbbá a nők által elkövetett bűncselekmények és tipizálások önállóságát is megkérdőjelezték, hangsúlyozva, hogy a nemek szerinti különválasztást tudományos szempontból értelmetlennek tartják. Az elmúlt évtizedek bűnügyi statisztikai, életvitel-változásai azonban egyre inkább afelé fordították a figyelmet, hogy a bűnözés, illetőleg egyes bűnelkövetői magatartások vizsgálatánál egyre nagyobb figyelmet szükséges fordítani az egyes bűnözői csoportokra, idetartoznak például a fiatalok, a gyermekbűnözés témaköre; természetesen e körben a figyelem a női bűnözésre is ráirányult. Ennek megfelelően már évtizedekkel ezelőtt kitapintható volt egy, a női bűnözés növekedését jelző és annak társadalmi veszélyességére is a figyelmet felhívó tendencia, amelynek egyik legkorábbi testet öltő formája az 1975 szeptemberében Genfben tartott ENSZ V. kongresszusa. Az ehelyütt kialakult álláspont szerint a női bűnözés mutatja a legnagyobb változást és világszerte növekedést mutat; a női tettesek önállóbbakká és agresszívabbakká váltak, amelynek háttérében az akkoriban fellángoló emancipációs életvitelt és tendenciát lehet sejteni. Az említett kongresszust megelőző, hozzávetőleg 1–1,5 évtizedes időszakban a női bűnelkövetők száma majdnem megkétszereződött az Egyesült Államokban, továbbá Franciaországban is, ám növekedést mutatott olyan, hagyományosan alacsony női bűnözési arányt produkáló országok-

ban is, mint például Japán vagy Ausztrália. A jelzett időszakban, Brazíliában a nők által elkövetett bűncselekmények abszolút számában közel 90%-os emelkedés volt tapasztalható és Indiában hasonló ütemben nőtt meg a női fogvatartottak száma. Már 1973-ban New Yorkban 23 önálló női gengszterbanda működött, amelynek tagjai zömmel fiatalok voltak. Az erőszakos jellegű bűncselekmények mellett az intellektuális bűncselekmények hangsúlya is növekedést mutatott a női bűnözésben, tekintettel arra, hogy például a csalás és sikkasztás tekintetében a fenti időszakban az Egyesült Államokban e bűnözési szakágakban 133%-os volt a növekedés a vonatkozó FBI-adatok szerint. A fent említett kongresszust követő időszakban sem változott a tendencia, a rendezvény utáni, közel 1,5 évtizedes statisztikai adatokat vizsgálva látható, hogy például Németországban a női bűnözés aránya 17,5%-ról 22,5%-ra nőtt, az Egyesült Államokban pedig a letartóztatott nők aránya közel 80%-kal emelkedett, ezzel szemben azonban a férfiaké csupán ennek felével, azaz 40%-kal mutatott növekedést (Raskó, 1978).

A női bűnözés előretörését mutatják az utóbbi években napvilágot látott tanulmányok, valamint statisztikai adatok (Tamási, 2020). Az egyik legszélesebb körű felmérés 76 vizsgált ország büntető igazságszolgáltatásának adatait vette górcső alá a 2004–2013 közé eső időszakban, amelyben, általánosságban, az az eredmény született, hogy a regisztrált bűncselekmények 16%-át követték el nők. Magyarországon ugyanez a tendencia figyelhető meg, 2005 óta a vizsgált érték 16–17% között mozog. Összességében világszerte csökkenő tendenciát mutat a férfiak bűnözése, míg a nőké enyhén emelkedik; Európában és Ázsiában növekszik a női bűnözés aránya, azonban az amerikai kontinensen csökken. Magasabb a nők elkövetőként megjelenése, azonban szexuális áldozattá válása is azon országokban, ahol nagyobb a társadalmi szabadság, értve ez alatt azt, hogy a szabadság eszméje minden mást megelőz, továbbá jelentős a nők részvétele a társadalom nyilvánosságában és közéletében is (például pénzügyek vagy hatalom terén). Ezzel ellentétes tendencia is érvényesül az egyszerűbb bűncselekmények vonatkozásában, mint például a kis értékű lopás, amely a szegény vagy marginalizálódott körben élő nőkre jellemző. Törvényszerűnek mutatkozik, hogy a magasabb életszínvonalat felmutató országokban a bevételek emelkedésével a férfi bűnelkövetők száma csökken, míg a közepesen fejlett és az alacsony gazdasági szintű országokban ez a tendencia alig mutatható ki. Általános törvényszerűség az is, hogy azokban az államokban, ahol a férfiak bűnözése magasabb, ott a nőké is, ahol a férfiak bűnözése pedig alacsonyabb, ott a nőké is, továbbá ahol a férfiaké csökken, ott a nőké is csökken. A különbségek kisebbek azokban a társadalmakban, amelyekben a nemi szerepek közötti eltérések is csekélyebbek, ahogy a fejlettnek mondott országokban, a városi környezetben, a háborús területeken, illetve az idősebbek kö-

zött, amennyiben összehasonlítjuk a békés időszakokkal és időnként a kisebbségek körében is. A nők az intim (otthoni, ismerős vagy személyes) környezetükben általában hozzátartozóik (például kapcsolataik, családtagok, gyerekek), továbbá ritkábban idegenek ellen követnek el bűncselekményeket. Szemben e tendenciával a férfiak a szélesebb társadalmi környezetben bűnöznek és döntően egymás közötti bűncselekmények elkövetői, valamint áldozatai is. A szexuális bűncselekmények esetében a férfiak többsége egyértelmű minden szituációban, függetlenül attól, hogy az áldozat ismerős vagy idegen. Amíg a férfiak száma és aránya csökken a börtönbe zárt személyek körében, addig a nőké emelkedik. Az erőszakos bűncselekmények esetében a férfiak aránya az Egyesült Államokban 1993-ban 5:1 arányú volt, 2012-ben 3:1. A kutatók szerint a számok és arányok növekedésének hátterében a családi függőség, a diszkrimináció és a halmozottan hátrányos helyzet áll. A bebörtönzési trend szerint általánosan elmondható, hogy 2004 és 2013 között mind a férfi, mind a női börtönlakók száma növekedett, de míg a férfiaké 15%, addig a nőké 18%-kal. A fogvatartottak aránya az amerikai kontinensen a legmagasabb és Afrikában a legalacsonyabb. Bármely régiót tekintve, általában 5%-uk nő (Tamási, 2020).

Az Egyesült Államok statisztikái alapján megállapítható, hogy az 1960-tól 1997-ig eltelt időszakban a nemek közötti bűnözési arány közeledett egymáshoz, akár a vagyon elleni bűncselekményeket tekintve, akár az erőszakos bűncselekmények adatait nézzük. A tendencia alapján a nők által elkövetett erőszakos bűncselekmények, úgy mint súlyos testi sértések vagy rablások, illetőleg gyújtogatások aránya szignifikánsan emelkedik, ezzel ellentétben azonban a férfiak vonatkozásában ilyen emelkedés nem volt kimutatható (Tamási, 2006, 547. o.)

A fogvatartotti populáció szempontjából a legdinamikusabb növekedést a női elítéltek produkálják. A 2000-es évek elejétől a börtönben lévő nők száma 50%-kal növekedett a korábbiakhoz képest. Indonéziában és Brazíliában négyszeresére nőtt a női börtönpopuláció, míg ugyanez az érték az Egyesült Államokban 20%-os növekedést mutatott (Vig, 2016, 662. o.)

Hazai viszonyok tekintetében releváns adatokat az 1831. esztendő óta ismerhetünk. Raskó elemzése szerint a nők részaránya a kriminalitásban 10–15% között mozog, azonban két körülményt lényeges hangsúlyozni e körben: egyfelől a statisztikai adatkimutatás jelentősen függ attól, hogy milyen bűncselekményeket vonunk a vizsgálódásba, azaz kizárólag a bünteteket vizsgáljuk vagy a vétségeket is e körbe soroljuk. Az 1881 utáni jelentős – mintegy 20%-os – emelkedést például ez utóbbi körülmény okozta. Másfelől a női bűnelkövetők aránya közel sem állandó, bizonyos időszakokban kiugrások tapasztalhatók, amelyek azt támasztják alá, hogy amennyiben a társadalmi-szociális körülmények megváltoznak, a nők mintegy „élnak a lehetőséggel” a bűnözés tekintetében. Példaként említhető az I. világháborús időszak,

amely tisztán mutatja, mi is történik akkor, ha a fronton harcoló férfiak nagy többségét nők helyettesítik az élet és a munka különböző területein, ekkor ugyanis a hazai női összbűnözés 21%-ra emelkedett (Raskó, 1978).

Orvosszakértői szempontból vizsgálva a női bűnözés tendenciáit, a fenti kutatási eredmények még ma is igazolva látszanak. Jelen értekezés írója több mint két évtizedes múlttal rendelkezik az orvosszakértői tudományterület vonatkozásában, azon belül is a büntetőügyek tekintetében és öt éven át vezette a Büntetés-végrehajtás Központi Kórházát. Általánosságban megállapítható, hogy a nők részvételi aránya megemelkedett a büntetőügyekben való részvételük tekintetében, de nem csak a női részvétel száma nőtt meg, hanem a bűncselekmények jellege is tendenciózus átalakulást mutat, amely irányzat a mai napig tart. Tíz-tizenöt év távlatába visszatekintve a bűncselekményekben – különös tekintettel pedig az erőszakos, agresszív bűnelkövetésekben – a nők, leányok részvétele majdhogynem elenyésző volt, legalábbis elvétve lehetett találkozni olyan elkövetési alakzattal, amelyben tevélegesen nők vettek volna részt. Jellemzően a női szereplők társtettesként, felbujtóként kerültek adott esetben ítélet alá, esetleg csoportosan elkövetett garázdaságban való részvétel merült még fel mint lehetőség a nők bekapcsolódására az elkövetett cselekmények során. A tendencia fokozatosan alakult át és formálódott az eltelt évek alatt.

Egyfelől egyre gyakrabban merültek fel olyan esetek, ahol az elkövető kizárólag nő volt, olyan ügyekben, amelyben tényleges tettegesség valósult meg. Említhető hazai példák: az úgynevezett „taxis gyilkos lányok” esete, az apagyilkos lány nagy port felvert esete, vagy a magyar „Bonnie és Clyde” ügy, amelynek sajnálatos folyamánya volt a férfi elkövetőnek az előzetes letartóztatás során végrehajtott és eredményes öngyilkossága. Saját gyakorlatból vett példák, a teljesség igény nélkül: női labdarúgó bajnokságon egymás sérelmére elkövetett súlyos testi sértés, éjszakai szórakozóhelyen dolgozó táncosnők közötti, késsel elkövetett, életveszélyt okozó testi sértés büntettének befejezett alakzata, házastárs sérelmére elkövetett emberölés minősített esete – különös kegyetlenség –, valamint egyre gyakrabban garázdaságban való részvétel. Ez utóbbi cselekmény tekintetében viszonylag új jelenségként tört be az iskolai nézeteltérés okán, lányok között kialakult verekedés, bántalmazás, amelynek során a benti, intézményben létrejött szóbeli inzultust, régebbi rivalizálást külső helyszínen folytatják a felek, ekkor azonban már gátlástalan és agresszív, egymás sérelmére elkövetett tettegesség formájában.

Másfelől, nem csak az esetek számbelisége emelkedett egyértelműen, hanem a cselekmények jellege is változást mutat (Vig, 2016; Tamási, 2020). Az orvosszakértői vizsgálatot igénylő esetekben korábban igen ritka volt a női elkövetők által kivitelezett cselekmények

súlyossága, értve ezalatt azt, hogy a könnyű testi sértés volt a jellemző alakzat, jellemző példa a pofozkodás, hajtépcs, ruházat ráncigálása az erőszakos bűnelkövetés során. A mai napig tartó tendencia azonban az, hogy az elkövetett cselekmények során a nők agresszívebbek és minősítés tekintetében is súlyosabb módon követik el a tettüket, amely tény orvosszakértői szempontból csonttörést, jellemzően arc- és orrcsonttörést, 8 napon túl gyógyuló sérüléseket jelent és nem ritka az eszközhasználat – kiváltképp a kés használata – sem, de egyéb eszközök is előkerültek, például csavarhúzó használata is előfordult.

Nem kifejezetten nőkre jellemző, de a női erőszakos bűncselekményekre is igaz az, hogy annak előkészülete a közösségi hálón történik meg. Az általam vizsgált ügyek tanulmányozása során jellegzetes – és egyre hangsúlyosabb – jelenség, hogy a később egymás sérelmére elkövetett, tettegességig fajuló összetűzést a közösségi hálón történő üzenetváltások, célzások, maró sértegetések előzik meg. E tekintetben azonban a nőkre jellemző tulajdonságként látom a vizsgált ügyek kapcsán, hogy az ilyen jellegű előkészületi üzenetváltások – összehasonlítva a férfiak, fiúk által történő hasonló típusú cselekményekkel – a nők, leányok esetében hosszabbak, mondhatni, részletesebbek, sértőbbek, sőt a közösségi tér egyfajta küzdelemfelület, ahol tulajdonképpen az egymás sérelmére elkövetett kölcsönös bántalmazás – igaz, még nem fizikailag, de ténylegesen megvalósul (Nők és lányok elleni számítógépes erőszak, 2017). Az általam szakértett ügyek vizsgálatakor kiviláglik, hogy ennek a hosszú előkészületi szakasznak a későbbiekben igen súlyos következményei lesznek, mivel azt látni, hogy minél tovább tart az előkészület, minél mélyebb sebeket ejtenek a felek egymáson a közösségi térben, a tényleges fizikai összecsapáskor annál brutálisabb lesz a küzdelem fizikai jellege. Egyenes következménye ennek a jelenségnek az is, hogy a felajzott idegek, a mély lelki-érzelmi sebek már lehetetlenné teszik a konfliktus szóbeli megoldását, az ellentétek elrendezését. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a fizikai találkozás esetén már lényegében nincs kommunikáció a felek között, azonnal elkezdődik a tettegesség és a bántalmazás. Járulékos tényezője az egész helyzetnek, hogy a közösségi térben – technikai feltételek érvényesülése talaján – mások is bekapcsolódnak a konfliktusba; olyan ügyet e tekintetében nem vizsgáltam, ahol ne fordult volna elő más személyek bevonása a szituációba. Ennek a ténynek azonban további konfliktusrontó következménye van, ugyanis a felek körül megbújó társak hergelik a konfrontáló személyeket, provokálják őket és szinte belehajszolják a konfliktusba, amelynek eredménye az, hogy ha akarna, sem tudna egyik fél sem kiszállni a helyzetből, mert gyávának bélyegezhetik őket, megfutamodással vádolhatják és szégyenben maradnának.

Az általam vizsgált ügyek alapján az egész, fent részletezett jelenségnek a háttérében az a pszichológiai magyarázat állhat, hogy a közösségi tér kiváltképp alkalmas a konfliktushelyeze-

tek eszkalálódására, miután a résztvevő felek úgy érzik, a számítógép mögött ülve védett helyzetben vannak, nem kell tartaniuk semmitől, így nyíltabban kommunikálhatnak és gátlástalanul kifejtetik nézetüket a konfliktusban. Természetesen ez egy hamis érzet, azonban mindennapi megfigyelés, mondhatni, közismert tény, hogy az emberek másként kommunikálnak írásban, mint szóban, tekintettel arra, hogy az előbbi esetben a metakommunikációs jelek, a gesztusok, az arckifejezések, egyéb, a kommunikáció szempontjából fontos elemek teljesen hiányoznak és nincs visszajelzés. Ennek okán, lényegében nem kell alkalmazkodni a résztvevőknek egymáshoz – ha például megbántja a másikat, vagy különösen érzékeny pontjára tapint rá az írott nézet kifejtése során az egyik fél, azt az „elkövető” egyáltalán nem fogja érzékelni.

Összefoglalóan a női bűnözés tendenciáit, valamint dinamikáját vizsgálva megállapítható, hogy a női bűnözés aránya az összébűnözéshez képest összességében továbbra is alacsonyabb a férfiakénál. Ugyanakkor a női bűnözés, ezen belül az erőszakos női bűnözés emelkedő tendenciát mutat világszerte, előretörése dinamikusabb a férfiakénál és ez az irányzat évtizedek óta fennáll, tovább erősödik. E dinamikának megfelelően a jövőben a női bűnözés további fellendülése prognosztizálható.

2.1.3. A női bűnelkövetői magatartás sajátosságai

A nők által elkövetett emberölésekre vonatkozó adatokat vizsgálva megállapítható, hogy néhány alapvető, közös vonás a női emberölések eseteiben megfigyelhető, így a családtagjaik ellen vagy szűkebb ismeretségi körükben követnek el gyakrabban bűncselekményt, általánosságban indulati – érzelmi agresszivitás jellemzi őket (Tamási, 2015). Nem tervezik meg a cselekményt és az elkövetés helye is igen gyakran az otthonuk. Meghatározó területe a női emberölésnek a rendszeresen és folyamatosan erőszakos partner elleni gyilkosság. További női jellegzetesség a szülést követő emberölés. Összefoglalóan megállapítható, hogy általánosságban a nők a partnerük vagy a gyerekeik ellen lépnek fel a leggyakrabban. A szakirodalomban a fenti jelenségek „bántalmazott nő szindróma”, valamint „szülés utáni pszichózis” megfogalmazásban ismertek.

A kutatások négy lényeges, specifikusan női bűnelkövetői útvonalat tartanak kiemeltnek (Tamási, 2015). Az egyik a normális vagy szituációs elkövetői pálya (kisebb lopások, jelentéktelen iskolai kihágások, kevesebb rizikófaktor, valamint szülőkkel kapcsolatos problémák). A második az áldozatiság, a bántalmazott női életút (korai szexuális vagy fizikai bántalmazások, depresszió, szociálisan hátrányos helyzet). A harmadik a marginalizált vagy antiszociális

szubkultúrában szocializálódó útvonal (családi kriminalitás, szegénység, iskolázatlanság, esetlegesen mentális zavarok, önértékelési problémák). A negyedik az antiszociális és/vagy agresszív elkövetők fejlődési vonala, súlyos mentális és pszichés terheltséggel, szociopátiával, alacsony önértékelési szinttel, alacsony önuralmi szinttel, bántalmazó környezettel. Ugyan az életpályákat kitöltő rizikófaktorok alig különböznek a nemek között, azonban a biológiai és pszichológiai tényezők nagyobb szerepet játszanak a nők/lányok esetében. A női és a férfi elkövetői kör esetében az áldozatok és a motívumok különböznek. A férfiak inkább a becsülettel, az utcai erőszak tekintetében a férfiasság demonstrálásával kapcsolatban, továbbá a konfliktus-, vagy kockázatvállaló személyiségükkel összefüggően követnek el súlyos bűncselekményeket. A női emberölések a családi problémák során vagy kapcsolataikkal összefüggve alakulnak ki. A férfiak lőfegyvert, a nők inkább kést használnak az elkövetéshez, továbbá a lányok körében a gyermekkori bántalmazás és a mentális problémák a gyakoribbak. Érdekeség a nők iskolázottsági szintje és a gyilkosságok aránya közötti összefüggés is. Minél magasabb az iskolában töltött évek száma a férfiak esetében, az a 100 ezer lakosra jutó gyilkosságok számának csökkenését okozza, míg ugyanez a nőknél éppen fordítva áll, az emberölések számának emelkedését mutatja. A férfiak körében, ha csak 1 évvel is nő az iskolában töltött idő, az 29%-kal csökkenti az emberöléseket, a nőknél viszont 26%-kal növeli (Tamási, 2015).

Ez utóbbi, meglepő adat ismeretében jelen kutatás egyik célja annak feltérképezése, hogy a vizsgált női fogvatartottak tekintetében, még ily csekély mintavétel esetén is, kimutatható-e az, hogy magasabb iskolai végzettségű elkövető van-e a vizsgált személyek körében, és ha igen, milyen jellegű erőszakos bűncselekményt követett el az ítélet szerint.

A nőkkel kapcsolatos társadalmi és az önmaguk iránti elvárások, valamint a munkahelyen és a családban maximálisan teljesítő nő modellje stresszt és konfliktusokat idéz elő. Hangsúlyos a társadalmi kontroll az anyaság és ehhez tartozóan a szexualitás területén, a nők önmegvalósítási ambícióinak e körülmény határt szab. A következmény a női bűnelkövetés területén az, hogy a nők sokkal kevesebb és kevésbé erőszakos bűncselekményt követnek el általánosságban, mint a férfiak. A szakirodalom magyarázata szerint ennek oka a nők gyakori felülkontrolláltságával magyarázható, amelyet stresszhelyzetben agresszív kitörés ír felül, a másik elképzelés szerint pedig a társadalmilag elfogadott női szerepelvárások között nem jelenik meg az agresszió bármely formájának elsajátítása és alkalmazása a nő részéről. Ennek egyenes ági következménye, hogy a nőknek nincs gyakorlata a düh, a harag kimutatásában és kezelésében, ritkábban találkoznak agresszióval és így nincs is meg az elegendő és megfelelő elhárítási mechanizmusuk sem (Tamási, 2015).

Orvosszakértői szempontból a fenti szakirodalmi adatok alátámaszthatók a saját, büntetőügyekben végzett megfigyeléseim alapján. A női vádlottak, elítéltek agressziókezelése meszemenő különbözőséget mutat férfitársaiknál, kitapintható módon valóban nincs meg a kellő „gyakorlat” a kezelhetőség tekintetében. Véleményem szerint mindezen állapotok mögött a nők szocializációs folyamata áll, jelesül az a társadalmi elvárás, hogy semmiféle érzelmi kitörés sem mutatható ki, mert nem „illendő” ilyen megnyilvánulás egy nő részéről. E körülmények már egészen kis korban – óvodáskorban – megnyilvánulnak, egy kislánytól az agresszió bárminemű megnyilvánulása testidegennek nyilváníttatik és azonnali reakciót vált ki a felnőttekből. Mindazonáltal sportolói körökben, ahol a női agresszió teret nyerhet – szabályozott keretek között – úgy tűnik, legalábbis látszatra, hogy nem visszafogottabb, vagy moderáltabb jellegű, mint a férfitársak megnyilvánulása. Különösen jellemző ezen „összemosódottság” a küzdősportok területén, ahol egyes, kizárólag nők által űzött, úgynevezett full-contact sportokban (például női MMA) semmiféle különbség sem fedezhető fel a női harcosok részéről e tekintetben, sőt, egyes esetekben agresszívebb megnyilvánulások is kialakulhatnak. E vonatkozásban saját tapasztalat, hogy egyik nemzetközi MMA versenyen végzett orvosi tevékenységem során nagyságrendekkel problémásabb volt a női versenyzőkkel kapcsolatos helyzet, miután több esetben az a szituáció alakult ki, hogy orvosi tiltás ellenére is folytatni kívánta a sportoló a tevékenységet. Ennek magyarázata céljából, az ezzel összefüggésben feltett kérdésemre az a válasz született a női harcosok részéről, hogy amíg a férfiak szinte hideg fejjel küzdenek egymással, addig a női küzdőfelek között van bizonyos „érzelmi” ellentét. Olybá tűnt, a női ellenfelek egyfajta személyes vonalat is bevisznek – tudatosan, vagy sem – a küzdelmükbe, amelynek fizikai szempontból is következményei lettek, például, a konkrét esetben erős orrvérzés esetén sem lehetett leállítani a küzdelmet.

A társadalomtudományban elvégzett kutatások alapján a nők és a férfiak közötti bűnelkövetés különbségei az alábbiakban érhetők tetten (Tamási, 2006; 2015):

- összességében a férfiak magasabb arányban követnek el bűnt minden elkövetési alakzatban, kivéve a csecsemőgyilkosságot és a prostitúciót;
- az életellenes bűncselekmény esetében a nemek közötti különbség kifejezettebb, mint a kisebb súlyú bűncselekmények vonatkozásában;
- a férfiak magas elkövetői aránya ellenére a bűncselekmények leggyakoribb és tipikus áldozatai férfiak;
- a szexuális bűncselekmények vonatkozásában döntő többségében nők az áldozatok;
- a női elkövetők célpontjai a hozzátartozók, úgymint gyerekek, férfi partnerek és ez jellemzőbb a nőkre, mint a férfiakra;

- a nők által elkövetett bűncselekmények motivációi túlnyomórészt érzelmi jellegűek;
- az erőszakos bűncselekmények tekintetében megállapítható, hogy a férfiaknál fiatalabb korban kezdődik el a bűnök megvalósítása, mint a nőknél;
- a női bűnözés két ciklusra bontható: egy fiatalkori, 20 és 30 év közötti periódusra és egy 45-60 év közötti időtartamra;
- a női bűnelkövetésre sokkal inkább jellemző az egyedül történő bűnelkövetés vagy esetleg rövid ideig tartó időszakos, csoportban való realizálás;
- a bűnbandák vonatkozásában megállapítható, hogy a nők elsősorban kísérő vagy kiszolgáló szerepet töltenek be;
- a nők bűnelkövetési alkalmá gyakran a férfiak kezdeményezésére vagy azok hatására történik;
- a börtönlét a férfiak szükségletére tervezett, míg a nők esetében nincs megfelelően specializált tér és az igényekre is kevésbé figyelnek (Vig, 2006, 678. o.).

Összefoglalva: a női bűnelkövetői magatartás jól körülhatárolható jellegzetességekkel rendelkezik. Fő specifikumok közé tartozik az érzelmi–indulati indíttatás, az érzelmi faktorok erőteljes szerepe, az elsősorban családi, vagy szűk környezetben történő bűnelkövetés, a gyakran bántalmazásból eredő motiváció. Meglepő és ezért jelen kutatás vizsgálatának részét is képező adat az emberölések tekintetében az iskolázott nők felülreprezentáltsága.

2.1.4. A női bűnelkövetők kriminológiai jellemzői

A női bűnelkövetők kriminológiai specifikumai tekintetében elsőként azon nézetkülönbségekkel kell szembenéznünk, amelyek a téma speciális megközelítése mellett, vagy ellenkezőleg, annak általános, a bűnözés részének tekinthetősége mellett voksolnak. Kiindulási pont lehet az anatómus Lenhossék Mihály kijelentése, amely szerint „*a nő nemcsak másnemű ember, hanem más ember is, mint a férfi*”. Göppinger szerint nem lehet olyan, a kriminalitás szempontjából releváns női specifikus személyiségvonást megjelölni, amely lényegileg különbözne a férfiéétől. Nézete szerint három, általa törvényszerűségnek nevezett jellemző létezik – amelyek azonban álláspontja szerint nem túl lényegesek –, ezek a kisebb arányszám, az erő kifejtést igénylő büntetteknel a háttérben maradás igénye és a ritkán előforduló közös elkövetés (Raskó, 1978, 254. o.).

Az azóta elvégzett kutatások már rég nem támasztják alá Göppinger nézeteit. Éppen ellentétesek ezzel, azaz a női bűnelkövetők igenis rendelkeznek bizonyos specifikussággal és a női

bűnözés speciális megközelítése indokolt, amelynek bizonyítékát a tudományos kutatási eredményeken kívül saját, orvosszakértőként vizsgált ügyeim alapján is látom. Ismereteim szerint éppen a női pszichológiából vezethető le az, hogy a nők között gyakoribbak az egyszeri, alkalmi tettesek és nem specializálódnak úgy, mint férfitársaik, valamint az is, hogy a nők esetében jóval ritkább a közös elkövetés.

A női bűnelkövetők kriminológiai jellegzetességeinek a szakirodalomban megjelent több évtizedes változását az egyetlen jelentős hazai monográfia alapján lehet áttekinteni (Raskó, 1978). A klasszikus szerzők a nők konzervativizmusa, apolitikus volta, moralitása, környezeti függősége, nemisége, biológiája, természete, külső megjelenése és testi adottsága köré rendezték a női bűnözést, de megjelent a szociológiai szempontú megközelítés is. Lombroso fogalmazta meg elsőként a nők konzervativizmusát mint az elkövetés specifikumát. Ez azt jelentené, hogy a nő neménél fogva ragaszkodik minden régi intézményhez és az újításokat sérelmesnek tartja. Mannheim éppen a nő lázadó természetét emeli ki, ami értelmezése szerint előidézheti, hogy a nő az általa hitt értékek védelmében követ el bűncselekményt (Raskó, 1978).

A szakirodalom azóta módosította, bővítette ezt az elképzelést. A nő hagyományosan a női szerephez igazodva mindent véd, ami szűkebb környezetében szerepet játszik vagy értékrendet képvisel. E körbe tartozik például az otthon és a család védelme, a férj és a gyerekek óvása. Ez alapvetően a biztonsághoz való ragaszkodásból vezethető le, hiszen korunkban, általánosságban még mindig a férfi az, aki jobban érvényesülni tud és kevésbé kiszolgáltatott. Ennek okán egy nő számára a már megszerzett vagy felépített környezet biztonságot és védelmet jelent, amelyhez ragaszkodik. Konzervativizmusról nem beszélhetünk, mert a nagyobb biztonságot és védelmet nyújtó környezet lehetősége erőteljes motivációt jelent egy nő számára, e körben fel sem merül a régihez való ragaszkodás eszméje.

A nő apolitikus volta, nevezetesen, hogy érdeklődése, valamint érdekvilága szűkebb környezetére irányul, azt eredményezi, hogy a nőben „nem él olyan mélyen a törvény tisztelete”, ezért viszonylag gyakran követ el az igazságszolgáltatás elleni büntetteket, mint például hamis vád vagy hamis eskü (Raskó, 1978).

Az eltelt évtizedek kutatásai, de gyakorlati munkám alapján is ezen okfejtés teljesen tévesnek bizonyult. A nő szociális érzékenysége éppen alkalmassá teszi arra, hogy például a politika színterén szerepet vállaljon és ennek akadálya csak az lehet, hogy a gyakorlatban esetleg ez mennyire kivitelezhető. A nő figyelme álláspontom szerint nem azért irányul szűkebb környezetére, mert apolitikus lenne, hanem azért, mert e környezetben éli világát és például két- vagy háromgyermekes családként próbál helyt állni. Számtalan hazai és nemzetközi poli-

tikusnő, önkormányzati képviselő, köztisztviselő vagy fegyveres testületi tag bizonyítja, hogy a nők érzékenyek a politikára és adott esetben alkalmasabbak is lehetnek szociális érzékenységük okán az adott terület menedzselésére. Történelmi példák is bizonyítják, hogy a nők is játszhatnak szerepet a történelem viharában, amennyiben módjuk és lehetőségük van erre (például Jeanne D'Arc).

Hasonlóképpen elavulttá vált a nő moralitásáról szóló megállapítások két ellentétes felfogása. Eszerint „erkölcsi kisebbségről” beszélhetünk – Lombroso szerint –, avagy a férfi feletti morális felsőbbrendűség a jellemző. A nőre a férfinél sokkal inkább sajátos a hazudozás, álnokság, titkolózás, alakoskodás, fejtegetésre való hajlam. Mintegy közhelyként értékelhető azon általános felfogás, amely szerint a férfiak bűnözésének fő jellegzetessége az erőszakosság, míg a nőké a becstelenség (Raskó, 1978, 275. o.).

Ismereteim szerint azon túlmenően, hogy számtalan férfi bűnelkövető létezett és létezik ma is, e tekintetben két körülmény emelendő ki. A mindennapi nemzetközi és hazai híradásokból látható, az erőszakosság tekintetében a nők részéről erősödő tendencia mutatkozik. Másfelől a nők nyílt erőszakossága ellen hat erőteljesen az a társadalmi–neveltetési környezet, amelyben egy gyermeklány felnőtté válik. A leányokat apró koruktól fogva agresszív ösztöneik elnyomására, fiziológiai folyamataik leplezésére, általánosságban visszafogottságra nevelik. Jellemző példa erre, hogy amikor valamely gyermeket egyik társa az óvodában megveri, fiúk esetében a „miért nem ütöttél vissza” megjegyzéssel reagálunk szülőként, míg lányok esetén „ne játssz többet azzal a gyerekkel” intelem hangzik el a leggyakrabban. Ennek folyománya, hogy a női bűnelkövetőkkel szemben még napjainkban is egyfajta „atyáskodó” szerepet játszhat a hatóság, amelyből egyenesen levezethető annak oka, miért nagyobb a látens bűnözés a női bűnelkövetők körében. Végeredményben tehát az alakoskodás, a csalárdság, a titkolózás, amennyiben fennáll, álláspontom szerint sokkal inkább neveltetésből, családi háttérből és társadalmi szokásból vezethető le, mintsem a nemi különbségekből.

A nő környezettől való erősebb függősége, illetve a környezet iránti erősebb fogékonysága részben a fentebb említett biztonság és védelem iránti természetes igényből eredeztethető. A kutatási eredmények egybeesnek abban a vonatkozásban, hogy a rosszabb érzelmi, családi környezet, a negatív családi hatások sokkal inkább hatást gyakorolnak a nőkre későbbi magatartásuk tekintetében, mint a férfiakra. Ugyanakkor a tétel fordítva is igaz. Ugyanolyan szubkulturális környezetben a fiúk nagy része bűnöző lesz, míg a lányok semmiféle devianciát nem tanúsítanak (Raskó, 1978).

A nő nemiségéből eredő sajátosság szorosan összekapcsolódik azzal a társadalmi környezettel, ahol a leányok felnőnek, azaz azon viselkedési formák, amelyeket kifejezetten nemi-

séghez kötődőnek ismerünk, mint például a férfiak kemény és bátor, esetenként erőszakos magatartása, inkább társadalmi elvárás, mint biológiai alapokhoz köthető jegy. E tételt elfogadva azonban megjegyzendő, hogy bizonyos élettani alapok mindenképpen szerepet játszanak e viselkedésformák kialakulásában. E tekintetben példaként említhető a fiúk magasabb tesztoszteronszintje, amely általánosságban agresszióra kifejezetten hajlamosít. Végső soron tehát a nőkben is megvan az agresszivitásra való hajlam, ám miként azt az egy munkahelyen dolgozó nők kivétel nélkül tanúsítják, inkább verbális agresszióról beszélhetünk esetükben. Ennek okai, mint az Raskó monográfiájában kifejtésre került, abban keresendők, hogy nagyjából 2 éves kor után kislányoknál a nyílt agressziót a jelképes veszi át, nevezetesen a verbálisítás, elutasítás, negativizmus, esetleg hisztéria. A fiúk felnövekedésében aktív szerepet kapnak bizonyos történetek, példaképek, háborús játékok, amelyek mind agresszióval kapcsolatosak és harciasabb magatartásra sarkallnak. A mesealakok is tehát erősen befolyásolhatják a fiatalokat különösen a nemek szerepéről alkotott magatartásmintáikat. E körülmény azért sem hanyagolható el, mert a serdülőkor némileg biszexuális szakaszában lévő fiatalok rajongásig megszerethetnek egy azonos nemű idősebb személyt, aki adott esetben a példaképük. Márpedig a példaképek egyben modellül is szolgálnak egyes viselkedésmintákhoz. Éppen ezért óriási felelőssége van a médiának, a rajzfilmeknek, valamint az egyéb közösségi oldalaknak, amennyiben ezek erőszakosságot, agressziót sugároznak, a felnövekvő nemzedék természetesen véli a látott magatartásformát és él is vele (Raskó, 1978).

A témához kapcsolódó példák sora hozható az utóbbi időkből, például virtuálisan megalkotott női hősnő képe, aki verekszik, lő és harcol, továbbá e hősnőket, amelyek valójában nem is léteznek, játékbaba formájában gyermeklányok meg is vásárolhatják. Nem mellékesen a játékabán is ott fityegnek a fegyverek, amelyekre egy átlagos értelemmel bíró kislány is azonnal rákérdez, hogy mire valók.

Biológiai irányultságú megközelítés az, amint azt Raskó idézi, amelyet Ferrero és Lombroso munkájában lelhetünk fel, hogy tudniillik a nő nem más, mint „fejlődésben visszamaradt férfi” és ebből következnek pszichés jellemzői is, nevezetesen a gyöngédségre való hajlam, az őszinteség hiánya, ítélő erejének gyengesége. Ugyanakkor éppen Lombrosótól származik az a későbbiekben, a kriminológiában helytállóan bizonyuló megállapítás, amely szerint „az asszony ritkán gonosz, de ha egyszer az, felülmúlja gonoszságban a férfit” (Raskó, 1978). Természetesen a „fejlődésben visszamaradt férfi” tételt már a korabeli tudósok egy része is elutasította, mai szemmel pedig egyenesen nevetséges a gondolat, ám jelentősége abban áll, hogy felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy már a régmúlt időkben is próbáltak rávilágítani a nemek közötti különbségekre. Ehhez kapcsolódik Irk Albert élettani ismereteket nélkülöző,

ám a laikus számára talán logikusnak tűnő okfejtése, amely szerint a nő koponyája és agyának kisebb volta vezethet némi szellemi differenciáltságra a nemek között (Raskó, 1978), nyitva hagyva azt a kérdést, hogy ez esetben a rendkívül okos emberek miért nem rendelkeznek az átlagosat többszörösen meghaladó fejmérettel. Az elmúlt évtizedekben végzett számtalan orvosszakértői vizsgálat eredményei kétséget kizáróan alátámasztják, hogy a szellemi képességek teljesen függetlenek az agy méretétől, e tekintetben ugyanis az agy működési háttere a releváns. Mégis a fenti megközelítés jól mutatja a nők „alacsonyabb rendűségéből” kiinduló álláspontot, amely megfelel az adott történelmi környezetnek.

A nő természetéből, nevezetesen a „haszonlesésre, a titokban való cselekvésre való hajlamból” vezeti le Sauer 1950-ben megjelent műve, a női bűnözés lényegét. Ravaszság, hazugság és megtévesztés – ebben látja a női bűnözés látens voltának legfőbb okát a szerző (Raskó, 1978, 275. o.).

Történelmi emlékek tanúskodnak az álláspont helyességéről, ám megjegyzendő, hogy a régebbi korokban a nőknek szinte csak az efféle eszközök álltak rendelkezésre céljaik eléréséhez, úgyhogy ezen megállapításon alapvetően nincs sok csodálkozni való.

A külső megjelenés és a bűnelkövetői magatartás közötti összefüggés vizsgálatára már a múlt század közepén készültek vizsgálatok, amelyek azt mutatták, hogy a női bűnelkövetők fizikálisan férfiasabbak a kontrollcsoportnál, energikusabbak, vállalkozóbbak, agresszívabbak. A nő testi adottságaira jellemző, hogy általánosságban izomereje kisebb a férfiakénál, azonban ellenállóbb, kitartóbb és a fájdalomküszöb magasabb. Általános nézet, amely szerint egy férfi a szülés folyamatát ki sem bírná fizikálisan. A téma szempontjából e körülményeknek csupán abban van jelentősége, hogy evégett érthető, amikor a női bűnelkövető olyan lehetőségekhez nyúl, amellyel a hiányosságait pótolni tudja. Nem véletlen ez alapján, hogy a középkori Anglia kedvelt női elkövetési módja volt a mérgezés (Raskó, 1978).

Az általam vizsgált ügyek alapján a nőktől nem áll távol a fizikai harcban való részvétel. A harcok amazonok legendáiban és ábrázolásukon látható, amint a hölgyek félmeztelenül, férfiak jelenléte nélkül vesznek elégtételt törükkel az ellenségén és nem ritkán egymáson. Gyakorlati tapasztalataim szerint nincs szignifikáns összefüggés a külső jegyek és az agresszivitás között, mivel a női agresszió jelenlétében a nők oldaláról a lelki, pszichológiai tényezőknek nagyobb szerep jut, amint az az egyes büntetőügyek vizsgálatakor be is bizonyosodik. Ennek egyik bizonyítéka, hogy a női agresszió túlnyomórészt – mint az fentebb leírásra került – a hozzátartozó ellen (férj, gyermek, élettárs) irányul. A női bűnelkövetők egymás közti megítélése tekintetében a magam gyakorlatában azt tapasztaltam, hogy az élettárs, házastárs, partner megölése alapvetően nem generál ellenérzést a többi női rabtárs szemében, különösképpen

akkor, ha az elhunyt életében bántalmazta a későbbi tettetést. A nők érzékenyebben, együttérzően fordulnak rabtársuk felé ilyen esetekben. Mindemellett az is megfigyelhető volt, hogy a női rabok sokkal inkább érzelmi síkon fordultak egymás felé az elkövetett bűncselekmények tekintetében, véleményüket, a rabtárs felé való viszonyukat is e mércék alapján alakították ki. Férfi elítéltek között ez szinte egyáltalán nem volt jellemző, az elkövetett bűncselekmény esetleges brutalitása, erőszakossága elismerést, félelmet gerjesztett a többiekben.

A női bűnelkövetők specifikumait szociológiai szempontból vizsgálva a társadalmi viszonyok meghatározók a női bűnözés szempontjából, és amennyiben a nők a férfiakkal egyforma körülmények között élnének, a bűnözésük aránya is hasonlóságot mutatna. Ehelyütt utalok az I. világháború időszaka körüli, fentebb említett statisztikai kiugrásra. A környezeti ártalmak lányokra ható erőteljesebb hatása a csonka család megléte, a gyakori lakóhely változtatás vonatkozásában mutatkozik meg. Ezekben az esetekben a labilisabb érzelmi háttér lehet a kiváltó ok. E körben megemlíteném az Ohio államban végzett kiterjedt vizsgálat, amely kimutatta, hogy a női bűnözők 54%-a elvált, özvegy vagy külön élő, míg a férfiaknak csak 30%-a él hasonló körülmények között (Raskó, 1978).

A hazai statisztikai adatok is bizonyítják azt a tételt, hogy a házasság a férfiak esetében visszatartó tényező, míg nőknél e körülmény nem befolyásolja bűnözői magatartásukat (Kövér, 1998).

Modern, más jellegű megközelítésben, ahogyan arra Gilányi (2010) rámutat, a nők és a bűnözés közötti összefüggést vizsgáló kriminológiai elméletek alapvetően a nők és a férfiak bűnözése közötti különbséget azzal a központi gondolatkörrel magyarázták, hogy a nők számára a szexuális vonzerő és az anyaság a központi rendezőelv. Rámutat arra, hogy Freud a női és a férfi szexualitás eltérő gyökereiben látta az eltérést. A Glueck házaspár szerint a női bűnelkövetés okozója a női szexualitás társadalmi kontrollja elleni lázadás, Otto Pollak (1950) pedig úgy vélte, hogy a bűnözésnek a nők testi–lelki sajátságai szabnak gátat, továbbá a férfiak nők iránti elnéző magatartása az ok. Az 1960–70-es években a fejlett világban mindenütt radikális változás történt a nők helyzetében, a nők tömegesen vettek részt az oktatásban. Számos helyen meghaladják a férfiak számát a gazdaságban és a munka világában is. Ennek következményeként e területeken megnövekedett a női bűncselekmények száma, és a magyarázatokra született elméletek az emancipációra épültek. Adler (1975) és Simon (1975) liberalizációs elmélete szerint arra való tekintettel, hogy a két nem között végső soron nincs alapvető különbség, a nők társadalmi és gazdasági státuszának közeledése a férfiakéhoz automatikusan emeli a női bűnelkövetési alkalmak számát is (Adler – Mueller – Laufer, 2000). Az azóta el-

telt időszakban a magyar vizsgálatok adatai is megerősítik a bűnelkövető nők körében a nők férfias tulajdonságainak megerősödését (Gilányi, 2010).

Tapasztalataim azonban e megállapítást csak részben igazolják. A szakértői tevékenység során a büntető ügyekben a magam részéről nem éreztem férfias jelleg megmutatkozását a női vádlottak, vagy bűnelkövetők tekintetében. Sem külső, fizikális jegyekben (például hangszín, megjelenés, testalkat, stb.) nem láttam érdemi eltérést, sem pedig viselkedés tekintetében nem észleltem semmi olyat, amely esetlegesen férfias jellegű attitűdöt mutatott volna. Mindemellett a fogvatartott nők „elférfiasodása” kitapintható jelleggel érzékelhetővé vált azon női elítéltek tekintetében, akik huzamosabb ideig tartózkodtak a büntetés-végrehajtás kötelékében. A magam részéről a nők érzelmi érintettségét emelném ki, a „hidegvérű” viselkedés egyáltalán nem volt jellemző az elkövetői magatartásra tapasztalataim szerint. A tárgyalóteremben az érzelmek sokkal inkább felszínre kerültek, gyakran sírás, kiabálás, felháborodás formájában és emellett az is megfigyelhető volt, hogy könnyen kibillenthetők a női vádlottak látszólagos lelki egyensúlyi állapotukból.

Összefoglalva a női kriminológiai specifikumokat megállapítható, hogy a női bűnelkövetés hátterében számos ok és motivációs tényező húzódhat meg, amelyeket más faktorokkal együtt, egységesen szükséges vizsgálni és értelmezni. Az elméletek alapján annyi mindenesetre kiviláglik, hogy a nőtől alapvetően távol áll az erőszakos megnyilvánulás és amennyiben mégis erre kerül sor, amögött kitapintható, a nő személyét, szociális fejlődését, adott esetben fizikai létezését érintő káros behatás áll, amely mintegy kiváltja a női természettől alapesetben távol álló és társadalmilag tiltott agresszió megmutatkozását. Jelen kutatás célja e tényezők egy csoportjának és az ezzel kapcsolatos összefüggések kimutatása, valamint feltárása.

2.2. Az agresszió

*„Az agresszió olyan, mint a fregolikabát:
ha kifelé fordítom, erőszak, ha befelé: szorongás.”
(Ranschburg Jenő)*

Kutatásom fókuszában az agresszív magatartás neurobiológiai hátterének vizsgálata áll, amelynek kivitelezéséhez elengedhetetlen a téma központi fogalmának, az agresszió körbejárása és definiálása, még akkor is, ha e témára – jelentősége okán – önálló tudományágként lehet tekinteni, az emberi életben betöltött szerepe pedig megkerülhetetlen, a létezés legalapvetőbb összetevőjeként tartható számon. Az orvosi biológiai vonatkozások csakis az agresszióval kapcsolatos elméleti alapokra helyezhetők, meggondolandó példáját adva annak,

hogy egy fogalomkör biológiai megközelítése miként párosítható annak társadalomtudományi aspektusával – jelen kutatás éppen e párosítást kívánja úttörő módon megmutatni további kutatási irányzatként.

Az agresszió mint fogalomkör és egyben jelenség definíciója mind hétköznapi, mind tudományos szempontból nehéz feladat, ugyanakkor megkerülhetetlen annak körbejárása és pontos meghatározása, hogy a köznyelvben „rutinszerűen” használt agresszió fogalma és jelensége milyen tényleges, a jelen kutatás szempontjából is értelmezhető tartalommal bír. Semmilyen, az agresszivitás témakörével foglalkozó értekezés, tanulmány vagy kutatói munka nem kerülheti meg ennek a mindennapokban is igen gyakran használt, mégis, tartalmi szempontból változatos jelleget mutató fogalomkörnek az értelmezését, valamint több szempontú elemzését. Mindemellett nem nélkülözhető a fogalmi elemek összevetése a mindennapi gyakorlati orvosszakértői és rendvédelmi tapasztalatokkal, mivel a kutatásnak a fogvatartotti agresszív attitűdre vonatkozó része is életeseményekre, illetőleg a gyakorlatban előforduló helyzetekre fókuszál.

2.2.1. Az agresszió fogalma

Definíció tekintetében a Haller József által szerkesztett „Büntettek kriminológiája” című szakkönyv vonatkozó fejezete ad kiindulási támpontot; eszerint az agresszió kiemelt funkcióval és szereppel rendelkezik, amely mind az állati, mind az emberi viselkedés részét képezi. Leghatékonyabb formája a versengésnek, amely a szükségletek és az erőforrások korlátozott rendelkezésre állása közötti szakadékot erőszakos magatartással hidalja át. Nem más tehát az agresszió, mint a versengés erőszakos formája és célhoz kötött: a célja az, hogy az egyed területhez, partnerhez, élelemhez stb. jusson és így biztosítani tudja önnön fennmaradását, illetőleg tágabb értelemben az utód vagy utódok fennmaradásáról is gondoskodni tudjon. Annak okán, hogy végső soron így az egyed más hasonló egyedek szükségleteinek kielégítését korlátozza, ez tulajdonképpen egyfajta „létért való küzdelemként” definiálható, amely meghatározás eredetileg Darwintól származik. Ugyanakkor önmagában az erőforrásokért való erőszakos versengés még nem kapcsolható össze a bűnözéssel vagy a bűnelkövetéssel, mivel az állatvilágban a létért való küzdelemmel összefüggő agresszió gyakorlatilag általános, sőt, még a növények is vívnek kémiai harcot egymással vagy kórokozókkal szemben. Az 1960–1970-es években a meghatározások központjában a viselkedés állt. Eszerint az agresszió olyan viselkedés, amelynek kifejezett célja, hogy egy másik élőlénynek kárt okozzon, pontosabban sérüléseket és fájdalmat idézzen elő. Azért okoz sérülést és fájdalmat a másik egyednek az élő-

lény, mert előnyre kíván szert tenni az erőforrásokért folytatott harcban. Az agresszió tehát egy olyan formája az erőforrásokért vívott harcnak, amelynek fő eszköze a fájdalom vagy a sérülés okozása. Természetesen az erőforrás tágan értelmezendő, hiszen az emberek nem élelemért harcolnak, de például az anyagi jövedelem lényegesen gyakoribb oka lehet az agresszivitás megjelenésének, emellett a társadalmi pozíció vagy a szerelmi partner is kiválthat agressziót. Mindazonáltal az agresszió megnyilvánulásának mindenképpen szándékosnak kell lennie és az is kitétel, hogy az áldozat javát az agresszió nem okozhatja, hiszen például az orvos is fájdalmat okozhat kezelése során, mégsem agresszív és az „áldozata” ebből a fájdalomkózból előnyt profitálhat. Az agresszió tehát természetes viselkedési formának tekinthető, azonban ennek korlátai is léteznek, és általánosságban elmondható, hogy addig természetes az agresszív megnyilvánulás, ameddig szabályok között zajlik. Az állatvilágban az állati magatartás lehetővé teszi az ellenfél visszahúzóását anélkül, hogy sérülést szenvedne el; amennyiben a megtámadott fél megadó testtartást vesz fel, úgy az agresszió mintegy okafogyottá válik. Az emberek közötti küzdelemben is létezik bizonyos fokú szabályos keret (például kocsmai verekedésekben). Összességében tehát akkor tekinthető az agresszió abnormálisnak, hogyha szabályszegéssel párosul, továbbá az erőszakos bűnelkövetés tulajdonképpen a természetes emberi viselkedésként leírható agresszió egyik torzult variánsa, amely során mindenki károsodást szenved, még az elkövető is (Haller – Fogarasi – Ivaskevics, 2020).

Buda Mariann kiindulási pontja fogalmi szempontból az, hogy az agresszió háttere evolúciós alapokon nyugszik. Az erőforrások nem állnak korlátlanul rendelkezésre, ebből eredően törvényszerű következményként alakult ki a fajkon belüli versengő magatartás, amely e folyamattal egyetemben együttműködésre és az egymással való szövetségre kényszerítette a fajtársakat, tekintettel arra, hogy e versengés agressziót eredményezett, amelynek kockázatai (elsősorban sérülések, ebből következően harc képtelenség) jelentősen gyengíthették a túlélési esélyeket. Figyelemmel arra, hogy az evolúciós szempontoknak primátusa van az egyéni érvényesüléssel szemben, a versengéssel járó agresszív magatartást az idők során a társadalmi szabályok megregulálták, amelynek a dominancia-sorrend kialakítása az elsődleges metodikája. A dominancia-sorrend tartalmazza azokat az elveket, amely alapján, végső soron elválnak a közösség tagjainak lehetősége például a partnerválasztás vagy a táplálkozás terén. Alapvetően a kulturális környezet szabályozza azokat az alapelveket, amelyek mezsgyéjén az agresszió mint viselkedés megnyilvánulhat és ezzel kapcsolatosan általánosságban megállapítható, hogy társadalmilag az erőszak mint az agresszió manifesztációja nem elfogadott jelenség. E vonatkozásban kiemelt szerepet játszik a média, ezen belül is a közösségi média, amelynek

meghatározó jellege a társadalomban előforduló erőszakos cselekmények közösségi megítélésében vitathatatlan (Buda, 2014).

A versengés–agresszió–erőszakos magatartás tengely a mindennapi élet során megtapasztalható és a társadalom által szinte már elfogadott viselkedésminta, nem véletlen, hogy a versengő attitűd, az agresszív megnyilvánulás az élsportban, az üzleti életben és természetesen a börtönvilágban is tekintélyt és erős pozíciót eredményez. Mindezek okán jelen kutatásban a vizsgált személyek agresszív attitűdjére vonatkozó vizsgálatának célja éppen e tengely feltérképezése és górcső alá vétele.

Buda Mariann egyébként szellemesen a lehetetlenség kategóriájába sorolja az agresszió mint komplex emberi viselkedés átfogó és egységes definíció-megalkotását. Nézete szerint a fogalmon bántalmazásra, fizikai erőszakra gondolhatunk, azonban napjainkban, hacsak nem terroreseményről, háborús konfliktusról van szó, a kirekesztés, a megszegényítés vagy a verbális erőszak az életszerű és nagyobb valószínűséggel bekövetkező esemény. Nem mellékesen a lelki sérülések gyógyulási ideje hosszabb időt, akár egy életet is felölelhet, míg a testi sérülések ehhez képest hamarabb és akár szövődménymentesen meggyógyulhatnak. Mindezt leképezi az agresszív magatartás egyedfejlődés során való különböző megnyilvánulása, amelyben a gyermeki agresszió fizikai jelleget ölt, amelyet a szóbeli agresszió-megnyilvánulás követ és végső soron a társadalom által elfogadottnak mondható – vagy legalábbis tolerált – kifinomult, mondhatni, indirekt technikákba torkollik. Az indirekt technika a másik személy nem fizikai, hanem lelki, vagy szociális károsítása, bántalmazása például oly módon, hogy az adott egyénről rosszindulatú, ám alaptalan pletyka terjed el a közösségben. Társadalmi megítélés oldaláról lehet jelentősége annak a körülménynek, hogy a megnyilvánult agresszió tulajdonképpen válasz valamely ingerre, provokációra – amelyet reaktív agresszióknak nevezünk – vagy úgynevezett proaktív jellegű, azaz nincs megelőző ok, amely kiválthatta volna az agresszív viselkedést, hanem a dominancia kimutatásának eszközeként mutatkozik meg. Míg az állatvilágban a gyengébb ellenfél a megadási póz felvételével akár meg is akadályozhatja a másik egyed agresszív magatartásának következményeit, addig az emberi társadalmakban az empátia nevezhető az erőszak ellenpárjának. Az empátia nem azonos a szociális intelligenciával, mivel az empátia érzelmi komponenssel rendelkezik, azonban a szociális intelligenciának nem feltétele az érzelmi tényező, hiszen például egy szociopata személy a szociális képességeit fel képes használni abból a célból, hogy ártson másoknak (Buda, 2014).

A lelki terror fogalma mind kisebb közösségekben, például családokban, iskolás környezetben is ismerős lehet, de társadalmi szinten sem ismeretlen szóösszetétel. Orvosi esetek garmadája igazolja, hogy a lelki terror milyen fizikai változásokat idézhet elő a testi műkö-

désben, e tény általánosan ismert és a médiában is vissza-visszatérő téma. Különösen a kutatásunk szempontjából vizsgált börtönközegben bír kiemelt fontossággal, tekintve, hogy börtönviszonyok között, a közhiedelemmel ellentétben, a fogvatartottak egymás közti fizikai agressziója nem megengedett. A kínzás, verekedés retorziót von maga után, és a büntetés-végrehajtási keretek között biztosítható az egymással szemben esetlegesen fizikai erőszakot alkalmazó elítéltek szeparációja, egymástól való izolációja, nem beszélve arról, hogy a fogvatartottnak sem érdeke, hogy megszorításokkal sújtsák amúgy sem könnyű börtönéletét. Mindezek okán jelen kutatásban is érdeklődésre ad számot az a kérdés, hogy a vizsgált fogvatartott nők milyen módon viszonyulnak egymáshoz, a börtönéletben a társakkal való kapcsolatban hogyan mutatkozik meg az esetleges agresszív attitűd. Ezzel összefüggésben van jelentősége a később részletezendő proaktív, dominanciát kifejező agressciónak, mivel e folyamaton keresztül biztosítható a fogvatartotti közösségben a vezető-, vagy éppen alárendelt szerep. Érdekes kérdés, hogy börtönkörnyezetben miként jelenhet meg az empátia, lévén annak érzelmi jellege a kényszeredett összezártság okán aligha lehet domináns, mégis, éppen a női összezártság és a nők finomabb érzelmi világa teremthet alapot olyan kapcsolatokra, amely akár érzelmi síkon is megnyilvánulhat.

A nők érzelmi világának dominanciáját a férfiakéhoz képest saját, orvosszakértői tapasztalataim is igazolják. Az általam látogatott bírósági tárgyalásokon a nők részvétele vonatkozásában kifejezett elszántság tapasztalható, amely érzelmileg motivált. A nők részvétele a büntetőügyekben azok elhúzódását, szinte véget nem érését eredményezheti, a nők szinte „nem felejtnek”. E jelenség háttérében nézetem szerint az érzelmi érintettség áll, amelynek élettani alapja is van, tekintettel arra, hogy stresszhelyzetben a memória élesedik, a pillanat beivódik az emlékezetbe. Jóllehet, ez egy általános, mindenkire jellemző reakció, azonban tapasztalataim szerint sokkal inkább megnyilvánul a női szereplők körében a büntetőügyekben.

Horváth-Szabó és munkatársa (2001) szerint az agresszió fogalom-meghatározása más szempontú megközelítésben is lehetséges. Közös jellemző a negatív ítélet, a rossz vagy a gonosz fogalmával való azonosítás. Az agresszió fogalmához negatív értékítélet társul. Általánosságban, amikor egy személyt azzal jellemzünk, hogy agresszív, olyan magatartásra gondolunk, amely során a gyengébbet leigazza, netán megveri vagy megöli az erősebb. Az agresszió egy általános lélektani fogalom, az agresszivitás pedig egy személyiség-lélektani definíció, tulajdonképpen támadókészség és ez utóbbi körben azt az irányultságot fejezi ki, amelynek következtében valamely élőlény vitális szükségleteit elégíti ki például a táplálkozás terén. Az erőszak fogalma a joggyakorlatban használatos és általánosságban elmondható, hogy sem a pszichológusok, sem a jogászok nem határozzák meg egyértelműen az agresszió fogalmát.

Ranschburg (1973) szerint az agresszió szándékos cselekvés, amely akár nyíltan, akár áttételesen, akár szimbolikusan tárgyakra vagy élőlényekre fájdalmat, sérelmet, kárt okoz. Az agresszió meghatározásában kiemelt szerepet kap a bántalom fogalma, amely lehet inzultálás, kínzás vagy verés. Megjegyzendő azonban, hogy nem minden bántalom agresszió, hiszen például, ha valaki véletlenül rálép valakinek a lábára, az nem agresszió, mivel hiányzik belőle a szándékosság eleme. Agresszióról tehát akkor beszélhetünk, ha a személy embertársai vagy más közösség vagy környezete iránt ellenségesen viselkedik és annak valamilyen formában kárt is akar okozni. Fogalmilag tehát nem agresszió az olyan magatartás, amely nem tesz szándékosan kárt másokban például a rámenős ügynök. Fromm (2001) különbséget tesz a romboló (destruktív) agresszió és a jóindulatú agresszió fogalma között, mivel Fromm azt feltételezi, hogy ritka az olyan személy, aki csak azért árt, hogy ártsen és a másik megaláztatásában vagy kínjában lelné örömét. Az agresszív magatartás mögött mindig valamiféle motiváció áll, amely lehet például bosszú, szégyen vagy önvédelem.

A tudomány megkülönbözteti az eszköz- vagy célagressziót. Az agresszió funkcionális megközelítésben többféle formája különíthető el. A felnövekvő személy számára a határok kitapogtatására szolgál az exploratív (kutató) agresszivitás, amelyet az egyén abbahagy, ha az agresszív viselkedés során visszautasítás a következmény. Megkülönböztethetünk professzionális agresszivitást, amely lényegében a saját álláspont érvényesítésére irányul, de ide-sorolható például a kutatási ösztön kifejeződésére szolgáló viselkedés is. Egy csoport agressziója azzal a taggal szemben, aki deviáns magatartást tanúsít, és nem tartja be a csoport normáit, a normafenntartó agresszivitás körébe tartozik. Ennek háttérében az áll, hogy a csoport tagjai a normákkal szemben elkötelezettek és e normák alkotják a csoportkohéziót, azaz azt az összetartó erőt, amely a csoport tagjait lényegében egyben tartja. Bűnelkövetői oldalról megjegyzendő, hogy a közösen elkövetett erőszakos cselekmények erősítik a csoportkohéziót. Rontja a helyzetet, hogy amennyiben valaki aktívabban veszi ki részét a bűnelkövetésben, úgy annál stabilabb a helye a csoporton belüli rangsorban. Az agresszió számos esetben konfliktus-megoldási technikának is tekinthető, azonban ez szándékos magatartás, amely a másik személy fizikai vagy lelki ártalmát helyezi előtérbe (Horváth-Szabó és mtsa, 2001).

Hárdi szerint az agresszió definiálása nem könnyű feladat, ezért számos tanulmány az agresszió meghatározását mellőzi és inkább a jelenségek részletekbe menő leírásával dolgozik. A szerző Nolting (1997) elgondolásával kezdi az ismertetést, amelynek alapján agresszióról beszélünk, ha valaki a másik embert bántani vagy károsítani kívánja, azonban e meghatározás nem mutatkozik túlságosan tág értelműnek. Hoffmann (1992) akként fogalmaz, hogy az agresszió gyűjtőfogalom, amely bizonyos motivációkat, gondolattartalmakat, viselkedést, vala-

mint érzelmeket foglal magába, amely konkrét személyekre és dolgokra irányul; közös jellemzőjük, hogy legtöbbször ártó hatással bírnak. Pszichiátriai vonatkozásban kifejezett fizikai támadás esetén beszélhetünk agresszióról. Laplanche és Pontalis úgy vezetik be az agresszió fogalmát, amely szerint *„valóságos és fantáziált magatartásformában megjelenő tendenciák vagy tendenciák összessége, amelynek célja mást károsítani, megsemmisíteni, kényszeríteni, megalázni stb. Nem csupán mozgásos cselekvéssel járó heves és romboló magatartást ismerünk. Nincs egyetlen olyan viselkedés, akár negatív (például a segítség elmulasztása), akár pozitív, szimbolikus (például irónia) vagy bármilyen más hatékony magatartásforma, amely ne lehetne agresszív. A pszichoanalízis az agresszió fokozódó jelentőséget tulajdonított, s kimutatta az egyén korai fejlődésében szereplő hatását és hangsúlyozta a szexualitással való vegyülését és szétválását”* (Hárdi, 2000, 24. o.). Mindezek figyelembevételével az agresszió fogalmi meghatározása olyképpen foglalható össze, hogy *„agresszióról beszélünk támadó jellegű magatartás, ellenséges – legtöbbször feszültséggel járó – belső rezdületek, élmények jelentkezésekor, amelyek irányulhatnak a külvilágra, személyre vagy befelé, az átélőre magára; lehetnek tudatosak vagy tudattalanok, megmutatkozhatnak közvetlenül vagy közvetve (például bosszúságot okozó ajándék küldése), akár átalakult formában is (például elfojtott agresszióból származó szorongásban, testi tünetekben)”* (Hárdi, 2000, 24–25. o.). A szerző szerint napjainkban a társadalom minden egyes tagja a saját bőrén megtapasztalja az agresszív magatartás valamely megnyilvánulását és annak fokozódását. A megjelenő erőszakos viselkedés vagy cselekmény egyéni és közösségi szinten is szenvedést okoz, elég csak például egy család életére gondolni, ahol a tagok életét megkeseríti az agresszív jellegű kapcsolathálózat. Mindazonáltal a szenvedésen felül az erőszak társadalmi szinten jellemzően tragédiába torkollik. Az agresszió terjedése numerikusan is mérhető, statisztikai adatokkal vizsgálható, de nem csak a számszerűség a kérdés, hanem az agresszió folyton változó megjelenési formái is megtapasztalhatók (Hárdi, 2000).

Csányi szerint az agresszió definíciója vonatkozásában három pillért szükséges kiemelni. Az egyik, hogy azonos fajúak között történik az agresszió. A második, hogy az agresszió eszköze maga az erőszak és a harmadik pedig, hogy a cél e tekintetben valamilyen erőforrás megvédése vagy megszerzése. Az agressziót etológiai fogalomként definiálva Csányi (2006, 133. o.) meghatározásában az agresszió azt jelenti, hogy az azonos fajú egyedek valamilyen erőforrás közeléből egymást erőszakkal távolítják el, illetőleg ezen erőforrások megszerzésében vagy elfogyasztásában megakadályozzák egymást. Ennek egyenes ági következménye, hogy az agresszió nélkül tulajdonképpen az állatok kipusztulnának (Csányi, 2006), amelynek az az oka, hogy minden állat szaporodási lehetősége többszörösen felülmúlja a rendelkezésre

álló erőforrások mennyiségét. Egy adott kultúrában az emberi agresszió korlátozható is és fokozható is. A dél-amerikai yanomamo csoportok agresszívek, mivel a gyerekeket verekedésre készítetik és az ellenállás egyben megszegyenülést jelent, ugyanakkor az agresszív magatartást a szülők előnyben részesítik. Másfelől a busmanok esetében a szülők a verekedő gyerekeket nemcsak elválasztják egymástól, hanem meg is feddik, és arra biztatják őket, hogy béküljenek ki egymással (Csányi, 2000, 132. o.).

Összefoglalva megállapítható, hogy az agresszió fogalmi meghatározása rendkívül összetett feladat, amely különböző nézőpontok szerinti megközelítést, illetőleg a jelenség leírását tartalmazza elsősorban és a szakirodalomban nincs teljesen egységes definíció. A fogalom meghatározásra vonatkozó kísérletekben keverednek az agresszió jellemzői a tényleges definíció-elemekkel és az is kiviláglik e meghatározásokból, hogy olyan sokrétű, bonyolult jelenséggel állunk szemben, amelynek egységes, rövid, tömör definiálása gyakorlatilag nem lehetséges.

2.2.2. Az agresszió formái

Az emberi agresszió formáit feloszthatjuk viselkedési szempontú megközelítés alapján és szándék alapú elemzésnek megfelelően (Haller – Fogarasi – Ivaskevics, 2020). Mindemellet az agressziókutatás klasszikus, Fromm által közölt formái, a jóindulatú és rosszindulatú agresszió, továbbá a Csányi-féle csoportosítás is a témakör teljesség igényével való prezentálásához tartoznak.

2.2.2.1. Viselkedés-szemponú megközelítés

Haller és munkatársai szerint a viselkedés alapú megközelítés tovább kategorizálható: három fajtája a verbális, a kapcsolati és a fizikai agresszió.

2.2.2.1.1. Verbális agresszió

A verbális agresszió a szóbeli üzenetváltást, fenyegető magatartást, arckifejezést, testtartást, de a tárgyak elleni agressziót is magába foglalja, tekintettel arra, hogy nem okoz fizikai fájdalmat, ugyanakkor azonban lelki szenvedést okoz és ezért agresszív cselekedetnek minősül. Más megfogalmazásban a verbális agresszió inkább megfélemlítésnek nevezhető (Haller – Fogarasi – Ivaskevics, 2020).

Kutatásunk szempontjából kiemelt jelentőségű az, hogy az agresszió miként nyilvánul meg az emberi kapcsolatokban, hiszen zárt közösségekben minden agresszív viselkedés erőtelje-

sebb hatást von maga után. Hárdi külön kitér a szóbeli agresszió jelentőségére: nézete szerint napjainkban a verbális agresszió a jellemző, amely az egyénre vonatkozó kedvezőtlen jelzők hangoztatásából, szidásokból, goromba kifejezésekből tevődhet össze, amelyek együttes célja a másik ember önértékelésének szétzúzása, személyiségének negatív minősítése. A hétköznapi agresszió napjainkban tipikusan a beszédben jelentkezik, amely megmutatkozhat a szavak tartalmában, illetőleg formájában is. A skála a rejtett célzástól a finom irónián át trágársáig, durvasáig terjedhet. Ismeretesek azonban a „konstruktív agresszió” megjelenési formái ilyenek például a korholások, a „fejmosások”, illetőleg a nevelő célzatú kifejezések. Jellemző példája e fordulatok alkalmazásának a tudományos kritikákban lelhető fel, ahol a kutatót, vagy művészt színvonalasabb és eredményesebb munkára sarkallhatják a nevelő célzattal megfogalmazott kifejezések. Mindemellett abban az esetben, ha az értékelő, bíráló megnyilvánulás sértő, vagy éppen elítélő, vagy pedig személyes támadásnak érezhető, úgy elveszíti az agresszív megnyilvánulás a konstruktív jelleget és ezzel együtt építő jellegű célját is (Hárdi, 2000).

A verbális kommunikáció agressziójának észlelhető fokozódásán kívül napjaink új jelensége a közösségi médiában történő gátlástalan, agresszív megnyilvánulás. Ezzel kapcsolatban a szakértői tevékenység során elemzett előzményi adatok hozhatók fel példaként, tekintve, hogy rendre a vizsgálati anyag részét képezi az egyes közösségi oldalakon kivitelezett üzenetváltás, amely a későbbi bűnelkövetésnek mintegy megalapozója.

Nem véletlen, hogy az agresszió megnyilvánulási formái tekintetében a beszédnek, illetőleg a szavaknak, a gondolati háttérnek a jelentősége került elsősorban kihangsúlyozásra, tekintettel arra, hogy a fogvatartottak közötti agresszió egyfelől elsősorban verbális, továbbá a szóbeli kommunikáció nyújt alapot az esetleges későbbi, fizikai erőszakba torkolló erőszakhoz. Az „előzetes szóváltás” nélküli fizikai agresszió, vagy tettelegesség azon erőszakos cselekményekhez kötődik, ahol a harcban résztvevő személyek egyáltalán nem ismerik egymást, például ilyen a bankrablás, a tulajdon elleni bűncselekmények, de e körbe sorolható tapasztalataim alapján a bosszú is, ahol a szóváltás már „fölösleges”, a célszemély korábbi magatartásával kivívta az elkövető ellenszenvét és őt erőszakos magatartásra sarkallta.

2.2.2.1.2. Kapcsolati agresszió

Túllépve a verbális agresszió kérdéskörén és jelentőségén, a viselkedés alapú felosztáson belül, Haller és munkatársai szerint a kapcsolati agresszió esetében lényegében előnyszerzés céljából szociális kapcsolatait használja ki az agresszor. Ide tartozik az áldozat szegregálása, mások felbujtása az áldozat ellen, rosszindulatú pletykák terjesztése és a szóbeli zaklatás is.

Típusosan ilyen jellegű agresszió lehet egy állás vagy előléptetés megszerzése; tehát mindenképpen valamely erőforrás megszerzésére irányul az agresszív cselekedet. Mindemellett szenvedést is okoz, elég csak a kiközösítésre gondolni, amelynek kapcsán az áldozat elképesztő lelki szenvedéseken mehet keresztül. Mentális zavarokat, antiszociális attitűdöket okozhat és elsősorban a lelki egészséget károsítja (Haller – Fogarasi – Ivaskevics, 2020).

2.2.2.1.3. Fizikai agresszió

A fizikai agresszió az enyhe úgynevezett „pofozástól” az emberi élet kioltásáig terjedhet (Haller – Fogarasi – Ivaskevics, 2020).

A viselkedést helyezi előtérbe Kiss Ulrich is, amikor kifejti, hogy az agresszió megnyilvánulása tulajdonképpen egy magatartás, amely fenyegető vagy támadó jellegű, ugyanakkor a két magatartás között összefüggés van, mivel a fenyegetést a definitív támadás követi: ütés, rúgás, harapás vagy fizikai küzdelem formájában. Szelídebb és kulturáltabb formája a fenyegetés vonatkozásában emberek között a fenyegetés tárgyakkal vagy csúfolódás, vagy bántó humorizálás, illetőleg a verbális agresszió. A kapcsolati agresszióra utal az a nézete, amely szerint a közösségi élet, illetve a csoportos élet velejárója a rangsor kialakulása, márpedig a rangsorban való előkelőbb helyekért vagy státuszért versengés történik. Alapvető biológiai tulajdonság a pozíció utáni vágyódás. A rangsor kialakítására irányuló készséget ember vonatkozásában a szabálykövetés készsége határozza meg. A magasabb pozíciókat az egyes csoportokban viselkedési szabályok írják körül és szabályok biztosítják a pozíció megszerzését, valamint megtartását is. Amikor az egyén valamely szabályoknak engedelmeskedik, valójában egy elszemélytelenedett dominanciának tesz eleget. Ezt nevezzük szabálydominanciának. Azért elszemélytelenedett, mert ilyenkor tulajdonképpen a domináns személy helyét és szerepét egy a társadalom által elfogadott szabály veszi át és az ember tulajdonképpen csak végrehajtója a szabályban leírt utasításnak. Kiss kifejti azt is, hogy az agressziót befolyásoló tényező az az emberi fajspecifikus jellegzetesség is, hogy a közösen – együttműködés útján – szerzett erőforrásokat vagy azokat az erőforrásokat, amelyeket a természetben találunk, hajlandók vagyunk megosztani más embertársainkkal, idegenekkel is – mindez az agressziót csökkentő jellegzetesség (Kiss, 2011).

Az agresszió viselkedés szempontú megközelítését Horváth-Szabó és munkatársa is körbejárta. Nézetük szerint számos megnyilvánulási formája lehet az agresszióknak, amely elemek tulajdonképpen a fogalom-meghatározás, illetőleg a jelenség leírásának részét is képezik. Teszt vonatkozásban feszülő izomzat, gyorsuló légzés, a szívfrekvencia fokozódása, izzadás, kipirult arc, amely jellemzi. Az agresszió megnyilvánulhat szóbeli agresszióban és támadó visel-

kedésben is. A szóbeli agresszió durva beszéden, gorombán megszegényítésen alapszik, amelyet harag, félelem, fenyegetettség vagy gyűlölet táplál. Viselkedési forma tekintetében megkülönböztetünk passzív haragot, amely egyfajta konfliktus- és frusztrációkerülést, visszahúzódot, bezárkózást jelent, valamint agresszív haragot, amely megfélemlítésből, vádaskodásból, fölénykedésből, fenyegető magatartásból állhat. Említésre érdemes az úgynevezett látens agresszió, amikor – különösen lányok esetén – az agressziót mint elfogadhatatlan tulajdonságot már korai gyermekkorban kifejezetten tiltják és megrendszabályozzák, amely a későbbiek során sértődékenységekben, fokozott igazságérzetben, illetve ingerlékenységekben nyilvánulhat meg. Családon belüli erőszak szempontjából megemlítendő az agresszió-átvitel fogalma. Itt lényegében egy olyan agresszív magatartásról, haragról van szó, amely során a személynek nincs lehetősége kifejezni ellenérzését, agresszióját az eredeti célpont irányába és ezért másfelé tör utat, jellemző példa erre, amikor a düh a családtagokra zúdul azért, mert például a főnökkel szemben nem fejezhető ki az egyet nem értés. Az agresszió forrásai lehetnek a környezet erőszakos magatartása, az elszenvedett bántások, sértések, verbális támadások, gúnyolódások, becsmérlő megnyilvánulás a környezet részéről, a próbálkozások ellehetlenítése, az önállóság megcsorbítása, a szorongás. Az agresszió a későbbiekben antiszociális személyiséget eredményez. Általánosságban az antiszociális személyiséget jellemzi az ingerlékenység, az erőszakos, agresszív viselkedésmód, az alacsony frusztrációs tolerancia, felelőtlenység, a normák, szabályok és kötelességek semmibevétele, az empátia teljes hiánya, illetve közömbösség mások érzelmeivel szemben, ugyanakkor a konfliktusokban az egyén másokat hibáztat és saját viselkedését folyton megmagyarázza (Horváth-Szabó és mtsa., 2001).

Szintén a viselkedésre tér ki Hárdi is, amikor kifejti, hogy az agresszió nem csak szavak és beszéd szintjén, hanem viselkedésben is megnyilvánulhat, amellyel kapcsolatban már Darwin is foglalkozott az agresszivitást kifejező mozgások keletkezésével. A mimikában és gesztusokban megjelenő ellenséges indulatok, a harag, a düh testi megjelenése, úgy, mint kipirult arc, villámló, haragos szemek, összeszorított száj és fogak, az izmok megfeszülése, valamint az ökölbe szoruló kéz a harc szükséges előkészületi elemei. Ugyanezek a tendenciák megfigyelhetők haragos állatok például támadó kutya esetében is. Élettanilag ilyenkor gyorsul a szív működés, nő a vérnyomás, szaporább a légzés és a vércukorszint is emelkedik, lelassul az emésztés és a bélműködés, valamint fokozódik az emésztőnedv és a gyomorsav mennyisége (Hárdi, 2000).

Az erőszakos bűncselekményekkel kapcsolatosan az utóbbi időben gyakran kerül elő kamerafelvétel, amelyet a szakértői munkához az eljáró hatóság a szakértő rendelkezésére bo-

csát. Ezeken a felvételeken kiváltképp meg lehet figyelni és tanulmányozni lehet az agresszív cselekményt megelőző előkészületi fázis fentebb említett elemeit, az élettani elemek közül pedig a szapora légzés látható az adott szituációban a felvételeken. Az előkészületi fázisban megnyilvánuló magatartásnak rendkívüli jelentősége lehet egy adott szituációban, mivel a zsebben tartott egyik kéz tartós mozdulatlansága fegyver, kés „markolászását” jelentheti és előre jelezheti annak használatát.

2.2.2.2. Szándék alapú megközelítés

Haller és munkatársai szerint a szándék alapú felosztás további három fő kategóriára tagolható, úgymint a proszociális, a semleges és az antiszociális agresszió (Haller – Fogarasi – Ivaskovics, 2020).

2.2.2.2.1. Proszociális agresszió

A proszociális jelentése az, hogy az agresszió a társadalom érdekét szolgálja, típusosan ilyen a rendőrségi intézkedés során a rendőri magatartást realizáló hatósági személy tevékenysége, amely mögött jogszabályi felhatalmazás áll és kifejezett célja az, hogy védelmezze a társadalom tagját vagy tagjait. A rendőri intézkedés a társadalom érdekében történik és jogszabályi korlátozások mellett érvényesül.

2.2.2.2.2. Semleges agresszió

Hasonlóan szándék alapú, bár semleges minősítésű a sporttevékenységekkel kapcsolatos agresszió, amely akár a küzdősportokban vagy akár más sporttevékenységekben (például kézilabda) tapasztalható. A sporttevékenység számos előnnyel bír és még a legkeményebb küzdősportok is bizonyos szabályszerűség szerint zajlanak megfelelő keretek között.

2.2.2.2.3. Antiszociális agresszió

A harmadik szándék alapú kategória az antiszociális agresszió, ami más néven társadalomellenességet magába foglaló agresszióként határozható meg. Ehelyütt érdemes elkülöníteni az antiszociális és aszociális fogalmakat, mivel számos műben a kettő keveredik egymással. Az antiszociális személy szándékosan kárt okoz más személynek vagy akár egy közösségnek olyképpen, hogy beilleszkedni képtelen, közösségtől távol marad az egyén, aki más emberek társaságában nem szívesen tartózkodik. Az aszociális azonban nem árt a társadalomnak, „csupán” a társadalomba vagy a szűkebb szociális környezetébe nem kíván integrálódni. Az antiszociális agresszió azért van jelentősége, mert tulajdonképpen tudományos szempontból

az erőszakos bűnelkövetésnek a szinonimája, hiszen egy olyan agresszióról van szó, amely a társadalom ellen szándékos magatartással valósul meg (Haller – Fogarasi – Ivaskevics, 2020).

Látható tehát, hogy kutatásunk szempontjából a szándék alapú kategórián belül a harmadik, az antiszociális agresszió bír jelentőséggel annak társadalomellenessége okán. E helyütt kapcsolódik az agresszió és a jog: a társadalomellenesség az az elem, amely megalapozza a jogi szankciót az antiszociális agresszió manifesztációja esetén.

Az antiszociális agressziót, illetőleg az erőszakos bűnelkövetést Haller és munkatársai további három kategóriába sorolják, úgymint reaktív, proaktív és pszichotikus erőszak.

2.2.2.2.3.1. Proaktív antiszociális agresszió

A proaktív jellemzője az előre eltervezettség, amelynél az erőszakos bűnöző mintegy eszközként használja fel az agresszivitását azért, hogy céljait elérje. A proaktív forma jellemzően nyereségvágyból, előnyszerzés céljából történik, előre eltervezett, áldozata az, aki az adott cél elérését akadályozza, általánosságban gyenge érzelmi töltéssel rendelkezik. A proaktív erőszak elkövetői jellemzően hajlamosak a visszaesésre, tevékenyen keresik annak lehetőségeit, hogy hogyan tudnak a büntetés alól kibújni, fiatal korukban bandákba szerveződnek és hajlamosak a csoportos vagy szervezett bűnelkövetői magatartásra. Pszichikailag az empátia hiánya és a sivár érzelmvilág jellemzi őket, az önzés: cselekedetét mindig a saját szempontjából tekinti, mások érdekeivel nem foglalkozik. Jellemző még az is, hogy a büntetett általánosságban nem drog hatása alatt követik el és nincs érzelmi motiváció, nem az élménykeresés a célja tette elkövetésének. Élettani szempontból az adrenerg/noradrenerg rendszer helyett a paraszimpatikus szabályozás a domináns. Ennek megfelelően a szívverés kevésbé fokozott, az izzadás kevésbé jellemző a később ismertetendő reaktív bűnelkövetői jellemzőkhöz képest. A proaktív bűnöző későbbiekben ismertetendő úgynevezett kortizolstressz válasza – azon oknál fogva, hogy korai életszakaszában (gyermek- és kamaszkorban) erős stresszhatások érték és a stresszrendszer mintegy kiég, ezáltal fokozódik a stressztűrő képesség és így kritikus helyzetben nyugodtabbak tudnak maradni – gyenge; ezen környezeti tényezők az agy fejlődésére is kihatnak.

2.2.2.2.3.2. A reaktív antiszociális agresszió

A reaktív antiszociális agresszió vagy erőszakos bűnelkövetés célpontjai családtagok, barátok, ismerősök. E körbe tartozik a családon belüli erőszak fogalma is. Tetteiket gyakran drog motiválja vagy valamilyen szociális konfliktus. Kiseb a visszaesés veszélye, a bandákba szerveződés nem jellemző. A kiváltó ok a frusztráció vagy provokáció, egyértelmű cél a megtorlás és ellentétben a proaktív formával, a viselkedés tervezetlen. Az agresszió áldozata a provoká-

ciót kiváltó személy, erős érzelmi töltettel rendelkezik és a tett után gyakran bűnbánat alakul ki az elkövetőben. Általánosságban a reaktív erőszakos bűnelkövetőket harag, ingerlékenység és érzelmi feszültség jellemzi, gyakran ellenséges szándékot tulajdonítanak másoknak, állandóan az egójukat ért veszélyt élik meg. Tettét jogos önvédelemnek magyarázza. Élettani szempontból az úgynevezett kortizolstressz válasz eltúlzott, ugyanez igaz az adrenerg/noradrenerg rendszerre is (gyorsabb szívverés, magasabb vérnyomás, fokozott izzadás).

2.2.2.3.3. A pszichotikus antiszociális agresszió

Az antiszociális agresszió, illetőleg erőszakos bűnelkövetés harmadik formája a pszichotikus erőszak, amely lényegében egy súlyosan zavart elmeállapot alapján alakul ki, az elkövetőben összekeveredik a képzelet és a valóság, amely hallucinációban, téveszmében nyilvánulhat meg, élettani hátterét az egyes elmebetegségek képezik, mint például a skizofrénia (Haller – Fogarasi – Ivaskevics, 2020).

Az antiszociális agresszió tekintetében – és egyben a kutatás szempontjából is – lényeges kérdés, hogy egyáltalán mit takar az agresszív személyiség fogalma, azaz mi alapján lehet „kimondani”, hogy valaki agresszív – tekintettel arra, hogy jelen kutatás vizsgálatának egyik oszlopos részét képezi a vizsgált személyek agresszivitásának feltérképezése.

Horváth-Szabó és munkatársa szerint általánosságban az agresszív személyiség független és aktív, függetlenségét, felsőbbrendűségét minden lehetséges alkalommal bizonyítja. Goromba, hideg. Vitatkozó, veszekedő, adott esetben verekedős. Versengő, gyalázkodó, vádaskodó és kritizáló. Ellenszenvvel fogadja az együttérzést, a megértést, valamint a jóságot. A frusztrációt elviselni képtelen. Ingerlékeny és indulatos, amelyek hátterében a nehézségek elviselhetetlensége áll. Sikertelenségével való szembesítés során nemcsak támad, hanem bosszút is áll. Semmilyen kritikát vagy tiltást nem tűr. Büszke és magabiztosnak tartja magát és a rivalizációban harcos attitűdöt mutat. Az irgalmasság, az alázatosság vagy megbocsátás általa lenézett erények. A gyengeséget megveti. Kompromisszumot nem köt, megalkuvást nem ismer. Sérelem esetén kegyetlen és rosszindulatú. Mások megítélésében szigorú. Miután agresszív kitöréseit a környezete nem tolerálja, így ebből konfliktusai támadnak. Személye körül a félelem atmoszférája alakulhat ki. Környezetük felfigyel rájuk, a támadás veszélyének érzete okán. Az agresszív személyiség rosszindulatot feltételez a másikban és saját bizalmatlanságát másokba vetíti. Ugyanakkor elismerően alkot önmagáról képet, saját keménységére, energikus személyiségére büszke. Büntető, másokat megalázó és bosszúálló a személyek közötti kapcsolatrendszerében. Fontos ismérve az agresszív személyiségnek, hogy küzdelemben nemcsak a győzelemre, hanem a másik fél legyőzésére törekszik, kizárólag saját érdekeit tart-

ja szem előtt. A másik embert lenézi és nem tiszteli, a másik ember jogaival nem foglalkozik. Az esetleges negatív hatások ellenére érzéseit gátlástalanul kifejezi. Viselkedésében provokatív, ellenséges és vádaskodó. Az agresszivitás az ilyen jellegű személyek esetén a kommunikációban is megnyilvánul, jellemzően abban, hogy sokat beszél, nem figyel annak mondani-
valójára és sorozatosan félbeszakítja a másikat. Nem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy az ember bizonyos szituációkban lehet agresszív, más helyzetekben pedig gátlásos vagy passzív (Horváth-Szabó és mtsa, 2001).

Az antiszociális agresszió következményeként kialakuló antiszociális személyiségzavar vonatkozásában Tamási (2015) szerint két korszak különíthető el. Egyrészt azon viselkedészavar-karakterizációk, amelyek gyermek-, illetve serdülőkorban jellemzők és antiszociális fejlődési úthoz kapcsolódnak, majd antiszociális személyiségzavart eredményezve, másrészt pedig a felnőttkori antiszociális személyiségzavar-karakterizációk alkotják a másik csoportot.

A gyermek- és serdülőkorban jellemző viselkedészavar-karakterizáció tényezői az alábbiak:

- gyakori verekedés kezdeményezése;
- mások megfélemlítése, fenyegetése vagy terrorizálása;
- fegyverhasználat, amellyel súlyos fizikai sérülést lehet okozni;
- fizikai kegyetlenség más személyekkel szemben;
- fizikai kegyetlenség állatokkal szemben;
- más személy szexuális tevékenységre való kényszerítése;
- rablótámadásokban való részvétel;
- szándékos vagyonrongálás;
- szándékos gyújtogatás;
- autók feltörése vagy házakba való betörés;
- valamely előnyszerzés okán hamis tények állítása;
- dolgok eltulajdonítása;
- adatok és információk meghamisítása;
- kimaradás a szülői tiltás ellenére;
- elszökés az otthoni környezetből;
- iskolai csavargás.

A felnőttkori antiszociális személyiségzavar jellemzői az alábbiakban foglalható össze:

- agresszivitás és ingerlékenység, amely vissza-visszatér;
- a normák betartásának elégtelensége például jogszabályokhoz való alkalmazkodás nehe-
zítettsége;

- folyamatos hazugság, csalások valamely személyes előny megszerzése érdekében;
- impulzivitás, azaz az előre tervezés hiánya;
- akár saját, akár mások biztonságának semmibevétele;
- felelőtlenség ismétlődő jelleggel például pénzügyekben vagy munkaügyekben;
- mások bántalmazásának, becsapásának jogossága okán lelkiismeret-furdalás hiánya
(Tamási, 2015).

2.2.2.3. A jóindulatú és rosszindulatú agresszió

Az agresszió formái vonatkozásában nem kerülhető meg annak az alapvető kérdésnek a tisztázása, hogy mit tekintünk úgynevezett jóindulatú és rosszindulatú agressziónak. Kutatásunk során az agressziót vizsgáljuk, amely alapvetően egy természetes jelenség az emberi pszichikum fejlődésében, ugyanakkor a kutatás szempontjából a rosszindulatú agresszió tekintendő vizsgálati fogalomnak, mivel a jóindulatú agresszió a társadalom szempontjából nem bír elítélendő, vagy kóros felhanggal.

2.2.2.3.1. Jóindulatú agresszió

Fromm (2001) szerint első megközelítésben a jóindulatú agresszió lényege az önvédelem, a biológiailag megalapozott és az élet fenntartásához szükséges agresszió. Ezzel szemben a rosszindulatú agresszió öncélú, kíméletlen és kegyetlen, továbbá nem szolgálja az alkalmazkodást. Kissé más megközelítésben az „alkalmi agresszió” – más néven szituatív agresszió – általánosságban lehet ugyan jóindulatú agresszió, azonban ez nagymértékben függ a helyzettől, annak felfogásától és az egyéntől is. Amennyiben az adott helyzet nagyon veszélyesnek találtatik, akkor a kiváltott reakció ennek megfelelően kegyetlen és kritikátlan lehet, ennél fogva rosszindulatú. A jóindulatú agresszió alkalmi, védekező, továbbá önfenntartó jellegű lehet. Az alkalmi agresszió azt jelenti, hogy tulajdonképpen „a helyzet hozta”, annak ellenére, hogy a támadó nem kívánt senkit sem bántani. Példaként említhető egy véletlenül elsült fegyver, amely ártatlan embert talál el. A védekező agresszió során az egyént az életét veszélyeztető fenyegetés vagy támadás éri, például meg kell védenünk életünket, földünket, táplálékunkat, párunkat, utódainkat. Az embernek és az állatnak közös, biológiailag megalapozott készsége a védekező agresszió. A megtámadott képes felmérni a veszélyt, annak nagyságát és a saját erejét is a védekezéshez. Általánosságban két, jellemző válaszreakció lehetséges. Az egyik a megküzdés (fight) a támadóval, illetve a veszéllyel, vagy esetleges túlerő esetén egyszerűen elmenekül (flight). Ugyanakkor előfordulhat, hogy a menekülés nem lehetséges, mert például annak útja elzárt. Ebben az esetben az állatvilágban támadás következik be, mivel

nincsen más lehetősége – innen jön a „sarokba szorított állat” kifejezés. Mindazonáltal az ember három ponton is különbözik az állattól. Egyfelől az ember nem csak a jelenben él, hanem előre látja a helyzetet, a fenyegetés fontosságát és a jövőt is fel tudja mérni, továbbá nem csak a pillanatnyi veszély határozza meg a magatartását. Másfelől az ember feltételezett vagy elképzelt veszéllyel is számol és nem csupán a valódi, tényleges veszélyre koncentrálna. Az emberi képzelőerőre hatva egyes befolyással bíró vezetők képesek ellenségkép kialakítására, jó retorikával kivitelezett rábeszéléssel, propagandával, valójában egy amúgy nem létező fenyegetettség érzését tudják kelteni az emberekben és evégből akár társadalmi csoportok vezetői rá agresszív cselekményekre – ez a jelenség képezi a háborús propaganda alapját. Harmadszor az emberi, kulturális és társadalmi fejlődés kapcsán az emberi létfontosságú szükségletek, illetve értékek skálája lényegesen szélesebb, mint az állatoké. Az emberi szabadság, méltóság, illetőleg identitás olyan értékek, amelyek nélkül az ember nem tud élni sem. A totalitárius elnyomó rendszerekben csak kifejezett rendfenntartó uralommal lehet fenntartani a hatalmat, mert az ember természeténél fogva nem képes létezni szabadságát, valamint önmagát gúzsba kötő körülmények között. A történelem folyamán a reménytelen helyzetben lévő kis népek nem egyszer lázadtak fel náluk sokszorosan nagyobb hatalmak ellen is, mert erkölcsi, népi vagy vallási értékeiket elnyomva vagy azoktól megfosztva egy idegen eszmevilágba kívánta az elnyomó hatalom őket kényszeríteni. Az önfenntartó agresszió magyarázata kapcsán a régi angol szóhasználatra, a „to aggress” kifejezésre szükséges utalni, amely előrelépést és haladást jelentett – lényegében a mai értelemben az érdekekért, valamint az érvényesülésért való harcok magatartást jelenti. Ez a típusú agresszió azért jóindulatú, mert a lényeg önmagunk fenntartása, megvalósítása és nem mások károsítása vagy bántalmazása (Fromm, 2001).

A jóindulatú agresszió a fentieknek megfelelően a társadalom szempontjából nem csak, hogy nem elítélendő, hanem kifejezetten hasznossággal is jár. Az alkalmi agresszió tulajdonképpen a véletlen műve, ezért a büntetőjogban vagy nem vonható felelősségre az elkövető, vagy gondatlan alakzatban ítéendő, ám semmiképpen sem szándékos az elkövetési magatartás. A védekező, továbbá az önfenntartó agresszió pedig olyan alapvető emberi viselkedés, amellyel kapcsolatban nem várható el annak ellenkezője, azaz, hogy az egyén ne védekezzen támadás esetén, ne védje tulajdonát, társát stb., továbbá az sem várható el, hogy az egyed önmaga fenntartásához ne alkalmazzon semmiféle agresszív megnyilvánulást, akár csak a legenyhébb formában, mások bántalmazása, károsítása nélkül. Jelen kutatás szempontjából e körülmény azért lényeges, mert e jóindulatú agresszió-formák természetes jellegűek, a társadalom által nem elítéltek, így a vizsgálat alapját sem képezhetik.

2.2.2.3.2. Rosszindulatú agresszió

Fromm az agresszió másik, a kutatás kapcsán vizsgált csoportját úgynevezett rosszindulatú agresszióként azonosítja. A fentebb leírtakkal szemben itt az alapvető lényegét a károkozás, a kegyetlenség, netán a kín előidézése vagy adott esetben a másik életének kioltása alkotja mint célt. A cselekmény általánosságban spontán és nagy intenzitással zajlik, ennek alapján spontán agresszióknak is nevezhető e típus. Általános jellemzője, hogy alapvetően nem szükséges hozzá ok, vagy legalábbis megfelelőnek nevezhető ok. A rosszindulatú agresszió lehet alkalmi, de ugyanakkor a személyiség állandó tulajdonságává is válhat (Fromm, 2001).

A rosszindulatú agresszió tehát abban különbözik a jóindulatú formától, hogy megnyilvánulása alapvetően nem magyarázható, illetőleg nem támasztható alá, mivel társadalmilag elfogadható oka nincs a kialakulásának. A két agresszió-csoport elkülönítésére egyszerű, de szemléletes példa az, amikor egy személyt az utcán, etnikai alapon megtámad egy elkövető. Ebben az esetben az agresszió megnyilvánulása nem indokolt, a másik bántalmazása a cél, tehát rosszindulatú. Ugyanakkor a megtámadott személy védekezése ebben a szituációban jóindulatú – bizonyos határig, természetesen – mivel nem várható el a megtámadott egyéntől, hogy ne védekezzék, valamint, hogy természetes védekező reakciói, ösztönös önvédelmi mechanizmusai teljes mértékben gátlásra kerüljenek.

2.2.2.4. Az emberi agresszió felosztása Csányi Vilmos szerint

Csányi az emberi agressziót az alábbiak szerint csoportosítja:

1. Territoriális agresszió, amelyben az emberek egy adott területet birtokba vesznek, védelmeznek, illetőleg megjelölnek, mutatva, hogy ez a terület hozzájuk tartozik. Ennek hátterében egyfajta veleszületett térfoglaló viselkedés áll.
2. Birtoklással vagy tulajdonnal kapcsolatos agresszió, amely már a gyermekeknél is jelentkezik abban az esetben, ha valaki egy tárgyat vagy más dolgot elvesz tőlük, illetőleg akkor, ha ők akarják azt megszerezni.
3. Rangsorral összefüggő agresszió: Az emberi csoportok szerveződése hierarchikus alapú, amely hierarchia konfliktusokon keresztül jön létre és az agresszió csökkenését a csoport megszilárdulása idézi elő.
4. Frusztrációs agresszió, amely gyermekeknél már jelentkezik abban az esetben, ha a gyermeket megakadályozzák valamilyen cél elérésében vagy valamit elvesznek tőle vagy fájdalmat okoznak neki.
5. Explorációs agresszió, ami azt jelenti, hogy a csoport új tagja addig próbálgatja a lehetőségeit a cselekvés tekintetében, amíg nem ütközik korlátokba.

6. Szülői agresszió: A szülői agresszió az utódok viselkedésének befolyásolására, szabályozására irányul, tekintettel arra, hogy a gyermekek gondozása fegyelmezést kíván meg.
7. Nevelői agresszió, amely csak az emberre jellemző és az a célja, hogy bonyolultabb viselkedési mintákat sajátítson el az egyed, jellemzően az iskolában, munkahelyen.
8. Normatív vagy morális agresszió kifejezetten emberre jellemző, amelynek az a célja, hogy egy adott csoport normái elfogadtatásra kerüljenek. Amennyiben deviáns valamely csoporttag, úgy a csoport agresszívén lép fel ezzel az egyénnel szemben.
9. A kívülállókkal szembeni agresszió: Ebben az esetben mindenkit, aki egy csoporton kívül áll, üldöznek, elítélnék és csúfolnak.
10. Autoagresszió: Az egyed saját magával szemben tanúsít agressziót, amely a saját test fizikai kínzásában, bántalmazásában nyilvánulhat meg.
11. A csoportos agresszió, amely a csoport együttes agresszióját jelenti. Az állatvilágban a hiénáknál, csimpánzoknál figyelhető meg. (Csányi, 2006, 134–136. o.)

Összefoglalva, az agresszió formái tekintetében a fő vezérfonalat a viselkedés és a szándék alapú felosztás képviseli, külön hangsúlyt helyezve a viselkedésen belüli, meghatározó jellegű verbális agresszióra és a szándék alapú felosztáshoz tartozó antiszociális agresszióra. Az antiszociális agresszió jelen kutatás fókuszpontjában áll; következményes személyiségjegyei karakterizálhatók és felismerhetők. A vezérfonalon kívül más csoportosítási felfogások is jelentőséggel bírhatnak az agresszió vizsgálatokor. Jelen kutatás a rosszindulatú agresszióra fókuszál, amelynek társadalmi és egyben egyéni következményei vannak, mivel a társadalom nem tolerálja sem az erőszakos, agresszív és egyben rosszindulatú magatartást, sem annak a személyét, aki elköveti a cselekményt.

2.2.3. Az agresszió okai

Az agresszió okainak vizsgálatokor Haller és munkatársai két alapvető elméletet taglalnak. Az egyik a tanuláselmélet, a másik pedig a frusztrációelmélet. A két vezető irányvonalat képviselő elméleten kívül az agresszió oki hátterét képezheti az úgynevezett pszichoanalitikai elmélet is (Haller – Fogarasi – Ivaskevics, 2020).

2.2.3.1. Tanuláselmélet

A szerzők szerint a tanuláselméletre vonatkozó első kísérletek Albert Bandura nevéhez fűződnek, alapjait az úgynevezett „keljfeljancsi-kísérletek” képezték. A kérdés a vizsgálattal

kapcsolatosan és egyúttal a tanuláselmélet vonatkozásában is az, hogy az agresszió ténylegesen a szociális tanulás eredménye-e. A vizsgálatok azt mutatják, hogy léteznek olyan agyi struktúrák és hálózatok, amelyek kifejezetten az agresszivitás szabályozását végzik. Az agresszió tehát nem tanult képesség, hanem születésünk pillanatában már rendelkezésre állnak azok az idegi képletek, amelyek az agresszív viselkedést levezénylik. Mindezek alapján az a következtetés vonható le, hogy az egyed azért lesz erőszakos és agresszív, mert nem tanulja meg azt, hogy az agressziót kontroll alatt tudja tartani és ez a kontroll miként kivitelezhető (Haller – Fogarasi – Ivaskevics, 2020).

A tanuláslélektani elmélet tekintetében Hárdi kifejti, hogy az agresszió tanulási folyamat eredménye. A tanulás a személyes képességek tapasztalat útján való megváltozását jelenti, amely megmutatkozhat érzelmi életben, készségben, ismeretvilágban, szokásokban, miként az agresszió elsajátításában is. A megszerzett tapasztalatok csak akkor válnak a személyiség sajátjává, ha azt jutalom vagy siker, illetőleg valamilyen pozitív eredmény követi. Az agresszió tanulás útján való elsajátításának legismertebb módja a modelltanulás. Nemcsak a szülők és a nevelők szolgálnak a modelltanulás forrásául, hanem a gyerekek kortársai, illetve a gyerekek számára fontos személyek is, például a mai, népszerű „celebek”. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy napjainkban a modelltanulás legelterjedtebb eszköze a telekommunikációs eszközök használata. A figyelemfelkeltés, az elismerés vagy bármely előny szerzése is alapul szolgálhat az agresszió elsajátításához. A kellemetlen dolgok elkerülése, például egy támadás kivédése is lehet a tanulás eredménye. Az önértékelés emelését az is szolgálhatja, hogy ilyenkor „bátor” volt a személy, különösen csoportos erőszak esetén. Emberekhez vagy társadalmi csoportokhoz is fűződhetnek ellenszenv-érzések, ilyesforma kondicionálással. Mindazonáltal fogalmakhoz, kifejezésekhez is kapcsolódhatnak negatív érzések. Ezekben az esetekben úgynevezett „asszociatív tanulásról” beszélhetünk, azaz összekapcsolódik az adott fogalom a negatív érzéssel. Lélektani szempontból különösen akkor van az asszociatív tanulásnak jelentősége, amikor a magatartás – például egy ellenszenv – okára nem lehet megfelelő magyarázatot adni. Nem elhanyagolhatók a csoporthatások sem, amellyel találkozhatunk sportban, tömeggyűléseken, nagyobb megmozdulásokon, vallásos ünnepekkor. A csoporthatáshoz tartozik, hogy a fiatalok csoportokban vagy bűnöző életmódot folytató bandákban a „vagánykodó” magatartás tiszteletet és elismerést eredményezhet. Számos megfigyelés és kísérlet támasztja alá a tanuláselmélet jelentőségét és magyarázattal szolgál a telekommunikációs eszközök agresszív jeleneinek hatására és következményeire. Kritikai szempont azonban, hogy nem veszi kellőképpen figyelembe a tanuláselmélet a személyiség dinamikáját és az élményvilágot. Nem hanyagolható el ugyanis, hogy mi az, amit és ahogyan elsajátít az ember, hogyan

dolgozza azt fel, hogyan raktározza el a látottakat és az milyen kapcsolatban áll az egyénisé- gével, mivelhogy a modelltanulásban alapvetők az utánzó magatartásban meglévő tudattalan azonosulások. Példa erre a támadóval való azonosulás jelensége, amelynek során a tanulási folyamattal párhuzamosan a személyiség is átalakul, a támadói magatartás mintegy beépül az egyén pszichikumába. A tanuláslélektani elméleten belüli kérdésként merül fel az is, hogy ösztön-e az agresszió vagy sem. Csányi (2006) szerint a biológiai agresszió valamilyen for- mában minden magasabb rendű állatban megvan, miként az emberben is. Konrad Lorenzét idézve, Csányi állatmegfigyelései alapján az agressziós ösztönt genetikusan eredetűnek és vele- születettnek tartja, amely feltöltődik, mint egy gőzkazán és bizonyos feszültség elérésekor kicsapódik, levezetődik (Csányi, 2006).

Kutatásunk szempontjából, amelyben a kisgyermekkor – kamaszkori behatásokat kívánjuk feltérképezni és összevetni az agresszió kialakulásának folyamatával, a legkiemelkedőbb je- lentőséggel a tanulás-lélektani elmélet bír, mivel a családon belüli hatások ezen elmélet alap- ján érvényesülnek. E helyütt meg kell említeni, hogy az agresszió kialakulására vonatkozó egyes elméletek nem izoláltak, hanem hatással bírnak egymásra. Jelen kutatás a tanulás- lélektani elméletet és a biokémiai elméletet kapcsolja össze oly módon, hogy a tanuláselmélet miként hat a biokémiai tényezőkre, ezáltal pedig az agresszív viselkedést hogyan befolyásolja. A családban elfoglalt pozíció, a környezeti hatások tanulás során épülnek be az emberi pszi- chikumába, amelyben biokémiai változásokat idéznek el, objektíven kimutatható értékekkel, például az úgynevezett agyi ingerületátvivő anyagok szintjének változásával. E folyamat eredményeképpen a kutatás fókuszában álló agresszív attitűd alakulhat ki, amely olyan mérté- kü eltolódást generálhat az egyén életvitelében, amely erőszakos bűncselekmény elkövetésére sarkallhat és egy ember élete – a kiszabott büntetés okán – derékba török.

2.2.3.2. Frustrációelmélet

A frustrációelmélet alapja Haller és munkatársai szerint egy olyan kellemetlen állapot, ami- kor nem tudjuk elérni az általunk óhajtott célt. A frustráció során tehát vágyaink nem telje- sülhetnek vagy azért, mert nem vagyunk képesek teljesíteni vagy azért, mert egyszerűen ez lehetetlen. Ennek következtében egy a fentebb említett reaktív agresszió előfutárának tekint- hető hormonális és testi stresszválasz alakul ki. A reaktív agresszió, amely a frustráció kap- csán alakul ki, belső frustrációra és külső provokációra is kialakulhat. Összességében tehát a frustrációelmélet lényegében a reaktív agresszióval áll összefüggésben (Haller – Fogarasi – Ivaskevics, 2020).

Hárdi meghatározásában a frusztrációelmélet szerint a kielégületlen igények és el az nem ért célok okozta feszültség eredményez agressziót. Maga az elgondolás tulajdonképpen Freudtól származik. A kísérleti lélektan megfigyelései alapján vélték úgy, hogy minden agresszió végső soron a frusztráció következménye. Lényegében három csoport alkotható ebben a vonatkozásban. Az első csoport tekintetében az a jellemző, hogy valamilyen célra irányuló cselekvés kivitelezése elé akadály gördül. Jellemző példa lehet az, hogy ha a zsúfolt úton a lámpa zöld jelzésére egy autó nem indul és visszatartja a többi gépjárművet. Ugyanide tartozik az a helyzet is, hogyha az adott kívánság vagy javaslat teljesítésével szemben nehézségek, vagy akadályok merülnek fel. A második csoport a provokáció: agressziót keltő ingerek, különösen a sértő szavak, elsősorban az önértékelést károsító megjegyzések, például elutasítás vagy a személyiség leértékelése, semmibevétele. Harmadik csoportként a fizikai tényezők és ingerek jelölhetők meg, ilyen lehet például a hosszú ideig tartó sorban állás, az összezsúfolt-ság, a hideg vagy a hőség. Mindazonáltal a fent felsoroltak alapvetően alkalmiak és konkrét helyzetekre vonatkoznak. A frusztrációs elméletet a kutatók később kiterjesztették a személyiségben állandó tulajdonságként jelen lévő agresszió magyarázatára. Eszerint például érzelmi hidegségben vagy szeretet nélküli nevelés esetén alapvetően a frusztráció talaján alakul ki az agresszív személyiség. Az egyes bűncselekmények elkövetésére, csoportos megmozdulásokra vagy társadalmi jelenségekre is magyarázatot adhat a frusztrációból eredő és a személyiségbe beépülő agresszív attitűd, amelyet típusosan a nélkülözés, a szegénység vagy az elnyomottság állapota generál. Mindemellett szükséges hangsúlyozni, hogy nem minden frusztráció okoz agressziót és nem minden agresszió keletkezik frusztrációból. Példa erre, hogy gyermek- és felnőttkorban is, számos alkalommal szenvednek az emberek kisebb-nagyobb hiányt a szándékaik meghiúsítását illetően, mégsem lesznek tőle agresszívek. A frusztrációs magyarázat, mint egyetlen ok, nem elegendő az agresszió keletkezésének hátteréhez, tekintettel arra, hogy az emberi fejlődésben igen sok tényező és hatás érvényesül, amely vitathatóvá teszi a frusztrációnak alapvető, vagy döntő okként való feltüntetését. Az sem mellékes, hogy a frusztrációs agresszió keletkezését maga a helyzet is befolyásolhatja: például egy anya, hogyha megtiltja az egyik gyermekének, hogy ebéd előtt csokoládét egyen, ellenben a testvérének ezt megengedi, más lesz az eredmény, mintha mind a kettőt eltiltja a csokoládéevéstől. Mindazonáltal a személyiség is meghatározó tényező, például nem mindegy, hogy egy hiú embert nevetnek ki vagy pedig egy olyan személyt, aki e tekintetben érzéketlenebb, vagy tudja kezelni a helyzetet (Hárdi, 2000).

A frusztrációelmélet igen népszerű a szakirodalomban kevésbé járatos, ám a mindennapok szintjén gyakran erőszakos cselekményekkel szembesülő rendvédelmi munkatársak körében,

mivel az adott cselekmény megítélését befolyásolja, illetőleg árnyalja. Klasszikus példa, ha valaki élelmet lop, kérdés, hogy amögött az éhezés mint a fentebb leírtak alapján a harmadik csoportba tartozó frusztrációs fizikai inger áll, vagy csak egyszerűen „balhéból” történt a bűncselekmény? Jelen kutatás egyik célja, hogy feltérképezze azokat a tényezőket, amelyek az adott személy agressziójának kialakulásához vezettek.

2.2.3.3. Pszichoanalitikai elmélet

A fenti két elméleten kívül egyéb megközelítés is létezik, amelyre Hárdi tér ki a téma elemzése kapcsán. Eszerint az agresszió pszichoanalitikus megközelítését Sigmund Freud dolgozta ki, azonban Freud csak későbbi életrésztében foglalkozott az agressziós ösztönnel. Az agressziós ösztönt Freud kezdetben a nemi ösztön egyik részének, úgynevezett részösztönének tekintette. A szadizmus a szexualitás, illetőleg a libidó olyan részösztöne, amely képes attól elszakadni, függetlenné válni és e tekintetben a vezető helyet el tudja foglalni. Kezdetben önálló agresszív ösztönt Freud nem különített el, ugyanakkor az ösztönfejlődés korai szakaszában a szájjal kapcsolatos funkcióknak örömszerző szerepet tulajdonított. A pszichoanalitikus elmélettel kapcsolatban Freud nevesíti az úgynevezett fallikus agressziót is, amely arra a szakaszra esik, amikor a fiúknál a pénisz, lányoknál a klitorisz kerül a nemi fejlődés fókuszába. Ekkor rivalizálás zajlik az azonos nemű szülővel az ellentétes nemű megszerzéséért, azonban a nemi érettséggel és a genitális szak befejeződésével ez a kérdés rendeződik, tekintettel arra, hogy a rivális szülővel a fiatal azonosul, másfelől pedig a nemiség iránti érdeklődés családon kívülre kerül. Freud későbbi felfogásában újabb elemként az önfenntartási ösztön részének tartotta a gyűlöletet, amely tulajdonképpen az Én védelmét szolgálja. Az Én-ben keletkezett gyűlölet a külvilágból származó kínos vagy elfogadhatatlan ingerek visszautasításából származik, ennek megfelelően reaktív jellegű, fenyegetettség vagy támadás esetén lép fel és a túlélést szolgálja, ebben az értelemben tehát pozitívumként jelenik meg. A későbbiekben a szexuális és Én-ösztönök tanáival szemben Freud felállította az élet- és halálösztönök elméletét. A nemi ösztönt is tartalmazó életösztönnel szemben a halálösztön tulajdonképpen az agressziót is magába foglalja oly módon, hogy ha és amennyiben a halálösztön a külvilág felé fordul, akkor agresszióról beszélünk, ha önmaga ellen irányul, akkor pedig mazochizmusról. Az önmaga ellen fordított agresszió ismert alapja a lehangoltságnak és annak nyomán a gyakori öngyilkosságnak. Hárdi szerint az ösztön agresszió tekintetében napjainkra is kihat Hermann Imre munkássága, ezért megállapításait részletesebben ismertetem. Hermann az agresszió keletkezésében ösztönös és külső, főként kora gyermekkori hatásoknak tulajdonít kiemelt szerepet, az általa elsőként leírt „megkapaszzkodási ösztön” zavarai magyarázza az agres-

szió keletkezését. Az anyába való megkapaszkodás a csecsemő és az emberi élet egyik biztonságot szolgáló alapja. Kisgyermekkorban, de akár később is az elszenvedett traumák, stresszhelyzetek kapcsán a megkapaszkodás kifejezi a szorongást és az ellene való védekezést egyaránt. A megkapaszkodás az élet folyamának különböző szintjein és tárgyakon is jelentkezhet. Hermann szerint a leggyakoribb agressziót kiváltó ok a megkapaszkodás képtelensége és ezzel kapcsolatos frusztrációja, és egy fontos személy elvesztésében látja a harag és agresszió keletkezését. A biztos alapot jelentő kapcsolat felbomlik, a veszteség utáni gyász feldolgozására az egyén képtelen lesz és a gondozás, a szeretet elvesztése nyomán alakulnak ki az erőszakos késztetések. Pszichoanalitikai szempontból az agressziót keltő okok között kiemelt szerepet játszik az igazságérzet és az igazságideál megsértése (Hárdi, 2000, 66–67. o.).

Jelen kutatás a kisgyermekkor, valamint a kamaszkori esetlegesen átélt traumák, stressz-faktorok feltérképezését állítja központba, ennek megfelelően a pszichoanalitikai elméleten belül a Hermann Imre munkásságának fókuszában álló „megkapaszkodási ösztön” elmélete bír kiemelt jelentőséggel. Alapkérdés ugyanis a kutatás szempontjából, hogy az erőszakos bűncselekményt elkövetett női fogvatartottak előéletében miként merült fel a szülőkhöz, kiváltképp az anyához való kötődés esetleges felbomlása, ezzel együtt a „megkapaszkodási ösztön” szétválása. További kérdés, hogy e helyzet milyen későbbi következményekkel járt, az új szituációban milyen magatartásokat, túlélési technikákat kellett elsajátítani és azok milyen biokémiai változásokat idéztek elő a szervezetben. Az agresszió keletkezésével kapcsolatos elméletek vonatkozásában így társul a pszichoanalitikai elmélet a tanuláslélektani elmélettel.

Összefoglalva megállapítható, hogy az agresszió oki hátterében két, vezető elmélet áll: a tanuláselmélet és a frusztrációelmélet. Ezen túlmenően az agresszív attitűd kialakulására magyarázatot adhat a pszichoanalitikus megközelítés is; a folyamatban pedig szerepet játszhat az utánzási magatartás.

2.2.4. Az agresszív viselkedés kialakulása az emberi egyedfejlődés során

Kutatásunk szempontjából kiemelt jelentőséggel bír az agresszív magatartás fejlődésének ismerete, tekintve hogy az agresszív viselkedést a vizsgált személyek vonatkozásában nem csak „horizontális” síkon szükséges elemezni, hanem – figyelembe véve a személy gyermekkorát is – az időtengelynek megfelelően, „függőleges” síkban is fel kell térképezni az összefüggéseket.

A kérdéskört Hárdi összefoglalása alapján ismertetem. Eszerint a csecsemő az agresszív viselkedésű anyával szemben túlzott figyelemmel, illetőleg éberséggel viselkedik. Az 1-2 éves gyermekek mozgásbeli nyugtalansággal, kiabálással, ütéssel, testük dobálásával, hara-

pással fejezik ki indulataikat. Gyermeki megnyilvánulások közé tartozik az érdemi ok nélküli verekedés, a játékok összetörése, a képeskönyv szétszakítása, a fal, az asztal összekoszolása. A dac 3–5 éves korban már az első dackorszak jelenlétét mutatja. Az ilyen korú gyermekek, amikor szembeszegülést mutatnak szülői vagy tanári kérésekkel, illetőleg szabályokkal, akkor toporzékolhatnak, továbbá dühkitörésük lehet. Óvodásoknál és iskolásoknál is észlelhetők az első hatalmi és rivalizálással kapcsolatos küzdelmek. E körben verekedés, tárgyak tönkretévése, sőt, akár állatbántalmazás, állatkínzás is történhet, mivel az állat feletti hatalom a dominancia kifejeződése. Nem ritka az iskolákban, hogy egy-egy tanulót „kiszúrnak” és őt bűnbakként bántalmazzák, kirekesztik. A második dackorszak 12–15 éves korig is eltarthat, amely ellenkezésben, önfejűségben, engedetlenségben, lázadásban, akaratosságban nyilvánulhat meg. A serdülőkorban keletkező krízis fokozott agresszivitással járhat. Az önértékelés ellentmondásossága fölényes, domináns viselkedésben mutatkozhat meg, amelyet másfelől gyermeteg, naiv magatartás válthat fel. A fiatalok ennek során mindennel ellenkezhetnek, a szülőket kritizálják, a tekintélyt semmibe veszik. A szülőkkel és a szülői házzal szemben ideálokat állítanak fel. E fejlődési folyamatot az anya–gyermek kapcsolat, valamint az abban jelentkező függőség érdemben befolyásolja. Csecsemőnél, kisgyermeknél normális a függőség jelensége, hiszen rá van utalva az anyai gondoskodásra és védelemre. Amennyiben ez megfelelő, akkor az anyában biztonságot talál a csecsemő, illetve kisgyermek és megkapaszkodik anyjában. Nem tagadható azonban, hogy az utód már kezdettől fogva törekszik önállóságra és autonómiára, arra, hogy saját lábán is meg tudjon állni. A csecsemő, kisgyermek elhanyagolása esetén, vagy ha ellátása hiányos vagy esetlegesen családi konfliktusok károsítják ezt az önállósodási folyamatot, akkor az infantilis magatartás elhúzódik, továbbra is függeni fog az anyjától, akiben nem tud megkapaszkodni, és e tényezőnek egyenes következménye az agresszív attitűd kifejlődése. Bizonyos fokú normális függőség természetes módon minden emberben megmaradhat, azonban ez csak akkor nem kóros, amennyiben nem megy az önállóság rovására. Az egyéniséggel szemben álló függőség önmagában is feszültséggel jár, amely ellenséges megnyilvánulásokhoz, lázadáshoz vezethet. Ez utóbbira hétköznapi példa az addig engedelmes „jó fiú”, vagy „jó kislány”, aki egyszerre csak fellázad és mindenben ellenkezik. Az agresszivitás fejlődése során nem ritka a gyerekek szülők elleni agresszív magatartása, adott esetben ez kegyetlenkedésbe is átmehet. Kívülről látszólag rendezettnak látszó családban is fennállhat problémás kapcsolat, amelynek háttérében egy megbomlott hierarchia áll és a gyerek következményesen visszaél a megváltozott helyzettel (Hárdi, 2000).

Az agresszivitás fejlődésében a család szerepe kiemelt és meghatározza azt a folyamatot, hogy az egyén az agresszív viselkedést milyen keretek közé fogja szorítani a későbbiekben.

Ez utóbbi jelentősége rendkívüli, mivel, ahogyan az erőszakos bűncselekmények vonatkozásában az látható, a társadalomba való beilleszkedés alapköve az, hogy az egyed miként kezeli saját, eredendően természetes agresszivitását. Az agresszivitás kóros megnyilvánulását az emberi közösségek nem tolerálják, mivel rontja a közös gondolkodás és a közös cselekvés hatékonyságát, ennek megfelelően alakultak ki az agresszió levezetésének szocializált formái, jellemző példa erre a versenysport.

2.2.5. Az agresszív magatartás megnyilvánulása a bv. intézetekben

A Büntetés-végrehajtás Központi Kórházában intézményvezetői beosztásban eltöltött évek mélyreható tapasztalatokkal szolgáltak az agresszív viselkedés börtönfalak közötti megtapasztalásához. A fogva tartás időtartama alatt érthető módon számos konfliktushelyzet adódik, amely a szituáció jellegénél fogva külső segítség nélkül, mondhatni, az elítéltek „józan eszén” alapulva kell hogy rendeződjen. Amennyiben a konfliktus külső (biztonsági felügyelői) beavatkozásra szorul, akkor a konfrontáció már előrehaladott állapotban leledzik. A börtönfalak közötti „új” életben az agresszív attitűd vonatkozásában az elfojtás jellemző, amely szinte „kötelező” velejárója a fogvatartotti státusznak, mivel a fogva tartás egyenes ági következménye, hogy a magatartás – a fenntartható rend érdekében – szabályozott és adott esetben szankcionált. Emellett, aki a szabályokat megszegi, retorzióra számíthat, mivel talán ez a legfontosabb következménye a kényszerű bezártságnak; minden viselkedésnek, megnyilvánulásnak hatása van az egyénre és a fogvatartotti környezetre egyaránt.

Tapasztalataim szerint az a körülmény, hogy a fogvatartottat miként lehet befolyásolni a tekintetben, hogy hogyan viselkedjen az intézetben, két alapvető felfogást, gondolkodást – és ebből kifolyólag bánásmódot – vont maga után. Az egyik nézet szerint a büntetés képezi a magatartási szabályok hathatós korlátját. A képlet egyszerű: mennél rosszabbul, kezelhetetlenebbül viselkedik a fogvatartott, annál keményebb és határozottabb büntetésben részesül. Létezik azonban egy másik irányzat is, amelyet már a Büntetés-végrehajtás Központi Kórházának vezetőjeként egy külföldi tanulmányút során tapasztaltam meg. A meglátogatott intézet négy szinttel rendelkezett, amelyeknél a legalsó volt a legelviselhetlenebb, majd a második szint már kevésbé volt kellemetlen, a harmadik még kevésbé. A negyedik szinten két férőhelyes, mondhatni, egészen komfortos zárkák helyezkedtek el, olyan kényelmi szolgáltatások igénybevételének lehetőségével, mint például a sportfoglalkozás. A képlet itt fordítottja volt az előbbinek: amennyiben valaki a szabályokat betartva, mondhatni, szociálisan viselkedett, jutalmazásban részesült, „feljebb került”, fizikai értelemben is – a magasabban lévő szintre. Ennél fogva nem a bün-

etés került előtérbe, hanem a jutalmazás. Az intézet vezetőségének beszámolója szerint a jutalmazási alakzat lényegesen eredményesebbnek bizonyult a büntetéses formánál, ami valójában nem meglepő. A büntetés csak megerősíti az ellenállást a reinitens fogvatartottban, harcedzetté és ellenállóvá teheti, így a későbbiek során is probléma adódhat vele.

Saját tapasztalat alapján az agresszív viselkedés tekintetében még egy különös megfigyelést tettem a fogvatartottakkal való bánásmód kapcsán. Alapesetben, a mindennapi életben az emberek közötti kommunikáció „horizontális” síkon mozog. Ez alatt azt értem, hogy általánosságban, hétköznapi szituációkban senki nem érzi szükségét a másik „fölé kerekedésének”, azaz megfelelő kommunikációs alakzattal minden emberi kapcsolat moderálható. Sajnálatos módon azonban a zárt büntetés-végrehajtási intézetekben ez nem általános. Ez azt jelenti, hogy a fogvatartotti kommunikáció „függőleges” térben mozog, azaz sosem állnak egy szinten a felek. A kérdés az, ki az erősebb, gazdagabb, befolyásosabb stb., tehát tulajdonképpen az elítéltek közötti viszonyrendszerben az esetek döntő többségében alá-, fölérendeltségi viszony van még akkor is, ha ez „kívülről” – „civil” szemmel – nem így látszik, mivel úgy tűnik, minden fogvatartott a büntetését tölti, tehát kizárt, hogy különbség alakuljon ki a fogvatartottak között.

Szintén a szakmai tapasztalat során bukkantam arra az érdekes büntetés-végrehajtási megoldásra, amelyet egy az Egyesült Államokban fiatalok részére kialakított és elszeparált erdei közösségben alkalmaztak. A fiatalok bűnelkövetőket a szó klasszikus értelmében nem zárták be, legalábbis nem rácsos szobákba. A kialakított mesterséges faluban szabadon járhattak-kelhetek, kapcsolatokat alakíthattak ki egymással, tevékenykedhettek, sportolhattak és mindenféle munkát is végezhetek. Csupán egyetlen szabály volt, hogy tudniillik bárki bármit vét a rendszabályok ellen, azt mindenkin megtorolják. Tehát, amennyiben két személy között verekedés történik, úgy akként tekintenek a közösségre, mintha mindenki verekedett volna, így a büntetés kollektív. A magam részéről szép példáját látom ebben – az egyébként kísérleti – megoldásban arra, hogy a megtévedt bűnelkövető megértse, hogy a közösségben elfoglalt helyünk egyben egymásért való felelősséggel is jár.

2.2.6. Aktualitás az agresszió kutatásban: a COVID-19 járvány hatásai

A 2020 decemberében, Wuhanban publikált COVID-19 megjelenése sokkolta a világot. A vírus fokozatos terjedésének eredményeként minden érintettnek át kellett szerveznie addigi életét, tekintettel arra, hogy a fertőzés nem valamiféle zárt világban, bizonyos feltételek mellett terjed, hanem mindennapi helyzetekben, hétköznapi emberek között üti fel a fejét. A tanulmá-

nyok egyértelműen azt mutatták, nincs kivétel, a fertőzés következményei individuálisak és megjósolhatatlanok – éppen e tényező adta az elképesztő nehézségét a járvány leküzdésének. Nem lehetett általánosítani, legjobb tudásunk szerint nem léteztek abszolút védettek, sem kor, sem egészségi állapot, sem más, objektivizálható emberi tulajdonság sincs, amely alapján bárki a pandémián kívülnek érezhette volna magát teljes biztonsággal. A kutatások még mindig folynak, ugyanakkor, látva és érzékelve a fertőzés terjedésének ütemét és jellegét, a járvány fennállása alatt versenyfutás zajlott az idővel. Paradox módon előbb kellett reagálni a vírus által keltett hatásokra, mint ahogyan tudni lehetett azok következményeit. Ebből adódóan óriási feszültségek generálódtak mind társadalmi, mind családi, egyéni szinten (Torma, 2021).

Domokos Andrea mutat rá arra, hogy a természeti, egészségügyi, gazdasági válságok felszínre hozzák az egyének, a társadalmi csoportok erőszakos hajlamait, és félő, hogy nemcsak egyéni szinten, hanem tömegesen is megjelenik az agresszió (Domokos, 2021).

A fő kérdés az volt, hogyan védekezzünk egy olyan ellenséggel szemben, amelyről alig rendelkezünk információval, ám folyamatos támadásai miatt állandó ellenállásra kényszerülünk. Nem kétséges, hogy az idő a COVID-19 vírusnak kedvezett, mennél inkább késlekedtünk a megfelelő ellencsapással, annál kevésbé tudtunk hatékonyan fellépni a fertőzés terjedése ellen. A védekezés kihatott életünk minden részletére és még ennél is nagyobb gondot okozott, hogy éppen azokon a pontokon éreztük legérzékenyebbnek a támadást, amelyek kiemelten fontosak az emberi létezés szempontjából, az emberi kapcsolatok terén. Számos tapasztalat mutatja, hogy az emberi szenvedés sok mindent kibír, legyen az éhezés, betegség, bármilyen megaláztatás, vagy egyéb, adott esetben elviselhetetlennek tűnő ártalom, mégis, a legnehezebben a magány viselhető el, az izoláció embertársainktól, amelynek tartóssága pszichés tünetekhez és a személyiség torzulásához vezethet. Nem véletlen, hogy a száműzetés mint büntetési forma súlyos csapást jelentett az érintettre, a büntetés-végrehajtás kereteiben a magánzárka nem privilégium, hanem a szabályok megszegéséért járó szankció, a nemzetközi szinten körözött bűnözők lebukását pedig gyakran az elszigeteltség elviselhetetlensége okozza. A COVID-19 járvány hatásai annyiban egységesek voltak, amennyiben azt a társadalom minden tagja közvetve, vagy közvetlenül megérezte, nemre, korra, egészségi állapotra vagy társadalmi helyzetre tekintet nélkül. Napi szinten megtapasztalható a női érzékenység a világ dolgai iránt, a nő jelenléte mindig érződik egy közösségben, legyen az szűk családi kör vagy hatalmas multinacionális cég, illetőleg politikai terület. A női jelenlét egyben meghatározó is, elég csak arra az általánosan ismert tényre utalni, hogy a legdominánsabb szervezett bűnözői csoport markáns vezetője is meghajol édesanyja kritikája és akarata előtt. Mindehhez társul az

a tendencia, hogy a női jelenlét olyan területeken is kidomborodik, amely korábban elképzelhetetlen lett volna, ilyenek a politikai küzdőtéren, fegyveres testületekben, vagy egyes, hagyományosan férfiaknak fenntartott sportágakban, illetőleg a bűnözésben, terrortámadásokban való részvétel. A fentiekből következik, hogy a nőknek a típusosan női feladatrendszer mellett – család, háztartás, gyermeknevelés – az újabban meghódított területeken jelentkező tevékenységet is el kell látniuk, ráadásul egyszerre (Torma, 2021).

Almeida és munkatársai vizsgálata alapján a párkapcsolati erőszak jelensége fokozódó tendenciát mutat az egész világon. A bántalmazott nőket támogató szolgálatok megkeresése intenzív emelkedést mutat, Kanadában megháromszorozódott, Franciaországban 30%-kal emelkedett, Kínában a National Public Radio (2020) közlése szerint háromszoros értéket mutat adott időszakra nézve. Az ENSZ adatai szerint a pandémia kezdete óta rémisztő emelkedést mutat a családon belüli erőszak, amelynek háttérében gazdasági, szociális okok húzódnak meg, e körülményeket nehezíti az otthonok zsúfoltsága, telítettsége, az izoláltság érzése és a kortársakkal való kapcsolat megszakadása, redukálódása. A helyzetet tovább fokozta, hogy a járvány miatt az erőszak elől való elmenekülés, szökés és a segítségkérés nehezített, vagy egyenesen lehetetlen volt (Almeida et al., 2020).

Nem várható más következmény a COVID-19 járvány lecsengését követően sem. A fentiekben felsorolt, többtényezős faktorok önmagukban is, ám együttesen kiváltképpen fokozzák a szorongás, a depresszió, az aggodalom és a pszichés terheltség érzetét, amely folyamat óhatatlanul az agresszió növekedéséhez vezet és ez alól nem voltak kivételek az erős nyomás alatt álló nők sem, akik heroikus küzdelmet folytattak azért, hogy a helyzet által generált problémákat megoldják. Az agresszív attitűd következménye annak levezetésének igénye, amelynek szenvedő alanyai voltak a világszerte elrendelt általános karantén okán az egy háztartásban élő párok, családtagok, otthonmaradásra kényszerült gyermekek. Amiatt, hogy a nőknek egyszerre kellett teljesíteniük és megfelelniük számos területen – munkaerőpiacon helytállás, családról, idős szülőkről, gyermekekről gondoskodás, a háztartás ellátása, továbbá az esetleges egyedülléttől való félelem – a nők fokozottabban vágytak és napjainkban is vágnak a támaszra. E körülmény következtében azonban egyben sebezhetőségük is fokozódik, azaz a várt támogatás helyetti esetleges szembenállás, vagy az áhított segítség elmaradása erősebb és mélyebb hatást eredményezhet a párkapcsolati erőszak kifejeződése során (Torma, 2021).

Összefoglalva: a COVID-19 világjárvány az agresszió szempontjából negatív hatással bírt a nőkre, akiknek hősies helytállása kiszolgáltatottá, sebezhetővé és pszichésen leterheltté tette őket. Az összhatás a párkapcsolaton belüli agresszív megnyilvánulások erőteljesebbé válásában is megmutatkozott, amellyel kapcsolatban csak bízni lehet abban, hogy a járvány világ-

méretű megszűntével e problémák generálisan rendeződtek és a partnerkapcsolati erőszak emelkedése csupán átmeneti, a helyzetre adott reakcióként mutatkozott meg.

2.3. Női agresszió

*„Nekem a női indulat és harcmódor
semmivel sem szimpatikusabb,
mint a férfi: agresszió mindkettő.”
(Tarr Hajnalka, festő)*

Önmagában az agresszió fogalmának körbejárása és megismerése még nem elegendő a női agresszivitás neurobiológiai aspektusait vizsgáló kutatás elméleti alapjainak teljességéhez, tekintettel arra, hogy a vizsgálat kifejezetten a női elítéltekre koncentrál és a női kriminalitás a férfiakétól eltérő specifikumokkal rendelkezik. Nem kerülhető meg tehát a nők „leválasztása” férfitársaiktól e körben, hiszen az élettani paraméterek is kizárólag női fogvatartottak esetében kerülnek górcső alá a jelen értekezésben dokumentált esettanulmányokban.

Mindezek okán az agresszió mint fogalomnak és jelenségnek a körbejárása után szükséges áttekinteni azokat a női specifikumokat az agresszió megnyilvánulásában, amelyet a szakirodalom annak tart és górcső alá vett. Ennek során mindenekelőtt általános szempontból szükséges áttekinteni a női agresszió eltérését a férfiakétól; foglalkozni kell az e tárgyban végzett kutatások történeti áttekintésével, továbbá azokkal az elméleti elgondolásokkal, amelyek törekednek megmagyarázni a női agresszió megjelenését; mindemellett a női agresszió felosztása is megismerésre ildomos, végül elengedhetetlen azzal a kérdéskörrel is foglalkozni, hogy milyen következményeket von maga után a női agresszió társadalmi megítélés szempontjából.

2.3.1. A női agresszió különbözősége a férfiakétól

Az agresszió nemi eltéréseivel kapcsolatos kiindulópont, a szakirodalom szerint (Tamási, 2020) az, hogy a férfiak és a nők biológiai tulajdonságai aszerint különbözőek, hogy miképpen vesznek részt a szaporodás és a túlélés rendszerében. A női biológia az utód kihordására és az életképességének támogatására „szakosodott”, a nők szülni képesek, míg a férfiak nem. A férfiak nőktől eltérő szexuális felépítése, továbbá hozzájárulása a szaporodáshoz másfajta képességek és tulajdonságok dominanciáját eredményezte. A vizsgálatok szerint végső soron minimálisak a nemek közötti eltérések és nincs alapvető különbség az emberi tulajdonságok,

illetve a képesség között, azaz mind a nők, mind a férfiak képesek mindenre, azonban eltérő annak intenzitása és mennyisége. Abban különbözünk tehát nemi alapon, hogy mi a motivációnk, azaz mihez van nagyobb kedvünk és ezzel összhangban mi megy könnyebben a nőknek és mi a férfiaknak, továbbá milyen képességekre van szükségünk a feladataink ellátásához. E több évezredes történelmi alapon kifejlődött feladatrendszer különbözősége a kulcskérdés. A biológiai nem tehát a természet egzakt szabályai alapján alakul ki, mindemellett az úgynevezett társadalmi nem formálható és kulturális alapon alakul ki vagy éppen át. A kettő valójában egymással állandó kölcsönhatásban van, amely a környezethez való alkalmazkodás talaján nyugszik. A biológiai nemi meghatározottság velünk születik és a szaporodásban való részvételünk alapján szükséges tulajdonságaink a nevelés során elsajátítandók. Az adott kultúrában elfogadott nemi ideához való alkalmazkodás során az egyedben kialakul a saját nemhez való tartozásának tudat- és szerepkészlete. Nem mellékes azonban, hogy mindez esetleges testi változások, élethelyzetben vagy életkorban való eltérések kapcsán bizonyos fokig módosulni képes aszerint, hogy az adott társadalmi csoport elfogadja-e ezt a módosulást vagy adott esetben tiltja. A férfiidentitás a szexualitáson, az apaságon, a szexuális teljesítményen, továbbá a munkához, a forráshoz való hozzájárúson és juttatásokon, valamint a státuszon, a presztízszen és a hatalmon nyugszik, ugyanakkor a női identitás sokkal bonyolultabb, érzékenyebb a társadalmi változásokra. A női nemi identitás szempontjából döntőnek számít a nő életkora – a termékenységi időszak behatároltsága okán –, továbbá szexuális vonzereje, mivel ezek a tulajdonságok az anyaságra való képesség alapjait képezik. Ellentétben a közhiedelemmel, a társadalmunk tendenciája nem az, hogy a nők férfiasodnak, hanem inkább a férfiak nőiesednek. A konzervatív felfogás a fiúkat a családjukat védelmező, teremtésre és alkotásra képes, gondoskodó egyednek nevelik. Agressziójukat, energiájukat, erejüket a becsület, a bátorság és a kötelesség irányába terelik a nevelés során. A liberális, modern genderfelfogás azonban ennek az ellenkezőjét tanítja. Az elv lényege az, hogy férfi az, aki annak tartja magát, függetlenül a biológiai adottságoktól, a külső elvárásoktól, esetleges kényszertől; a nő is és a férfi is egyaránt birtokolhat nőies vagy férfias jellemvonásokat és nem szükséges a nemi sztereotípiákhoz ragaszkodni, még a szexualitás tekintetében sem, továbbá mindezekkel összhangban elutasítandó az összes privilégium, amely a férfiassághoz fűződik (Tamási, 2020).

A női agresszió specifikumai tehát biológiai és társadalmi kölcsönhatás alapjain fejlődnek ki és jelennek meg az egyed életében. Egyfelől létezik egy biológiai meghatározottság, amely azonban napjainkban adott esetben akár módosítható, másfelől a nemi szerepek befolyásolják magatartásunkat annak megfelelően, hogy milyen pozíciót foglalunk el a társadalomban, e helyzetünk milyen magatartás tanúsítására sarkall. Mindebből az is következik, hogy a női

agresszió megmutatkozását nem lehet kizárólag biológiai vagy szociális okokra visszavezetni, a háttérben multifaktoriális tényezők húzódnak meg.

2.3.2. A női agresszió kutatása – történeti kitekintés

Szabó Anna mutat rá arra a tényre, hogy a nők által elkövetett bűnesetszám az elmúlt évtizedekben jelentős emelkedést mutat, nemcsak számszerűségben, hanem jellegben is a cselekmények eseteként kegyetlenebbek, illetőleg brutálisabbak. A női bűnözés veszélyessége a társadalomra nézve fokozódni fog a jövőben és a fenti tendencia folytatása prognosztizálható. A nők és a férfiak közötti kriminológiai szempontú vizsgálat azért is fontos, mert az össz-bűnözés valós jellemzőiről, megoszlásáról így kapható reális kép. A női bűnözők motivációja eltér a férfiakétól; a nők általában erőszakos, fegyveres magatartások elkövetésében alapvetően kevésbé vesznek részt és indíttatásuk lelki okokra vezethető vissza. A szerző összefoglalja a korai nézeteket és ismereteket. Lombroso és Ferrero vizsgálatai alapján megállapították, hogy a nők 14%-a született bűnözőnek tekinthető, míg a férfiaknál ennek aránya 31%-ra tehető. Lombroso szerint mivel a nő fizikailag gyengébb a férfinál, így nagyobb mértékben hajlik a kegyetlenkedésre, mint a férfi elkövető. Irk Albert nézete alapján a férfiaknál sokkal inkább szexuális lénynek tekinthető a nő, továbbá a nő alapvetően a férfitől függ. Már Irk nézetében is megjelenik a biológiai szempontú megközelítés, miként úgy vélte, hogy kevesebb vörösvérsejt van a nők vérében, ennek megfelelően a nők agykérge hiányt szenved a megfelelő táplálékban és ennek egyenes következménye az, hogy a nők agya kevésbé működik úgy, mint a férfiaké. A hormonális változások befolyásolása tekintetében Lombroso és Ferrero is úttörő munkát végzett, mivel kutatásuk során arra a megállapításra jutottak, hogy a vizsgálati csoportjukba tartozó 80 letartóztatott nő közül 71 menstruált mialatt a bűnelkövetés megvalósította. Annak ellenére, hogy Lombroso teljes mértékben hitt a biológiai determinizmusban, mégis arra az álláspontra jutott, hogy a szülői magatartás, pontosabban a szülő általi hanyag viselkedés negatív hatással bír a nőkre, amely a nő vonatkozásában prostitúcióban és tolvajlásban manifesztálódik. Véleménye szerint a bűnözési hajlamot a nőknél sokkal inkább a társadalmi hatások, valamint a családi befolyás alapozza meg. Hivatkozik a Glueck házaspár kutatásaira, akik az 1930-as években 500 elítélt nőt vizsgáltak, a megállapításuk szerint mind a családi háttérnek, mind pedig az iskolázottságnak kiemelt szerepe van a női bűnelkövetésben. Az elkövetők többségének családja iskolázatlan volt és az elkövetők is műveletlen, csavargó, alkalmi munkákból élő személyek voltak. Azt is megállapították, hogy csonka családból eredeztethető az elkövetők közel 60%-a. Saunders és Wattenberg szintén női elítélteket

vizsgált és megállapították a többségre vonatkozó rossz társadalmi és negatív jellemzőket. Véleményük szerint mind belső, mind pedig külső kontroll tartja távol a nőket a bűnelkövetői magatartástól. A belső kontroll egy nevelés hatására kialakuló állapot, amely azt jelenti, hogy már kiskortól kezdve az elvárt magatartásokat mintegy belenevelik a lányokba. A külső kontroll pedig a szűkebb környezet visszajelzését jelenti (Szabó, 2012). Hasonló elképzelést fogalmazott meg Talcott Parsons (1988) „családi közeg” elmélete, amely szerint akár lányokról, akár fiúkról beszélünk, a társadalomban elvárt magatartások és szerepek a család közvetítésével ivódnak be a személyiségbe. A nők azáltal kerülnek el a kriminalitást, hogy olyan klasszikus szerepeket tanulnak meg a családtól, mint például a kedvesség, a gyermeknevelés, valamint a családfenntartás (Szabó, 2012).

Történeti szempontból lényeges, hogy Szabó az önkontrollelméletre is kitér, amelyet Hirschi és Gottfredson fogalmazott meg. Eszerint a bűnelkövetői viselkedés szempontjából a visszatartó erő az önkontrollban keresendő. Miután lányok esetében az önkontroll fokozottabb, így a bűnözői magatartásban való részvételük is alacsonyabb. Az 1960-as években a szerepelmélet képezte a vezető irányzatot. A nők hagyományos szerepköre – mint például a gyermeknevelés – visszatartja a nőket a bűnelkövetői magatartástól és látható ez azon társadalmi berendezkedésekben, amelyekben a női szerepkör konzervatív irányzatot képvisel. A szerepelmélet egyik képviselője, ahogy a szerző elemzi, Gisela Konopka amerikai szociológus, aki 16–18 éves női fogvatartottakat vizsgált és azt találta, hogy azok a lányok, akiket elítéltek, nem tudtak megfelelően azonosulni azokkal a szerepekkel, amelyeket a társadalom elvárt tőlük. Quetelet és Lafargue vizsgálata szerint Franciaországban 1825–1830 között átlagban 23% volt a női arányszám a bíróság előtti vádlottakhoz képest. A nők a személy elleni erőszakos cselekmények vonatkozásában és a tulajdon elleni bűnelkövetői magatartás tekintetében voltak felülreprezentáltak, a személy elleni erőszakos cselekmények tekintetében pedig a gyermekgyilkosság és a magzatelhajtás képezte a legjellemzőbb típust. Általánosságban megállapítható, hogy nagyjából 20% körülire volt tehető a nők bűnözésben való részvételi aránya az I. világháború kitöréséig Európában. Ugyanakkor az I. világháború alatt a nők kriminalitási görbéje jelentősen megemelkedett, bizonyos országokban 40–50%-ra nőtt, de például Magyarországon megduplázódott. Magyarországon az 1840-es évektől a századfordulóig a női bűnelkövetők aránya 10 és 15% közé volt tehető. Általánosságban elmondható, hogy a személy elleni bűncselekményeket (például testi sértés vagy emberölés) a női elkövetők 7–10%-a követi el. Ugyanakkor a statisztikák azt mutatják, hogy a női bűnelkövetők aránya az 1993. évre vonatkozó 12,3%-ról 2009-re 16,7%-ra nőtt, ami jelentős emelkedésnek mondható. Kiemelt figyelmet érdemel az, hogy általánosságban a nők személy elleni bűncselekmények-

ben való részvételi aránya csekély, ugyanakkor az élet elleni bűncselekményekben való arány jelentős (Szabó, 2012).

Jelen korszakunkra vonatkozóan kutatásunk szempontjából kiemelt jelentőségű Szabó azon megállapítása, amely szerint a nők napjainkra kerülnek a típusosan nőies elkövetési módokat és a tendencia egyre inkább a fizikai erőszak felé mutat. A női erőszakos, élet elleni bűncselekmények hátterében a gyűlölet, a bosszúvágy, a harag vagy pedig az áldozattól való szabadulás vágya áll. Jellemző a nőkre, hogy legnagyobb arányban érzelmi indokból követik el cselekményeiket és akkor végeznek az áldozattal, amikor azok alszanak, vagy azt megelőzően elkábítják őket. Általánosságban jellemző, hogy a nők kerülnek a szemtől szembeni összecsapást, félnek a haragtól, illetőleg a megtorlástól. Az érzelmi háttér okán érthető az a jelenség, hogy a nők áldozatai családi körből kerülnek ki, elsősorban élettárs, gyermekek, férjek köréből, de nem ritkán a szülők, rokonok ellen irányul a bűnelkövetői magatartás. Amennyiben férfiak ellen követnek el bűncselekményt a nők, úgy kihasználják a védekezésre képtelen állapotot, például amikor alszanak vagy például alkohol által befolyásoltak. A nők vonatkozásában nem ritka az úgynevezett kiterjedt szuicidum, amelynek során azért ölik meg az elkövetők áldozataikat, mert szeretik őket és nem szeretnék, hogy az áldozat egyedül maradjon. Példa erre az a debreceni eset, amikor egy panellakás 8. emeletéről az elkövető, mielőtt mélybe vetette volna magát, kidobta két kiskorú gyermekét. A tragédia hátterében a bosszú lehetett a motivációs tényező, mivel előzőleg az elkövető és férje összeveszttek egymással. Hírhedt példája a női erőszakos bűncselekménynek az úgynevezett taxisgyilkos lányok esete, amelynek során a két fiatal lány különös kegyetlenséggel végzett egy taxissal anyagi haszonszerzés céljából. A tettüket előzetesen kitervelték, még el is próbálták azt, hogy hogyan fogják a taxist egy üdítősfalakkal leütni. A cselekmény megvalósításakor egy kietlen területre csábították a taxist hamis ígéretekkel, majd megtámadták. Kezdetben ütötték, majd ezt követően rugdalták a férfit és annak ellenére sem hagyták abba, hogy a taxis kérte, hogy ne bántsák tovább, vigyék el az autót. Miután folyamatosan rugdosták az áldozatot, egy bozótosba húzták és ott hagyták, hogy meghaljon. A tettesek egy közúti ellenőrzés során buktak le és beismerték a tettüket. A cselekmény előre kitervelt, különös kegyetlenséggel elkövetett és nyereségvágyból indított volt (Szabó, 2012).

Történeti kitekintés vonatkozásában meghatározó Gwynn (1993) munkája, aki szerint már az 1970-es évektől megmutatkozik egy kritikai tendencia a kriminalitás férfi dominanciája tekintetében. A gyermekek nevelkedése vonatkozásában az általános kulturális közeg azzal jellemezhető, hogy a leánygyermek kedvesnek, bájosnak neveltetik, ugyanakkor a fiúkat a férfias szerepekre készítik fel. Tradicionálisan a lányok szerepe passzív, elsősorban érzékeny,

érzéki, gyengéd természetű és befele forduló. Mindezek miatt a nő természetétől alapvetően távol áll a bűnözői életmód. Mindemellett a nők nemcsak kevésbé agresszívek, hanem gyengébbek is és ravaszok. Mindazonáltal a nők alapvetően nem hajlamosak erőszakos bűncselekmények elkövetésére, azonban, ha mégis, akkor általánosságban partner vagy rokon ellen nyilvánul meg az általuk elkövetett erőszak. Már korábban is idézett szerzők szerint Lombroso –leírja, hogy a női bűnöző fizikailag más fejformájú, más arcformájú, mint a bűnt nem elkövető társaik és egyébként is férfias megjelenésűek. Ugyanakkor arra is felhívja a szerző a figyelmet, hogy amennyiben egy nő a bűnözői életutat választja, úgy erőszakosabb és veszélyesebb lehet, mint férfi társai. Sigmund Freud szerint a női kriminalitás az úgynevezett péniszirigységen alapszik. Ebben a megközelítésben, amikor a kislányok észreveszik, hogy nincs péniszük, így féltékenységet és alsóbbrendűségi érzést tapasztalnak magukon. Normál esetben a kompenzáció abban mutatkozik meg, hogy a férfiak által vonzóknak találtnak, illetőleg olyan tevékenységet végeznek, amely a férfiaknak lehetetlen, mint például egy gyermek kihordása. Otto Pollack *A női kriminalitás* című munkáját idézve azt hangsúlyozza, hogy a női kriminalitás alapvetően szexuális motiváció talaján nyugszik, mindeközben a férfiak kriminalitásának elsősorban gazdasági a motivációs alapja. A női bűnözés szexuális alapjainak következménye a prostitúció és a lopás, ez utóbbinak a motivációja az, hogy az elkövető vonzóbb legyen a férfiak számára (Gwynn, 1993).

Látható tehát, hogy az „önálló” női agresszió megnyilvánulása már a kriminológiai kutatások kezdetén érdeklődésre számot tartó témakör volt, amelyet különböző elméletekkel próbáltak igazolni, vagy cáfolni, de leginkább jellemezni és megmagyarázni. A háttérkutató elméletek számos gondolati alapon nyugszanak, amelyek áttekintése kutatásunk szempontjából elengedhetetlen.

2.3.3. A női agresszió elméletei – háttérkutatás

A női specifikumokkal összefüggésben Nagy Melánia Edwin H. Sutherland az úgynevezett differenciális asszociáció elméletével kapcsolatban kiemeli, hogy az elgondolás a bűnelkövetői magatartás tanult viselkedését hangsúlyozza. Eszerint a bűnözés – hasonlóan, más magatartáshoz – tanult magatartás, amely attitűdöket a tagok közösségi csoportokban szerzik meg egymástól. A lányok alacsonyabb részvétele a bűnözésben annak tudható be, hogy egyszerűen kevesebbet vagy nem vesznek részt ilyen jellegű csoportosulásokban, így ennek megfelelően kevesebb lehetőségük van a bűnözővé válásra, mint a férfiaknak (Nagy, 2020).

Az elmélet lényege tehát, hogy a nőknek kevesebb alkalmuk van azoknak a tanult magatartásoknak az elsajátítására, amelyek a női agresszió kialakulásához és bűnözői magatartáshoz vezetnek.

A női agresszió végső soron – témánk szempontjából kiemelten – a bűnözői magatartásban manifesztálódik, amelyben a specifikumok tetten érhetők. Nagy Melánia szerint a férfiak és a nők bűnelkövetési jellemzői az alábbiakban foglalható össze:

- a férfiak a bűnözésben, általánosságban, felülreprezentáltak, mint a nők, kivéve néhány nőkre jellemző bűncselekményt, mint például a csecsemőgyilkosság vagy a prostitúció;
- a leggyakoribb és tipikus áldozata a bűncselekménynek a férfiak;
- a szexuális bűncselekmény vonatkozásában döntő többségében a nők az áldozatok;
- a férfiakhoz képest a nők gyakrabban követnek el bűncselekményt férfi partnerük vagy hozzátartozóik ellen;
- a nők által elkövetett bűncselekmények érzelmileg motiváltak és igen gyakran kapcsolataik védelmében követik el a cselekményt;
- az erőszakos bűncselekmények elkövetése a férfiaknál fiatalabb korban kezdődik, mint a nőknél;
- a nőknél a bűnözési időtartam jellemzően két ciklusban jelölhető meg: egy fiatalkori, 20–30 év közötti, valamint egy későbbi, 45–60 év közötti periódus;
- a nők általánosságban inkább egyedül vagy rövidebb ideig tartó, időleges csoportban követik el a bűncselekményt;
- a nők a bűnözés során, amennyiben bűnbandákhoz csapódnak, úgy kísérő, kiszolgáló szerepet töltenek be többnyire;
- a férfiakra jobban jellemző az életen át tartó elkövetői magatartás és a többszöri visszaesés;
- a nők a bűnelkövetési lehetőségek közelébe gyakran férfiak kezdeményezésére, illetve hatására, mintegy a férfit követve kerülnek (Nagy, 2020).

Az elméleti háttér tekintetében Gwynn a szerep teóriára hívja fel a figyelmet. Eszerint a bűnelkövetés tulajdonképpen a férfiasságot, a maskulinitást szimbolizálja, amelynek okán a nők szerepe a bűnelkövetésben mintegy „testidegen” számukra. Ebből következően azok a hölgyek, akik férfias vonásokkal rendelkeznek, közelebb állnak a bűnelkövetői szerep megformálásához, mint ilyen tulajdonságokkal nem rendelkező társaik. Howard Becker megbélyegzés teóriája szerint abban az esetben, hogyha valakit megbélyegeznek és deviánsnak kiáltanak

ki, az egyén a társadalom által hivatalosan is stigmatizálttá válik. A nők ösztönösen kerülnek azt, hogy a társadalom megbélyegezze őket és az a mondhatni „pozitív” megbélyegzés, hogy a nők nem erőszakosak, fenntartják annak látszatát, hogy amennyiben egy nő mégis erőszakos bűncselekményt követ el, az lényegében betegségnek tekintendő. A szerző szót ejt még a nők felszabadításával kapcsolatos feminista mozgalmak álláspontjáról, amely szerint a dolgozó nők egy része azért követ el bűncselekményt, mert a munkahelyén „férfi értékeket” vesznek át és így módon mintegy felkészülnek a bűnelkövetésre (Gwynn, 1993).

A szerepelmélet tehát a társadalomban, családban betöltött eltérő pozícióval magyarázza azt, hogy a női agresszió eltér a férfiakétól – más a szerep, így más az ehhez kapcsolódó, esetlegesen agresszív megnyilvánulás is.

Underwood (2003) vizsgálatában a női agresszió specifikumai vonatkozásában a nők szocializációjának folyamata került górcső alá. A nők társadalmi fejlődésének meghatározó eleme a kapcsolat, a nők önmagukat a kapcsolatokban, a csoportban való részvétel alapján pozicionálják. Campbell – Muncer – Coyle (1992) szerint ennek tükrében magyarázható – általánosságban – a nők úgynevezett indirekt agressziójának dominanciája, az a jellegzetesen női képesség, hogy haragjukat, indulatukat kedvesség, nőiesség, bájosság mögé rejtse. Ezzel összefüggésben áll, hogy a nők alapvetően önkontroll-problémának tartják az agresszivitás kóros megnyilvánulását, e tény a direkt agresszív viselkedés hagyományosan nőkre jellemző kerülésében is megnyilvánul.

Owens és munkatársai mutatnak rá arra, hogy a női szocializációs folyamatoknak tudható be az is, hogy a nők erősebben képesek kontroll alatt tartani agressziójukat. A szocializációs folyamat része az iskolai jelenlét, amelynek tekintetében a lányok, nők – elsősorban indirekt – agresszivitása vonatkozásában két tényező szerepe hangsúlyos. Egyfelől, utalva a fentiekre, a nők számára kiemelten fontos a csoportba tartozás, a közösségben betöltött szerep. Nem jellemző a nők vonatkozásában a csoportvéleménnyel szembe helyezkedés és nem kockáztatják a csoportból történő kizárást (Owens et al., 2000).

A női agresszió kialakulásában más tényezők is szerephez juthatnak. Fehérné Tóth és Kardos mutat rá arra, hogy a direkt agresszivitást vizsgálva, mindkét nem esetében 50% a környezeti tényezők jelentősége és 50% a genetika szerepe. A vizsgálatok azt találták, hogy a gyermekkori kedvezőtlen környezeti hatások fokozottabban negatívak voltak a genetikailag magas rizikójú egyedek esetén. Az agresszivitást növeli a válás, a terhesség alatti dohányzás, a szociálisan hátrányos helyzet és a rossz bánásmód (Fehérné Tóth – Kardos, 2019).

Nem csak arról van szó tehát, hogy az agresszió – így a női agresszió – kialakulásához genetikai és környezeti tényezők egyaránt hozzájárulnak, hanem arról, hogy e tényezők egymás-

ra is hatnak. Nők esetében természetesen érzékeny mivoltukból fakadóan, a gyermekkori kedvezőtlen hatások vagy a bántalmazás hatványozottabban járul hozzá az agresszió megnyilvánulásához.

Anne Campbell tanulmányában a fiatal nők közötti agresszióval foglalkozik. Eszerint általában megfigyelhető, hogy a nők közötti agresszió alapja mindig az, hogy „az ellenfél kezdte” és az elkövető belesodródott a konfliktusba. A nők közötti összecsapások egyik fő okozója a féltékenység. Érdekes megfigyelés, hogy abban az esetben, amikor egy fiú miatt történik az összecsapás, a résztvevők tagadják, hogy önmagában a fiú miatt verekedtek össze, sokkal inkább motiválta őket az, hogy a másik ne gondolja róluk azt, hogy gyengék és csak úgy „átadják” a lehetőséget másnak. Megfigyelhető néhány olyan tényező, amely befolyásolja a nők közötti agressziót. Az első ilyen faktor a korai menstruáció, amely a női agresszió mintegy előjelének tekinthető. Ezek a lányok korábban kezdik a szexuális tevékenységüket, amely mintegy előnyhöz juttatja őket a kortársaikhoz képest. A másik ilyen tényező a nők számbeli fölénye a férfiakhoz képest. A következő befolyásoló tényező az a körülmény, amennyiben kevés potenciális férfi áll rendelkezésre lehetséges partnerként, így a „szalonképes” férfiakért verseny alakul ki a nők között. Általános nézet, hogy a fizikai agresszió a nők között kevésbé gyakoribb és kevésbé súlyosabb, mint a fiatal férfiak közötti fizikai összetűzés (Campbell, 2013).

Eliot közlése szerint számos európai és észak-amerikai tanulmányra utalva megállapítható, hogy a fizikai agresszió az életkor 2. évében kezdődik, akiknek testvérük születik, azoknál pedig korábban, mintegy 17 hónapos korban, ütésben, harapásban, rúgásban nyilvánul meg. Ugyanakkor a fizikai agresszióra való hajlam sokkal gyorsabban csökken lányokban, mint fiúkban. A 11 éves kort elérve már csak a gyermekek 10%-a követ el agresszív cselekményt, ugyanakkor az agresszió megjelenése 75%-kal valószínűbb fiúk vonatkozásában fizikai agresszió formájában, mint a lányok esetében. A gyermekek hamar megtanulják az agresszió nem fizikai útjait, ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a lányok hamarabb tanulják meg ezeket a módokat, mint a fiúk. Annak hátterében, hogy a lányoknál intenzívebben csökken az agresszióra való hajlam az életkor előrehaladtával, mint a fiúknál, az áll, hogy a lányok idegrendszerének fejlődése gyorsabb és hamarabb kialakul a homloklebeny gátló funkciója, mint a fiúknál. További tényező a fiúk fokozott hajlama az agresszív játékokra és az sem elhanyagolható körülmény, hogy a szülők jobban tolerálják a fiúk agresszivitását, mint a lányokét (Eliot, 2021).

Hasonló megállapítást tesznek Haller és munkatársai *A bűnöző elme* című munkájukban, amelyben kifejtik, hogy a kutatások azt mutatják, hogy a bűnelkövetők túlnyomó többsége

férfi és erre a „tulajdonságra” a férfiak a kamaszkor környékén tesznek szert; bár az erőszakos viselkedés a kamaszkort megelőzően gyakoribb a lányoknál, azonban a lányok hamar felhagynak ezzel, ellentétben a fiúkkal (Haller – Fogarasi – Malét-Szabó – Farkas – Kovács, 2020).

Összefoglalva: a női agresszivitás különbözősége a férfiakétól mind biológiai, mind szociális elméletekkel – legalábbis részben – magyarázható, azzal a nagyon fontos kiegészítéssel, hogy egy nő agresszív magatartása mindig többtényezős, komplex hátterű.

2.3.4. A női agresszió fajtái

A női agresszió fajtáival kapcsolatban az a kiindulópont, hogy a mindkét nemre jellemző agresszióformák közül azokat szükséges górcső alá venni, amelyek a női specifikumok tekintetében relevánsak. Ennek okából elsősorban a direkt (fizikai) és az indirekt (pletyka, szóbeli sérelem, verbális bántalmazás) agresszióformákat, a provokált agresszióra adott válaszokat, az alkoholfogyasztással kapcsolatos agresszió-attitűdöket, továbbá a párkapcsolati agressziót és a szexuális agressziót kell tüzetesebben megvizsgálni, mindemellett létezik speciálisan, csak nőkre jellemző agresszióforma: az anyai agresszió. A direkt és indirekt agresszióformákkal azért szükséges kiemelten foglalkozni, mert közismert tény, hogy a nők a direkt, fizikai agresszió tekintetében alulreprezentáltak, ugyanakkor indirekt agresszió tekintetében nem maradnak el számottevően férfitársaiktól. A provokált agresszió azt mutatja, mennyire „szunnyad” az egyénben az agresszivitásra való hajlam, az alkohol pedig köztudottan fokozza az agresszív megnyilvánulást a gátló folyamatok felszabadítása révén. A párkapcsolati agresszió szintén „nőspecifikus”, mivel a női bűnelkövetések jellemzően szűkebb körhöz (család, élettárs, gyermek) kötődnek, a szexuális agresszió pedig, ellentétben a közfelfogással, nem kizárt forma nők esetében.

Tóth és Kardos az agresszió nemi különbségeinek vizsgálatokor mindenekelőtt abból indul ki, hogy az agresszió olyan viselkedésként határozható meg, amely azzal a szándékkal rendelkezik, hogy kárt okozzon a másoknak. A továbbiakban kifejtik, hogy az agresszió formái a kutatások szerint a fizikális agresszió, az indirekt agresszió és a direkt verbális agresszió. A fizikális agresszió és a direkt verbális agresszió fogalmilag jól körülhatárolható. Az indirekt agresszió azonban nem más, mint egy szociális manipuláció és célja a másik személy szociális és/vagy pszichológiai károsítása például rosszindulatú pletyka terjesztésén keresztül. A szerzők hivatkoznak Lagerspetz és Björkqvist finn fiatalokkal kapcsolatos vizsgálatára, akik azt fedezték fel, hogy a nők a férfiaknál gyakrabban használják az indirekt agressziót. Ugyan-

akkor más országok tanulmányai is megmutatták azt, hogy a direkt verbális agresszió használata azonos nagyjából a két nem vonatkozásában. Más kutatások azt mutatták, hogy a női vizsgált személyek négy országban is szignifikánsan magasabb százalékban használják az indirekt agressziót, mint a férfiak, azaz a nőknél az agresszió ezen formája a preferált. Nem az agresszivitásban van tehát különbség általánosságban, hanem annak megnyilvánulási formájában (Tóth – Kardos, 2019).

A direkt és/vagy indirekt agresszió megnyilvánulása a nők körében attól is függ, hogy milyen – adott esetben provokáló – tényező hatására alakul ki az agresszív viselkedésforma. A nők és férfiak agresszióformái közötti különbségre vonatkozóan Duque-Wilckens és Trainor (2017) első megközelítésként leszögezi: az agresszív viselkedés a forrásokért – mint például élelem, pár, élőhely – való versengés szerves részét képezi. Az agresszió formái lehetnek: támadó, védekező és fokozott vagy kiterjesztett agresszió. A támadó agresszió a forrásokért való versengéssel összefüggésben azzal jellemezhető, hogy az ellenfél kevésbé sérülékeny testtájékait támadja az agresszor. A védekező agresszió tulajdonképpen egy válaszreakció, amelyet a félelem indukál és lényegében egy fenyegetésre történő reakcióként jellemezhető. Ebben az esetben túlnyomórészt a test érzékeny területei a támadás célpontja, úgymint például az arc. A fokozott vagy kiterjesztett agresszió egy olyan viselkedési forma, amely olyképpen írható körül, mint egy, a környezethez történő nem megfelelő alkalmazkodás vagy reakció. A fokozott, kiterjesztett agresszió intenzíven jelenhet meg és a sérülékeny testtájakat célozza meg az elkövető által. Mindemellett önálló formai megjelenésként megkülönböztethetjük az anyai agressziót, amely a várandós vagy a szülés után közvetlenül lévő állapotban leledző nőket érinti és a szakirodalom alapján típusosan ismeretlen hímek ellen irányul. Az emberek vonatkozásában elmondható, hogy a fizikai agresszió a nők között viszonylagosan ritka, azonban a verbális agresszió és a kapcsolati agresszió a nőkre is jellemző agresszivitási forma és gyakran kapcsolódik fizikai vagy pszichés problémákhoz (Duque-Wilckens et al., 2017).

A szerzőpáros szerint a női agresszió formái az alábbiakban foglalhatók össze:

1. Anyai agresszió, amely egy védekező agresszióforma és az utódok védelmét célozza. Akként írható körül, mint egy olyan agresszív szembeállítás, amely a hímnemű betolakodó és a várandós vagy szoptató nőtény között alakul ki. Mindazonáltal megjegyzendő, hogy a hímek vonatkozásában is megfigyelhető fokozott agresszív viselkedés az utódok védelme kapcsán.
2. Territoriális agresszió, amely egy típusosan hímspecifikus viselkedési forma. A területium élelemben, menedékhelyben, illetve egyéb forrásokban gazdag területet jelent, amelynek megszerzése, illetőleg megvédése alapvetően hímekhez köthető feladat, jólle-

het bizonyos halfajtákban, illetve madarak között is megfigyelhető a territoriális agresszió a női egyedek körében. Mind a hímek, mind a nőtények között megfigyelhető a legtöbb esetben az, hogy indirekt agresszió jeleként valamilyen jelet küldenek a betolakodó felé, elkerülendő a fizikai konfliktust. Amennyiben ezek a jelzések nem érnek célba, úgy a területüket védő nőtények között csimpánzoknál kifejezetten intenzív összetűzésre, akár halálig menő összecsapásra kerülhet sor.

3. Párválasztással kapcsolatos agresszió, amely a territoriális agresszióhoz hasonlóan típusosan hímekekre jellemző viselkedés, mindazonáltal nőtények között is szép számmal található a párért való versengésre precedenst, például halak között. A nőtények közötti versengés a monogám egyedek vonatkozásában jellemző és típusosan akkor jelenik meg, amikor a párválasztásra alkalmas hímek száma korlátozott vagy pedig, amikor a hímek kisebbségben vannak (Duque-Wilckens et al., 2017).

Látható tehát, hogy a nőktől sem áll távol a direkt agresszió alkalmazása abban az esetben, ha erre rákényszerülnek.

A női specifikumok vonatkozásában fentebb szó esett az úgynevezett indirekt agresszió felülreprezentáltságáról a nők körében. A nők ezen indirekt, agresszív cselekményeket (például hamis szóbeszéd terjesztése, pletyka, valamely társadalmi csoportból, közösségből való kirekesztés, valakinek alaptalanul gyanúba keverése, mások megjelenésének, személyiségének kritizálása) gyakrabban alkalmazzák, mint a férfiak (Archer – Coyne, 2005). A megállapítás felnőtt nők körében még inkább megalapozott (Österman et. al., 1998).

Eagly és munkatársa rámutatnak arra, hogy a fizikai agresszió, általánosságban, kevésbé jellemző a nőkre. A legtöbb kultúra a „harcos” magatartást jutalmazza a férfiak esetében, ugyanakkor büntetés jár érte, ha nő tanúsít ilyen viselkedést. Mindemellett a szociális viselkedési normák eleve tiltják a fizikai agresszió megjelenését nők esetében, utalva a nők fent említett szocializációs folyamatának szerepére (Eagly – Steffen, 1986).

Kovács F. Mercédesz közlése szerint a férfiak körében gyakoribb az agresszió, ezen belül is a fizikai a jellemző. A nők esetében az indirekt agresszió a preferált. A nők testi adottságaikból adódóan választják az indirekt, verbális agressziót a párválasztás okán folytatott vetélkedésben, továbbá a társas kapcsolatokban. Más kutatások az indirekt agresszió esetében nem mutattak érdemi nemi különbséget, az indirekt agresszió mindkét nem vonatkozásában ugyanakkora gyakoriságot mutatott, azonban a direkt agresszió esetében a férfiaknál magasabb volt az előfordulási gyakoriság. Egyéb kutatások úgy találták, hogy 11–17 éves kor kö-

zött az indirekt agresszió a lányok esetében magasabb gyakoriságot mutat (Kovács F. Mercedesz, 2022).

A direkt női agresszió felmérésére talán a legalkalmasabb az iskolai részvétellel kapcsolatos vizsgálat, ezért érdemes annak feltérképezése, hogy mi a helyzet a lányok iskolai verekedésekben, fizikai agresszióban való részvételével. Buda mutat rá arra, hogy annak ellenére, hogy az általánosságban elfogadott nézet szerint az iskolás fiúk gyakrabban alkalmazzák az agresszió fizikai megnyilvánulási formáit, a diáklányok között pedig a verbális és az úgynevezett indirekt agresszió a gyakoribb, meglepő adat, hogy hazánkban egy adott időszakban a diáklányok közel 25%-a vett részt verekedésben (HBSC – WHO iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása kutatócsoport – adata, 2011; Buda, 2014).

Mi a helyzet azonban a provokált agresszióval? Bettencourt és munkatársa szerint a női agresszió természeténél fogva alacsonyabb intenzitását mutatja az a körülmény, hogy kísérleti körülmények között, amikor valamely viselkedésre, elektromos sokkra, fájdalomra, hangos zajra, kirekesztésre, elutasításra adott válaszok kerülnek górcső alá, a nem provokált nők férfiakhoz képest való alacsonyabb fizikai és verbális agressziója mutatkozik, míg fizikai provokációra, vagy igazságtalan támadásra egyenlően oszlik meg a férfiak és nők agresszivitása (Bettencourt – Miller, 1996).

A provokált agresszióra adott válaszok vonatkozásában a nők érzelmi érintettsége tetten érhető; a fenti kutatási eredmény szép példája annak, hogy a női agresszivitás szintje természeténél fogva alacsony, azonban érzelmi érintettség esetén – például igazságtalanság – a női mivoltban lakozó agresszió felszínre tör.

Érdekes vizsgálati terület a női és a férfi agresszió alkoholfogyasztással kapcsolatos megjelenése. E tekintetben az eredmények azt mutatják, hogy az akut és krónikus alkohol fogyasztás növeli az agresszivitást mindkét nemből a homloklebeny megváltozott, kóros működése által (Heinz et al., 2011). Női specifikum azonban, hogy az alacsony dózisú mérsékelt alkoholfogyasztás fokozza az agressziót a nők esetében, a mennyiség fokozása ellenben nem emelte az agressziót (Rohsenow, D. J. – Bachorowski, 1984). Egy másik tanulmány szerint az alkoholfogyasztással összefüggő agresszió nők esetében csak kifejezett provokációra mutatott fokozódást, kisebb súlyú, ártalmatlan „hergelésre” nem (Crane – Schlauch – Testa – Easton, 2018).

Nem kerülhető meg a nemiséggel kapcsolatos agresszióformák vizsgálata a partnerkapcsolatok vonatkozásában. A párkapcsolati erőszakban a nők gyakrabban használnak valamilyen fegyvert, dobálnak tárgyakat és harapják meg áldozatukat, mint a férfiak (Archer, 2002; Melton-Belknap, 2003).

Egy másik vizsgálat szerint egyenlő arányban vesznek részt a partnerek a fizikai bántalmazás formáiban, amennyiben arra sor kerül, úgy, mint ütlegelés, pofozás, késes támadás (Melton-Belknap, 2003). Meglepő módon a súlyosabb erőszakformák alkalmazása is egyenlő arányban valószínűsíthető a nők és férfiak körében (Busch – Rosenberg, 2004). A nők részvétele a kettős elkövetői alakzatra vonatkozóan – amikor mindkét partner vád alá kerül egymás elleni erőszak elkövetése okán – abból a helyzetből adódik, hogy a nők védik magukat az erőszakos cselekmények kapcsán, emiatt ők is részeseivé válnak – elkövetőként – az agresszív cselekménynek (Melton – Belknap, 2003). A női agresszív partnerkapcsolati cselekmények motivációjának a tanulmányok szerint a düh, a partner ellenőrzése, a társ figyelmének felkelése, illetve a bosszú bizonyult (Bair – Merritt et al., 2010).

A közhiedelemmel ellentétben a nők nem érintetlenek a szexuális agresszió vonatkozásában. Szexuális agresszió tekintetében, amely kényszerített szexuális aktust, vagy erőltetett csókolódzást, szexuális tárgyak használatát, nemi szervek forszírozott mutogatását jelenti, a tanulmányok mindössze 2,2%-os női arányt mutatnak (Cortoni – Babchishin – Rat, 2017). A kutatás azt is kimutatta, hogy a nők által elkövetett erőszakos szexuális cselekmények egy része felderítetlen marad, mivel a tanulmányok szerint az áldozat attól tart, hogy a társadalom hibáztatni fogja az eset kapcsán, esetleg megtorlás történik, illetőleg a hivatalos feljelentést nem veszik komolyan (Stemple – Flores – Meyer, 2017; Cortoni et al., 2017).

Haller és munkatársai mutatnak rá arra, hogy a hagyományos gondolkodás szerint a nők passzív és alárendelt szerepet töltenek be a szexuális élet tekintetében, míg a férfiak kontroll alatt tartják a szexualitást. A nők által férfiak ellen elkövetett szexuális erőszak nagymértékben látens jellegű a férfiak által nők ellen elkövetettekhez képest, tekintettel arra, hogy a férfi nemű áldozatok úgy érzik, hogy megbélyegzésre kerülnek azáltal, hogy egy nő követte el velük szemben a cselekményt. A nők által elkövetett szexuális erőszakos cselekmények java része zaklatásnak minősíthető és ebből kifolyólag az enyhe kategóriába sorolható. Ugyanakkor megállapítható, hogy a szexuális erőszakért elítélt nők mintegy 10–15%-a a szó szoros értelmében elköveti az erőszakos nemi közösülést, ennek kapcsán az is problémás, hogy az áldozatok jelentős része gyermek. A női elkövetők számos tekintetben különböznek a férfiaktól. Áldozataik fiatalabbak, az áldozatoknak maradandó fizikai sérüléseket ritkábban okoznak és ritkábban válnak elkövetővé kábítószer hatása alatt, de az is megállapítható, hogy a női elkövetők kevésbé hajlamosak a bűnismétlésre, mindössze 3%-uk él ezzel a lehetőséggel.

A szerzők meglátása alapján a női elkövetők általánosságban négy alaptípusba sorolhatók:

- *Visszaélők*: elsősorban bébiszitterek, akiket gyermekfelügyelettel bíztak meg és kihasználva az alkalmat, a fiatalos áldozatokkal szexuális kapcsolatot létesítenek. Az elköve-

tők általánosságban 20 év körüliek, gyakran alkalmaznak fizikai erőszakot és az elkövetés módja általánosságban orális szex.

- *Erőszaktevők*: akiknek az áldozatai általánosságban 18 évnél idősebbek és az áldozatokkal erőszakosan közösek. Ebben a típusban az elkövetők az áldozataikkal csak az aktuálisan összefüggésben kerülnek ismeretségbe, azaz idegen fiúkat erőszakolnak meg az elkövető nők.
- *Zavartak*: amelynél mentális zavarban szenvedő, típusosan 30 év körüli nők az elkövetők és szinte „specializálódnak” nemi erőszakra.
- *Eltűrők*: akik eltűrik vagy elősegítik azt, hogy partnerük szexuális bűntettet kövessen el, illetőleg szexuálisan is együttműködnek a tettel. Általánosságban 40 év körüli életkor jellemzi az ilyen típusú erőszaktevő nőket (Haller – Fogarasi – Ivaskevics, 2020).

2.3.5. A női agresszió következményei – társadalmi reakciók

Duggan szerint a női specifikum kiváltképpen kicsúcsosodik a nők mint tettesek általános megítélésében abban az esetben, ha nő követ el agresszív, vagy erőszakos cselekményt. Az általános társadalmi vélekedés alapján a férfi ideális elkövető, míg a nő ideális áldozat (Duggan, 2018). Weare kiemeli: társadalmi megítélés szerint a nő nemiségénél, társadalmi helyzeténél fogva alapvetően nem veszélyes, nem követ el bűncselekményt, passzív és nem agresszív – amennyiben mégis erőszakos cselekmény elkövetésére vetemedne, annak háttérben megbomlott elme, vagy személyiségzavar, illetőleg áldozati státuszból fakadó motivációja áll (Weare, 2013). Másként fogalmazva – ahogyan arra Turner és Johnson mutat rá –, amennyiben egy nő követ el férfiakra jellemző erőszakos bűncselekményt, amögött valamilyen mentális betegség áll, esetleg hormonális zavar lépett fel a tettesnél. A nőiség mint állapot, szinte „jogon kívüli faktorként” értékelendő, hasonlóan adott esetben például az életkorhoz. Ennek megfelelően a női állapot a büntetőeljárásban elnézőbb elbírálást, illetőleg enyhébb jogkövetkezményt eredményezhet – ezt a helyzetet nevezi a szakirodalom *lovagiassági hipotézisnek* (Turner – Johnson, 2006).

Hasonló gondolatot fogalmazott meg Kovács F. Mercédesz is e vonatkozásban. Az általa közölt, úgynevezett szociális szankció elmélet alapján a férfiak által kimutatott fizikai agressziót jobban tolerálja a társadalom a nőkhöz képest, arra való tekintettel, hogy a nők esetében a fizikai agresszió a nemi szerepükkel összeegyeztethetetlen, ez magyarázza a nőkre kevésbé jellemző a fizikai vagy direkt agressziót (Kovács F. Mercédesz, 2022).

Ahola és munkatársai publikálták azt a női tettesség megítélésével kapcsolatos, 232 pszichológushallgató bevonásával elvégzett kísérletet, amelyben a tanulók fele férfi, míg a másik fele női elkövetők fényképét kapta vizsgálatra, olyan személyekét, akik valamennyien ártatlannak vallották magukat az ellenük felhozott, adott esetben súlyos vádak (például emberölés) tárgyában. A vizsgálat azt mutatta, hogy szignifikánsan kevesebb valószínűséggel találták bűnösnek a női elkövetőket, mint a férfiakat. Mindemellett figyelemreméltó eredmény, hogy a vonzóbb megjelenésű női elkövetőkkel szemben a hallgatók kiváltképp elnézőek voltak (Ahola et al., 2009).

Szélsőséges esetben a nőiség eme kiemelt szerepe e témában egészen odáig elvezet, hogy a kriminalitásnak a női természettel összeegyeztethetetlen volta megkérdőjelezi azt, hogy egyáltalán felelőssé tehető-e a cselekmény elkövetéséért (Turner – Johnson, 2006). Ennek megszületésén továbbmenve, a szerzők szerint, még ha nem is feltétlenül szükséges a női elkövető enyhébb, vagy elnézőbb megítélése egy adott kriminális cselekmény vonatkozásában, azonban, ha a tradicionális női szerepet – amely a női tisztasággal, nőiességgel, engedelmességgel, alázatossággal írható körül – hágja át, akkor súlyosabb büntetésre számíthat férfitársainál, akikre e jellemzők általánosságban nem vonatkoztathatók – e jelenséget nevezi a szakirodalom *gyámkodási hipotézisnek*. Ugyanakkor a nő természetétől távol álló agresszív magatartás annak deviáns jellegénél fogva súlyosabban szankcionálandó, mivel a férfiaknál e viselkedés nem ütközik – szociális értelemben – normába. Abban különbözik tehát a gyámkodás a lovagiassági megközelítéstől, hogy a lovagiassági attitűd a „normális” hölgyeknek van fenntartva, azok, akik bűnöznek, de nem törik át a hagyományos női szerepet, gyámkodásra számíthatnak. Ellenben azok a nők, akik viszont természetüktől fogva deviánsak, vagy agresszívek, tulajdonképpen kettős bünt követnek el: egyfelől vétkeznek a jog ellen, amely büntetőjogilag szankcionálható, másfelől a nemiségükkel – nőiségükkel – szembeni társadalmi elvárásokkal is dacolnak, ezt nevezzük *ördögi nő hipotézisnek*. A „normális” nő tehát passzív, elfogadó, alázatos, az „ördögi” pedig erőszakos, agresszív, így ez utóbbi viselkedés már önmagában elsődlegesen társadalmi – és nem jogi – normát sért (Turner – Johnson, 2006).

Maradva a női agresszió megítélésénél, Chesney-Lind hívja fel a figyelmet arra, hogy a lovagiassági hipotézistől elkülönítendő a *bántalmazott nő szindróma*, amelynek lényege, hogy az esetleges elnézőbb, vagy enyhébb büntetőjogi megítélés nem az elkövető nőiségén alapszik, hanem azon a tényen, hogy a későbbi női elkövetőnek azt megelőzően milyen tortúrán kellett átmennie, illetőleg milyen lelki vagy testi sérüléseket kellett elszenvednie, amely ilyen cselekmény elkövetéséhez vezetett. Lovagiassági megközelítésben a női elkövető érzelmileg labilis, gyenge, mentálisan törékeny, ami maga után vonja, hogy az elkövetett cselekményért

felelőssége csak részben, illetőleg enyhébb. A bántalmazás mint háttér egy olyan adalék, amely megalapozza a nőtől alapesetben távol álló erőszakos magatartást, mintegy kiváltva, előidézve azt. Általánosságban elmondható, hogy a nők kriminális tevékenységgel kapcsolatos szerepei a médiában áldozati és nem elkövetői státusszal kerülnek be a híradásokba, a női áldozat szerepe a médiában felülreprezentált. Amennyiben női elkövetőkről szól a híradás, jellemzően egyéni tényezők vizsgálata is terítékre kerül, például önző magatartás, családi körülmények, érzékeltetve a női elkövetési pozíció abnormális jellegét (Chesney-Lind, 1999).

Tapasztalataim alapján a női elkövetőkkel kapcsolatos médiahírverés során a gyermekek (legtöbbször saját gyermek ellen) elkövetett bűncselekmény keményebb megítélést kap a médiában, mint az egyéb, amúgy nők által is elkövethető magatartásformák. Ennek oka abban kereshető, utalva a fentiekre, hogy a nő nem csak büntetőjogot sértett, hanem a nőiséggel szembeni társadalmi elvárásokat is megszegte, tehát kettős bünt követett el, e körbe vonható be az *ördögi nő szindróma*. A társadalom egyfajta elvárással van a nők felé, vannak olyan cselekmények, amelyek elkövetése nem csak jogilag, hanem szociálisan sem elfogadott, némi iróniával fogalmazva, a nőhöz „nem illik”. Típusosan ilyen a gyermek elleni agresszív megnyilvánulás, tekintettel arra, hogy az anyaság, a gyermekekkel kapcsolatos tevékenység a nőhöz kötött hagyományosan, ennél fogva azon ritka eset, amikor egy nő kapcsolati probléma okán követ el erőszakot aktuális párja ellen, kevésbé megrengető, mintha egy gyermekkel szemben követi el ugyanezt a cselekményt. Hasonló attitűd volt tapasztalható a Büntetés-végrehajtás Központi Kórházában elhelyezett női fogvatartottak vonatkozásában is. Ehhez kapcsolódik az a szituációs megítélés is, amikor a nő által gyermek ellen elkövetett erőszakos cselekményt egy férfi által elkövetett azonos típusú bűncselekmény tükrében vizsgálunk. Fentiek okán, midőn az általános társadalmi megítélés szerint a férfitől a gondoskodás, az anyasági teendők alapesetben távol állnak, így a férfi gyermek elleni agressziója nem esik ugyanolyan megítélés alá, mint a nő gyermek elleni kriminalitása. Mindemellett a médiában való megítélés egyik sajátos megnyilvánulása azon eset, amikor egy férfi és egy nő együttesen, közösen – társtettesként – követik el bűncselekményüket. Ilyenkor, tapasztalatom szerint, a nő megítélése – és általában a páros társadalmi bírálata a média által – keményebb, súlyosabb, mint a külön-külön való jellemzés, mintha a nő esetében súlyosbító körülmény lenne az, hogy nem magányosan, hanem egy férfihez idomulva, és együttműködve követi el a bűncselekményt (úgynevezett Bonnie és Clyde effektus).

Összességében megállapítható, hogy az agresszió női specifikumai számos területen tetten érhetők, megalapozott az agresszivitás nemi különbségeivel tudományos szempontból foglalkozni. A női agresszió részben biológiai, részben szociális alapon nyugszik, amelyet a krimi-

nológiai kutatások lényegében a kezdetektől górcső alá helyeztek. A női agresszió háttérében meghúzódó okokat vizsgáló elméletek alapvetően három fogalom köré csoportosulnak: a tanuláselmélet, a szerepelmélet és a szocializációs elmélet köré, ugyanakkor egyéb tényezők is meghúzódhatnak a női agresszió manifesztációja mögött, például genetikai hajlam, környezeti hatások vagy rivalizálás. A női agresszió fajtái tekintetében általánosságban megállapítható, hogy indirekt (verbális) agresszió vonatkozásában nincs számottevő különbség a nemek között, ugyanakkor direkt agresszió is „kiprovokálható” abban az esetben, ha a női mivoltot alapjaiban érinti a hatás. Csak nőkre jellemző az anyai agresszió. Eltérés tapasztalható a provokált agresszivitás, az alkohol által indukált formák, továbbá a párkapcsolati agresszió tekintetében és megállapítható az is, hogy szexuális agresszió vonatkozásában sem mellőzhető a női jelenlét. A női agresszió társadalmi megítélése világszerte, mondhatni egységesen eltér a férfiak elbírálásától mind a jogi procedúra, mind a társadalmi megközelítés oldaláról; extrém eseteket kivéve, a nők enyhébb megítélése generikus jelleggel bír.

2.4. A család

„A család nem a vér köteléke, hanem a szereteté.”

(Kollár Betti, író)

A doktori értekezés kiemelt fontosságú részét képezi azon fogalmak pontos meghatározása, körbejárása, amelyek a kutatás témájához kapcsolódnak. A család fogalma, bár első megközelítésben egyértelműnek tűnik, mégis sokrétű és alapos vizsgálódást igényel, tekintettel arra, hogy azon negatív hatások – stresszorok –, amelyek a felnőtt ember életében agresszív megnyilvánuláshoz vezetnek, elsődlegesen a családban töltött életszakaszhoz kötődnek. Mi jellemzi azt az életközösséget, amelyben élve olyan meghatározó hatások érnek minket, amelyeknek a későbbiekben meghatározó szerepe lesz a magatartásunkban, adott esetben agresszív megnyilvánulásainkban?

Jelen értekezés a női fogvatartottak agresszív cselekedetei háttérében meghúzódó neurobiológiai okokat vizsgálja annak tükrében, hogy e biokémiai folyamatokra miként hatottak a vizsgált személyek előéletében fellelhető stresszfaktorok. A kutatás két kiemelt korszakot vizsgál, az egyik a kora gyermekkor, a másik pedig a kamaszkor. Mindkét korszak jellemzően a családi élethez kötődik, azzal összekapcsolódik, így indokolt a családdal kapcsolatos szakirodalom áttekintése, a család definiálása, a szocializáció folyamatával való összefüggések

vizsgálata, a két preferált korszak e témával kapcsolatos tanulmányozása, valamint a család szerepének körbejárása a másik vizsgált rizikófaktor, az öngyilkosság vonatkozásában.

2.4.1. A család fogalma

A család több tudományág által évtizedek kutatott intézmény, amelynek hagyományos formája és funkciója különösen az utóbbi évtizedekben alapvetően átalakult, a gyerekek többsége nukleáris családban nevelkedik. A családtagok közötti viszony minősége, formája meghatározza a szocializáció sikerét. Amint azt Ranschburg Jenő megállapítja „ *az utóbbi években világossá vált, hogy az antiszociális személyiség kialakulásában [...] az évekig elhúzódó családi viszály játszik fontos szerepet* ” (Ranschburg, 1998, 25. o.).

A családkutatás máig meghatározó és leggyakrabban idézett alapmunkája Cseh-Szombathy László könyve, így a dolgozat jelen fejezete ennek alapján kerül összefoglalásra.

A család fogalmi meghatározása családszociológiai tanulmányok alapján rendkívül nehéz, annak ellenére, hogy a fogalom szinte magától értetődőnek tetszik (Cseh-Szombathy, 1979). A családszociológiával foglalkozó kutatók ezt a problémát olyképpen próbálták megoldani, hogy a fogalommeghatározáshoz a család jellegzetességeit meghatározó legfontosabb tényezőket emelik ki a definíció megalkotásakor. Ennek megfelelően nyilvánvalóan nemcsak egyetlen családmeghatározás létezhet, hanem definíciók sokasága képzelhető el. A család sokféle szempontból vizsgálható, akár belső szerkezet alapján, akár a társadalomban elfoglalt pozíciója kerülhet górcső alá. Következésképpen az egyes családmeghatározások még rangsorba sem állíthatók. A kérdés inkább úgy vetődik fel, hogy a családfogalom mely jellegzetességének van primátusa a vizsgálatkor, vagy a meghatározáskor a többi tényezőhöz képest (Cseh-Szombathy, 1979).

Hasonlóan az agresszió fogalmához, a család definiálása sem könnyű feladat és nem oldható meg egyetlen, minden igényt kielégítő, tömör kifejezéssel. Ennek okából a szakirodalom valamely sajátosság kiemelésével kezeli a fogalom-meghatározás problematikáját, amelynek megfelelően a definíció négy fő vezérelv: a családtagok közötti interakció, a család társadalmi funkciója, a családban betöltött szerep és a család mint rendszer alap gondolatához rendelhető.

Cseh-Szombathy összefoglalja a legfontosabb megállapításokat.

Elsőként Ernest W. Burgess definiálta 1926-ban publikált tanulmányában a családot olyképpen, hogy az a családtagok közötti interakción alapuló közösség, tehát ez esetben a családfogalom meghatározásakor a családtagok közötti kölcsönhatás vizsgálandó. A család tehát ennek megfelelően nem más, mint interakcióban álló személyiségek közössége. Családszo-

ciológiai szempontból e meghatározásból fejlődött ki az interakcionális iskola. A fenti meghatározást kifogásolók legegységesebb álláspontja az volt, hogy önmagában a családtagok egymás közti interakciója mint definíció nem különbözteti meg a családot más társadalmi csoportoktól, amelyben szintén személyek közötti interakció alapján történt a szerveződés. Mindezek okán Burgess a későbbi munkáiban a család meghatározását kibővítette és egyéb sajátosságokkal gyarapította. Burgess hangsúlyozta, hogy a család tulajdonképpen egy jelenség, amely folyamatosan fejlődik, változik, egyetlen permanens jellegzetességnek csak a családtagok közötti kapcsolatot mondhatjuk, amely nélkülözhetetlen feltétele a család létezésének. Ugyanakkor ez az interakció nem feltétlenül kell hogy harmonikus legyen, jelenthet például konfliktusos kapcsolatrendszert is. Ezzel összefüggésben igen fontos kiemelni a családmeghatározásban a szerep fogalmát, ugyanis a családon belüli konfliktusforrás Burgess szerint éppen abból adódik, hogy a családtagok határozott elképzelésekkel rendelkeznek saját családon belüli szerepükről és e szerepek érvényesüléséért tulajdonképpen a családon belül egyfajta küzdelem folyik. Az interakcionális családmeghatározás kifejezetten hasznos a gyermekek családi szocializálódásának vizsgálatakor, amelyben a szereptanulásnak van kiemelt jelentősége, Az interakciós családfogalom hátránya azonban, hogy a család és a társadalom közötti kapcsolat nem kap hangsúlyt e témában (Cseh-Szombathy, 1979).

Az interakcionális családmeghatározás teóriája tehát éppen arra a családkérdésben megjelenő jellegzetességre helyezi a hangsúlyt, ami a jelen kutatás szempontjából elsődleges, azaz a családon belüli kapcsolatokra, arra, hogyan viszonyulnak egymáshoz a családtagok. Jóllehet, e felfogásban háttérbe szorulnak az egyéb környezeti vagy társadalmi szempontok, mégis azért jelentős megközelítés a családfogalomnak, mert rávilágít arra, hogy a családtagok egymáshoz való viszonyának kiemelt fontossága van a későbbi viselkedésminták kialakulásában.

A másik széleskörűen elterjedt családfogalom a strukturális-funkcionális megközelítés, amely iskolának legkiemelkedőbb alakja Cseh-Szombathy szerint Talcott Parsons (1966). Parsons és munkatársai a családra mint társadalmi rendszerre tekintenek. Ennek megfelelően a családon belüli interakciók és kapcsolatok összefüggenek egymással, azaz nem esetlegesek és ezen összefüggések a családtagok egymáshoz való kapcsolatából levezethetők. Így a családi struktúrában egyfajta rendszer van és ez a rendszer azon alapszik, hogy az egyes családtagok a helyzetük tekintetében várakoznak az adott pozíció betöltésére. A strukturális-funkcionális megközelítés nemcsak a családi rendszert kutatja, hanem figyelembe veszi a társadalommal való családi kapcsolatokat is, továbbá tekintetbe veszi az egyes családtagok személyiségét és e személyiség pozícióját a családban. A család lényege tehát az, hogy maga a

család milyen funkciót lát el az egész társadalom szempontjából, továbbá milyen funkciót lát el a családot alkotó személy életében. Ennek megfelelően a funkció vált kulcsfogalomként a strukturális-funkcionális megközelítés rendszerében. Más családszociológiai kutatók is átvették a család rendszerként való értelmezését és funkcionális szempontból való tárgyalását. E kutatások szerint a család egy nyitott társadalmi rendszer, amelynek egyik legalapvetőbb jellegzetessége a más rendszerekkel való kapcsolat (Cseh-Szombathy, 1979). Somlai (1997) úgy látja, hogy e körbe tartozik az úgynevezett társadalmi integráció fogalma. Idézi David Lockwoodot, aki a társadalmi integráció fogalmát rendszerintegrációra és szociális integrációra osztotta fel. A rendszerintegrációban olyan személytelen intézmények, erők, valamint szervezetek fogják egybe a társadalmak működését, mint például a gazdasági vagy népesedési folyamatok vagy a jogrendszer. Eszerint a társadalom tagjai folyamatos kapcsolatban állnak ezekkel a személytelen erőkkel, illetve folyamatokkal, amelynek eredményeként kénytelenek alkalmazkodni hozzájuk. Ugyanakkor a szociális integráció nem személytelen, hanem nagyon is személyes és társas jellegű, a közös kultúrán és annak értékein alapszik. Legkiemeltebb közeg e tekintetben a közvetlen emberi kommunikáció, a szabályok alapjait e vonatkozásban az erkölcs és ízlés formálja (Somlai, 1997). A funkcionális megközelítéshez tartozik még Robert F. Winch felfogása is, amely szerint a család e funkciók betöltésével hozzájárul a társadalmi rendszer fennmaradásához egyrészt, másrészt pedig a családot alkotó személyek szükségleteit is kielégíti. Öt alapvető funkciót sorol fel e felfogás, amelyek: a reprodukciós funkció, amely a társadalom utánpótlásáról gondoskodik, a gazdasági funkció, amely a családtagok fogyasztását finanszírozza, létezik továbbá egy „politikai” funkció, amely a családon belüli konfliktusokat kezeli, valamint szocializáló és nevelő funkció is idetartozik, amely a családtagokat felkészíti a társadalomban betöltött szerepére, illetve a társadalomba való beilleszkedéshez. Érdekesség, hogy ötödik alapvető funkciónak Winch a vallási funkciót nevesíti, amely a társadalmi kontrollt támogatja és a családon belüli problémák elviselését könnyíti meg (Cseh-Szombathy, 1979, 17–18. o.).

A család mint közösség tehát ebben a felfogásban már nem izolált egységnek tekintendő, ahol kizárólag a belső folyamatok határozzák meg a benne élők magatartását, személyiségfejlődését, hanem e teória társadalmi kontextusba helyezi a család létezését és működését. Az, hogy milyen hatások érik a családban élőket, nem csak egymástól, hanem a külső, kevésbé befolyásolható tényezőktől is függ.

Ugyanakkor más kutatók a család vonatkozásában a szerep fogalmát ragadták meg, Szerintük a család fennmaradásához a családi szerepek betöltési módjainak folytonossága szükséges. A család azért tekinthető alapvető társadalmi alrendszernek, mert azok a szerepmagatar-

tások, amelyeket megtanulnak a személyek a családban, egyben a családon kívüli szerepek betöltésének is modelljei. Ezért a család más intézmények számára mintát és alapot szolgáltat. A családi szerepek elsajátításával párhuzamosan történik a nemi szerepek megtanulása. A nemi szerepek tulajdonképpen a női és a férfi magatartást, a nemekre jellemző gondolkodásmódot, sajátosságot jelentik. E vonatkozásban Somlai fejt ki, hogy a szocializáció tekintetében az egyik legközismertebb megnyilvánulási forma az a körülmény, hogy a felnövekvő utódnak fiúként vagy lányként kell viselkednie, továbbá olyan magatartás-mintázatokat kell produkálnia, amelyeket nemileg a környezete természetesnek fogad el. Két vonulat jelent meg a társadalomtudományban e tekintetben. Az egyik a patriarchális szemlélet, amely a természet törvényeire alapozva próbálta igazolni a nők alávetettségét. E szemlélet szerint a férfiak dolga, hogy a nők gyámolítása mellett egyben vezessék is őket mint gyengébbeket. A nők dolga a „konyha, templom, gyermek”, másként fogalmazva a szülés, az utódok nevelése, a családtagok gondozása, valamint az otthon és az otthon környezetének ellátása. A patriarchizmus ellentéte a feminizmus, amely szerint a nőiesség, illetve a másság fogalma manipulatív jellegű. Tudományos szempontból lényeges, hogy az etológia, továbbá az evolúciós genetika egyetlen olyan kizárólagos nemi tulajdonságot sem talált, amely csakis a nőkre, vagy csakis a férfiakra lenne jellemző. Ugyanakkor a legtöbb társadalom teljesítményorientáltak, határozottnak és erősnek kívánja látni a fiúkat, míg a lányok vonatkozásában az engedelmesség és a gondoskodó magatartás az ideális kép (Somlai, 1997). Fontos megemlíteni, hogy a nemi szerepek elsajátítása folyamán olyan helyzet áll elő, amely az emberek vonatkozásában csak részben tudatosak, azaz a férfiakra vagy a nőkre jellemző magatartásminta spontán, magától értetődően jelenik meg az emberi magatartásban, akik ezt természetesnek, ösztönösnek veszik. Kezdetben nehezen került elfogadásra, azonban napjainkban egyre inkább belátható, hogy a nemi szerepek lényegében nem biológiailag meghatározottak, hanem a társadalmi fejlődés következményeként jöttek létre (Cseh-Szombathy, 1979).

Talcott Parsons-t is foglalkoztatta a nemi szerepek kérdése. Elméletét akként fogalmazza meg, hogy a férfiak úgynevezett instrumentális, a nők pedig úgynevezett expresszív szerepet játszanak a családban; az instrumentális szerep elsősorban végrehajtó, döntő, technikai jellegű vagy ítélkező, míg az expresszív szerep feszültségoldó, összhangteremtő és támogató jellegű. A gyermek attól függően, hogy milyen nemű, a szereptípust a szocializálódás folyamatán keresztül sajátítja el a szüleitől. Parsons szerint a gyermek ilyen irányú „választását” – tudniillik, hogy melyik nemi viselkedés mintáját követi – nem közvetlenül a biológiai nemiség dönti el, hanem annak van meghatározó szerepe, hogy a szülők minek tekintik a gyermeket és milyen példák követését várják el a gyermektől. Mindenesetre az megállapítható, hogy annak, hogy

valaki milyen nemi szerepet sajátított el gyermekkorában, a későbbi családi életében igen nagy jelentősége lesz (Parsons, 1988).

A családban betöltött szerepre fókuszáló felfogás jelentősége abban áll, hogy rávilágít arra a kutatásom szempontjából nem elhanyagolható körülményre, hogy a családban megtanult szerepek mintaként szolgálnak a későbbi magatartás manifesztációjában. Gyakorlati jelentőségénél fogva különös fontossággal bír a napjaink egyik slágertémájának számító nemi szerep elsajátításával kapcsolatos elgondolások között. Gyakran csapnak össze az érvek a tekintetben, hogy mennyire determinált egy személy nemi identitása és milyen módon függ az a külső behatásoktól, ilyen értelemben a családban betöltött szereptől. Somlai mutat rá arra, hogy a szülők eltérő módon bánnak a fiú csecsemőjükkel, mint a leány csecsemőjükkel. E körbe tartozik a gyermek mozgásának, képességeinek, érdeklődésének minősítése, a hajviselet, az öltözet, a játékok kiválasztása, továbbá a jövőjükéről szóló tervek és találgatások. A gyermek nemi identitástudata 2–3 éves korára alakul ki és ezen időszakra már azok a különbségek is elsajátításra kerülnek, amelyeket környezetük a két nem képviselőinek tulajdonít. Elsősorban e folyamat a játékok kiválasztásában figyelhető meg, az óvodáskor elején a lányok szívesebben játszanak babákkal a szobákban, míg a fiúk katonáskodnak vagy vetélkednek. Mindehhez hozzátartozik, hogy a fiúgyermek környezete arra ösztönzi a gyermeket, hogy ne legyenek sírósak, bátor és erős módon viselkedjenek, ugyanakkor a lányoktól elvárják a gyengédséget, a tisztaságot és környezetük rendezettségét (Somlai, 1997).

A magam részéről úgy tűnik, hogy korszakunkban a szocializációs folyamatnak van kitüntetett szerepe ebben a kérdésben és a biológiai faktorok másodlagosak.

A családfogalom dinamikai megközelítése kapcsán abból a meghatározásból érdemes kiindulni, amely szerint minden rendszer egyfajta egyensúlyi állapotra törekszik, illetve amennyiben ezen egyensúlyi státuszról kibillen, úgy annak helyreállítását célozza meg. Ezzel összefüggésben kiemelt jelentősége van azon cselekményeknek, magatartásoknak, amelyek a család más társadalmi csoportoktól való megkülönböztettségét hangsúlyozzák, illetve a határokat jelöli ki, azaz összefoglalóan a család identitását mutatják. Cseh-Szombathy kiemeli a dinamikus családkoncepciót, amely Reuben Hill nevéhez fűződik és a tudomány fejlődés-szemléletű családszociológiai megközelítésként definiálja. E felfogás szerint tehát a család egyértelműen rendszer, az interakciók zárt rendszere, azonban központi szerepet kapott a család életciklusának definíciója. A család szerkezetében különböző demográfiai történések állhatnak elő, úgymint gyermekszülés, a szülők öregedése és ezek az interakciós rendszerben mélyreható változásokat produkálnak anélkül, hogy azok a családon kívüli rendszerek vonatkozásában bármiféle átalakulást eredményeznének. A Reuben Hill nevéhez kapcsolódó gon-

dolatok kiindulási pontja a hagyományos kutatások eredményeiből fakad és egyben azt is megfogalmazta, hogy milyen lehetőségeket nyújt a család vizsgálatában a rendszerelmélet felhasználása. Cseh-Szombathy hivatkozik arra, hogy Buda Béla és Hajnal Albert azonban a *A család természetéről* című munkájukban a rendszerelmélet oldaláról vizsgálják a kérdést. Az alapgondolata a rendszerelméleti családmodellnek az, hogy arra való tekintettel, hogy a család intézmény, így a családra is érvényesek ugyanazok a szabályszerűségek, amelyek az emberi szervezetekre igazak. Ennek megfelelően a családon belül is meg lehet találni egy általános szabályszerűségi vonalat. E rendszerelméleti családmodell a cselekvésnek tulajdonít kiemelt jelentőséget. Az alapgondolat az, hogy a család bármely megnyilvánulása tulajdonképpen valamely tevékenység eredményeként jön létre, amely egy mögöttes cél elérésére koncentrál. A tevékenységek értelmezését a funkcionális egység koncepciója adja meg. Eszerint a rendszeren áthalad egy folyamat, amelyet maga a rendszer alakít át. Ez az átalakítás lényegében munkavégzés és ennek hatására a rendszer rendezettebb állapotba jut. Van tehát egy „bemenet”, valamint egy „kimenet”, azaz van a rendszer átalakítás előtti állapota, valamint az átalakulás utáni eredménynek nevezhető státusz. A család vonatkozásában a fentebb említett célok tulajdonképpen a családot alkotó felnőttek személyiségében keresendők. A család életciklusai kapcsán a család mint rendszer más és más állapotokba kerül. E fázisok leképezhetők az egyes feladatok vagy szerepek változásaival, valamint e szerepek és feladatok megoszlásával, azok kapcsolódásával. A család ezen állapotát egy működési modell írja le, amely lényegében cselekvés jellegű interakciókat jelent, amelyek túlnyomórészt kommunikatív természetűek (Cseh-Szombathy, 1979).

A család fogalmát a maga legteljesebb értelmében a rendszerértelmű megközelítésben látom. Lényeges különbség az egyéb teóriákhoz képest, hogy e felfogás nem statikusan látja a családot, nem egy adott pillanatban ragadja ki a familiát, mint élő-lüktető közösséget, hanem magát a családot is egy életciklussal rendelkező, keletkező-átalakuló, dinamikusan változó közegnek fogja fel. A rendszerszemléletű értelmezés nem veti el a fentebb leírtakat, mivel a család mint rendszer életciklusának változásával a benne kitöltött szerepek és a család társadalom felé történő viszonylata is alakul. Az agresszió megnyilvánulása tekintetében e felfogás azért jelentős, mert amennyiben a család életciklusa átalakul, úgy e folyamatnak megfelelően az egyes családtagok szerepe is módosul, akár pozitív, akár negatív irányba és emiatt felülírhatja a korábban megtanult magatartásformát. Pozitív fordulat (anyagi biztonság, elvált szülő új kapcsolata) gyógyító tényezőként hathat az addig szenvedésben, vagy nélkülözésben élő családtagokra nézve.

2.4.2. A család és a szocializáció kapcsolata

Ranschburg szerint a szocializáció klasszikus megfogalmazása Brimtől származik, amely szerint „folyamat, mely által az egyének olyan tudásra, képességekre és állapotokra tesznek szert, amely alkalmassá teszi őket arra, hogy a különböző csoportoknak és a társadalomnak többé-kevésbé hasznos tagjaivá váljanak”. Hivatkozik Parsonsra, aki elnevezte az újszülöttek világ-rajövetelét „barbár invázióknak”, amely rendszeresen ismétlődik, tekintettel arra, hogy a csecsemő, aki beleszületik a társadalomba, nem tud sem a szabályokról, sem a normákról, sem pedig az egyes társadalmi értékekről. Ez utóbbiakat a családban betöltött szerep alapján sajátítja el az egyén a szülőktől, rokonoktól, illetőleg az iskolai intézményeken keresztül (Ranschburg, 1998, 13. o.).

Somlai szerint a szocializáció azt jelenti, hogy a biológiai egyed miként válik társadalmi lényé, továbbá, hogy hogyan és milyen módon kapcsolódnak egymással össze az emberi személyiségben a társadalmi erők, a kulturális rendszerek, valamint a társas viszonyok. A társadalomtudományokban a szocializáció fogalmát a XIX. század végén kezdték használni. E tekintetben kiemelték Durkheim munkái a társadalmiságról, amely az egyéntől független ugyan, de egyben kényszerítő erővel is bír az egyénre. Durkheim szerint például az öngyilkosság kérdését vagy a bűnözés témakörét a kollektív erők és lelkiállapotok határozzák meg (Somlai, 1997).

A szocializáció egyben tanulási folyamat és itt nemcsak befogadni szükséges az ismereteket, hanem fel is kell azokat dolgozni, ez teremti meg az alapját a személyiség fejlődésének. A szocializációs folyamat eredményeként alakul ki az egyénben egyfajta alkalmazkodási készség, amely idomul a társadalom magatartási követelményeihez és ez tulajdonképpen automatizmust is jelent, azaz a szocializált személy a társadalomban betöltött pozíciója során a társadalom által elvárt várakozásoknak ily módon eleget tud tenni. Kétfajta módon lehet ezen ismereteket, valamint a szocializáció alapját képező tudást elsajátítani. Egyfelől e meg tapasztalás lehet oktatás eredménye, másfelől pedig utánzás kapcsán is kialakulhat az egyén ilyen jellegű ismerete. A szocializációval foglalkozó kutatások többségében arra jutottak, hogy a családi szocializáció túlnyomórészt utánzás eredményeként alakul ki, lényegében a gyermek a szülői magatartást követi, arra mintegy modellként tekint. E modell lehet konkrét viselkedési formáció, lehetnek értékrendek vagy valamely cél elsajátítása is. Az utánzással együtt használatos az azonosulás fogalma, amely azt jelenti, hogy a szocializált személy egyben azonosul is azzal, akit utánoz. A pszichológiai kutatások alapján az azonosulás vagy az utánzást megelőzi, mintegy feltétele annak, vagy pedig az azonosulás folyamán alakul ki az

utánzás. Épp ezért érthető az az általánosságban is tapasztalt jelenség, hogy ha a szülői magatartásból hiányzik a következetesség és a rendszeresség, akkor az azonosulás sérül és ez végső soron a gyermek személyiségére káros hatást gyakorol. Megemlítendő még a gyermek internalizációja, amely azt jelenti, hogy azon magatartási mintákat követi a gyermek, amelyek előtt nincs közvetlen szülői behatás és a gyermek sem remél e vonatkozásban jutalmazást. A jelenség tehát anélkül alakul ki, hogy a szülői behatás közvetlenül változást hozna létre a gyermek érzelmi struktúrájában (Cseh-Szombathy, 1979, 36–37. o.).

Az internalizáció során a gyermek által abszolválta magatartási normák belső meggyőződés alapján épülnek be a fejlődésben lévő személyiségbe, ennek megfelelően felnőttként is e belső indíttatások fogják viselkedésének alapjait képezni. Ennek a körülménynek különösen fogvartottak, illetőleg bűnelkövetők vizsgálata kapcsán van jelentősége, mert amennyiben az agresszív megnyilvánulás belső meggyőződésként, elfogadott megoldásként jelenik meg az elkövető tudatában, úgy alkalmazni fogja azt és a rendőri intézkedés foganatosításakor, vagy bírósági tárgyaláson is ellenálló lesz, cselekményét jogosnak fogja érezni, büntetését pedig igazságtalannak.

A szocializáció folyamatához kapcsolódik annak – a kutatás szempontjából alapvető jelentőségű – témakörnek a vizsgálata, hogy miként alakul a szülő és gyermek kapcsolata. Cseh-Szombathy László az alábbiak szerint foglalja össze a téma kutatóinak elemzése során ezt a kérdést (Cseh-Szombathy, 1979, 216–217. o.). Alice Rossi, valamint Arthur P. Jacoby – akik az első gyermek születésével járó krízis kutatói – úgy vélekednek, hogy a problémák elsősorban abból fakadnak, hogy a fiatalok felkészületlenek a szülői szerepvállalásra. Emögött az a pszichológiai magyarázat állhat, hogy a gyermekvállaláskor létezik egy látens halogatási vágy, amellyel szemben mégis vállalják a leendő szülők a gyermeket. További gond, hogy a szülői szerepminták nem elég élesen körvonalazottak. A további gyermekek születésével – Harold Christensen szerint – a családi élet egyre inkább követi a tradicionális családmódellet. Kifejezettebb lesz a szerepspecializálódás. A gyermek születését követően a család közvetlenül befolyásolja a gyermek személyiségének kialakítását és lényegében egy olyan folyamat kezdődik, amelynek végterméke az, hogy a későbbi felnőtt a társadalom életébe beilleszkedik. Lényegében ez a szocializációs funkciója a családnak. Általános vélekedés az, hogy a gyermek szocializációs folyamata olyképpen történik, hogy a család elsajátítja a társadalom ismereteit, a különböző normákat a gyermekkel. E folyamat során a gyermek a család mindennapos tevékenysége során átveszi az egyes magatartásmintákat, befogadja azt és ily módon személyisége alakul. Ezen elképzelésben tehát a szülők aktív szerepet vállalnak, a gyermek pedig passzív a folyamatban. Másként fogalmazva: a szocializáció folyamata e felfogás

szerint egyirányú. Másfelől azonban a gyermek is hat a szüleinek és lényegében csecsemőkorától fogva egyfajta szocializációs befolyással bír a szülők felé. Amint ugyanis a gyermek megszületik, a házaspár gyorsan meg kell hogy tanuljon, pontosabban bele kell hogy tanuljon egy apai, illetve anyai szerepbe és amint a gyermek fejlődik, e szerep során újabb és újabb feladatokat kell megoldani, amely a szülők részéről is egy fejlődési folyamat. Ezt nevezhetjük egyfajta ellenirányú szocializációnak. Nem kétséges, hogy a kezdetekben a családon belül az anyának van kiemelkedő szerepe, azonban a szociológiai kutatások rámutattak arra, hogy a család többi tagja, úgymint apa, testvérek, illetőleg nagyszülők is fontos közvetítők a szocializációs folyamatnak. Nem beszélve arról, hogy a korábban említett utánzási folyamat nemcsak az anyára, hanem az egyéb családtagokra is kiterjedhet. Mindazonáltal nem vonatkoztathatunk el attól, hogy a családi szocializáció folyamatát annak a társadalomnak a kultúrája is befolyásolja, amelyben a család él. Ennek megfelelően egy társadalom átalakulása a családi szocializációra is hatással van. Kutatásunk szempontjából fontos kiemelni, hogy a család hatása a gyermek személyiségére nemcsak pozitív irányban történhet, hanem a családi szocializáció részese lehet a gyermek személyiségének kóros alakulásában, esetleges antiszociális attitűdjének létrehozásában is. Számos oka lehet annak, ha a családi szocializációs folyamat negatív hatással bír a gyermek személyiségére. A legkézenfekvőbb ok az, hogy a szülőknek nem sikerül azt a rendszerességet, következetességet megteremteniük a családi környezetben, amely szükséges ahhoz, hogy a későbbi felnőtt személyisége kibontakozzék. E jelenségnek a háttérben a szülők személyiségének zavara is állhat, de az is lehetséges, hogy a gyermeknevelésben a szülők előtt lebegő téves elképzelés nem realizálódik és ezért a szülők bizonytalanok válnak, amely kihat a gyermekekre is. A szülői elbizonytalanodást sajnálatos módon olyan szülői magatartás is követheti, amely még nehezebb helyzetbe sodorja a gyermeket, e körbe tartozik például a gyermekek elleni erőszak. Amint a gyermek növekszik, a családon kívüli intézmények, illetőleg személyek befolyása is megnő a gyermek szocializációs folyamatában. Mindazonáltal ez nem jelenti a család jelentőségének csorbítását, tekintettel arra, hogy ezen intézmények és a család között folyamatos együttműködés a jellemző.

Cseh-Szombathy kitér arra a kérdésre is, hogy a szülő és a serdülő gyermek között óhatatlanul súrlódások alakulnak és vizsgálja, hogy mi okozza ezeket az összetűzéseket. Úgy véli, hogy a jelenséggel a szociológusok közül elsőként Kingsley Davis foglalkozott, aki szerint a feszültség okaként a gyermek és a szülő személyiségének rugalmassága közötti differencia jelölhető meg és ezen eltérés háttérben pedig a korkülönbség a valódi ok, hiszen arra az időre, mire a gyermek serdülőkorúvá érkezik, addigra a szülő magatartási szokásai és egyáltalán személyisége megcsontosodik és rugalmatlanná válik. Másik ok az, hogy a szülők más társa-

dalmi környezetben szocializálódtak, mint gyermekeik, ily módon érhető tetten a fentebb említett társadalmi hatás a családi életre. A családi konfliktusok további oka az is lehet, hogy a serdülők nem értékelik a szülei áldozatát, amelyet azért hoznak, hogy gyermeküket az általuk adható legjobb körülmények között neveljék fel. Megjegyzendő azonban, hogy ezen szülő–gyermek konfliktusok nem szükségszerűen negatív hatásúak, és abban az esetben, hogyha az ellentétek megfelelő módon kerülnek feldolgozásra, úgy a személyiségben – mind a szülő, mind a gyermek részéről – kedvező változások is kialakulhatnak (Cseh-Szombathy, 1979, 216. és köv. o.).

A családon belül a gyermek–szülő kapcsolat tekintetében az anya szerepe kétségkívül a legmeghatározottabb, ezért kulcskérdés e vonatkozásban az, hogy az anyát milyen stresszfactorok érik és az milyen hatással van gyermekére. Az e körben végzett kutatások alapján számos rizikófaktor okozhat agresszivitással kapcsolatos problémát (például terhesség alatti dohányzás, szülési komplikációk); de készült konkrét tanulmány az anyai depresszió tekintetében is, ahol a 2 év körüli fiúgyermekekre és a 6 év körüli leánygyermekekre vonatkozó erős korreláció találtatott az anyai depresszió és az utódokban megmutatkozó agresszív magatartás között. Az anya terhesség alatti kannabisz-fogyasztása is fokozta az agresszivitást a tőlük született 1,5 éves kislányaik körében (Denson et al., 2018).

Eysenck (1989) az anya meghatározó szerepe tekintetében leírja azt az érdekes felmérési eredményt, amely John Bowlby brit pszichológus által az Egészségügyi Világszervezet (WHO) megbízásából, hajléktalan gyermekek mentális egészsége tárgyában készített vizsgálat alapján született. Eszerint az „anyamegvonás” és annak következményei állnak a fiatalok bűnözés, illetőleg az antiszociális viselkedés hátterében, jóllehet, a későbbi kutatások e megállapítást nem igazolták, ellenben a bármely gondozóval vagy kortársakkal való pozitív kapcsolat elősegíti az egészséges mentális fejlődést (Eysenck, 1989).

A szocializációhoz tartozik annak a folyamatnak az áttekintése, amely alapján a családtag későbbi párválasztási kvalitása kifejlődik. A családszociológiai kutatások eredményeit azonban nemcsak a párkapcsolat kialakulásától kezdve szükséges tanulmányozni, hanem vizsgálni kell azt is, hogy milyen folyamat eredményeként alakulnak ki az emberekben azon jellemzők, amelyek már a párválasztást is befolyásolják, és végső soron kihatnak az egész családi életre. Azok az egyéni tulajdonságok, amelyek a családi életet összességében befolyásolják, túlnyomórészt gyermekkorban alakulnak ki, amikor még a párkapcsolathoz szükséges feltételek nem következtek be. Mindezek okán kiemelten fontosak azok a gyermekkorra vonatkozó vizsgálatok, amelyek azt tisztázzák, hogy a gyermekkori tapasztalatok milyen hatással bírnak a későbbi önálló családi életre. E megtapasztalások annak megszgyén alakulnak ki, hogy a gyer-

mekeket a családokban milyen hatások érték. Az alapgondolat az, hogy a házasságra lépő személy élete folyamán tulajdonképpen két családnak a tagja. Első alkalommal a szülei családjának a része, amelybe beleszületik és ennek a családnak tagja akár két évtizeden keresztül, a másik pedig az új család, amelyet a saját házasságával kreál és e család tagja marad ideális esetben haláláig vagy esetlegesen ezen új család felbomlásáig. A két család között van egyfajta folyamatosság, tekintettel arra, hogy azon magatartásformák, valamint viselkedésminták, amelyeket az ember gyermekként a szülői családban megismer, felnőve egyfajta példaként követ és meg is jeleníti azt az új családjában. Másként fogalmazva az emberi személyiségnek azon tulajdonságai, amelyeket a szülői családban megélt események hoznak létre, alkotják a családok közötti kontinuitás bázisát. A fenti témakörben zajló kutatások lényegében három kérdéskört vizsgálnak. Az egyik, hogy az emberek gyermekkorban milyen módon tanulják meg azokat a szerepeket, amelyeket majd felnőttkorban fognak betölteni, valamint e tanulás, illetőleg a tanulással megszerzett ismeretek milyen módon befolyásolják a saját családi életben betöltött szerepet. Második vizsgálati kör a nemek szerinti különbségek, azaz a nemiség mennyire alakítja a családi struktúrát a későbbiekben. Harmadrészt pedig az is kérdés, hogy a szülői család szerkezete milyen módon befolyásolja azon tulajdonságok kifejlődését, amelyek alapvetőek párkapcsolati szempontból (Cseh-Szombathy, 1979).

A párválasztással kapcsolatos attitűdök elsajátításának kérdése tulajdonképpen a család életciklusával kapcsolatos, amelyet a fentebb említett rendszerszemléletű családfogalom járt körbe. Jelentősége abban áll, hogy a családon belüli negatív jellegű magatartásformákat (házastárssal való bánásmód, gyermeknevelés) a fiatal szülő „tovább viszi” új családjába és mivel társa is hasonlóan cselekszik, így eltérő szocializációs folyamat esetén a szülők között feszültség alakulhat ki e kérdésben.

A szülői család struktúrájának jelentősége az egyes készségek kifejlődése tekintetében, amelyek majd a párkapcsolati szempontból alapvető jelentőséggel bírnak. Cseh-Szombathy kiemeli, hogy ez az elképzelés leginkább Walter Toman elméletéhez fűződik. Toman azt emeli ki, hogy a szülői család összes tagja, továbbá a családdal kapcsolatot tartó rokonok is közrejátszanak abban, hogy egy adott gyermeknél a későbbi párkapcsolatok teremtésére milyen tulajdonságok, készségek alakulnak ki és e tekintetben a legnagyobb jelentőséget a testvéreknek tulajdonítja. Toman szerint attól függően, hogy egy személynek hány és milyen nemű testvére van, hogy hol helyezkedik el a születési sorrendben, meghatározza a személyiségvonalás jellemzőit és egyben azt is, hogy a későbbiekben mely személyekkel tudnak majd tartós kapcsolatot létesíteni. Példának említi, hogy amennyiben két fiútestvér van egy családban, akkor a fiúknak más fiúkkal való kapcsolata könnyedén létrejön, azonban a lányokkal való

érintkezés adott esetben probléma lehet. Összességében megállapítható az e tárgyban végzett családszociológiai kutatásokból, hogy a szülői család hatása a későbbi párkapcsolatokban, házasságban, valamint a házasságban született gyermekekhez való viszonyokban meghatározó jellegű (Cseh-Szombathy, 1979).

Toman tehát kibővíti a gyermek-szülő tengelyt a család egyéb tagjaira és rámutat a testvérek, sok esetben az ezzel együtt járó kortársak szerepére (például ikrek, vagy korban nagyon közel álló testvérek esetén). E megközelítés a fentebb körülírt, családtagok közötti interakcióra fókuszáló családfogalommal áll rokonságban és igazolja azt a gyakorlati tapasztalatot, hogy egy fogvatartott előéletében és fogva tartása során is a testvéri kapcsolatnak számottevő súlya van.

A család a legfőbb biztosítéka annak, hogy a fejlődő gyermek képes legyen elsajátítani azokat a problémamegoldó képességeket, amelyek szükségesek a társadalomban való helytáláshoz, azaz az úgynevezett „coping” stratégiák elsajátítása kiemelendő a családon belül. A családi léten belül óhatatlanul konfliktusok alakulnak ki, amelyek nem feloldhatatlanok, és amelyekre megoldást kell találni. Ezen megoldási módokat elsajátítását a gyermek a szüleitől tudja megtanulni. Nem véletlen, hogy a szülők saját viselkedésük egyfajta karikatúráját láthatják gyermekeiknél (Tringer, 2000, 91. o.).

Innen származik az a számos szülő által megtapasztalt jelenség, hogy a reá különösen hasonlító gyermekkel nehezebb kijönnie, mint a másik szülőre emlékeztető testvérrel.

Bánlaky Pál a család által ellátott funkciók felől közelíti meg a kérdést. Eszerint a család a társadalom számára is és önmaga részére is ellát bizonyos meghatározott funkciókat. Ezek a funkciók nem választhatók el egymástól. A család funkcióit abban a kettős szemléletben kell látni, amelyben a családban történő kapcsolat- és viszonyrendszerek egyúttal a család társadalmiságának is meghatározói, illetőleg megjelenítői. A családot a családtagok közötti kapcsolatrendszer, közösségi, érzelmi, valamint szellemi kulturális értékek és érdekek, valamint kölcsönös egymásra utaltság és ebből eredő többfunkciós gondoskodó ellátórendszer jellemzi. Mindezekből levezethetők a családfunkciók, amelyek az alábbiak:

- pszichoszociális (közösségi–érzelmi) funkció;
- szocializációs (nevelő–társadalmasító) funkció;
- szellemi–kulturális funkció;
- gondozó–ellátó funkció;
- gazdasági (termelő–fogyasztó) funkció;
- reprodukciós („népesség–újratermelési”) funkció;
- közéleti–politikai funkció.

A pszichoszociális funkció lényege az, hogy a család egy társadalmi kisközösség, amelyen belül a családtagok egymáshoz érzelmi szálakkal kötődnek, azt jelenti, hogy a család egyik alapvető feladata az, hogy tagjai részére – a családtagok számára – stabil, kölcsönös és ezáltal biztonságot jelentő érzelmi kapcsolati hálót biztosítson.

A szocializációs (nevelő–társadalmisító) funkció során az egyén elsajátítja azokat a magatartási szabályokat, szokás- és hagyományrendszereket, normákat, értékeket, összességében mindazon ismereteket, amelyeknek birtokában az adott társadalomban a társadalom által elfogadott módon és annak megfelelően tud élni és tevékenykedni. Ebben az esetben tehát a „biológiai lényből” az egyén a társadalom tagjává alakul. E vonatkozásban tehát vezérlő értékek alakulnak ki, amelyek az egyén későbbi életében cselekvéseinek fő irányait szabják meg; az egyén itt sajátítja el azokat a normákat, amelyek a társadalomban való problémamentes részvételt lehetővé teszik. Kiemelendő e tekintetben a kölcsönös felelősségvállalás értékeinek elsajátítása.

A szellemi–kulturális funkció során a család kulturális értékeket, hagyományokat közvetít, és ezzel együtt alakít is, továbbá a család az elsődleges színtere a társadalmi, illetőleg a közvélemény formálódásának is. Nem elegendő tehát az egyén vonatkozásában az, hogy eljut hozzá az őt értékelő információhalmaz, azt egy vonatkozási keretben szelektálnia, értelmeznie és elrendeznie is szükséges. A család e vonatkozásban gondolati eljárasmódokat és orientációs pontokat alakít ki, amelynek keretében a folyamatosan megújuló információk értelmezhetők.

A gondozó–ellátó családfunkció a családon belül vagy a még, vagy az időlegesen, vagy a már önellátásra képtelenek gondozását, ellátását hivatott megszervezni azon alapigazságból kiindulva, hogy az ember a különböző életszakaszaiban más és más okból részlegesen vagy teljesen más emberek ellátására és gondozására szorul. Nem kérdés, hogy a kisgyermek hosszú ideig felnőtt szüleinek gondoskodását igényli és ugyanez mondható el az idősödő vagy beteg hozzátartozóról is.

A gazdasági (termelő–fogyasztó) funkció tulajdonképpen a családi keretben megjelenő termelőtevékenységet jelenti és e körben az is megemlítendő, hogy gazdasági szempontból az alapvető fogyasztási egység a család.

A reprodukciós („népesség-újratermelő”) funkció során az utódok világrahozatala, valamint felnőttkorra való felkészítése, továbbá felnevelése a család keretei között valósul meg. Úgy is megfogalmazhatjuk e funkciót, hogy ez a legalapvetőbb és egyben legfontosabb társadalmi funkció, tekintettel arra, hogy ez biztosítja a társadalom biológiai újratermelődését, egyben a társadalom létének folytonosságát és mindez a társadalom létezésének alapfeltételként definiálható.

A közéleti–politikai funkció kiindulási gondolata az, hogy a család egy mikrotársadalmi egység, a társadalom egyes folyamatainak része, annak megjelenítője, mintegy reprezentánsa. Tulajdonképpen a család köti be az egyént a társadalomba. A család a legfontosabb egysége a közvélemény kialakításának és ugyan a család tagjai egyénenként vesznek részt valamely társadalmi kérdésnek a megítélésében, az azzal kapcsolatos vélemény kialakításában, azonban a családi közösség és a családi környezet az egyéni vélemény formálásában alapvető szerepet játszik (Bánlaky, 2001, 37–38. o.).

2.4.3. A kora gyermekkor jelentősége a családban

A személyiségformáló hatások közül kiemelkedik két terület. Az egyik az összetett emocionális és intellektuális hatásokat nyújtó családi környezet, valamint az ugyancsak többszintű hatást mutató iskolai milió szerepe a leginkább hangsúlyos.

Ranschburg (1998, 36. o.) mutat rá arra, hogy a szocializációban kiemelt szereppel bír a korai szülő–gyermek kapcsolat. Ebben a vonatkozásban a születést követő néhány esztendőre jellemző kapcsolatról van szó, amely az elsődleges szocializáció legkorábbi periódusa. Két momentum fontos a szocializációnak ebben a szakaszában; az egyik a szülők által közvetített nevelés folyamata, a másik pedig a szülő és a gyermek kapcsolatának „atmoszférája”, amely a szülő és gyermekük közötti érintkezések különböző formáin át valósul meg. Az említett „atmoszféra”, amely a szülő és gyermek kapcsolatára vonatkozik, a neveléshez képest kevésbé tudatos és ennek hatására alakul ki a gyermek ragaszkodása a szülőhöz, valamint kibontakozik a későbbi szeretetkapcsolatok „prototípusa”. A kutatások azt igazolják, hogy a gyermek megszületését követő néhány nap úgynevezett „szenzitív periódus” az anyai szeretet tekintetében. Abban az esetben, ha az anya e periódusban kapcsolatot képes létesíteni gyermekével – és nem választják el tőle utódját például valamilyen betegség okán –, a szülő–gyermek viszony szeretetteljessé válik és ennek eredményeként a gyermek mentális fejlődése kedvezően alakul. E néhány napos szenzitív perióduson belül van egy egészen korai, különösen érzékeny szakasz, amely rendkívüli hatással bír az anyai szeretet kialakulására. Ez a szakasz a szakirodalom szerint néhány órával a szülés utáni periódusra tehető. Megállapítható tehát, hogy a gyermek és szülő közötti, egymáshoz való ragaszkodás eredetét a korai, legkorábbi szülő–gyermek kapcsolatban kell keresni. Az antiszociális magatartás létrejötté hátterében, mint az fentebb említésre került, a válást megelőző szülő–gyermek kapcsolatrendszer sérülése, illetőleg a család harmóniájának felbomlása áll. Ranschburg hivatkozik McCord klasszikus vizsgálatára, amelynek alapján a fiatalkori bűnözés inkább az elutasító szülői magatartással, to-

vább a belső családi viszályal hozható összefüggésbe és kevésbé meghatározó tényező maga a válás ténye. Mindazonáltal a tudomány egységesnek látszik abban a tekintetben, hogy a gyermek problémamentes fejlődése szempontjából nélkülözhetetlen az, hogy életének korai szakaszában környezetével érzelmileg stabil kapcsolatot létesítsen (Ranchsburg, 1998, 83. o. és köv. o.).

Hárdi is kiemeli e témában, hogy mind a családi környezet, mind pedig az iskolai miliő befolyása hosszú ideig érvényesül, hatásuk legalább 10–15 évre tehető. Klasszikusnak számító pszichológiai vizsgálatok egész sora bizonyítja azt az etológiai megfigyelésekkel alátámasztott tény, hogy az egészséges személyiség kialakulásában a legfontosabb szakasz a kora gyermekkor. Az ember kezdetekben életképtelen a társadalmi környezetre, más megfogalmazásban „fiziológiásan koraszülött”, ennek megfelelően a 3. év előtti szakasz a személyiségfejlődést és az egészséget tekintve a legfontosabb jelentőséggel bír. Ezen belül is a legkiemelkedőbb a megfelelő mértékű (nem elutasító, nem rideg, nem túlzott követelményeket támaztó és nem is kórosan túlvédő) anyai/szülői szeretet. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy fontos feltétele az egészséges fejlődésnek az, hogy ne alakuljon ki „üvegházhatás”, ami alól kikerülve a felnövekvő gyermek stresszfaktorokkal szembeni megbirkózni tudása veszélybe kerül és ily módon az életképessége meginog. A gyermek 3 éves korára alakul ki az a speciális, lényegében védőfaktorok is minősíthető képesség, hogy az utód a számára ellentmondásos, ambivalens élményeket integrálni tudja – ez az úgynevezett „ambivalenciátűrő-képesség”. Ezen képesség hiányában, mint ahogy az öngyilkossági esetek jelentős részében, késve vagy egyáltalán nem alakul ki ez az integrációs készség, akkor a későbbiekben is a korai személyiségfejlődési zavarokra jellemző úgynevezett „fekete-fehér” világgép lesz a domináns. Ezen állapotot kompromisszumkötési képtelenség és az agresszió-szabályozás komoly zavara is jellemzi (Hárdi, 2000).

Éppen ez a tudományos magyarázata annak, hogy miért került a női fogvatartottak agresszivitása vonatkozásában górcső alá a kiemelt jelentőséggel bíró kora gyermekkor. Amennyiben az ambivalenciátűrő-képesség kialakulása valamely kora gyermekkori trauma okán sérülést szenved, az agresszív viselkedés felnőttkorban jelentkező manifesztációja bekövetkezhet, és bűnelkövetői útra terelheti az egyént.

2.4.4. A kamaszkor jelentősége a családban

Kutatásunk szempontjából két életkort vizsgálunk kiemelten. Az egyik a 2-3 éves, egészen korai gyermekkor, amellyel kapcsolatban fentebb láttuk, de emellett szinte köztudomású tény,

hogy az e korszakban a kisgyermekre irányuló hatások rendkívüli jelentőséggel és hosszú távú befolyással bírnak. A másik vizsgált életkor a kamaszkor. Jensen mutat rá arra, hogy a legfontosabb nemi hormonok, azaz az ösztrogén és a progeszteron, valamint a tesztoszteron gyermekkorban mindkét nemből megtalálhatók, azonban a serdülőkor kezdetén a hormonok koncentrációja alapvetően átalakul. A pubertás végén a fiúk tesztoszteronszintje akár harmincszorosa is lehet a serdülőkor előtti szintnek. Tekintettel arra, hogy a nemi hormonok, különösen az agyon belül az úgynevezett limbikus rendszerben aktívak és a limbikus rendszert az agy érzelmi központjaként is tarthatjuk számon, így e körülmény legalábbis részben megmagyarázza azt, hogy a kamaszkor miért instabil érzelmileg, de azt is, hogy kamaszkorban miért preferáltak az érzelmi szempontból megterhelő élmények. Neurobiológiai megközelítésben arról van itt szó, hogy kamaszkorban az agy mintegy keresi az ingert, ugyanakkor az agy éretlensége okán még nem képes olyan döntéseket hozni, amely ezen ingereket kordában tartaná. A kutatás szempontjából fontos tény, hogy tinédzserkorban nem az okozza adott esetben a problémát, hogy a hormonszint magasabb, mint a felnőtteké, hanem a jelenség hátterében az áll, hogy a tinédzserek másként reagálnak a hormonokra. Példaként említhető, hogy a stressz fokozottan hat a kamaszokra, éppen ezért pubertáskorban a szorongásos elváltozások – például a pánikbetegség – gyakrabban fordulnak elő. A kamaszokkal kapcsolatos jelenségek egy részét a hormonok magyarázzák, másfelől a tinédzserek agyának szerkezeti alakulása is befolyásolja azt, hogy miként alakul ki a serdülő személyisége. Szerkezeti szempontból négy lebenyre tagozódik az agy: a homloklebeny, a falcsonti lebeny, a halántéklebeny és a nyakszirti lebeny. A homloklebeny legelől helyezkedik el, kiemelt jelentőséggel bír az ítélőképesség, az ösztönök leküzdése, valamint a végrehajtó funkciók tekintetében, továbbá abban, hogy felismerje az egyén saját korlátait. Az agy érése „hátról előre felé” történik a funkcionális MRI (mágneses rezonancia képalkotói eljárás) vizsgálati értékei alapján. Ennek következtében tinédzserkorban a legkevésbé érett a homloklebeny, márpedig ez az agyterület alapvető jelentőségű az ítélőkészségben, a tervezésben, az öntudatban, a kockázatok és veszélyek felismerésében, valamint a döntések meghozatalában. A felnőtt ember agytérfogatának több mint 40%-át alkotja a homloklebeny. A homloklebeny tinédzserkorban való éretlenségének az a magyarázata, hogy az egyes idegi kapcsolódások kialakulásának itt van szükség a legtöbb időre, mivel ez a „végrehajtó funkció” lényegében tanulási folyamat eredménye. Összességében azt mondhatjuk, hogy a tinédzserek agya kb. 80%-ban érett és a 20%-os elmaradás magyarázza hangulatváltozásaikat, ösztönösségüket, lobbanékonyágukat, ingerlékenységüket, valamint az élvezetre való hajlamokat. Mindez azt is jelenti, hogy a kamaszkor egy olyan életperiódus, amelyben a hatások mintegy beleivódnak a serdülő személyiségébe és a később-

biekben kifejtett felnőttkorban megjelennek a magatartásban vagy a viselkedésben (Jensen, 2016).

Nem csak abban áll a jelentősége annak, hogy a homloklebeny kamaszkorban még éretlen, hogy a minden szülő által megtapasztalt kamaszkori nehézségekkel kell szembenézni. Az idegrendszer ebben a korszakban rendkívül befogadó és a hatások beépülnek az agyba, amelyeket felnőtt korban az idegi működés természetesnek fog vélni. Éppen ezért lényeges, hogy kamaszkorban a fiatalok kerüljék például az élvezeti szereket, legyen az bármi – kávé, cigaretta, alkohol, vagy kábítószer – mivel felnőttkorban az idegrendszer ezen anyagokat „felismeri” és ennél fogva védekezni sem tud érdemben ellene. E folyamat egyenes következménye az, hogy a kamaszkorban történő abúzusok felnőttkorban nagyon nehezen kezelhetők. Jelen kutatás ennek megfelelően a kamaszkori traumákat is megkülönböztetett figyelemmel vizsgálja, fókuszba állítva azt a kérdést, hogy hogyan játszottak szerepet e faktorok az agresszív attitűd kialakulásában.

2.4.5. A család szerepe az öngyilkosság manifesztációjában

Hárdi szerint a család és az öngyilkosság összefüggéseinek vizsgálata tekintetében kiindulási pont, hogy társadalom legkisebb, de egyben legfontosabb egységét a család képezi, és rajta keresztül érvényesülnek azok a pozitív és negatív hatások, amelyek a folyton változó világban egy-egy személyt érnek és ezáltal a személyiségét alakítják. A személyiségfejlődés multifaktoriálisan determinált, tekintettel arra, hogy kedvező családi adottságok esetén is fennáll a személyiségfejlődés zavarának veszélye, ennek megfelelően sokszorosára nő a kisiklás lehetősége, negatív hatások halmozódása diszharmonikus családi környezet vagy hátrányos helyzet esetén. A család egységének, integritásának felbomlása leggyakrabban válás következtében alakul romboló tényezővé, ugyan e körbe tartozik valamely vagy esetlegesen mindkét szülő elvesztése, amely következményes negatív pszichés reakciókkal (gyász) jár, adott esetben azonban a túlélő szülő sokszor teljes mértékben kompenzálni képes a halál okozta veszteséget. Általánosságban elmondható, hogy kevésbé a veszteségélmény, inkább a korai harmónia vagy diszharmonia határozza meg a szülő elvesztése után fennmaradó pszichés állapotot, valamint mentális egészséget. E kompenzációs hatás azonban nem érvényesül abban az esetben, ha egyik vagy mindkét szülő öngyilkosság következtében hal meg. Amennyiben endogén depresszió vezetett az öngyilkossághoz, akkor fennáll a genetikai hajlam veszélye is és az sem mellékes körülmény, hogy a szülő önpusztító magatartásmintája a későbbiekben érvényesülni tud. Mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy önmagában egyik lehetőség sem jelenti az elke-

rülhetetlen végzetet, tekintettel arra, hogy endogén depressziók esetén is igen jók a megelőzési és terápiás lehetőségek. Számos vizsgálat mutatja, hogy nem csupán valamelyik szülő kiválásával csökken a család pozitív szerepe, hanem a tágabb értelemben diszfunkcionális, destruktív légkörű család is negatívan hat a későbbi fejlődésre. Korunkban a korábbi nagycsalád helyett előtérbe került az úgynevezett „nukleáris család”, amely két generációt foglal magába, a szülőt és a gyermeket, illetőleg gyermekeket. A vizsgálatok azt mutatják, hogy minél nagyobb taglétszámú ugyanis egy család, annál stabilabb a gyermekek normaelsajátítása. Nagyobb ugyanis a valószínűsége annak, hogy a nagy létszámú családok többféle szocializációs mintával szembesítik a gyermekeket. Ennek megfelelően annak a valószínűsége is nagyobb, hogy a gyermek nemcsak agresszív vagy önpusztító viselkedésmintával találkozik adott esetben, hanem számos pozitív követendő mintát is lát. A tradicionális többgenerációs családtípusnak nem csak az az előnye, hogy a társadalmi gondoskodás legegészségesebb formáját jelenti, tekintettel arra, hogy mintát nyújt a nagyszülők, a gyermekek vagy adott esetben a családon belüli betegek ápolására, de mértékül szolgálhat az együttélés szabályainak elsajátításában, az empátiakészségben, az egymással szembeni tolerancia kialakításában, valamint az elmagányosodás megszüntetésében is. Mindezek alapján, szuicidológiai szempontból különösen komoly rizikócsoporthoz tartoznak a családminta nélkül, esetlegesen agresszív légkörben felnövő állami gondozottak. Pozitív szocializációs családminta hiányában gyakran ők maguk újabb rizikócsoporthoz tartoznak létre és akarataik, illetőleg törekvéseik ellenére agresszív, elhanyagoló szülőkké válnak. Másfelől viszont egyetlenegy követendő példát nyújtó felnőtt is jelentős mértékben képes kompenzálni a negatív hatást és nagymértékben hozzájárulhat a hátrányos helyzetű gyermek egészséges felnőtté válásához (Hárdi, 2000).

A kutatásunk során vizsgált két kitüntetett szereppel bíró rizikófaktor, az öngyilkosság és a család egymással összefügg, leginkább a tekintetben, hogy a családi minta a gyermek idegrendszerébe, pszichikumába mélyen beépülve meghatározó tényezőként mutatkozik meg a felnőttkori életvitel során. A régi korok „nagycsalád-modellje”, paradox módon korszerűbb volt a gyermekek fejlődése szempontjából, mint a korunkbeli, ahol az utódok minél előbbi elválása a távoli tanintézetben történő, kollégiumi, vagy albérleti elhelyezéssel történő oktatása révén. A leválás lényegesen lerövidíti a „mintavételi időt” és a megannyi csonka családot látva, a mintavételi kört is, hiszen a gyermeknek, fiatalnak nincs kitől ellesnie azokat a képességeket, akár fizikai, akár mentális vonatkozásban, amelyeket későbbi életvitele során felhasználhatna.

Összefoglalva megállapítható, hogy a család fogalma a családjellemzőket alkotó sajátosságok preferálásával írható körül, attól függően, mit tekintünk elsődleges szempontú meghatá-

rozónak e tekintetben. A családban való részvétel alapvető jelentőségű abban a szocializációs folyamatban, amelyben a gyermek fejlődése zajlik, e procedúra során két kiemelt korszak van, a kora gyermekkor és a kamaszkor, amelyre jelen kutatás is fókuszál a vizsgált bűnelkövetők előélete tekintetében. „A kialakuló családi erőszak vesztese mindig a legsérülékenyebb családtag – legtöbbször a gyermek. Az esetek túlnyomó többségénél azonban maga a gyermek is természetesnek veszi a családban fellépő konfliktusok erőszakos megoldását.” (Kerecsi, 1995, 53. o.).

Az egyént érő stresszfactorok komplex jellegűek és hatnak egymásra, nincs ez másként az öngyilkosság és a család tekintetében sem, ahol pozitív és negatív értelemben egyaránt korreláció mutatható ki a két rizikótényező vonatkozásában.

2.5. Az öngyilkosság

*„Az önkéntes halál értelmetlen.
Az ember előbb-utóbb úgyis meghal,
akkor meg minek siettetni a dolgokat?”
(Jancsó Miklós, filmrendező)*

Az erőszakos magatartás háttérében meghúzódó élettani elváltozásokban számos tényező játszhat kiemelt szerepet, amelyek negatív befolyásoló hatásuk révén a szervezet biológiai paramétereit változtathatják meg és végső soron agresszív megnyilvánulást eredményeznek. Az öngyilkosság fogalmi körének ismerete azért fontos a jelen kutatás szempontjából, mert e kérdéskör kétségkívül az egyik legszenzitívebb traumafaktor, bárki életében, bármely családban való előfordulása alapjaiban rengeti meg az érzelmi stabilitás légkörét. Ennek okán, amennyiben egy személy agresszív megnyilvánulását, erőszakos cselekményét megelőző életszakaszát vizsgáljuk, kutatva azt a tényezőt, amely elvezetett a kitörésig, feltétlenül górcső alá kell venni az e vonatkozásban történt esetleges előzményi adatokat.

A jelen kutatás a középpontban álló, nyolc fő női fogvatartott agressziójának és neurobiológiai háttérének feltárásával foglalkozik annak tükrében, hogy a lehetséges biokémiai elváltozásokat milyen koragyermekkorai vagy kamaszkori stresszfactorok idézték elő. A vizsgálandó stressztényezők egyike az esetleges öngyilkossággal, önkárosító magatartással kapcsolatos előzmények feltérképezése, ezért szükséges áttekinteni a szuicídiummal kapcsolatos szakirodalmi adatokat.

2.5.1. A szuicídium jelentősége

Temesváry Beáta (2000) mutat rá arra, hogy az öngyilkosság és az ehhez kapcsolódó depresszió jelentősége abban áll, hogy mint rizikófaktor jelentős mértékben hozzájárulhat a későbbi agresszív attitűd kialakulásához. Akár az egyén életében, akár a családi előzményben fordul elő öngyilkosság, vagy annak kísérlete, mindenképpen meghatározó jelenséggel kell szembeülnie a személynek és a környezetének egyaránt. Mindemellett az öngyilkossági előzmények súlya azért is kiemelkedő, mert nemcsak az egyénre terjed ki a hatása, hanem a környezetére is, elsősorban a családi körülményekre, továbbá hatással van a családtagok életére, amely eltart egészen az életük végéig, annak összes negatív következményével (Temesváry, 2000).

A szuicídium meghatározó jelentősége okán került mint stresszfaktor a vizsgálandó előéleti tényezők körébe, mivel hatása túlmutat az adott személy magánéletén és már önmagában az a tény, hogy esetlegesen egy vizsgált fogvatartott korábbi életében felmerült az önkárosítás eseménye, igazolja annak környezetre is kiható következményét.

2.5.2. Történeti kitekintés

A jelenség kiváló kutatója, Fekete Sándor szerint az öngyilkosság gondolata tudatosan vagy tudattalanul mindenkiben élő archetipikus sajátosságnak tekinthető (Fekete, 2004, 67. o.). Leszögezi: az öngyilkosság az emberiség ismert történetével egyidős. A primitív társadalmakban a társadalmi szabályozás eszköze volt az öngyilkosság és voltak olyan szituációk, amelyekben a szuicídium meghatározott formája gyakorlatilag előírásra került (például a XVI. században a német protestánsok körében elkövetett öngyilkosság). Történeti szempontból a görög és római kultúrában az öngyilkosság bizonyos meghatározott körülmények között heroizált cselekmény volt. A VI–VII. századig jellemző volt a mártírhalál. A reneszánsz kori gondolkodók toleránsabb felfogást vallottak az öngyilkosságról. Ugyanakkor a XVIII. század fordulópontján a német szellemi életben a heroikus öngyilkosság védelmében születtek érzelmtől sem mentes állásfoglalások például Goethe Wertherje. A XIX. században az öngyilkosság már elmekórtani folyamatként került górcső alá. Napjainkban az öngyilkos aktust morális gyávaságnak, halálos bűnnek, heroizmusnak, sorscsapásnak, társadalmi kockázatnak tekintik. Összességében igen nagy a szórás az öngyilkosság megítélésében világszerte (Fekete, 2004).

Temesváry szerint öngyilkosságról már a legrégebbi koroktól kezdve beszélhetünk, hiszen amint kialakult az emberi pszichikummal, illetőleg tudattal rendelkező lény, a homo sapiens,

aki nemcsak felfogta a körülötte zajló jelenségeket, hanem képes volt alapvető összefüggéseiben értelmezni a világot és a saját környezetét a maga teljességében felfogni. Mindezek alapján az érzelmi világa alkalmassá tette őt arra, hogy a jelenségekre adekvát érzésekkel reagáljon. A mai pszichológiai terminológiával „lelki krízisnek” nevezzük azt a fogalmat, amelyet a fentebb említett adekvát érzések adott szituációban előidézhettek. Semmilyen ok sincs annak feltételezésére, hogy a legősibb korok embere ne kerülhetett volna olyan lelkiállapotba vagy krízishelyzetbe, mint korunk embere (Temesváry, 2000).

Az öngyilkossággal kapcsolatos információkkal az emberiség történetében legkorábbi korszakában is találkozunk, megjelenik a barlangrajzokon mint önkéntes áldozat. Böszörményi rámutat arra, hogy a néprajzi adatok szerint az úgynevezett törzsi kultúrákban idealizálják és nem ítélik el az öngyilkosságot. A primitív népek inkább idealizálták, mintsem negatívan ítélték meg az öngyilkosságot. A primitív ember ugyan igen gyakran fél a halottak szellemétől vagy lelkétől, azonban mégsem fél a haláltól. A történelemben előfordult csoportos öngyilkosság is. Az első a Kr. után 73-ban történt Masada erődítményének zsidó védői által elkövetett tömeges öngyilkosság, amelynek során a rómaiak később győztes ostroma előtt a szuicídiumot kivitelező személyek az utolsó emberig elpusztultak. A csoportos öngyilkosság később is megtalálható a történelemben például a japán kamikaze pilóták személyében (Böszörményi, 1991).

Az ókorban a megszegyenülés, a családtagok vagy társak elvesztése vagy pedig a biztos halál tudata válthatta ki az öngyilkosság végrehajtását. A megszegyenülés állt a háttérben a Bibliából ismeretes Saul király öngyilkossága vonatkozásában is. A mitológiából Aegeus athéni király említhető példaként, aki családtagja (elveszettnek hitt fia) elvesztése okán ugrott a tengerbe és halt meg. A biztos halál előli menekülés motiválta Senecát, a híres ókori bölcset, amikor azért vágta fel a saját ereit, mert egyértelművé vált számára, hogy Nero császár meg akarja öletni. Az ókortól kezdődően az összes filozófiai emberkép, valamint az etika tana is foglalkozik az öngyilkossággal. Filozófiai értelemben paradoxként áll elő az a kérdés, hogy az élethez való emberi ragaszkodás mennyire „túri el” az öngyilkosság lehetőségét. A középkorban az öngyilkosság a bűn kategóriájába tartozott és az ördög befolyásának tulajdonították. Mindez abban is megnyilvánult, hogy a középkorban az egyház az öngyilkos személyt nem temette el. A 19. század elejére az öngyilkosság irodalma már hatalmasra duzzadt, a század közepére az európai államokban pedig statisztikai adatok és azok feldolgozása is rendelkezésre állt (Buda, 1997; Böszörményi, 1991, 15–16. o.).

A statisztikai adatokra példa, hogy egyes vizsgálatok szerint 1989 és 1992 között az öngyilkossági kísérletek a vizsgált populációban csökkentek, férfiaknál átlagosan 17%-kal és a

nőknél 14%-os volt e csökkenés, ugyanakkor az 55 év felettek körében a kísérletek gyakorisága fokozódott. A vizsgálati eredmények egy WHO program 1989-ben indult vizsgálata alapján kerültek megismerésre, amelyben 13 európai ország 16 kutatócentrumba vett részt (Fekete-Osváth, 2004).

Történeti vonatkozásban Zonda szerint megjegyzendő, hogy a közhiedelemmel ellentétben a magyar nép sosem tartozott azon populációk közé, amelyek között az önpusztító magatartás szokás lett volna és e tény egészen a XIX. század közepéig leszögezhető. E körben megjegyzendő, hogy például a XVII. században Angliában és Franciaországban igen magas volt az öngyilkosságok száma és e tekintetben intézkedéseket is meg kellett hozni (például vagyonekobzás). Nem tartható „öngyilkos népnak” a magyar, mivel a történelem során eltérő időben és más-más népekre volt jellemző a magas szuicídiumgyakoriság és ugyan a XX. század végén voltak olyan évtizedek, amikor a magyarságra jellemző öngyilkossági gyakoriság magas számot mutatott, azonban ilyen rövid időtartamú elemzéssel kapcsolatosan nem lehet messzemenő következtetéseket levonni (Zonda, 1995).

2.5.3. Az öngyilkosság fogalma

Temesváry mutat rá arra, hogy fogalmilag Durkheim klasszikusnak számító szuicídiumdefiníciója alapján öngyilkosságnak azt a passzív vagy aktív cselekményt nevezzük, amelyet az egyén annak tudatában hajt végre, hogy magatartása a halálát idézheti elő. Durkheim ennek megfelelően a tudatosságot hangsúlyozza a cselekményben. Mindazonáltal megjegyzendő, hogy az önpusztítás tekintetében egységes, mindenki által feldolgozott klasszifikáció mindmáig nincs (Temesváry, 2000, 139. o).

Az öngyilkosság elméleti lehetősége tehát az Én-tudathoz, ennek megfelelően az emberi léthez kötődik, tekintettel arra, hogy a létezés „tudása” az állatvilágban nincs jelen a tudatban.

Buda kifejti, hogy az öngyilkosság fogalmi meghatározása szerint öngyilkosságot az az ember követ el, aki életének saját maga vet véget. Az öngyilkosság három feltétele: a meghalni akarás szándéka, egy az élet kioltására alkalmas módszer képzelete, valamint e módszer realizálása. Abban az esetben, ha valaki a saját szervezetét az öngyilkosság szándékával károsítja abból a célból, hogy meghaljon, azonban mégsem hal meg, öngyilkossági kísérletről beszélünk. Az öngyilkossági kísérlet alapvetően négy ok miatt lehet sikertelen – amelyek vonatkozásában természetesen kombináció is előfordulhat –, vagy nem elég erős a meghalás szándéka, vagy az öngyilkosság módszere nem hatékony az eredmény eléréséhez, továbbá előfordulhat az is, hogy az öngyilkosság cselekedete nem megfelelő vagy hiba csúszik a végrehaj-

tásba, illetőleg az is lehetséges, hogy a halál beállta előtt valamely külső segítség megakadályozza az eredmény bekövetkeztét. Akár öngyilkosságról, akár öngyilkossági kísérletről beszélünk, mindenképpen szándékosság és tudatosság kell annak bekövetkeztéhez, tehát az öngyilkosság mint jelenség kizárólag az emberi mivolthoz kötődik (Buda, 1997).

Temesváry rámutat arra, hogy az öngyilkosság kérdésével foglalkozó tudomány a szuicídium értelmezéséhez társadalmi problémákat is hozzárendel, ilyenek például az ország lakosságának elöregedése, egzisztenciális gondok, az önpusztításra hajlamos népbetegségek, mint például a depresszió, valamint a szenvedélybetegségek, úgy, mint alkoholizmus vagy kábítószer-élvezet. Régóta ismeretes, hogy a halál, különösen az erőszakos halálnemek, ezen belül is az öngyilkosság, a legtöbb társadalomban tabunak számítanak. Ugyanakkor bizonyos körökben, mint például az egészségügyben, illetőleg az úgynevezett „segítő foglalkozásokban” (például pedagógia) az agresszió témaköre szintén tabu, tekintettel arra, hogy az emberek megsegítésére fókuszáló szakterületeknek íratlan szabálya, hogy művelői nem lehetnek agresszívek. Talán ez utóbbi is közrejátszik abban a jelenségben, hogy az egészségügyi dolgozók öngyilkos halálozása magasabb az átlagosnál és csaknem szakmai ártalomnak tekinthető az egészségügyi dolgozók körében a lehangoltság (Temesváry, 2000, 129. o.).

A szuicídium tehát nem csak és kizárólag az érintett „problémája”; az orvosi, pszichiátriai és pszichológiai vizsgálatok, amelyek a rendvédelmen belül szakmai okokból látóterembe kerültek, minden esetben környezettanulmányt és az interperszonális kapcsolatok elemzését is magába foglalták.

2.5.4. Az öngyilkosság klasszifikációja

A szerző, Temesváry (2000) szerint a legjelentősebb próbálkozást az öngyilkosság átfogó klasszifikációjára Hankoff és Einsidler kísérte meg és ezen belül öt különböző kategóriát írtak le.

1. Az első az úgynevezett krónikus szuicídium, amely lényegében túlzó drog- vagy alkoholfogyasztást jelent, de idesorolhatók a multiplex sebészi beavatkozások abban az esetben, ha azok elvégzését mintegy kiprovokálja a beteg. Egyes szerzők az alkoholizmust krónikus öngyilkosságként definiálják.
2. A második osztálya az öngyilkosság jelenségének az úgynevezett „elhanyagolás által” bekövetkező krónikus szuicídium. Ebben az esetben a páciens nem számol tette következményeivel, például egy rendszeresen gyógyszert szedő beteg nem veszi be a gyógyszereit.

3. A következő kategória az úgynevezett szubintencionális szuicídium, amely nem tudatosan kívánt öngyilkosságot jelent. Ebben az esetben az öngyilkos valamilyen veszélyes aktivitást fejt ki, például életveszélyes feladatokat vállal, vagy szándékosan tilosban megy át az útkereszteződésben. A betegek tagadják az öngyilkossági szándékukat, azonban a cselekmény részletes elemzésével felismerhető annak szuicidális jellege. Az önvészélyeztető magatartásnál ismét számításba jön a biológiai vagy biokémiai determináció is. Léteznek olyan személyek, akiknél feltételezhető, hogy a biológiai egyensúlyhoz és az ehhez társuló jó hangulathoz (euthymia) olyan fokú túlstimulálásra van szükség, amely azonban életveszéllyel jár. Ebbe a kategóriába tartozik az úgynevezett „paraszuicidális cezúra” (paraszuicidális határvonal). A „paraszuicidális cezúra” fő komponense a kellemetlen helyzet megszakításának a vágya. Jellemzője, hogy a cselekmény nélkülöz minden demonstratív elemet és az elkövetők valójában nem törekednek letális kimenetelre. Általában fiatal nők kísérlik meg az ilyen jellegű cselekményt. Jellemző az elkövetőkre, hogy nem írnak búcsúlevelet és megmentésüket sem készítik elő, ahogyan az a manipulatív jellegű cselekményeknél gyakran előfordul, tekintettel arra, hogy nem gondolnak arra, hogy tettük kimerítheti az öngyilkosság fogalmát.
4. A következő kategória a befejezett szuicídium osztálya, amelyhez logikus elhatározáson alapuló szuicídium tartozik, amikor is úgy dönt az elkövető, hogy befejezi az életét. Ezen belül külön altípust képez az, amikor valaki autoeutanáziát hajt végre, azaz gyógyíthatatlan betegsége vagy elviselhetetlen fájdalmai miatt gondos mérlegelés után határozza el, hogy véget vet életének. Ugyanebbe a kategóriába tartozik a pszichotikus öngyilkosság, amelynek hátterében kóros (például skizofrén) gondolkodászavar áll az öngyilkosság hátterében. Ekkor lényegében a páciens a tetteivel a saját beteg részét kívánja elpusztítani. Ezen öngyilkosság jellemzői az extrém fokú drasztikusság, brutalitás és a bizarr jelleg. Mindemellett megjegyzendő, hogy az elmebetegek téves eszmék vagy hallucinációk okozta öngyilkossága igen ritka. Ugyanakkor az elmebetegek által elkövetett öngyilkosságok pszichodinamikáját nem lehet csupán a pszichózis tényére redukálni, önpusztításuk összetett jelenség, hasonlóan a nem elmebetegek által elkövetett öngyilkossághoz. Ilyen esetekben a beteg állapotnak vagy a helyzet kilátástalanságának tudatosulása, valamint a remélttől eltérő gyógyulás, esetleg a környezet előítéletei serkentik a szuicid készletést. Jellemző azonban, hogy a közvélemény könnyebben fogadja el, ha valaki elmebetegség miatt követ el öngyilkosságot. Szintén e kategóriába tartozik az úgynevezett egzisztenciális szuicídium, amely az élet értelmetlenségének és a tovább élés iránti motiváció hiányának az eredménye.

5. Végül az utolsó kategória a fokális (egy jól körülírt területre korlátozódó) szuicídium, amely lényegében egy „parciális – részleges – halál”. Ezen cselekményekben a test egy körülírt részének elpusztítása a cél, e körbe sorolható a részleges öncsonkítás, az ismételt sebészeti beavatkozások. Ide tartozik továbbá a nem tervezett öngyilkosság is, ilyen eset például az, amikor az elkövető a belső feszültségétől szenved, és gyógyszeresedés révén akarja elviselhetőbbé tenni állapotát, azonban a nyugtató vagy altató mennyiségnél nagyobb adagot vesz be. Mindeközben a bekövetkező enyhe tudatállapot-változás további gyógyszeresedés automatikus bevételét idézheti elő, ezt nevezzük „gyógyszer automatizmus” jelenségnek. Szintén ebbe a kategóriába tartozik az úgynevezett mikroszuicídium koncepciója. E körben önmegtagadásról, az életigenlő aktivitások feladásáról van szó (például szexuális aktivitás idő előtti feladása vagy idő előtti nyugdíjba vonulás). Ezekben az esetekben befele fordulás történhet, visszavonulás az emberi kapcsolatoktól, esetlegesen testi egészséget károsító életstílus kerülhet előtérbe (például az anorexia nervosának nevezett táplálkozási zavar). További része a fokális szuicídiumnak a balesetnek vagy közlekedési balesetnek álcázott szuicídiumfajták is (Temesváry, 2000).

Ez utóbbinak egyik szélsőséges példája volt a világszerte hatalmas felháborodást okozó repülőgép-szerencsétlenség, amelyben a pilóta bezárkózott a pilótafülkébe és hegynek vezette a repülőgépet, halálba kényszerítve az utasokat. Orvosszakértői ügyeimben is találkoztam szuicid indíttatású, balesetnek álcázott eseményekkel, ilyen volt például annak a fiatalembernek az esete, aki motorkerékpárral – mint később az eljárás során az a vizsgálatokból kiderült, egyértelműen szuicid szándékkal – hajtott nyílegyenesen szembe a szabályosan közlekedő kamionnal, amelynek során azonnali halálát lelte az ütközésben.

2.5.5. Az öngyilkossággal kapcsolatos tudományos elméletek

Buda mutat rá arra, hogy az öngyilkossággal kapcsolatban keletkezett szakirodalom tekintetében elsőként Durkheim 1897-es könyve említendő. E tekintetben ez az öngyilkosság szempontjából nagy jelentőségű mű a kiindulópontja a modern szociológiának is (Buda, 1997). Durkheim könyvében statisztikai adatok kerültek összehasonlításra, illetőleg górcső alá kerültek a kor öngyilkosságelméletei a statisztikai adatokkal való összevetés alapján. E könyvben kimutatásra került, hogy az öngyilkosságok egy része annak a hatására keletkezik, hogy az úgynevezett társadalmi integráció lazulni kezd. A társadalmi integráció egy szabályozó erő a leírás szerint, amelyet vagy politikai közösség vagy vallási erő, valamint a család gyakorol az

egyénre. Ezen szabályozó erők befolyásolják az egyén életét, mintegy vezérlik a mindennapjait és ezáltal célt és értelmet ad adnak az életének. Az e folyamatból való kiszakadás esetén az a helyzet állhat elő, hogy kóros lelkiállapotok lépnek fel, élete értelmetlennek tűnik és ezért öngyilkossággal zárja le ezt a folyamatot. Mindez statisztikai adatokkal is alátámasztható a könyv szerint, hiszen például a családban élők öngyilkossági gyakorisága alacsonyabb, mint azoké, akik nem családban élnek. Durkheim könyvében azt is leírja, hogy a gazdasági változásokkal párhuzamosak az öngyilkossági gyakoriság statisztikai változásai. Mind a gazdasági válság, mind pedig a gazdasági fellendülés növeli az öngyilkosságok statisztikai numerikus adatait. Éppen ezért akként fogalmazza meg a lelki egyensúly lényegét az egyén számára, hogy szükségletei és vágyai álljanak összhangban az azok kielégítéséhez rendelkezésre álló lehetőségekkel, illetőleg eszközökkel. A gazdasági változás – akár válság, akár fellendülés – ezt az összhangot megbonthatja, amely a lelki egyensúly problematikáját vonja maga után és ez öngyilkosságba taszíthat embereket, ezt nevezi Durkheim a társadalom anómiás (normátlan – görögül a „nomos” törvényt, szabályt jelent) állapotának (Buda, 1997; Durkheim, 2003).

Nem hivatalos statisztikai adat alapján, ám saját gyakorlatom szerint a COVID-19 világméretű járványt követően is, az általam vizsgált esetszámok az önpusztító magatartás fokozódását mutatták, azonban nem a pandémia fennállása alatt, hanem az azt követő időszakban, mutatva, hogy a lelki egyensúly megbomlása milyen következményekkel jár a társadalom tagjaira nézve.

Az öngyilkosságra vonatkozó magyarázatok a Comer-féle *A lélek betegségei. Pszichopatológia* című tankönyv (2005) alapján pszichodinamikus, szociokulturális és biológiai megközelítésekkel eredeztethetők. A pszichodinamikus elmélet alapján az öngyilkosság lényegében egy kombináció, amely a depresszió és a mások iránt érzett, ugyanakkor önmagunk ellen fordított düh eredményeként jön létre. Sigmund Freud szerint „az a neurotikus ember, aki öngyilkossági gondolatokat forgat a fejében, mások iránt érzett gyilkos indulatait fordítja önmaga ellen”. Paykel kutatása kétszáz családra kiterjedő vizsgálat alapján megállapította, hogy az öngyilkossági kísérletet végrehajtók körében jóval nagyobb volt azoknak az aránya, akik valamelyik szülőt gyermekkorban elveszítették, mint az ilyen háttérrel nem rendelkező kontrollcsoport tagjai között. A pszichodinamikus megközelítés elméletét igazolja az a szociológiai megállapítás, hogy háborúk idején, amikor az emberek önpusztító energiájukat másokkal fordíthatják szembe, az öngyilkosságok aránya szignifikánsan csökken.

Comer mint kutató elemzi Durkheim szociokulturális megközelítés-elméletét, amelynek vezérfonala szerint az öngyilkosság valószínűsége attól függ, hogy az egyén milyen mértékben van beágyazódva valamely kisebb-nagyobb közösségbe, például családba. Egyszerűen

fogalmazva, minél több helyhez kötődik egy személy, annál alacsonyabb az öngyilkossági kockázat és megfordítva is igaz: a közösségükből kiszakadó vagy szegény kapcsolatokkal rendelkező egyének fokozottan hajlamosak öngyilkosság elkövetésére. Kiemeli a szociokulturális megközelítésen belüli szemléletet és további három kategóriát különített el: az egoista öngyilkosság elkövetője az az ember, aki felett a társadalom nem, vagy csak csekély mértékben képes kontrollt gyakorolni. Magányos, elidegenedett emberekről van tehát szó, akik a társadalom normáit, szabályait nem fogadták el. Az altruista öngyilkosság ezzel szemben olyan személyekre jellemző, akik a társadalom szerkezetébe sikeresen és mélyen illeszkedtek és a társadalom jólétéért tulajdonképpen saját életüket áldozzák fel. Típusos példa a japán kamikazék, vagy a vietnámi háború ellen önmaguk felgyújtásával tiltakozó szerzetesek. Végül az anómiás öngyilkosság kapcsán a társadalom védőszerkezetéből kieső, a megfosztottság érzésével küzdő személyekről van szó, és abban különbözik az egoista öngyilkosságtól, hogy ez utóbbinál az egyén saját akaratából akar a társadalom kötelékeitől megszabadulni. Az anómiás öngyilkosnál viszont lényegében a rosszul működő és szervezetlen társadalom hagyja magára a személyt, jellemző példa e formára a gazdasági depresszió esetén kialakuló öngyilkossági hullám.

A biológiai megközelítés lényege, hogy az öngyilkos magatartás egyfajta biológiai meghatározottságon alapul. A biológiai szemlélet alapja az a megfigyelés, hogy az öngyilkosságot elkövető emberek családjában, rokonságában több a szuicid magatartást tanúsító személy, mint a kontrollcsoport esetében. Ugyanakkor biológiai szempontú megközelítés az is, hogy az öngyilkosságot elkövető emberek szervezetében az úgynevezett szerotonin nevű ingerület átvivő anyag aktivitási szintje az átlagnál alacsonyabb, ahogy hivatkozik Stanley kutatásaira. Szerinte igaz ugyan, hogy a depresszió az alacsony szerotonin aktivitással együtt jár, ugyanakkor azonban megjegyzendő, hogy olyan öngyilkos személyeknél is beigazolódott az alacsony szerotonin aktivitás, akik viszont nem voltak depressziósak. Mindebből arra lehet következtetni, hogy az alacsony szerotonin aktivitásnak a depressziótól függetlenül szerepe van az öngyilkosság kialakulásában. Ennek háttere abban állhat, hogy az alacsony szerotonin aktivitás impulzív viselkedést és agresszív érzelmeket eredményez (Comer, 2005, 304–306. o.).

Az önpusztítás hátterében tehát alapvetően két mechanizmus állhat, és mindkettőnek jelentősége lehet a vizsgálandó fogvatartottak tekintetében. Egyfelől a szociális minta szolgáltathat alapot az elkövetéshez, vagy annak gondolatához, amelyből egyenesen következik a család és a szűkebb környezet meghatározó jellege. Másrészt, a társadalmi tényezők jelentősége arra mutat rá, hogy egyáltalán nem mindegy, hogy a személy milyen gazdasági, kulturális környezetben cseperedik, e körben az iskolai körülményeknek van kiemelt szerepe.

Buda Béla kiemeli, hogy a szuicídium tudományos megközelítése tekintetében mérföldkőnek számító Durkheim-féle monumentális dolgozat az öngyilkosság kutatását a szociológia irányába terelte, amelynek megfelelően a szociológusok azokat a társadalmi tényezőket keresték, amelyek az emberek problémáit a szuicídium felé kormányozták. Mindeközben az elmekörtán máig is jellemző fő kérdése e tárgyban az, hogy minden öngyilkosság egyben elmeza-varnak is tekinthető-e. Ennek eredménye, hogy manapság a mindennapi szóhasználatban általánosan ismert az öngyilkosságokkal kapcsolatban a „pillanatnyi elmezavar” fogalma. A szociológiai elméletek kibontakozása különösen a II. világháború utáni időszakra tehető, a szerző idézi, hogy számos teória született e körben. Az alábbiakban összefoglalja ezeket az elképze-léseket.

- A szociológia bevezette a státus fogalmát, amely a személyiségnek lényegében olyan jel-legzetes, szabályoknak megfelelő helyzete, amelyet az egyén a társas kapcsolatokban vagy éppen a társadalomban betölt. Ilyen státusnak nevezhető például egy állás, munka-hely vagy családi állapot. Gibbs és Martin szerint egy személy minél inkább kötődik a társadalmi státusához, minél jobban összefonódik azzal, annál kisebb a valószínűsége annak, hogy öngyilkosságot követ el. Ugyanakkor másfelől ezen státusokból való kisza-kadás hajlamosít az öngyilkosságra, amely gondolatkör magyarázhatja a társadalmi rang-létrán felfelé vagy lefelé haladó egyének vonatkozásában a magasabb öngyilkossági gyakoriság statisztikai adatait is.
- Henry és Short szerint a frusztráció, amely lényegében az emberi törekvések megghiúsu-lása, amennyiben megnövekszik, az egyben az agresszív indulat erejét is növeli és ezen agresszió vagy mások elleni erőszakos cselekményre vagy szuicídiumra hajlamosít. Az irányultságot az szabja meg, hogy a frusztrációért a személy kit tart felelősnek. Emögött pedig az a kérdés áll, hogy a személy külső társadalmi kényszer hatása alatt áll vagy sem. Ugyanis abban az esetben, ha ez a külső társadalmi kényszer erős, akkor az agres-szió is a társadalom felé, kifelé fog irányulni, ha viszont gyenge a társadalmi kényszer, akkor az egyén a frusztrációért saját magát fogja hibáztatni és agresszióját önagresszióvá alakítja. Henry és Short jelentősége abban áll, hogy ekkor merül fel az a gondolat, hogy az öngyilkossághoz vezető tényezők az egyén fejlődési folyamatában esetleg már gyer-mekkorban felmerülnek és már akkor olyan társadalmi hatások érvényesülnek, amelyek később szuicídium felé mutatnak.
- Gold szintén az agresszió oldaláról közelíti meg a kérdést oly módon, hogy az agresszió levezetése tekintetében a környezet, illetőleg a szubkultúra az irányadó és ily módon ta-nulható meg az agresszió kezelése. Elmélete abból a megfigyelésből indul ki, hogy álta-

lánosságban a társadalomban az alsó rétegekben alacsonyabb az öngyilkossági ráta, mint a felső, kiváltságos társadalmi osztályokban. Ennek háttérében véleménye szerint az áll, hogy az alsó rétegek az agresszió kifelé fordítását tanulták meg a szubkultúrájukban, másként fogalmazva olyképpen szocializáltak, hogy az agresszió kifelé irányultsága az elfogadott. A felsőbb rétegekben azonban az agresszió befelé forduló és erőteljesen szuppresszált. Ezen elméletben az újszerűség abban nyilvánul meg, hogy az öngyilkossághoz vezető társadalmi hatást elsősorban folyamatnak véleményezi. A kutatások során a szociológia, a lélektan és a személyiségpatológia egy halmazt alkotott és egymás kiegészítő támaszaként jelent meg az egyes vizsgálódások során (Buda, 1997).

Státusz, frusztráció feldolgozása és agresszió levezetése; a három alapvonal nem izoláltan, hanem egymással keveredve, egymásra való kihatással értelmezendő. A frusztráció feldolgozatlansága agressziót szül, amelynek levezetése önpusztításba fordulhat. Frusztrált szituáció pedig a státusból is eredhet, például egy nem megbecsült munkahelyi pozícióból, vagy egy problémás családi helyzetből következően.

Temesváry mutat rá arra, hogy az öngyilkosság tudományos megközelítése tekintetében az Egyesült Államokbeli Shneidman az egyik legnevesebb öngyilkosságkutató. A téma tekintetében tizenhétféle megközelítési módról ír, amelyeket azonban leegyszerűsítve három alapvető kategóriába lehet sorolni.

1. Az első kategória az öngyilkosság logikus cselekménykénti megítélése, amelyhez sorolhatók a szuicídiummal szemben elfogadó filozófiai iskolák is. Az elmélet lényege, hogy ténylegesen létezik egy olyan – mintegy az élet értelmetlenségét, illetőleg az adott egyén életének hiábavalóságát feltételező –, lényegében filozófiai döntés, ahol a megvont egyenleg összességében az élet elvetése mellett szól. Mindemellett e témakörhöz tartozik az is, hogy beszűkült állapotban igen korlátozott az egyén mérlegelési lehetősége. Másként fogalmazva, az öngyilkosságra készülődő személy döntésének szabadságfoka olyan kicsiny, hogy az öngyilkos sokkal inkább sorsának áldozata, mintsem irányítója.
2. A második kategória az öngyilkosságot morális kérdéssé alakítja, amely az élet gondjai elől megfutamodó gyávát, adott esetben hőst lát a szuicídiumot megkísérlőben.
3. A harmadik kategória betegséget keres az öngyilkosság háttérében. Az öngyilkosság betegségkénti felfogása további irányzatokra oszlik. A biológiai elméletekhez sorolható nézetek közé tartozik az az elgondolás, amely szerint az öngyilkosság lényegében elmebetegség. E felfogás alapozta meg azt, hogy a korábban megvetett öngyilkos személyt ne mintegy bűncselekmény elkövetőjét kezeljék, hanem úgy lehessen tekinteni rá, mint se-

gítságra szoruló, beteg emberre. A következő, betegségkénti meghatározás körébe tartozó teória a pszichológiai elméletek körébe tartozik, amely biokémiai elváltozásokkal, pontosabban egy idegi ingerületátvivő anyag, az úgynevezett szerotonin anyagcserezavarával magyarázza az autoagresszivitást. A harmadik, betegségszemlélethez tartozó kört azok a szociológiai felfogások alkotják, amelyeket – mint a fentebb említett Durkheim és követőit – a betegségteóriák közé sorolhatunk. Mindazonáltal a szuicídium teljességében csak holisztikus módon értelmezhető, azaz az önpusztítás mögött biológiai, pszichológiai és szociológiai tényezők együttese keresendő. A betegségek és az öngyilkosság mögött bonyolult összefüggés, illetve kölcsönös determináció áll. Meghatározó e körben az is, hogy a vizsgálatot végzők mit tekintenek fogalmilag pszichiátriai betegségnek, ugyanis, ha túlságosan leszűkítjük ezt a kategóriát például a függőségben szenvedő szenvedélybetegekre, akkor meglehetősen alacsony számot kaphatunk az önpusztítás vizsgálatakor. Ugyanakkor az értelmezésbe a kóros és az egészséges állapot közötti átmenetet példázó úgynevezett személyiséganomáliákat bevonva a szuicídium jelenségét lényegében kivonjuk a betegség kategória alól. Mindazonáltal a korszerű rendszerelméleti felfogás alapján egy személy problémája vagy betegsége sohasem elszigetelt, nemcsak az individuumot érintő egyedi jelenség, ami társadalmi makro- és mikrokörnyezetbe ágyazottan értékelhető (Temesváry, 2000, 145. o).

A szuicídium elfogadása tapasztalatom szerint nem jellemző, mivel a cselekmény a közvetlen érintett hátramaradottaknak fájdalmat okoz, a társadalom egyéb tagjainak pedig igen gyakran közömbös, eltekintve az ismert, híres, vagy a lakosság által szeretett személyektől (ismert modellek, színészek, a közösség által megbecsült emberek). Erkölcsi megítélés szempontjából a két ellentétes pólus az „elítélő” vagy „megértő” szemlélet, jellemző példa erre az eutanáziával kapcsolatos, időről időre fellángoló társadalmi vita. A legnépszerűbb, általános szemlélet a „betegségként” való felfogás, tekintettel arra, hogy az életöszöntől – tolerálható és normális körülmények között – alapvetően távol áll az önpusztítás valós szándéka.

Fekete és Osváth szerint neurobiológiai és genetikai tényezők is szerepet játszhatnak az öngyilkossági folyamatokban. A szerzők rámutatnak, hogy rizikótényező a családi szuicídium-halmozódás, amely a szuicid viselkedés és a génvariánsok összefüggéseire utal és e körbe tartozik az is, hogy az úgynevezett vulnerabilitás, más néven érzékenyítettség is szerepet játszhat az öngyilkosságban olyképpen, hogy pszichiátriai kórisme nincs jelen az egyén életében. A vulnerabilitás vonatkozásában bizonyos fajta genetikai meghatározottság feltételezhető és a krónikus testi, valamint lelki betegségben szenvedők között nagyobb arányban fordulnak

elő öngyilkossági kísérletet elkövetők. Az összefüggésre utal az is, hogy a testi betegségeket számos esetben jelentős depressziós panaszok is kísérték. Mindemellett az elhúzódó testi-lelki betegségek háttérében a reménytelenség faktora is áll, amely további hajlamosító tényező az öngyilkosság bekövetkezésében (Fekete – Osváth, 2004).

2.5.6. Az öngyilkosságot megelőző állapot

Buda szerint az öngyilkossággal járó és azt megelőző folyamatokkal kapcsolatban kiemelendő az a tény, hogy az öngyilkosságot tervezők igen nagy része a környezetével valamely módon közli szándékát, amely a megelőzés szempontjából alapvető fontosságú. Akként is felfogható az öngyilkossági szándék közlése, hogy maga a szándék bizonytalan. A közlés nemcsak öngyilkossággal való fenyegetődzést vagy arra való készülődést jelenthet, hanem ráutaló magatartással is, megfelelő mimikával vagy viselkedéssel is kifejezhető. Különös jelentősége van a nonverbális közlési csatornáknak, amelyek érzelmi állapotokat, belső feszültségeket fejeznek ki és hanghordozásban, mimikában, a szóbeli közlés formaiságában, szavak használatában mutatkozik meg. E körben nem mellékes, hogy a környezet az öngyilkossággal kapcsolatos veszélyre vonatkozó közlést milyen módon észleli, és arra hogyan reagál, ha reagál egyáltalán. Sajnálatos módon biztos módszer nem létezik annak kétséget kizáró megállapítására, hogy a közölt szándék mennyire megalapozott. Kutatások igazolják azt a tényt, hogy az öngyilkossági kísérletek után az emberi kapcsolatok általánosságban komoly változáson mennek át és a befejezetlen öngyilkossági kísérletet elkövető több szeretetet, odafordulást és adott esetben segítséget is kap, mint az eseményt megelőzően. Természetesen amennyiben ilyen nem történik, akkor az öngyilkossági kísérletet elkövető személy veszélyeztetettebb a tekintetben, hogy újabb öngyilkossági kísérletet fog elkövetni. Mindezek alapján elmondható, hogy az öngyilkossági közlés akár verbális, akár nonverbális, komolyan kell venni és reagálni szükséges rá. Hivatkozik Ringel figyelemre méltó megállapítására, hogy ha valakinek az öngyilkossági közlését a környezet negálja, és nem segít rajta, az hideg, rideg emberi kapcsolatot mutat és ezekben a kapcsolatokban az a problémás, hogy egy ilyen helyzetben az egyénnek nem elég a szuicid szándék közlése – mivel a reakció lényegében elmaradt –, hanem azt ténylegesen meg is kell kísérelni ahhoz, hogy valamiféle válaszreakciót „kicsikarjon” környezetéből. Éppen ez a gondolatkör alapozza meg azt a nézetet, hogy bármely közösséghez való tartozás – legyen az család, vallási közösség vagy társadalmi csoport – a személyiség társas integráltságát vonja maga után, ami pszichés stabilitást és az öngyilkossági veszély csökkentését eredményezi. Szintén e gondolatmenetből következik, hogy városokban e társadalmi

kapcsolatok intimitási foka alacsonyabb, ezért az emberek eltávolodottabbak egymástól, mint például azok, akik falun vagy kisebb közösségben élnek. Miután a gazdag és individualizált társadalomban a személyek egymás vetélytársai, ezért az elérendő célokért való küzdelemben nyűgnek érzik a szerencsétlen vagy sikertelen személyeket, az öregeket, a betegeket, nem kívánnak foglalkozni ezekkel a személyekkel, így nyilvánvaló, hogy ezen körülmények a segítségkérő közlést is nemkívánatosnak érzik, amelynek következtében a fogadtatás visszautasító vagy részvétlen, hideg, rideg lesz (Buda, 1997).

A szuicídiumot megelőző állapot szempontjából, orvosi megközelítésben a szavak, kifejezések használatának van jelentősége, különösen az érintettel első körben találkozó „vált fülű” családorvos, vagy házi orvos figyelhet fel a megváltozott és veszélyeztetett mentális állapotra.

Temesváry mutat rá arra, hogy az öngyilkosságot megelőző, úgynevezett preszuicidális szindrómához három terület tartozik: a beszűkülés kérdésköre, az agresszió problematikája és az öngyilkossági fantáziák.

A beszűkülés témaköre további részterületekre bontható:

- Létezik úgynevezett szituatív beszűkülés, amikor is az egyént a számára gondot vagy fenyegetést jelentő élethelyzet szinte összenyomja, és maga alá temeti. A személy tehetetlennek érzi magát az események súlya alatt.
- A dinamikus beszűkülés azt jelenti, hogy az öngyilkossági veszélyben lévő egyre inkább a szuicídium irányába terelődik, arra való tekintettel, hogy nincsenek kreatív megoldásai, elkeseredettnek érzi magát, a depresszió és a reménytelenség érzése dominál benne. Ebben a súlyos krízisállapotnak nevezhető fázisban szubjektívvá válnak az észlelések és az asszociációk. A személy egyre kevésbé veszi észre az alternatív megoldásokat, szinte észrevétlenül halad előre az önkárosító problémamegoldás irányába.
- A beszűkülés részét képezheti az interperszonális beszűkülés, amely az emberi kapcsolatok elvesztését vagy korlátozódását jelenti. Az egyedüllét, a magány és az izolálódás elsősorban az öregkori szuicídiumok vezető pszichodinamikai eleme. Csaknem kivétel nélkül jellemző valamennyi öngyilkosságot megkísérlő személyre, hogy vagy effektíve sérülnek interperszonális kapcsolatai vagy pedig az egyén szubjektíve éli meg az interperszonális kapcsolatok zavarát vagy hiányát. A pszichés folyamatoknál a legtöbb esetben – főleg krízis- vagy öngyilkosságveszélynél – mindig az individuális, szubjektív realitás dominál, azaz a döntő és meghatározó az, hogy az egyén milyenek éli meg szubjektíve a kapcsolatait, például egy látszólag harmonikusnak tűnő partnerkapcsolatban mennyire érzi magát támogatottnak vagy magányosnak.

- A beszűkülés körébe tartozik az egyén értékvilágának beszűkült állapota is. Megváltozik az értékrend és egyre kevesebb dolog köti az élethez. Az események, dolgok átértékelődnek, elvesztik értelmüket és a szuicid-veszélyeztetett személy számára az élet egyre inkább értelmetlennek tűnik.

A preszuicidális szindróma másik nagy területe az agresszió problematikája. Az öngyilkosságra készülő személy frusztrált, agresszióval kitöltött és az agresszióját nem tudja külső személy, vagy adott esetben tárgy irányába levezetni. Az agressziólevezetés gátlásának számos oka lehet, így például a merev, rigid felettes-én, amely elsősorban ambivalens érzelmi kapcsolatokban, jellemzően partnerkapcsolatban akadályozza meg, hogy az agresszió annak személye felé irányuljon, aki valójában kiváltotta azt. A kiélést társadalmi szokások, törvények, illetve az egyén individuális pszichés vagy fizikai gátoltsága is korlátozhatja.

A preszuicidális szindróma harmadik körét az öngyilkossági fantáziák képezik. Széles skálán mozognak a fantáziák, a futó gondolattól a terv konkrét kivitelezéséig (Temesváry, 2000).

A beszűkült tudatállapot, bármilyen eredetű is, potenciális veszélyt jelent az érintettre, mivel az önpusztítás gondolata szinte törvényszerűen előjön olyan mentális állapotban, amikor lényegében semmi más nem érdekli a személyt, mint önmaga megoldatlan problémája vagy helyzete. Tekintve, hogy a beszűkülés frusztrációt eredményez, amely jellemzően agresszióhoz vezethet, és ezzel együtt megjelenhetnek az önpusztító jellegű gondolatok is. Összességében tehát a preszuicidális szindróma fentebb leírt három fő területe összekapcsolódik és egyben össze is fonódik egymással és egységes hálót alkot az érintett életében.

Buda szerint az öngyilkosság előtti szindróma jelentősége a tekintetben is megragadható, hogy e tünetegyüttes az öngyilkosságot megkísérlők személyiségvonásait is megmagyarázhatja, illetőleg jellemezheti. A szindróma alapján kialakított elméletek szerint a tipikus öngyilkos szokványos neurotikus tüneteket nem mutató, azonban egyéni szempontból mégis károsodott, régi szóval élve neurotikus személy. Olyan egyénről beszélünk, akinek kora gyermekkorától kezdve gátlások épülnek be a környezetébe, a gátlások következtében pedig énje nem volt képes megfelelően kifejlődni, illetőleg kibontakozni. Ezen folyamat eredményeként sikertelenségek, csalódások léptek fel, a személy zsákutcába került és ennek egyenes ági következménye a kilátástalanság. Mindazonáltal a gyermekkori, illetve családi szocializáció szerepe a fentebb vázolt személyiségzavar kialakításában még további kutatást igényel. A preszuicidális szindróma koncepciója Ringel nevéhez fűződik, amely szerint minden öngyilkosságot vagy komolyabb öngyilkossági kísérletet azonos lélektani konstelláció előz meg, ez egyfajta öngyilkossági triászt alkot: dinamikus és egyre fokozódó beszűkülő tudat, gátlódott agresszivi-

tás, és egyfajta fantáziavilágba való menekülés. A triász első részében, a dinamikus és egyre fokozódó beszűkülés időszakában a személyiség motivációi, illetőleg érdeklődése a külvilág felé csökkentek, amely érzelmi beszűkülésben, az emberi kapcsolatok csökkenésében, illetőleg az egyéni értékvilág redukálásában nyilvánul meg. A gátlódott agresszivitás azt jelenti, hogy az öngyilkosságot megelőző periódusban nem realizálódik az agresszív indulat, párhuzamosan amellelt, hogy a személyiség folyamatos frusztrációban van, amely folyamatok összességében az indulati feszültség nő. Az agresszió levezetése azért nem lehetséges ebben a folyamatban, mert a személyiség önmagával elégedetlen, lényegében agressziója önmagára irányul, mivel nem tudta az élet problémáját megoldani, saját magát hibáztatja, illetőleg nincs olyan személy, aki ezen indulatos agresszivitásnak a tárgya lehetne például azért, mert a sérelem természete olyan jellegű, hogy nem személyre irányul (anyagi gondok, súlyos betegség stb.). Az öngyilkosság előtt álló személyiség a fantáziába menekül és elképzei az öngyilkosság bekövetkeztének számára kedvező kimenetelét – úgynevezett vágyfantáziák – és lényegében ezen fantáziavilágban megbünteti azokat a személyeket, akik miatt ő gátlást szenvedett (Buda, 1997).

E vágyfantáziák veszélyessége abban áll, hogy túlzó és ismételt megjelenésük által beépülhet a személyiségbe, szinte már „megtörtént” eseményként éli át a személy, ezáltal felszabadulnak azok a természetes, ösztönös gátlások, amelyek a tényleges elkövetést blokkolják.

E körbe tartozik az öngyilkossági kísérlet problematikája. Buda és Füredi rámutatnak: az öngyilkossági kísérlet és maga az öngyilkosság összetartozik és alapvetésként leszögezhető, hogy az öngyilkossági kísérleten átesettek között a további kísérletek gyakoribbak, továbbá az öngyilkossági halálozás is magasabb számban fordul elő e személyek között. Ugyanakkor a kutatások megállapították, hogy sokan nem emlékeznek vissza később a korábbi öngyilkossági kísérletükre és az is megállapítható, hogy az igen súlyos, sőt potenciálisan halálos végű öngyilkossági kísérletek után is kialakulhat egy olyan átrendeződés, amely lényegében „kisüti” a szuicid motivációt és egyben véd az öngyilkosság későbbi bekövetkezésével szemben. Az öngyilkossági kísérleteken átesettek fantáziájában magasabb számban fordul elő az úgynevezett öngyilkossági ideáció, azaz az a helyzet, amikor krízishelyzetekben hamarabb gondolnak a szuicídiumra, mint más személyek. (Buda – Füredi, 1986).

2.5.7. A szuicídium pszichoanalízise

Buda szerint az öngyilkosságokban bizonyosfajta pszichológiai szabályszerűségek is megfigyelhetők. A befejezett öngyilkosság vonatkozásában megállapítható az agresszív indulat

kitörő és erőteljes jellege. A kutatók az öngyilkosságoknak többféle variációját ismerik, a befejezett és végrehajtott formától a gyorsan eldöntöttön keresztül, a zsaroló öngyilkossági kísérletekig mindenféle átmenet előfordulhat. Az öngyilkossággal kapcsolatos számtalan kutatás ellenére az odavezető pszichikai mechanizmusok nem teljesen ismertek. A szuicidumok, illetve azok kísérleteinek egy része pszichiátriai betegséggel hozható kapcsolatba. Azonban olyan kutatás is született, amely szerint az öngyilkosok között a pszichés betegségek száma nem több, mint az átlagnépességben. E kérdés azért nehéz a kutatás oldaláról, mert az öngyilkosság ténye utólag felnagyítja és kidomborítja a korábbi problémákat vagy esetleges pszichés zavarokat. Egyértelműnek tűnik azonban, hogy a depresszió minden fajtájában gyakoribb az öngyilkosság és az öngyilkossági kísérletek gyakorisága is. Súlyos depresszióban az önvádolás öngyilkossági készletként szerepelhet. Az azonban megállapítható, hogy az öngyilkosság az alkoholisták között gyakoribb. E tényre már Durkheim is rávilágított, a tézis annyira általánosan elfogadott, hogy a pszichiátriai szakirodalomban az alkoholizmust „krónikus öngyilkosságnak” is szokták nevezni (Buda, 1997).

Az orvosi gyakorlatban mind a lehangoltság, mind pedig a krónikus vagy rendszeres alkoholfogyasztás előremutató a mentális állapot negatív változása tekintetében, ezért jelent különösen aggasztó problémát a fiatal generáció mértéktelen, bulihoz kötött, hatalmas mennyiségű alkoholt tartalmazó ivászata. Mindemellett a depresszió és a rendszeres alkoholfogyasztás kéz a kézben jár, egyik a másikból eredhet, terápiás szempontból tehát mind a lehangoltság, mind pedig a rendszeres, káros alkoholfogyasztás önmagában gyógyítandó.

Temesváry szerint az öngyilkosság pszichodinamikája tekintetében megállapítható, hogy a jelenség komplex és multifaktoriálisan meghatározott, tehát nem önálló betegség-entitás. A komplexitás számos értelemben fennáll. Egyfelől a szuicídium az individuum tragédiáját jelenti ugyan, azonban annak okai és következményei társadalmi jellegűek. A modern holisztikus betegség-koncepció értelmében több tényező együttes hatása vezet ahhoz, hogy valaki stresszhelyzetben, frusztráció hatására önkárosító viselkedést tanúsítson, illetőleg szuicid kísérlettel reagáljon. Valójában az egyénre jellemző pszichológiai tulajdonságok (például pszichés védekező mechanizmusok, frusztrációs tolerancia, megküzdési, úgynevezett coping-mechanizmusok) határozzák meg az individuum reakcióit, valamint érzékenységét. A szuicídiumhoz vezető patomechanizmus egy jól körülírható pszichológiai folyamat. A pszichés apparátus kialakulása és formálódása elválaszthatatlan az egyén társadalmi környezetétől, valamint a makro- és mikrokörnyezet hatásaitól. Az interperszonális hatások, interakciók és konfliktusok is jelentős mértékben társadalmi hatásfüggők. Mindazonáltal a legkevésbé a biológiai determináció szerepe tisztázott az önpusztítás patomechanizmusában. A témával foglalkozó

kutatók többsége nem tartja elegendő magyarázatnak az önpusztító magatartás kialakulásában a biológiai tényezők primátusát. A szuicidológusok az öngyilkosság keletkezésében a biológiai háttérrel foglalkozó pszichiátereknél kisebb arányban tételeznek fel hangulatzavart és az esetek nagy részében azt is csak tünetinek vagy másodlagosnak tartják. Kulcskérdés a szuicidológiában, hogy az igen nagyszámú depressziós embereknek miért „csak” töredéke lesz öngyilkos és mivel magyarázható a többiek szuicid készítése. Abban, hogy az öngyilkossági esemény aktuálisan bekövetkezik, nagy valószínűséggel több tényező együtthatása játszik szerepet. Az öngyilkosságot lényegében intra- és interpszichés faktorok eredőjeként foghatjuk fel, amelyek lényegében ugyanannak a jelenségnek két oldalát képviselik. Az intrapszichésnek nevezhető faktorok létrejöttében is fontos szerepet játszanak azonban az egyének közötti kölcsönhatások, a személyiségfaktorok, a személyközi reakciók, események és tényezők, amelyek ezen túlmenően az adott társadalom, illetve az adott kultúra hatásainak figyelembevételével összességében társadalmi kontextusba helyezetten (interpszichés faktorok) értelmezhetők. Mindazonáltal az öngyilkosságban, illetve az öngyilkossági kísérlet determinációjában az intrapszichés faktornak, azaz a személyiségnek tulajdonítható elsődleges fontosság. A személyiség egésze a biológiai és társadalmi tényezők összhatásaként alakul ki és formálódik hosszú évek során, és fejlődésében döntő a kora gyermekkor szerepe (Temesváry, 2000).

Jelen kutatás az agresszió neurobiológiai hátterét kívánja vizsgálni olyan női fogvatartottak vonatkozásában, akik bizonyítottan erőszakos bűncselekményt követtek el. Jóllehet, a vizsgált esetekben a keletkezett agresszió külső célpontot talált el, mindazonáltal az agresszív viselkedés mögött meghúzódó biokémiai folyamatok az önpusztító mechanizmusokra is hatással lehetnek, tekintve, hogy a szuicídium autoagresszióként definiálható.

Érdekes irányzat az öngyilkossággal kapcsolatos személyiségjegyek tanulmányozása körében az öngyilkos infantilizmusa, amely fogalomkör Buda szerint e tekintetben még nem teljesen tisztázott. Az infantilizmus ebben az összefüggésben a személyiség kapcsolati rendszerére vonatkozik, azaz egy másik egyénnel való viszonyrendszer jellegzetességét hordozza magában oly módon, hogy ez a jellegzetesség a gyermekek kapcsolatrendszerére jellemző. E körbe sorolható az egyenlőtlenség, azaz a másiktól való lelki függőség, ennek megfelelően a másik irányába mutató, esetenként irreális elvárások, illetve igények és ezzel párhuzamosan a gyermek nem direkt módon kommunikálja le ezen igényeit, hanem hangulati állapotával vagy magatartásával jelzi az ilyen jellegű elvárásait. Mindezek alapján az feltételezhető, hogy azon személyek, akik öngyilkosságra hajlamosak, a gyermekkori károsodás során a kapcsolati viselkedésben szenvednek hátrányt. Olyképpen is magyarázható e folyamat, hogy a szülőkhöz

való gyermek általi kötődés frusztrációt szenved, ennek megfelelően a személyiség a szülőkapcsolatról korán leválik, azonban az újabb – felnőtt – kapcsolatokban a személyiség visszatér a gyermeki viszonyulási módozathoz. E folyamat végtermékeként az igények dominanciája jelenik meg, hiányzik az egyenes kommunikáció, valamint a kölcsönösség a felnőtt jellegű emberi viszonyokban és e körülmény természetesen további frusztrációt fog eredményezni. E folyamat következményeként egyfajta frusztrációsorozat alakul ki és létrejön egy sikertelen, problémás életvitel. Ugyan e körbe tartozik az agresszivitás gátlása is, mivel ez is a gyermeki magatartáshoz tartozik, hiszen a szülők a megnyilvánuló agressziót általánosságban büntetéssel reagálják le (Buda, 1997).

Mindezek alapján érthető, hogy kutatásunk miért vonta be stresszfaktorként az önpusztító magatartáson kívül a családi előzmények vizsgálatát. A szuicid magatartás infantilizmussal való kapcsolódása tetten érhető abban a gondolatmenetben is, hogy érett, felnőtt személyiségtől ösztönösen távol áll az önkárosítás mint megoldási lehetőség, mivel a fejlett idegrendszer, elsősorban a homloklebeny, továbbá a kifejlett pszichikum megátolja azt.

Temesváry szerint bonyolult és összetett kérdés az auto- és heteroagresszivitás összefüggéseinek kérdése. Freud sokat idézett gondolata szerint csak az követ el öngyilkosságot, aki gyilkosságot is elkövetne. A depresszió nem egyszer gyilkossági gondolatokkal is szövődik. A családirtásoknak nehezen elkülöníthető pszichodinamikai elemeit képezik az agresszió és az autoagresszió. Sajátos pszichodinamikával találkozunk a kiterjesztett szuicídiumok vonatkozásában is. Az a személy, akit az öngyilkos mintegy magával kíván vinni a halálba, általában egy hozzá nagyon közel álló egyén. Típusosan ilyen eset az anyának gyermekére kiterjesztett öngyilkosság, amely a leggyakoribb eseteket képezi. Ezekben az esetekben az elsőként elkövetett ölési cselekménnyel a legtöbb esetben mintegy kielégítődik, kioltódik vagy leblokkolódik az agresszív késztetés, ennek következtében az elkövető szuicídiumára nem, vagy csak kísérlet formájában kerül sor (Temesváry, 2000).

A másik személy „halálba vitele” nem ritka cselekmény. Saját ismereteimből hozható például annak a két iskolásleánynak az esete, akik tanárukba való reménytelen és viszonzatlan szerelmük okán, egymással összekötözve vetették le magukat a magasból és együtt szörnyet haltak. Szintén e körbe sorolható az a különös eset, amikor az öngyilkos nem akar egyedül meghalni, ezért társat keres a halálhoz, ilyen volt az kázu, amikor az világhálón hirdette meg a fiatal nő azt a felhívást, hogy társat keres öngyilkosságához, majd közösen, egymás kezét fogva haltak meg egy zárt autó belsejében, mérges gáz által keltett kémiai folyamat eredményeként. Ebben az esetben is felismerhető lélektanilag az agresszív motívum, mert bár nem a másik résztvevő ellen irányult a konkrét agresszív cselekmény, mégis a felhívás nélkül talán

nem valósult volna meg a „partner” öngyilkossága, tehát, jogi nyelven szólva, a felhívást intéző közreműködött a másik halálában.

Buda kifejti, hogy jellemző az öngyilkossággal kapcsolatos személyiségtípusra az úgynevezett „magas aspirációs nívó”, azaz olyan irreális mértékű ambíciózusság, amelyből a valós énkép és az ideális énkép feszültségbe kerül egymással. Egyenes ági következménye e feszültségnek az agresszió befelé fordulása, az egyén önmagával állandóan és folyamatosan elégedetlen. Ezzel magyarázható egyes pszichiáterek véleménye szerint a súlyos testi károsodással végződő öngyilkossági cselekedetek, tekintettel arra, hogy a bekövetkezett károsodás mintegy nyugvópontra juttatja a valóságos én és az ideális én közötti küzdelmet és tulajdonképpen a személyiség e belső feszültségétől megszabadult. A kutatásunk szempontjából különösen érdekes az a gondolat, amely szerint az agresszió tárgya az öngyilkosságban az olyan Én-rész, amely egyfajta azonosulási, identifikációs folyamatban a gyermekkor egyik meghatározó személyével – általánosságban az egyik szülővel – kapcsolatban alakult ki a fejlődő személyiségben. A folyamat lényege, hogy a személyiségbe beépült egyént az öngyilkosságra hajlamos ember mintegy összeolvasztja az éppen aktuális, ámde frusztráló másik személy (például házastárs) azonosult képével. Kutatásunk szempontjából az öngyilkosság pszichoszociális okai és folyamatai közül kiemelendő az úgynevezett interperszonális tér, azaz az a közeg, amelyben a személyiség él és fejlődik. Ebben a térben, amennyiben az egyén elutasításban, kirekesztésben részesül, a családi támaszrendszer vagy annak lényeges elemei hiányoznak, a közösségi megítélés problémás, összességében a személyt az öngyilkosság felé hajtja, illetőleg e környezet az egyént nem védi meg a saját agresszív attitűdjétől, kilátástalanság és reménytelenség keletkezik, amely ilyen környezetben nem képes gátlás alá kerülni (Buda, 1997).

Itt lényegében az úgynevezett ego – énkép, én-azonosság – idealizált képének a valóságtól való eltérése és az ebből eredő frusztráció áll a háttérben. Ezzel kapcsolatban szükséges megjegyezni, hogy e vonatkozásban a család, az iskolai környezet, a baráti kör és a média rendkívül erős befolyással bír.

2.5.8. A környezet szerepe az öngyilkosságban

Buda szerint az ember szocializációs folyamata során kiemelt jelentősége van a látott vagy hallott példának, amely egyfajta szuggesztív erővel válhat a magjává az esetlegesen érlelődő öngyilkossági szándéknak. A média jelentősége e példák bemutatásában tagadhatatlan. Kutatásunk szempontjából azonban annak a ténynek van kiemelt jelentősége, hogy a családban

történt öngyilkosság bír a legerősebb előkészítő, szocializáló hatással, amelyet az is igazol, hogy az öngyilkosságot vagy öngyilkossági kísérletet elkövetők családjában gyakoribb a megelőzően más családtagok által elkövetett öngyilkosság vagy öngyilkossági kísérlet. Már Durkheim is igyekezett azt a magától értetődő gondolatot cáfolni, hogy itt biológiai öröklődésről lenne szó, e jelenség magyarázata szociális hatásokban rejlik. Meg kell említeni Tarde francia szociológus társadalomelméletének középpontjában álló utánzás koncepcióját, amely a családban előforduló öngyilkosság szuggesztív hatását magyarázza. Ebben az esetben a családban előforduló öngyilkosság egyfajta konfliktusmegoldási képletet, egyben viselkedésmin-tát is ad, de a kutatók hangsúlyozzák, hogy önmagában e tényező még nem elegendő ahhoz, hogy ténylegesen bekövetkezzék az esemény, hiszen szükséges még ehhez a személyiség problematikája, zavara (Buda, 1997).

Nem túlzás azt állítani, hogy az összes környezeti hatás közül a családi viszonyok bírnak a legmeghatározóbb jelentőséggel, mivel a két meghatározó és jelen kutatás szempontjából is kiemelt nyomatékkal bíró korszak, a kora gyermekkor és a kamaszkor a család körében zajlik.

Temesváry rámutat arra, hogy megfigyelések bizonyítják: a médiában nyilvánosságra hozott öngyilkossági cselekmények után megnőtt a szuicídiumok száma. A jelenséget Werther-effektusnak nevezik és elsőként Marilyn Monroe halála után került dokumentálásra. Az effektus hátterében az állhat, hogy az individuum egy adott szituációban megtanulta, esetlegesen előzetes saját kísérlete útján, vagy megfigyelés, vagy kommunikáció révén, hogy leghatékonyabban a szuicid magatartás vezet el a cél eléréséhez. Az sem kizárható, hogy egy krízisben maga a környezet várja azt el, hogy az illető szuicid cselekménnyel reagáljon, azon az alapon, hogy „mások hasonló helyzetben így tesznek”. A tanulási folyamatok jelentősége okán az öngyilkosság megelőzése a gyermekkorban kezdődik és minden személynek, aki ebben aktívan vagy passzívan szerepet játszik, kiemelt a felelőssége. Idetartoznak a szülők, a nevelők, valamint a pedagógusok. Fontos szerepet játszik az önpusztítás kérdéskörében az agressziókezelés és az is megállapítható e vonatkozásban, hogy a szocializációs minták, így adott esetben a szuicid jellegű cselekményeknek is legfőbb forrását a gyermekkor élményvilága jelenti (Temesváry, 2000).

Az öngyilkossági módszerválasztásban Fekete és Osváth szerint kiemelt szerepe lehet a médiának, illetve a korábbi mintáknak. Típusos példája ennek az úgynevezett vasúti öngyilkosság, amely egyes sajátosságai alapján elkülöníthető a többi öngyilkossági módszertől. Ebben az esetben az elkövetők biztosra mennek, egyfajta önbüntetés vonala is meghúzódik az elkövetés jellegében, hiszen a test várhatóan durván roncsolódik a tett során és az is sajátosság, hogy tulajdonképpen az öngyilkosságot más személy által hajtja végre az elkövető. A

szépirodalomban is megjelenik a vasúti öngyilkosság (például Dosztojevszkij) és az is megállapítható, hogy a tömegkommunikációban az esetek kapcsán megjelenő híradások az elkövetés helyének mítoszát tovább formálják (Fekete – Osváth, 2004).

Összefoglalóan megállapítható, hogy az önpusztítás mögöttes oka multifaktoriális jellegű és egymással szövevényes hálót képez. A faktorok egymásból következnek, és egymásra hatással bírnak, a szuicídium esetén nem lehet kiragadni egyetlen tényezőt sem, amely önmagában elegendő lenne annak manifesztációjához. Az öngyilkosság szoros köteléket alkot az agresszív magatartással, úgy, mint előzmény a későbbi agresszív viselkedés kialakulásában és úgy is, hogy az önpusztításhoz szociális mintát szolgáltat. Az önpusztítás és a családi környezet szerepe szorosan összefügg egymással és együttesen vizsgálандók az erőszakos bűncselekményt elkövetők előélete tekintetében.

2.6. Nők a börtönben

„A börtönök továbbra is a férfiak számára vannak berendezve, és hajlamosak figyelmen kívül hagyni a börtönökben kicsi, de egyre növekvő arányban tartott nők különleges problémáit. Leginkább aggodalomra okot adó területek az egészségügy, a gyermeces anyák helyzete, valamint a szakmai és a társadalmi visszailleszkedés.”¹

A büntetés-végrehajtási intézetbe történő bekerülés, túlzás nélkül állítható, egy más világot tár az egyén elé, ahol teljesen eltérő szabályokkal és körülményekkel kell megküzdeni, mint az addig megszokott normál életvitelben, és ami – bármilyen „erős” karakterrel is rendelkezik a személy – mindenképpen stresszel jár. Kiváltképp így van ez a nők esetében, akik köztudottan érzékenyebbek, érzelmileg kiszolgáltatottabbak férfitársaiknál, ennek megfelelően a zárt intézetben való életük is nemiségükből adódó jellegzetességeket mutat.

A kutatás a női elítéltek köréből származó vizsgálati alanyokat helyezi górcső alá, ennek okából nem megkerülhető a női fogvatartottakkal kapcsolatos szakirodalmi kitékintés és olyan általános összkép kialakítása, amelyben megmutatkoznak a női börtönlakókkal kapcsolatos jellegzetességek, továbbá az eltérések férfi fogvatartott társaikhoz viszonyítva. Ennek keretében szükséges áttekinteni a női elítéltek általános helyzetét a büntetés-végrehajtási intézményekben, fontos a témával kapcsolatos statisztikai adatok megismerése, az elkövetett bűncse-

¹ [https://www.europarl.europa.eu/RegData/presse/pr_info/2008/HU/03A-DV-PRESSE_IPR\(2008\)03-12\(23864\)_HU.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/presse/pr_info/2008/HU/03A-DV-PRESSE_IPR(2008)03-12(23864)_HU.pdf)

lekmények fajtái, és nem utolsó sorban a börtönélet hatása a nőkre. A dolgozat szempontjából a női fogvatartottak egészségügyi állapota a fő megközelítési szempont, nemcsak az agresszivitás megnyilvánulása, amely a legtöbb esetben mentális problémákkal társulhat és összefüggést mutat az általános egészségügyi állapottal, de kapcsolatban áll az öngyilkossági kísérletekkel is.

2.6.1. A börtön hatása a női elkövetőkre

Általános szakmai megállapítás, hogy a nők – a prostitúciót kivéve – jóval kevesebb bűncselekményt követnek el, mint a férfiak. Hasonló a helyzet a női fogvatartottak esetében, világszerte a büntetés-végrehajtásban is lényegesen kevesebb nő van. Ugyanakkor a női fogvatartottak aránya Európa-szerte növekvő tendenciát mutat. Miközben a kutatások és a tapasztalatok egyaránt mutatják, hogy a nőkre a férfiakétól különböző elkövetési módok, rizikótényezők és ebből következően más reintegrációs megoldások kellenének, a büntető igazságszolgáltatás és az alkalmazott modellek nem veszik figyelembe a nemek közötti eltéréseket, másfajta kezelési igényeket.

Több olyan átfogó elemzés (Börtönpszichológia, 2020, 1–74. o.) áll ma már rendelkezésre, amely kimondottan a nőkre fókuszálva vizsgálja a hatékony reintegráció elveit, és az eredmények azt mutatják, hogy szükség van kimondottan nőknek készült visszaesés-prevenációs programokra, melyek jellemzően három csomópont köré sűrűsödnek: szerhasználat, áldozattá válás, mentális betegségek.

Tudományos megállapítás, hogy a nők sokkal nehezebben adaptálódnak a börtönkörnyezethez, továbbá a börtönlakók közötti szokásjogon alapuló szabályokhoz is kevésbé tartják magukat férfi társaikhoz viszonyítva (Greer, 2002). A női fogvatartottak körében gyakoribb a betegség felbukkanása és emellett a betegségtudat is. A nők nehezebben viselik a külső környezettől való megfosztással járó nehézségeket férfi társaikkal szemben, tekintettel arra, hogy mind gazdaságilag, mind szociálisan, de legfőképpen érzelmileg erősebben kötődnek szűkebb környezetükhöz, családjukhoz. Kiemelendő, hogy a fiatalabb női korosztály (18–35 év közötti) fokozottabban igényli az érzelmi kapcsolatokat és a törődést. Mindennek egyenes ági következménye, hogy a női fogvatartott kapcsolatban való létezése – bármilyen jellegű is az – védőfaktoraként jelenik meg a börtönlakó életében (Várnagy–Tóth, 2016).

Boros és Csetneky (2002) idézi *Börtönpszichológia* című egyetemi jegyzetében azt a kutatást, amelyben emberölést – azaz erőszakos -, illetőleg vagyon elleni bűncselekményt elkövető – tehát kevésbé erőszakos – nők csoportját vizsgálták pszichológiai és kriminológiai mód-

szerekkel, továbbá az összehasonlítás során matematikai eljárásokat alkalmaztak. Az eredmények azt mutatták, hogy a női gyilkosok személyiségjegyei rosszabb adaptációt ígértek a börtönviszonyokhoz, mint kevésbé erőszakos társaik esetében (Boros – Csetneky, 2002).

A Magyar Helsinki Bizottság tájékoztatása szerint általánosságban a bűncselekmények elkövetői megbélyegzettek, azonban még inkább megbotránkoztató, ha a bűnelkövető nő és emellett börtönviselt is. A megbélyegzés erős hátráltató tényező a társadalomba való visszailleszkedés és talpra állás tekintetében. E vonatkozásban megjegyzendő, hogy egy 2002–2005-ben végzett európai kutatás arra mutatott rá, hogy a női fogvatartottak a nemi, életkori, illetőleg státuszbeli helyzetükből származó hátrányuk talaján már a szabadságvesztés büntetésük letöltése előtt kirekesztettségben élnek (Ács-Bíró, 2020).

Antal, Nagy és Solt életfogytiglani szabadságvesztésüket töltő elítéltek külső kapcsolatait vették vizsgálat alá és azt a női specifikumot találták, hogy a női fogvatartottak kinti kapcsolatai kevésbé lazulnak fel, illetőleg bomlanak meg, mint férfitársaiké (Antal – Nagy – Solt, 2009), amely tény természetszerűleg a kényszerű bezártság elviselhetőségét javítja.

A WHO 2020. évi jelentése szerint 11 millióan vannak börtönben világszerte, ebből 714 000 nő és e börtön népesség minden hetedik tagja komoly mentális problémákkal küzd.

A női börtönpopuláció tekintetében bizonyos sajátosságok figyelhetők meg, amint arra Ács-Bíró rámutat a női fogvatartottak reintegrációjára vonatkozó doktori munkájában. Eszerint a nők átlagéletkora a fogvatartottak körében is meghaladja a férfiak átlagéletkorát. A nők fiatal korban – 20–30 évesen –, illetőleg később, 45–60 évesen követik el a bűncselekményeket, ennek megfelelő a korfa a büntetés-végrehajtás azon intézményeiben, ahol nőket tartanak fogva. A női bűnelkövetők között kevesebb a visszaeső, ugyanakkor köreikben kétszer gyakoribb a traumatizáció; az áldozattá válás, a kiszolgáltatottság, az elszenvedett traumák a későbbi kriminalizálódás talajául szolgálhatnak. A nők eleve nehezebben lesznek részesei a börtönvilágnak, ennek hátterében a szociális kapcsolatok megszakadása, a szegregáció, illetőleg a bezártságtól való rettegés áll. Jellemző továbbá, hogy a női fogvatartottak az izolációt nehezebben viselik, a feszültség levezetése gyógyszerfüggőségbe és betegségtudatba torkollik. A női fogvatartott típusosan érzékeny, ingadozó hangulatú, ugyanakkor környezetére igényes, intim szféráját igyekszik megőrizni. A büntetés-végrehajtás keretein belül érzelmi töltetű kapcsolatok kialakítására törekszenek (Ács-Bíró, 2020).

A női elítéltekre vonatkozó büntetés-végrehajtási szabályok általánosságban azonosak a férfi fogvatartottakéval, ahogyan arra egy e tárgyban készült tanulmány rámutat (Fehér – Parti, 2002). Mindemellett sajátos szabályok vonatkoznak a nők esetében az elhelyezésre, a tisztálkodásra, a ruházkodásra és természetesen a várandós, illetőleg kisgyermekes nőkre is eltérő

rendelkezések vonatkoznak. Kiindulási pont e tekintetben az, hogy a büntetés végrehajtása alatt a nőket el kell különíteni a férfiaktól, hasonlóan a fiatalok és a felnőttek elkülönítéséhez. Az is alapelv, hogy az elítéltek között semmilyen hátrányos megkülönböztetés nem tehető nemük alapján, mint ahogyan nemzetiségi, etnikai hovatartozásuk, vallási vagy politikai meggyőződésük és vagyoni helyzetük szerint sem. A tisztálkodással kapcsolatban többszabály, hogy a fogvatartott nőknek a rendszeres fürdözések között is biztosítani kell a meleg vizet, a ruházattal kapcsolatban többtárgyak tarthatók – például hajszívó, csipeszek – és női higiénés termékek is tarthatók a női elítélteknél. Mindezek mellett a várandós, illetőleg kisgyermekes nő éjszakai munkára nem osztható be és nem kötelezhető túlmunkára, továbbá a magánelzárás fenyegető büntetés sem szabható ki ilyen esetben, ugyanakkor biztosítani kell az állapothoz idomuló különleges – tejet és gyümölcsöt is magába foglaló – étrendet. További fontos szabály, hogy a fogvatartott nő várandóssága esetén lehetőség van a szabadságvesztés félbeszakítására (Fehér – Parti, 2002).

Gavrilova világít rá arra, hogy az igazságszolgáltatás a nőkkel szemben bizonyos fokú elfogultságot mutat. Ezen elfogultság vagy kedvező elbírálás enyhébb ítéletet, rövidebb büntetés-végrehajtásban letöltendő büntetést vagy alacsonyabb pénzbírságot jelent. Egyes vizsgálatok szerint a nők összességében 33 hónappal rövidebb ítéleteket kapnak átlagosan, mint a férfiak. A kutatások azt mutatják, hogy azok a nők, akik elvesztik állásukat, kevésbé válnak bűnözővé, mint a férfiak, akik ugyanebbe a helyzetbe kerülnek. Ennek egyik lehetséges magyarázata az, hogy a nők hagyományosan nem elsődleges családfenntartók, ezért a nők állásvesztése a háztartás pénzügyi kereteit kevésbé rendíti meg, mint ha a férfiak veszítik el az állásukat. Az egyedülálló anyák, akik gyermeküket vagy gyermekeiket egyedül nevelik, valamint az idősebb hölgyek kevésbé valószínű, hogy bűnelkövetésben vesznek részt, mint a fiatalabb nők vagy a társas kapcsolatban élők. Összességében a gyermek jelenléte mintegy védőfaktora annak, hogy a nő bűncselekményt kövessen el. Más tanulmányok az oktatás szerepét kívánták vizsgálni a női bűnelkövetés szempontjából. A szerző azt találta, hogy a férfiak által elkövetett bűncselekmények hangsúlyosabb csökkenést mutattak a nőkhöz képest egy oktatási reformot követően. E felmérés azt sugallja, hogy a férfiaknál az oktatási reform hatékonyabban ért célba, mint a nőknél. Ugyanakkor egy másik tanulmány a sporttevékenység oktatásba való bevezetését vizsgálta, amely azt találta, hogy a nők 10%-kal magasabb arányú részvétele az egyes sportágakban 17,5%-kal csökkentette a női bűnelkövetés kockázatát (Gavrilova, 2021).

A börtön hatása kiterjed az elítéltek úgynevezett kognitív funkcióira is, azaz azokra a képességekre, amelyek alapvetően a megértésre vonatkozó gondolkodási, megismerési tevékenységekkel kapcsolatosak, ilyenek például az írás, az olvasás, a számolás, vagy a szóértel-

mezés. Ács-Bíró és Di Blasio a Kalocsai Fegyház és Börtönben szabadságvesztésüket töltő fogva tartott nők körében végzett vizsgálatokat a Gyarmathy Éva által bevezetett Kognitív Profil Teszt alkalmazásával, amely olyan átfogó jellegű vizsgálati eljárás, amely a kognitív működést az értelmi képességek, az iskolai készségek és az információfeldolgozás szintjén vizsgálja. A szerzők megjegyzik, hogy a női bűnözés előretörését már önmagában az is jelzi, hogy az Igazságügyi Minisztérium a női elítéltek komplex vizsgálatát 1980-ban önálló kutatási témaként határozta meg a büntetés-végrehajtás fejlesztése céljából. A vizsgálat 81 fő bevonásával történt 2020-ban jogerős szabadságvesztésüket töltő női börtönlakók körében. Az eredmények alapján megállapítható volt, hogy a női elítéltek kognitív profilja eltér a viszonyítási pontként meghatározott felnőtt populáció jellemzőitől. Az alakrajz, a figyelemmel kapcsolatos feladat- és a szóértelmezés tekintetében nem volt tapasztalható elmaradás, azonban az olvasás, írás, számolás és szókincs vonatkozásában a női fogvatartottak átlageredménye alulmúlja a felnőtt viszonyítási populációt (Ács-Bíró – Di Blasio, 2020).

2.6.2. A női fogvatartottakkal kapcsolatos statisztikai adatok

A női bűnözés statisztikai mutatóit vizsgálva a hazai viszonyok tekintetében az 1881-es év a fordulópont, mivel, ahogyan arra Ács-Bíró rámutat, ezen időponttól történik adatgyűjtés e témában. A női elkövetők aránya Magyarországon változó tendenciát mutatott, az egyetlen szabályszerűség, hogy a nemzetközi trendeknek megfelelően a nők mindig is alulreprezentáltak voltak a bebörtönözöttség tekintetében, igaz, ezen belül változó mértékben. Az 1873-tól 1880-ig terjedő időszakot vizsgálva megállapítható, hogy a kezdeti 12,3%-ról közel 24%-ra ugrott az elkövetői arány a nők vonatkozásában, amely adat a későbbiek tükrében figyelemre méltó, jóllehet, a becsületsértés és a rágalom bevezetése a tényállások körébe természetesen hozzájárult ehhez az igen erős statisztikai ugráshoz. Az 1888–1893 közötti időszakban a bűnelkövetők közel harmada volt nő és a korszakra jellemzően 20 éves kor előtt, illetőleg 30 éves kor után követtek el a nők bűncselekményt. Jelen dolgozat az erőszakos bűncselekmények női elkövetőire fókuszál, így külön megjegyzendő, hogy e korszakban a testi sértések egynegyedét nők követték el, az emberölések vonatkozásában pedig ez az arány 23% volt. A múlt század elején némileg változott a helyzet, körülbelül a század közepéig csökkenés volt megfigyelhető, azzal a kiegészítéssel, hogy ugyanakkor a személy elleni bűncselekmények vonatkozásában a 43%-os női részvétel magasnak számít. Az 1950-es évektől a női bűnözés aránya 20% körül alakult, azonban női kriminalitásról az 1960-as évektől lehet beszélni. Témánk kapcsán az egyik figyelemre méltó változás, hogy a korábban jellemző, fizikai képessé-

get nem igénylő mérgezések helyébe a közvetlen fizikai erőszak lépett a nők esetében. A női elítéltek aránya 1995-ben 5% körüli értékre tehető, 2016-ra azonban 7%-ra emelkedett (Ács-Bíró, 2020).

Fail Ágnes közlése szerint a női elkövetők száma jelentős emelkedést mutatott Magyarországon, 1995-ben 11%-ra volt tehető, azonban azóta folyamatosan emelkedett és 2005 óta már stabilan 16–17% közöttire tehető az arány. A fogvatartott nők vonatkozásában megállapítható, hogy 1995 körül az arány 5% alatti volt, azonban 2016 júniusában már 7% felettire emelkedett (Fail, 2016).

A 2017. év végi adatok szerint a magyar fogvatartotti állomány 7,36%-a (1276 fő) nő, és ugyan hazánkban is növekvő tendenciát mutat a női fogvatartottak aránya, de jelentős változás nem tapasztalható az elmúlt évekhez képest.

Magyarországon a fogvatartottak nemek közötti megoszlása az évek során nem változott, töretlenül 7–7,5% között mozog a női fogvatartottak aránya. A bv. intézetek 2019-ben összességében 1 518 női elhelyezésre szolgáló férőhellyel rendelkeztek, melyre 1 255 fogvatartott jutott.

A női fogva tartásra szolgáló büntetés-végrehajtási intézetekben, részlegekben letartóztatott státusszal összességében 378 fő, míg jogerősen elítéltként, illetve elzárásosként 1 140 nő helyezhető el a jogszabályoknak megfelelő körülmények mellett (Svecz, 2020, 17. o.)

A Fair és Wamsley által publikált tanulmány világviszonylatban 2000 óta térképezte fel a női fogvatartottak statisztikai adatait. A rendelkezésre álló adatokból megállapítható, hogy a legmagasabb női fogvatartotti arány az Egyesült Államokban és Thaiföldön található, ugyanakkor a női elítéltek száma összességében 2000 óta megközelítőleg 60%-os emelkedést mutatott. Kiváltképpen igaz ez az emelkedés az ázsiai országokra. Összességében világviszonylatban a nők, illetve a lányok a teljes börtönpopuláció 6,9%-át teszik ki, azonban a szórás igen nagy. Az afrikai országokban ez az érték 3,3%, Európában 6,7%, ugyanakkor Kínában 19,7%-ot tesz ki. Mindazonáltal amellett, hogy a női elítéltek száma világviszonylatban közel 60%-kal emelkedett, ez az érték a férfiak esetében hozzávetőleg 22%-os, ami azt jelenti, hogy nagyjából háromszor annyi női fogvatartotti létszámemelkedés tapasztalható az elmúlt több mint 20 évben, mint a férfiak esetében (Fair – Wamsley, 2022).

Gavrilova tanulmányában megállapítja, hogy az utóbbi évtizedben a női bűnözés emelkedő tendenciája tapasztalható. A tulajdon elleni bűncselekmény tekintetében a nemzetközi adatokból az látható, hogy e vonatkozásban a hölgyek felülreprezentáltak. 1995-ben a tulajdon elleni bűncselekmények 23%-át követték el nők az Egyesült Államokban; 20 évvel később, 2015-ben ez az arány 33%-ra nőtt. Ugyanakkor megállapítható az is, hogy nem csak a tulaj-

don elleni bűncselekmények tekintetében mutatott emelkedést a női elkövetők száma. Az erőszakos bűncselekményeket vizsgálva az látható, hogy az Egyesült Államokban az 1973 és 2005 közötti periódust nézve, a kezdeti 5–15%-ról a részvételi arány 15–25%-ra nőtt. Hasonló emelkedés tapasztalható más országokban is, Ausztráliában például 20 év alatt, a jelzett periódust vizsgálva, a férfiak és nők közötti különbség csökkent. Ennek oka abban keresendő, hogy a férfi elkövetési arány csökkent, ugyanakkor a női elkövetők részvétele változatlan képet mutat, összességében tehát a különbség mérséklődött. Svédországban is az 1965, 1975 és 1985-ös években végzett vizsgálatok azt mutatják, hogy lopás tekintetében a férfi elkövetők száma csökkent, azonban a női tettesek aránya nőtt (Gavrilova, 2021).

Egy 2019-es statisztikai adat szerint Európában a teljes börtönpopuláció valamivel több, mint 5%-a nő, amely adat hozzávetőleg 30 000 női fogvatartottat jelent. Az eloszlás változó, Bulgáriában a legalacsonyabb (3,1%), Spanyolországban magas (7,65%), Portugáliában is (6,4%), a legmagasabb Máltán (10,4%), Magyarország, a körülbelül 7%-os adatával az európai középmezőnyhöz tartozik (Ács-Bíró, 2020).

A nemzetközi statisztikai adatokon túlmenően szükséges áttekinteni azt is, hogy egy adott intézményen belül milyen információk állnak rendelkezésre a női elítéltek jellemzői tekintetében.

Az általános nézet szerint – a nők munkaerőpiacra történő beáramlásával, valamint annak az identitásnak a kialakulásával, amely a férfiaktól már független – új típusú kriminalitás van kialakulóban. Összességében a korábban jellemző passzív bűnsegédletet egy aktív, kezdeményező és számos esetben erőszakos elkövetési mód váltja fel. Fail Ágnes e vonatkozásban, némi iróniával idézi Hans Göppinger megállapítását, amely szerint *„nem lehet [...] a kriminalitás szempontjából releváns semmiféle olyan női specifikus személyiségvonást megjelölni, mely lényegileg különbözne a férfétől”* (Fail, 2016).

Fail 2016-os vizsgálata szerint a vizsgált időszakban a Kalocsai Fegyház és Börtön volt a legsúlyfoltabb büntetés-végrehajtási intézet az országban, 161%-os telítettséggel. A szerző megállapítja, hogy az összes fogvatartott tekintetében a női börtönlakók aránya 7,36%, ugyanakkor az összes erőszakos fogvatartott vonatkozásában az erőszakos női elítéltek megoszlása 7,71%, tehát erőszakos bűnelkövetés tekintetében a nők valamivel magasabb százalékból vesznek részt a vonatkozó börtönpopuláció összetételében. Az erőszakos bűncselekmények, amelyek vonatkozásában a vizsgálatot végezték: emberölés, szexuális erőszak, kapcsolati erőszak, testi sértés, kifosztás, rablás, erőszakos közöselés, zsarolás és önbíraskodás. A tanulmány azt mutatja, hogy az aktívan kezdeményező, erőszakos női elkövetők száma lassú emelkedést mutat, ellentétben a férfiakkal. A vizsgálat azt is kimutatta, hogy a vizsgált nők

több mint fele él házasságban vagy élettársi kapcsolatban (51–52%). A kutatás arra is rávilágított, hogy az iskolai végzettség emelkedésével csökken az erőszakos elkövetők aránya. Mindazonáltal a vizsgált fogva tartott nők kb. 45%-ának semmiféle speciális végzettsége vagy szakmája nincs és 17%-uk munkanélküli volt, amikor börtönbe került. Korcsoport szempontjából a jogerősen elítélt női fogvatartottak az erőszakos bűncselekményeik zömét általában 20–24 éves koruk között vagy 30–35 éves koruk között követik el. A 20–24 éves korban elkövetett bűncselekmény jellemzően rablás, a 30–35 éves korban jellemző bűncselekmények pedig az önbírászkodás és a testi sértés. A vizsgálat azt is kimutatta, hogy az emberölések vonatkozásában 38%-ban volt ittas az elkövető, a testi sértések vonatkozásában ugyanez a hányad 21%, tehát az alkohol szerepet játszott a bűncselekmény realizálásában (Fail, 2016).

Tóth Marianna közlése szerint a női fogvatartottak aránya kb. 7–8% Magyarországon. A szerző által publikált vizsgálat a Pálhalma mélykúti objektumában történt, ahol a kb. 300 női elítélt közül 96 fogvatartott került górcső alá. Az átlagéletkor 36 év volt, iskolai végzettségük 8 általános és a vizsgálati minta 45%-a volt visszaeső. A legjellemzőbb bűncselekmény a lopás volt, amelynek okaként a nélkülözést jelölték meg. A felmért populáció kétharmadát látogatták a börtönben, elsősorban családtagok. A fogvatartott nők 53%-a egészségügyi problémával küszködött. A vizsgált nők körében jellegzetes depressziós tünetek voltak fellelhetők, amelyek elutasítottságban, örömtelenségben mutatkoztak meg, továbbá szorongással, agresszióval vagy idegeskedéssel párosult. A vizsgált nők a negatív eseményekért gyakran önmagukat okolták és szintén gyakori az étvágy- és alvászavar. A szerző megemlíti, hogy a tapasztalatok szerint a legkiemeltebb probléma a családtól, illetve barátoktól való megfosztottság. Mindezek miatt nem lehet csodálkozni azon, hogy a börtönbüntetés alatti, családdal való kapcsolattartás a későbbi bűnelkövetések lehetőségét csökkenti. Többen azonosították a rossz közérzet elsődleges okaként a család hiányát. Az sem mellékes, hogy a börtön szubkultúrájában kialakult és az elítéltek egymásban megerősített hite a társadalom igazságtalanságában, valamint a fennálló rendszer elleni gyűlöletben negatív hatással van a reszocializációra. A vizsgálatban a megfosztottság érzésén kívül más testi betegséggel is rendelkezők depressziója mélyebb volt azoknál, mint akiknél fizikai probléma nem jelentkezett. A kutatás a visszaeső bűnelkövetőket neurotikusabbnak találta, mint az első büntényeseket és az is megállapítható volt, hogy akik rendszeresen munkát végeztek a büntetés-végrehajtás keretein belül, kevésbé voltak neurotikusak (Tóth, 2011).

2.6.3. A kutatásban releváns bűncselekmények részletezése

A női elkövetési mintázatok tekintetében Ács-Bíró rámutat arra, hogy eltérő személyiségjegyek állapíthatók meg az életellenes, az erőszakos és a vagyonellenes női bűnelkövetők vonatkozásában. Témánk szempontjából e körben az erőszakos női tetteseket, illetve az emberölésért elítélt nők csoportját vesszük górcső alá. Az erőszakos női elkövetőket Ács-Bíró három csoportra osztja, úgy, mint a csecsemő- és gyermekgyilkosság, a családon belüli erőszak és a szerepvállalás terrorista akcióban. A felsoroltakon belül témánk szempontjából a családon belüli erőszak emelendő ki, amelynek jellegzetessége, hogy az elkövetést megelőzően hosszú időn át való bántalmazás áll fenn, sorozatos megalázó helyzetekkel és kiszolgáltatottsággal. Az emberölésért elítélt nők pedig kóros személyiségű, szorongó egyének, akiket szélsőséges hangulatingadozások, érzelmi infantilizmusok jellemeznek. Állandó készenléti állapotban leledzenek, felbomlik a vegetatív háztartásuk, elfojtott indulataik okán nyugtalanok, frusztráltak és idegesek, ebből adódóan teljességgel kiszámíthatatlanok (Ács-Bíró, 2020).

A jelen kutatásban vizsgált fogvatartott nők kétfajta erőszakos bűncselekményért töltik büntetésüket, úgy, mint emberölés és/vagy kifosztás, így e két bűncselekménynek törvényi szabályozását indokolt e helyütt szó szerint beidézni a hatályos Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény szerint.

„Emberölés

160. § (1) Aki mást megöl, büntetett miatt öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) A büntetés tíz évtől húsz évig terjedő vagy életfogytig tartó szabadságvesztés, ha az emberölést

- a) előre kitervelten,
- b) nyereségvágyból,
- c) aljas indokból vagy célból,
- d) különös kegyetlenséggel,
- e) hivatalos személy vagy külföldi hivatalos személy sérelmére, hivatalos eljárása alatt, illetve emiatt, közfeladatot ellátó személy sérelmére, e feladatának teljesítése során, továbbá a hivatalos, a külföldi hivatalos vagy a közfeladatot ellátó személy támogatására vagy védelmére kelt személy sérelmére,
- f) több ember sérelmére,
- g) több ember életét veszélyeztetve,

- h) különös visszaesőként,
 - i) tizennegyedik életévét be nem töltött személy sérelmére,
 - j) védekezésre képtelen személy sérelmére,
 - k) a bűncselekmény elhárítására idős koránál vagy fogyatékoságánál fogva korlátozottan képes személy sérelmére, vagy
 - l) az elkövetővel szemben emberölés miatt történt vádemelés után követik el.
- (3) Aki emberölésre irányuló előkészületet követ el, egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
- (4) Aki az emberölést gondatlanságból követi el, vétség miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
- (5) Az (1) bekezdés szerint büntetendő, aki tizennegyedik életévét be nem töltött vagy akaratnyilvánításra képtelen személyt öngyilkosságra rábír, ha az öngyilkosságot elkövetik.
- (6) A (2) bekezdés h) pontja alkalmazásában a különös visszaesés szempontjából hasonló jellegű bűncselekmény
- a) a népirtás [142. § (1) bekezdés a) pont], az erős felindulásban elkövetett emberölés (161. §),
 - b) az emberrablás és az előljáró vagy szolgálati közeg elleni erőszak súlyosabban minősülő esetei [190. § (4) bekezdés, 445. § (5) bekezdés a) pont],
 - c) a terrorcselekmény, a jármű hatalomba kerítése, és a zendülés súlyosabban minősülő esetei, ha a halált szándékosan okozva követik el [314. § (1) bekezdés, 320. § (2) bekezdés, 442. § (4) bekezdés].
- (7) A (2) bekezdés l) pontja akkor alkalmazható, ha az elkövetőt
- a) a vádemelés után elkövetett emberöléssel egy eljárásban a korábban elkövetett emberölés miatt is elítélik, vagy
 - b) a korábban elkövetett emberölés miatt jogerősen elítélték.

Erős felindulásban elkövetett emberölés

161. § Aki mást méltányolható okból származó erős felindulásban megöl, büntett miatt két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

Kifosztás

366. § (1) Aki idegen dolgot jogtalan eltulajdonítás végett

- a) úgy vesz el mástól, hogy evégből lerészegíti, vagy bódult állapotát idézi elő,
 - b) az általa más bűncselekmény elkövetése során alkalmazott erőszak, illetve az élet vagy a testi épség elleni közvetlen fenyegetés hatása alatt álló személytől vesz el, vagy
 - c) védekezésre képtelen, illetve a bűncselekmény felismerésére vagy elhárítására idős koránál vagy fogyatékoságánál fogva korlátozottan képes személytől elvesz, büntett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
- (2) A büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha a kifosztást
- a) jelentős értékre,
 - b) csoportosan,
 - c) bűnszövetségben követik el.
- (3) A büntetés öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztés, ha a kifosztást
- a) különösen nagy vagy ezt meghaladó értékre,
 - b) jelentős értékre, csoportosan vagy bűnszövetségben követik el.”

A hatályos szabályozásból kiviláglik, hogy mindkét törvényi tényállást megvalósító cselekmény erőszakos jellegű. Az előzmények egyénekenként eltérőek és a büntetési tételt is befolyásolja a konkrét cselekvési körülmény.

2.6.4. Agresszió a női börtönben

Fehér és Parti tanulmányukban rámutatnak arra, hogy általánosságban a női elítéltek között ritka az egymás iránti erőszak megnyilvánulása, illetőleg a fizikai erő mutogatása, demonstrálása, viszont konfliktushelyzetben jellemző a pszichés nyomásgyakorlás, amely a börtönfalak közötti párkapcsolatokra is jellemző. A büntetés-végrehajtás keretein belüli agresszió tekintetében a kulcsmomentum az, hogy a nők mentalitása eltér a férfiakétól, mivel sokkal érzékenyebbek és ezáltal sérülékenyebbek is. Különösen igaz ez a családdal kapcsolatos helyzetre. Ugyanakkor a női fogvatartottakkal kapcsolatosan eredményesebb a rendszeres elfoglaltság alkalmazása a büntetés-végrehajtás keretei között, úgy, mint testedzés, vagy rendszeres tévéprogramok engedélyezése. Összességében megállapítható, hogy a női elítéltek vonatkozásában fenyegető intézkedésekre ritkábban kerül sor és az enyhébb intézkedések elegendőek a helyzet rendezésére (Fehér – Parti, 2002).

Az idézett tanulmányban szereplő megállapításokat a Büntetés-végrehajtás Központi Kórházában szerzett tapasztalataim is megerősítik. A női fogvatartottak esetében igen eredményesnek bizonyultak a művészeti ágakkal kapcsolatos foglalkozások, ideértve a festést, rajzolást, grafikai művek megalkotását, továbbá színjátszó csoport létrehozását. A magam részéről a fizikai igénybevétel iránti igényt nem tapasztaltam, sokkal inkább a fentebb említett elfoglaltságokra mutatkozott hajlandóság. A kontraszt igen élesen kirajzolódott a férfi fogvatartottakkal összehasonlítva, ahol viszont kifejezetten a fizikai mozgás szükségessége merült fel, még annak ellenére is, hogy egészségügyi intézményként funkcionált a büntetés-végrehajtási intézet. A férfiak körében tapasztalatom szerint a fizikai megmutatkozás egyben hierarchia-helyezést is jelent, még betegség megléte esetén is, művészeti irányultság a férfi elítéltek körében nem mutatkozott.

A női fogvatartottak egymás közti agressziója vonatkozásában a hazai szakirodalom szegényessége okán nemzetközi kitekintésre van szükség.

A Harer – Langan (2001) által közölt, nemzetközi viszonylatban is a legátfogóbb jellegű tanulmány 1991 és 1998 között vizsgálta a börtönfalakon belüli erőszak nemek szerinti megoszlását közel 25 000 női, és több mint 177 000 férfi fogvatartott bevonásával. Az eredmények azt mutatták, hogy a büntetés-végrehajtás intézményeiben a nők összességében kevesebb erőszakos bűncselekményt követnek el, mint a férfiak és amennyiben el is követik az erőszakos cselekményt, úgy annak jellege kevésbé súlyos, mint férfitársaiké. A vizsgálat kitért az erőszakos, agresszív jellegű cselekmények közben használt fegyverek kérdéskörére is, értve ezalatt éles, vagy hegyes tárgyak használatát az összetűzésekben. A vizsgálat azt mutatta, hogy az erőszakos nők 1,8%-a, a férfiak ugyanezen csoportjának pedig 5%-a használt éles, vagy hegyes jellegű fegyvert az összecsapásban. A férfi fogvatartottak összetűzései 6,3%-ban közepesen súlyos, vagy súlyos sérülést okozott, sőt halálos eredmény is bekövetkezett. A vizsgálat ugyanakkor azt találta, hogy viszonylag kevésbé súlyos cselekménynek számító verekedések tekintetében a nők bár kevesebb összetűzésben vesznek részt a börtönfalakon belül, de nem sokkal marad el a részvételük: a férfiakhoz viszonyítva 91,7%-uk vett részt verekedésben fogva tartása alatt (Harer – Langan, 2001).

Egy amerikai tanulmányban a súlyos, erőszakos incidensek, verekedések, továbbá a fogvatartottak egymás közötti fenyegetése tekintetében magasabb részvételi arányt talált a férfi elítéltek körében, mint a női fogvatartottak vonatkozásában. Ugyanakkor a tanulmány azt is megállapította, hogy a kisebb, intézményen belüli szabálysértések aránya hasonlóan mutatkozott mindkét nem esetében. A tanulmány egy figyelemreméltó adatot is közölt, nevezetesen, hogy az őrizeteselek esetében, azaz azokban a helyzetekben, amikor a nyomozó hatóság

vette őrizetbe a személyt, a testi sértések aránya magasabbnak bizonyult a férfitársaknál azt sugallva, hogy az őrizetbe vétel a nők esetében vélhetően nagyobb pszichés megrázkódtatással jár a férfiakhoz képest, ehhez társuló labilis idegrendszerrel, ingerültséggel, feszültséggel (Galouzis, 2008).

Ez utóbbi gondolatkört erősítette meg a Sutura és munkatársai által közölt tanulmány, amely az érzelmi jellegű változásokat vizsgálta ausztrál (44% nő, 41,2% férfi) és európai, valamint egyéb származású (56% nő, 58,8% férfi) fogvatartott körében. A dühös állapot megjelenítése tekintetében – dühös reakció, dühös temperamentum, a dühös állapot kifejezése az elítélt társak felé, a düh elfojtása – a női fogvatartottak magasabb értékelési pontszámot kaptak, ilyen irányú érzelmi megnyilvánulásaik kifejezettebbek voltak férfitársaiknál. Ezzel összhangban a dühös állapot feletti kontroll tekintetében a férfiak mutatkoztak erősebbnek, jobban uralták ilyen irányú kitéréseiket és magatartásukat. Ugyanakkor a méltánytalan bánásmód kifejezettebben felbőszítette a női fogvatartottakat a férfitársaknál a vizsgálat eredménye szerint, mutatva, hogy a nők kevésbé tolerálják az igazságtalanságot. E tény kapcsolatba hozható azzal a körülménnyel, hogy a női fogvatartottak már bekerülésük előtt is megtapasztaltak olyan megalázó, traumatikus élethelyzeteket, eseményeket, amelyek érzékenyebbé tették őket az igazságtalan állapotok reagálására. Összességében az érzelmi vonatkozású vizsgálatok dühösebb, haragosabb attitűdöt mutattak a női elítéltek körében, mint férfitársaikéban. A tanulmány arra is rámutat, hogy a női fogvatartottak dühüket, haragjukat, agressziójukat sokkal inkább befelé fojtják, mint férfitársaik, akik a kifelé – elítélt társaik, vagy tulajdon ellen – való reakciójukat preferálják (Suter et al., 2002).

Mindez azt mutatja, hogy a börtönfalakon belüli fogvatartotti agresszió megnyilvánulása nem abban különbözik alapvetően, hogy az elítélt milyen nemű, mivel mind a női, mind pedig a férfi elítéltek a helyzetükből adódóan frusztráltak, dühösek, agresszívak. A különbség abból adódik, hogy a nők eltérően kezelik a zárt falak közötti feszültségüket a férfitársaknál, befelé fordulnak, elfojtják, gyógyszerekkel, depresszióval, betegségtudattal kompenzálják a felgyülemlett agressziót, míg férfitársaik másokon vagy tárgyakon vezetik le frusztrációjukat. A tanulmány eredménye egybeesik saját tapasztalataimmal, a nők sokkal inkább hajlamosnak mutatkoztak a befelé fordulásra, a csendességre és magányra, mint férfitársaik, kevésbé, vagy egyáltalán nem foglalkoztak egymással, míg a férfi fogvatartottak folyamatosan egymással voltak elfoglalva, felmérték, szondázták egymást, azzal foglalkoztak, milyenek az erőviszonyok, illetve származhat-e valamilyen előny a zárt falakon belüli kényszerű kapcsolatból.

A női elítéltek börtönfalakon belüli agressziója tekintetében figyelemre méltó vizsgálati eredményt közölt Kruttschnitt és munkatársa, aki brazil börtönviszonyok között elhelyezett

259 női elítélt magatartását vizsgálta. A tanulmány nem csak azt közli, hogy a brazil női fogvatartottak 37,4%-a a bent tartózkodás alatt elszenvedett valamilyen fizikai erőszakot, hanem azt is, hogy a női elítéltek 81,9%-a a börtönbüntetés megkezdése előtt is részese volt valamilyen fizikai agresszióknak, a bekerült nők túlnyomó többségének tehát egyáltalán nem ismeretlen az erőszakos magatartás elkövetése és elszenvedése sem. A tanulmány szerint az erőszak és az agresszió a börtönvilág része, a pszichikai és fizikai kínzás egyfajta színtere. Az értekezés rámutat arra is, hogy az Egyesült Államokban a női börtönpopuláción belül 39,5%-os a büntetés-végrehajtási intézményeken belüli erőszak előfordulási gyakorisága. A fizikai agresszió e vonatkozásban két csoportra osztható: a női fogvatartottak egymás közötti erőszakos magatartására (verekedés, testi sértés stb.), amely túlnyomó többségben, 67%-ban volt kimutatható és az elítéltek biztonsági őrökkel való konfrontációjára, amely ugyan kisebb hányadban, de mégsem jelentéktelen arányban mutatkozott meg a börtönfalakon belül. A tanulmány megjegyzi, hogy a brazil női börtönökben az arány fordított: a fizikai erőszak döntő hányada a biztonsági őrök és a fogvatartottak között zajlik le (Kruttschnitt et al., 1990).

A hazai börtönökben egészen elenyésző a biztonsági felügyelők és az elítéltek közötti összetűzés, amelynek oka megítélésem szerint a fogvatartottak foglalkoztatásában és a büntetés-végrehajtásban megvalósuló fegyelmezett szervezettségben rejlik. A foglalkoztatottság nagymértékben tompítja az elítélt önmagával való foglalkozását, megakadályozza a „befordulást” és nem csak társadalmilag hasznos, hanem előkészíti a reintegrációs folyamatot.

Warren és munkatársai foglalkoztak értekezésükben azzal a kérdéssel, hogy mely tényezők húzódnak meg a női fogvatartottak közötti erőszakos összetűzés háttérében. Az eredmények azt mutatták, hogy a „jogos felháborodás”, a kiszolgáltatottság érzése, az irigység, az empátia hiánya, továbbá a gyanakvó attitűd, a társadalmi elszigeteltség, illetve egyfajta bizarr gondolkodásmód olyan jellemzők, amelyek hajlamosítanak arra, hogy összezapásra kerüljön sor a női elítéltek között (Warren et al., 2002).

Összhangban a tanulmány által közöltekkel, a személyiségjegyek börtönkörülmények közötti megváltozása, vagy, ahogyan az fentebb kifejtésre került, ezen ismérvek már eleve megléte alapot szolgáltat arra, hogy zárt környezetben, kényszerű összezártságban e tulajdonságok felerősödjenek és egyéb levezetési lehetőség hiányában összetűzéshez vezetessenek. A mindennapi életben is előfordul családban, munkahelyen olyan konfliktushelyzet, amely nehezen kezelhető és meg kell találni azokat a módokat, amelyek a kulturált megoldáshoz vezetnek, ennek híján pedig levezetési technikákat kell alkalmazni. Zárt, kényszerűen kialakított környezetben ez szinte teljességgel lehetetlen, hiszen a konfliktusban részt vevő felek még csak azt sem tudják megtenni, hogy otthagyják a helyszínt, illetőleg elváljanak egymástól.

Hatalmas kihívás tehát a fogvatartottak részéről, hogyan kezeljék a mindennapi konfliktusait, kiváltképp a női elítéltek körében, ahol az érzelmeknek lényegesen nagyobb szerep jut, mint férfítársaik életében.

2.6.5. A nők egészségügyi állapota börtönviszonyok között

A meglehetősen kevés női elítéltekkel foglalkozó vizsgálat közül egy Nagy-Britanniában készült jelentés foglalkozik a nők börtönfalak közötti helyzetének leírásával, különös tekintettel egészségi állapotukra (Penal Reform International / Prison Reform Trust 2020). A kiadvány tartalmának időszerűsége, továbbá ritkasága okán részletesebben szükséges ismertetni annak tartalmát, amely tükrözi és megerősíti a korábbi kutatások eredményeit. Az összeállítás kifejezetten a börtönszemélyzet eligazítására szolgál, a munkatársak felvilágosítását célozza, feltárva, hogy milyen segítséget és kezelési módot igényelnek a fogvatartott nők. A vizsgálat megállapítja, hogy 11 millió férfi és 714 ezer nő van börtönben világszerte, és minden hetedik börtönlakó súlyos mentális állapotban van, a nők különösképpen. Nemzetközi emberjogi standardok rögzítik a fogvatartottak egészséghez való jogait, amelynek betartása kötelező az intézmények számára. Egyik alapszabály az úgynevezett Bangkoki Szabályok, amely rögzíti a nők egészséghez való jogait a börtönben, speciális igényeit egészségük védelmére. Hasonlóan a Nelson Mandela Szabályokhoz, amely az előző kiegészítése és a börtönszemélyzet számára szabályozza a betegségek megelőzéséért és a fogvatartottak egészségéért való tennivalókat.

A börtönben élő nők mentális állapota nem független életük korábbi szakaszában történt, főként gyerekkori negatív tapasztalataiktól, erőszakos családi állapotuktól, elhanyagolás vagy bántalmazás személyes vagy családi megtapasztalásától, szexuális erőszak, kábítószer és alkohol személyes vagy családi hatásaitól. Számos börtönlakó nő szegénységben, szociális kirekesztettségben élt, továbbá munkanélküliség vette körül. Mentális állapotuknak tükrözi, hogy egy 24 országot vizsgáló jelentés szerint a börtönben lévő nők négyszer gyakrabban követnek el öngyilkosságot, mint az átlag női populáció tagjai. Az útmutató kiemeli, hogy milyen fontos a női fogvatartottak számára a gyerekeikkel és a családjukkal való kapcsolattartás, miután sokkal erősebben stigmatizáltak a férfiaknál, így kapcsolattartásuk is gyengébb. A leggyakoribb mentális problémák a börtönben lévő nők számára a depresszió, különösen a fogvatartás első hónapjában. A poszttraumás stressz szindróma (PTSD) is gyakori körükben, ahogy a

figyelemzavaros hiperaktivitás-zavar (ADHD) és más személyiségzavar jelei is megfigyelhető köreikben².

Augsburger és munkatársai közlése szerint, általánosságban véve, az európai börtönpopuláció 5%-a áll nőkből. Az általuk publikált, egy svájci női börtön vonatkozásában készült tanulmány 60 bebörtönzött felnőtt nőt vizsgált, akiknek átlagos életkora 34,3 év volt és akik közül 45% Svájcban született, 33,3% Európában és 15% az afrikai kontinensről származik. Megjegyzendő, hogy a tanulmány értékét növeli, hogy a bebörtönzött nők egészségi állapotával kapcsolatban javarészt észak-amerikai és Egyesült Királyság-beli vizsgálatok történtek, azonban más európai országokban rendkívül szűkös a rendelkezésre álló információ. Közlésük szerint a vizsgált női börtönpopuláció 61,7%-a számolt be mentális vagy testi egészségügyi problémáról és 13,3%-uk mondta el azt, hogy már volt szexuális fertőzésből eredő betegsége. A vizsgált nők 78,3%-a aktív dohányos. Összehasonlításképpen: Svájc lakossága tekintetében a hasonló korú nők körében a dohányzók aránya 30%. Háromból egy nő számolt be alkoholproblémákról és a vizsgált fogva tartott nők fele legalább egyszer tiltott drogot használt a bebörtönzése előtti évben. Depresszióval a vizsgált nők több mint fele küzdött. A vizsgált fogvatartottak 68,3%-a érezte úgy, hogy rosszabbodott az állapota egészségügyi szempontból fogva tartásának megkezdése óta. A szerzők rámutatnak arra is, hogy a női fogvatartottak egészségügyi kockázatát növeli, hogy a nők általánosságban rövidebb büntetést kapnak, ezáltal magas a fluktuáció, ami a kezelés folyamatosságát megnehezíti. A vizsgált fogva tartott nők 15%-a túlsúlyos volt, további 15%-uk pedig elhízott. A fogva tartott nők 88,1%-a nyilatkozott úgy, hogy semmiféle szexuális aktivitása nincs. A vizsgált populáció 76,7%-a akként nyilatkozott, hogy a fizikai aktivitása csökkent a bebörtönzés megkezdése óta. A válaszadók 45%-a a motiváció hiányát jelölte meg ennek okaként, 33%-uk arról nyilatkozott, hogy nincs ideje fizikai aktivitásra és 5%-uk pedig azt mondta, hogy nincsen megfelelő sportolási lehetőségük. A vizsgált populáció fele nyilatkozott úgy, hogy gyógyszeres kezelésben részesül fizikai jellegű egészségügyi problémája miatt és 81,7%-uk pedig azt mondta, hogy gyógyszert szed mentális gondja miatt. Összességében a vizsgált fogvatartottak 46,7%-a kap gyógyszeres kezelést testi és pszichés betegsége okán. A vizsgált nők több mint 80%-a nyilatkozott úgy, hogy legalább egyszer a bebörtönzését követően járt nála pszichiáter vagy pszichológus és több mint 90%-uk azt mondta, hogy legalább egyszer a bebörtönzésük óta találkozott a börtönorvossal (Augsburger et al., 2022).

² Women in prison: Mental health and well-being – a guide for prison staff)
<https://www.penalreform.org/resource/women-in-prison-mental-health-and-well-being>

Juhász közlése szerint általánosságban elmondható, hogy a női fogvatartottak érzékenyebben reagálnak a gyermeküktől való elszakításra, mint a férfiak. Gyakoribb a mentális egészségügyi probléma és általában egészségügyi státuszuk is negatívabb, mint a társadalom népességének általános egészségügyi állapota. A nők gyakrabban esnek szexuális erőszak áldozatává és fizikai bántalmazást is gyakrabban szenvednek el. Az egészségügyi problémák jelentősebbek azoknál a hölgyeknél, akik a bebörtönzés előtt munkanélküliek voltak, vagy hajléktalan életmódot folytattak. Igen gyakran olyan egészségügyi problémákat kell a börtönben megoldani a női fogvatartottak vonatkozásában, amelyeket a kinti „civil” életükben nem kezeltettek: jellemzően ilyenek a szexuális úton terjedő betegségek, cukorbetegség vagy magas vérnyomás. A fogva tartott nők mentális betegségei közül kiemelendő a depresszió, a szorongás, a poszttraumás stressz és a személyiségzavar. A börtönben a fogva tartott nők egészségügyi állapota romlik a táplálkozás problémája, a higiénia hiánya és a túlsúlyosság okán. A szerző bemutatja, hogy az Egyesült Államokban a női fogvatartottak fokozottabban igénylik az orvosi kezelést, mint a férfi társaik. Egy Tennessee-i női börtönben 2001-ben 29 ötven vagy afölötti életkorú női börtönlakóval végeztek vizsgálatot és azt találták, hogy a fogvatartottak jelentős egészségügyi problémákkal küszködnek, leggyakrabban (65%) magas vérnyomás volt a jellemző betegség, 55%-uk pedig ízületi gyulladásban szenvedett, továbbá igen magas százalékban (41%) szívbetegség alakult ki náluk. Kifejezetten jellemző volt a depresszió is (Juhász, 2014).

A női fogvatartottak egészségügyi állapotára a családtól való távollét hat igen negatívan, írja Juhász, továbbá kifejezetten a börtönlakó gyermekének elválasztása súlyosbítja ezt az állapotot. Nem megkerülhető az sem, hogy a gyermek vonatkozásában kifejezett nehézségek alakulnak ki a szülők bebörtönzése kapcsán. Az látható, hogy az apa felhagy a gyermek nevelésével abban az esetben, ha az anyát letöltendő szabadságvesztés büntetésre ítélik és ennek megfelelően a család felbomlik. Egy Egyesült Királyságban végzett vizsgálat alapján 150 ezer – bebörtönzött szülővel rendelkező – gyermekből 75% maga is bűnözővé vált. A női fogvatartottak és a gyermekek közötti kapcsolat nem elhanyagolható, tekintettel arra, hogy mind az Egyesült Államokban, mind Oroszországban a női börtönpopuláció 80%-a anya, ugyanez a megoszlás az Egyesült Királyságban 66%, de például Thaiföldön a fogva tartott nők több, mint 80%-ának van gyermeke. Ugyanakkor az is figyelemreméltó statisztikai adat, hogy a bebörtönzött anyáknak az Egyesült Királyságban csak 67%-át látogatta a gyermeke. A kapcsolattartás tekintetében megállapítható, hogy az a bebörtönzött szülő számára reményt ad és pozitív hatással bír, azonban a gyermekeknek kellemetlen és ijesztő lehet. A legtöbb országban léteznek olyan női börtönök, amelyek anya-gyermek részleggel rendelkeznek; általános-

ságban 3 éves korukig maradhatnak az édesanyjukkal a gyermekek a büntetés-végrehajtási intézetben. A legrövidebb időtartam többek között Svédországra jellemző, mivel ez utóbbi országban kifejezetten az a politika, hogy a gyermek a lehető legrövidebb ideig legyen börtönben, hiszen a gyermekek nem kezelhetők fogvatartottként. Mindazonáltal az anya-gyermek részlegek a börtönökben általában más részlegekhez képest sokkal jobb állapotban vannak (Juhász, 2014).

Mácsai (1995) tér ki arra, hogy a női elítélteket fogva tartó Kalocsai Fegyház és Börtönben a nők bebörtönzésük elejétől fogva ingerlékenységgel, álmatlansággal küzdenek, testi tünetek vonatkozásában a mellkasi fájdalom a domináns. A férfi fogvatartottakhoz képest a nők kétszer annyi gyógyszert fogyasztanak, és négyszer gyakrabban fordulnak orvoshoz. Testi tünetek tekintetében a mellkasi fájdalomon kívül vérnyomás-ingadozással, fejfájással, emésztési rendellenességgel és menstruációs zavarokkal kell megküzdeniük. Pszichés vonatkozásban a hangulatingadozás a legjellemzőbb probléma. Rontja a helyzetet, hogy a pszichés gondokra, a tehetetlenség érzésére, a stresszre és a düh érzésére szedett szedatív gyógyszerek függőséget alakítanak ki az egyénben, amelynek esetleges elhagyása csak fokozza a gyógyszereszedést megelőző tünetek manifesztációját. Azok a női elítéltek, akiknek büntetési tartamuk hosszabb, 70–80%-ban gyógyszerfüggők, 1994-ben például több, mint 90 000 nyugtató és közel 8 500 altató fogyott a büntetés-végrehajtási intézményekben országosan (idézi: Ács-Bíró, 2020).

Hasonló megállapításra jutott Fehér és Parti is: a bezártság és a megszokott családi, illetőleg társadalmi közegből történő kényszerű kiválás depressziót és szorongást eredményez a női fogvatartottak körében, amelyet nyugtatók szedésével próbálnak kompenzálni az elítéltek (Fehér – Parti, 2002).

Egy finn kutatás (Joukamaa, 1995) azt találta, hogy a mentális zavarok arányaiban felülreprezentáltak a börtönvilágban a szabad társadalomhoz képest, azonban a nemek vonatkozásában különbséget talált e tekintetben. A férfi elítéltek mentális problémáinak hátterében a bebörtönzést megelőző alkoholizmus volt a leggyakoribb kiváltó ok, a női fogvatartottakra vonatkozóan azonban a személyiségzavarok megléte jelentette az alapot (idézi: Fekete, 2022).

2.6.6. Öngyilkosság és börtön

A WHO tájékoztatása alapján a börtönlakó nők 80%-a mentális betegségben szenved és gyakoribb az öngyilkosság, illetve az önkárosító magatartás a köreikben. Ahogy az idő előrehalad a börtönön belüli tartózkodás során, úgy gyakran válnak motiválatlanná és a szabadulás után nagyobb az esélye az áldozattá válásnak. A WHO adatai alapján a női elítéltek körében az

öngyilkosság aránya ötször gyakoribb. Egy 2022-es vizsgálat alapján, amikor is körülbelül 18 ezer fogvatartott élt a magyar börtönökben, a női populáció aránya 7,8% volt, amely az európai átlaghoz viszonyítva (5,6%) magasabb értéket mutat.

A WHO azt is leközölte, hogy a nők által elkövetett legjellemzőbb bűncselekmény nem erőszakos, hanem vagy vagyon elleni, vagy pedig kábítószerrel összefüggő bűnelkövetés. A bűncselekmények elkövetése mögött igen gyakran családi traumák állnak, ami hajlamosít az önkárosító magatartásra. A női elítéltek háromszoros valószínűséggel szenvedtek el vagy szexuális, vagy fizikai bántalmazást (mielőtt a börtönbe kerültek) férfi társaikhoz viszonyítva és 75–80%-uk életében kábítószer-használat vagy alkoholfüggőség is kimutatható. A nőkre a bezártságtól való félelem, illetve a szociális kapcsolatok hiánya, valamint a szeretteikért való aggodalom erőteljesebb hatást gyakorol és emiatt rosszabbul tűrik a börtönkörülményeket férfi társaiknál és az alkalmazkodási készségük is nehezebb, így nagyobb az esély az önmaguk elleni agresszió megnyilvánulására. Egyes esetekben a nők jelentős részével szemben úgynevezett alternatív büntetéseket alkalmaznak és csak igen súlyos bűncselekmények elkövetésekor, visszaesőknél és legvégső esetben történik letöltendő szabadságvesztés kiszabása női elítéltek körében (Magyar Helsinki Bizottság, 2022).

Fekete Mária idézi, hogy Daniel (2006) tanulmánya szerint az öngyilkosság a harmadik vezető halálok az Egyesült Államok büntetés-végrehajtási intézményeiben és az utóbbi három évtizedben ebben a halálomban a halálozási arány 18%-ról 40%-ra ugrott. Megdöbbentő adat az is, hogy a holland börtönökben tízszer több öngyilkosság történik, mint a kinti társadalomban (Kerkhof – Bernasco, 1990). Teljesen hasonló eredmény született az olasz börtönökre vonatkozó 1990 és 2002 között végzett vizsgálat során (Preti et al., 2006, idézi, Fekete., 2022) Különbség tehető a befejezett és megkísérelt öngyilkosságok tekintetében aszerint, hogy a befejezett öngyilkosságok 80%-a önakasztásos módszerrel történt, továbbá 10%-uk magasból zuhanással, a megkísérelt szuicídum pedig túlnyomó részben eszköznyeléssel és érfelvágással valósult meg (Kerkhof – Bernasco, 1990, idézi: Fekete, 2022).

Összefoglalva a női börtönvilágra való kitekintés alapján megállapítható, hogy a női bűnözés, ezen belül is a nők erőszakos bűncselekményekben való tevőleges részvétele emelkedő tendenciát mutat, a női fogvatartottak száma nőtt. A nők, nemiségükből eredően érzékenyebbek és az érzelmi faktorok meghatározóbbak számunkra, mint férfítársaik vonatkozásában, ennek megfelelően nehezebben adaptálódnak a börtönviszonyokhoz. A női fogvatartottak között kevesebb a visszaeső, ugyanakkor bekerülésükkor már javarészüket traumatizált, kirekesztett, bántalmazott, vagy fizikai erőszak részese volt. A női elítéltekre speciális szabályok vonatkoznak, például higiéniai, ruházkodási tekintetben, de különösen a várandós, illetve a

kisgyermekes fogvatartott nőkre vonatkoznak azok a különleges bánásmódot előíró szabályok, amelyek a várandós nő, illetve adott esetben a gyermek egészségét helyezi előtérbe. A börtön kihatással van a személyiségre, így a kognitív funkciókra is. A statisztikai adatok azt mutatják, hogy az átlagosan 7%-os női fogvatartotti megoszlás nemzetközi szinten a középmezőnybe sorolja hazánkat. Jelen kutatás az erőszakos bűncselekményeket elkövető nőkre fókuszál, így az általuk elkövetett emberölés és/vagy kifosztás büntetének törvényi szabályozásának bemutatása a jogalkotói szándékot mutatta meg. A börtönfalak közötti agresszió a női elítéltek esetében is jelen van, azonban a nőkre az önmaga ellen fordulás, az önmarcangolás, a belső feszültségek gyógyszerekkel való mérséklése, valamint a depresszió jellemző, ellentétben a „kifelé” megnyilvánuló, férfispecifikus agresszióval. A gyógyszeres „megoldások” és a mentális problémák a női fogvatartottak esetében felülreprezentáltak. A női börtönlakók egészségi állapota mind mentálisan, mind fizikailag rosszabb a társadalmi átlagnál és fogvatartásuk alatt a családhoz való kötődés okán érzelmileg kiszolgáltatottabbak, mint férfi fogvatartott társaik. A nők érzelmileg való kiszolgáltatottsága, érzelmi túltelítettsége, érzékenysége potenciálisan veszélyeztetettebbé teszi őket a szuicid cselekmények elkövetésére.

2.7. Neurobiológiai alapok

„A világegyetem legcsodálatosabb terméke, az emberi agy (...) egy információs világháló hordozója: tudatunk és mindaz, ami benne rejlik, amit önmagunkról tudunk, nyelvünk, művészetünk, elméleteink, tudományunk, mind-mind működő agyi struktúrák által hordozott információs rendszer.”

(Szentágothai János)

A biológiai és a társadalomtudományi megközelítés más-más szempontból vizsgálja ugyanazt a jelenséget. Példa erre az a Kimura által közölt és szinte közhelynek számító megállapítás, amely szerint a nők és a férfiak eltérő módon reagálnak a partner szexuális, valamint érzelmi hűtlenségére, azaz a férfiak a szexuális hűtlenségre érzékenyebbek, míg a nők az érzelmi hűtlenséget fogadják nehezebben. E jelenség szocializációs magyarázata abban rejlik, hogy a társadalom a férfiak és a nők attitűdjére eltérő hatással bír, azaz társadalmi szempontból a nők szexuális hűtlensége „elítélendőbb”, mint a férfiak ez irányú viselkedése, ugyanakkor biológiai megközelítésben a fent vázolt jelenség evolúciós megfontolásokat helyez előtérbe annak megfelelően, hogy érzelmi hűtlenség esetén a partneri közösség felbomlása és ezzel együtt az utód felnevelése veszélybe kerül (Kimura, 1999).

Az erőszakos bűnelkövetői magatartás vizsgálata szintén megközelíthető társadalomtudományi és orvosbiológiai aspektusból is. A társadalomtudományi, lényegében véve szociális alapú megközelítés, amely a nő társadalmi, családi helyzetéből vezeti le az agresszív magatartás kialakulását, illetőleg megnyilvánulását. Az orvosbiológiai szemlélet körében vizsgálat tárgyát képezik mindazon biológiai, élettani, lelki alapok, amelyek eljuttatnak egy nőt ahhoz, hogy erőszakos attitűdje felszínre kerüljön.

Kutatásunk fókuszában az orvosbiológiai megközelítés áll; e témakörrel kapcsolatban az alapok tisztázása érdekében szükséges áttekinteni azokat a neurobiológiai alapismereteket, továbbá az ehhez kapcsolódó etikai, jogi megfontolásokat, amelyek e dolgozat témájához szervesen kapcsolódnak. Ennek megfelelően, mielőtt az idegrendszer anatómiájával, a viselkedés szabályozásában részt vevő idegi alkotóelemekkel és szabályozóköreikkel, továbbá azon neurobiológiai alapokkal foglalkozunk, amelyek a nők és férfiak közötti különbségért felelősek, önálló fejezetben elsőként azon általános etikai megfontolásokat vesszük górcső alá, amelyek az orvosbiológiai szempontok büntetőeljárásban való felhasználhatóságával kapcsolatosak. Az agresszivitással, erőszakos magatartással kapcsolatos neurobiológiai kutatások gyakorlati jelentősége éppen a büntetőeljárásokban való alkalmazhatóságukban érhető tetten. A doktori értekezés esszenciáját a hormonok alkotják, e témakör részletezése további szakaszokra bontható. A hormonok általánosságban történő ismertetése után szükséges behatóbban tanulmányozni a két, jelen kutatás szempontjából kiemelt jelentőséggel bíró hormont, a tesztoszteront és a kortizolt. Ezt követően a bűnelkövetés és a hormonok összefüggései kerülnek górcső alá, majd az epigenetika kifejtése következik. Az epigenetika fejezete mutat rá a rizikófaktorok jelentőségére a doktori értekezésben. Önálló fejezetben szükséges ismertetni a tesztoszteron és a kortizol agresszivitással való összefüggéseit és ehhez szervesen kapcsolódik az úgynevezett kettőshormon-hipotézis kifejtése is. A kutatásban hormonszintek laboratóriumi mérése is történik, ezért meg kell határozni azokat a paramétereket, amelyek a hormonszintek alacsony, vagy magas voltát jelzik.

2.7.1. Büntetőeljárás és orvostudomány – etikai megfontolások

A fentiekben kifejtésre került, hogy a viselkedés szabályozásában mely idegi struktúrák és szabályozókörök vesznek részt és láttuk, hogy ezen ismeretek a büntetőeljárásokban felhasználhatók. A neurobiológiai kutatásoknak az orvostudomány fejlődésével párhuzamos előretérése nem csak azt a kérdést veti fel, hogy az eredmények milyen módon használható fel a büntetőeljárásokban, hanem ezzel együtt etikai problémákra is rámutat. Tekintettel arra, hogy

jelen kutatás is az erőszakos cselekmények neurofiziológiai hátterét vizsgálja, indokolt a büntetőeljárásokkal való kapcsolat és az etikai kérdések áttekintése e tárgyban.

A büntetőeljárásokkal kapcsolatban Reddy és munkatársai közöltek egy figyelemreméltó és a kérdést átfogóan elemző tanulmányt. Eszerint az emberi viselkedés szabályozásában részt vevő alkotóelemek és az ezzel kapcsolatos élettani folyamatok felfedezésével a kutatások eredményei azok büntetőjogi eljárásokban való alkalmazásának alapjait teremtették meg. A technika fejlődése lehetővé tette, hogy a kutatók összefüggéseket találjanak az erőszakos viselkedés, illetőleg a bűnözői magatartás és az agyi funkciók abnormalitása között, amely kapcsolatot az idegrendszerre vonatkozó képalkotó eljárások megerősítettek és alátámasztottak. Az emberi agy komplex szerv, azonban bizonyos agyterületek, kiváltképp a homloklebeny, kiemelt jelentőséggel bír a bűnözői magatartás esetében, amely tényt konkrét esetek támasztanak alá. Az egyik legkorábban dokumentált ügyben – a híres Phineas Gage eset – a homloklebeny bizonyos területeinek károsodása ingerlékenységet, indulati problémákat eredményezett. Egy másik esetben egy 16 éves fiú, aki homloklebenyének sérülését szenvedte el, korábban nem tapasztalt erőszakos magatartást tanúsított az édesanyjával szemben, később megtámadott egy másik fiatal fiút és annak édesanyját. Az ügy érdekessége, hogy a bírósági tárgyalás során a védelem az agykárosodás meglétére hivatkozott, amelyet az objektív tények alapján tekintetbe is vett az eljáró bíróság. Egyértelmű összefüggés került megállapításra annak a folyamatos és erős fejfájástól szenvedő 40 éves tanárember esetében is, akinek koponya MRI vizsgálata a homloklebeny egyik területén kialakult daganatos elváltozást mutatta ki, amely magyarázta az addig nem jellemző viselkedést, attitűdjének gyökeres megváltozását, amely agresszivitásban, szexuális devianciában mutatkozott meg. Az agy homloklebenye számos területen rendelkezik kulcsfontosságú szereppel, mint például az öntudat, személyiség kialakulása, társadalmi kapcsolatok, erkölcsiség. A kutatások azt mutatják, hogy a homloklebeny bizonyos területei – a szempályák szintjén elhelyezkedő úgynevezett orbitofrontális terület és az úgynevezett ventromediális régió – kiemelt szerepet játszanak a kifejezett agresszív megnyilvánulások esetében. Az utóbbi anatómiai rész funkcionális károsodása képtelenné teszi a páciens a hibákból való tanulásra, illetőleg korlátozottságot eredményez az érzelmi reakciók megnyilvánulásában, továbbá a megerősítés pszichikai folyamata is zavart szenved. A jelzett területek további szerepe a szociális érzékenységben, a morális ítélőképességben, valamint abban a képességben nyilvánul meg, hogy az egyén miként képes elkerülni egy provokáló, agresszív szituációt. Kiemelt szerepük van a fizikai agresszió megjelenési formájának szabályozásában is. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a homloklebeny funkciókárosodása semmiképp sem jelent definitív hajlamot az erőszakos bűnözésre, csupán egyfajta rizikótényezőt

jelent. A tényleges, agresszív megnyilvánulás egyéb tényezőktől is függ, például a károsodás előtti személyiség szerkezetétől, vagy a hormonegyensúly állapotától. Az agyi képzőanyag eljárássok fejlődése lehetővé tette egyes esetekben a bűncselekmények elkövetése mögötti klinikai okok feltárását. Az egyik eset, amely mérföldkőként jellemezhető e tekintetben, a 2009-es Brian Dugan ügy, amelyben a nemi erőszakért és emberölésért elítélt elkövető agyi funkcionális MRI vizsgálattal igazoltan csökkent homloklebeny aktivitással rendelkezett, amely tény az eljáró bíróság tekintetbe is vette a büntetőper során. A képzőanyag eljárások sorában a pozitronemissziós tomográfia (PET) vizsgálat egy, egészséges önkénteseket és emberölésért elítélt személyeket magába foglaló kutatásban az utóbbi csoport agyi glükóz anyagcseréjének alacsonyabb szintjét állapította meg. Ennek következtében a nevezettek vonatkozásában az agresszív megnyilvánulásokat gátló mechanizmusok zavart szenvedtek. A PET vizsgálat mutatott rá az agy kéregállományának vérellátási zavara és az erőszakos viselkedésformát mutató pszichiátriai problémák közötti összefüggésre. Emberölésért elítéltek körében végzett egyik tanulmány korrelációt talált a homloklebeny és az agykéreg alatti terület glükóz háztartásának zavara, valamint az agresszív magatartás között (Reddy et al., 2018).

A büntetőeljárásokban való felhasználhatóság tekintetében tehát összefoglalóan az állapítható meg, hogy az agresszív, erőszakos cselekmények hátterében objektíven igazolható neurobiológiai, anatómiai károsodások is állhatnak, amelyek orvosi eszközökkel, képzőanyag eljárásokkal való kimutatása a büntetőeljárás kimenetelét alapjaiban befolyásolhatja. A büntetőeljárások alapkérdése az elkövetett bűncselekmény tekintetében a feltételezett tettes felelőssége, amely kérdés a büntetés kiszabásának bázisát képezi és egyben társadalmi megítélés szempontjából sem mellékes körülmény. Ezért indokolt és megalapozott az agresszív megnyilvánulások neurobiológiai alapjainak kutatása, amely irányzat az orvostudomány fejlődésével és az orvosi eszközök modernizációjával párhuzamosan egyre inkább előtérbe kerül.

Az etikai megfontolásokkal kapcsolatban Focquaert mutat rá kiindulópontként arra, hogy a környezet alapvető hatással van a gének kifejeződésére, a hormonháztartásra, az ingerületátvivő-anyagokra, továbbá az agyi struktúrákra és az agyműködésre is. Az antiszociális viselkedés hátterében konkrét neurobiológiai elváltozások állhatnak, mint például az agy homloklebenyének funkciókárosodása, az amygdala strukturális elváltozása, bizonyos hormonzavarok és más genetikai rizikótényezők. A neurobiológiai rizikófaktorok meglepte semmiképpen sem jelenti azt, hogy szükségszerűen bűnözői magatartás kell hogy kialakuljon, hiszen a bűnelkövetői attitűd nem csak neurobiológiai, hanem számos egyéb – pszichológiai, környezeti – tényező komplex eredménye. Másként fogalmazva, a biológiai rizikófaktorokkal esetlegesen rendelkező egyének közül sokan élnek bűnözésmentesen (Focquaert, 2019).

Különbséget kell tenni azonban a neurofiziológiai rizikófaktorok megléte és a tényleges, objektíven kimutatható anatómiai károsodás következményei között. A fentebb példaként említett bizonyos típusú hormonzavarok esetén azért beszélhetünk rizikófaktorról, mert a hormonrendszer összetett, az egész szervezetre kiható struktúra, adott esetben megfelelő kompenzációs mechanizmusokkal. A konkrét idegi strukturális károsodás azonban erőteljesebb bázisát képezi a következmények – adott esetben agresszív, antiszociális magatartás – kialakulásának, de még ilyen vonatkozásban sem beszélhetünk 100%-os, szakértői nyelven szólva „kétséget kizáró” negatív hatásról. Ennek oka, hogy az agyterületek károsodása során más agyi régiók átvehetik a kiesett idegtájék funkcióját.

Focquaert szerint nem elhanyagolható annak a kérdésnek a körbejárása, hogy hol húzódik a határ a normális magatartás alvariánsai, határterületei és a definitív agresszív, kórosan erőszakos viselkedés között. Némely társadalmi, vallási, vagy kulturális előjogok hangsúlyozása, ideológiai szempontú elkötelezettség nem keverendő össze az orvosi szempontból kórosnak minősített agresszióval. Etikai szempontból óvatosság szükséges a tekintetben, hogy a neurobiológiai rizikófaktorokkal rendelkező egyén ne kerüljön „megbélyegzett” státuszba, tekintettel arra, hogy a bűnözői magatartás háttere komplex. Egyéni jellemzők és környezeti tényezők egyaránt hatnak és a biológiai faktorok esetleges megléte semmiképpen sem vezet ahhoz a téves megítéléshez, hogy az adott személy esetében a faktorok egyben determinációt jelentenek. A „megbélyegzettség” állapota az egyén szempontjából következményekkel járhat. Példa erre az a helyzet, amikor a szülők ismerik gyermekük neurobiológiai kockázatát, és szakember segítségét keresik, holott lehetséges, hogy egyáltalán nem követ majd el a személy semmiféle kihágást. Van-e a fiatakorúnak vétőjoga e tekintetben, vagy a szülő kényszerítheti gyermekét az esetleges kezelésekre? Fennállhat az a veszély is, hogy a determináltság egyben a kezelhetetlenség képzetét generálja a páciensben, e következmény pedig aláássa az esetleges terápia sikerességét – a kezelt egyszerűen nem hisz a változásban. További komoly etikai kihívás a társadalom biztonsága és az egyén stigmájának összeütközése, azaz, hol van a „fordulópont” amikor a közösség érdeke már felülírja azon lehetséges hátrányokat, amelyek a személy megbélyegzettségével járhatnak. Természetesen hiba lenne a kriminológiai kutatások hátterét kizárólag egy vagy két aspektusra korlátozni, mert a kizárólag környezeti hatásokra fókuszáló vizsgálatok az esetleges bűnelkövetői magatartás lehetséges okait csak részben deríthetik fel. A neurobiológiai, vagy hormonális tényezők feltérképezésének adott esetben való hiánya, egyben jelentősége azonban egyre markánsabb. Példaként említhető, hogy több kutatás szerint a nem megfelelő fejlettségű agyi homloklebeny valószínűsíti a problémás, súlyos büntetést maga után vonó erőszakos bűnelkövetői magatartást, amely az esetleges ha-

lábüntetetés, vagy életfogytig tartó börtönbüntetetés kiszabásának megalapozottságát – objektív tények alapján – megkérdőjelezi. Hasonló következményt vonhat maga után például egy agydaganat megléte – ilyen háttér derült ki egy pedofil késztetést tapasztaló tanárember esetében – illetőleg egyéb strukturális, vagy funkcionális agyi abnormalitás, mint például traumás agysérülés, vagy demencia. Ismételten hangsúlyozni szükséges, hogy téves következtetést produkál az a szemlélet, amely ilyen esetekben kizárólag az adott agyi szerkezet- vagy funkciókárosodásra fókuszál, egyéb tényezők – környezeti, pszichológiai – mellőzése mellett. További etikai dilemmaként szerepel a neurobiológiai tudományos eredmények megbízhatósága, objektivitása. Ismeretes, hogy az igazságügyi pszichiátria területén számos esetben szakmai vita, nemritkán éles szembenállás alakul ki a szakértők között. Az eltérő álláspontok gyakran szubjektív tényezőkkel tarkítottak, illetőleg függenek az eljáró szakember gyakorlati tapasztalatától, szakmai múltjától. Egyik eklatáns példa a tömeggyilkos Anders Breivik bírósági tárgyalása 2012-ben Norvégiában: az első szakembergárda jogilag nem beszámíthatónak találta az elkövetőt, a második szakértői csoport szerint viszont nevezett nem szenvedett beszámíthatóságot korlátozó pszichózisban. Szakmai példa a skizoid személyiségzavar és a definitív elmebetegség közötti különbség, a határ nem minden esetben egyértelmű és kétséget kizáró. Etikai és jogi szempontból is elvárás, hogy a jogi eljárásokban érintett, orvosi kérdésekben járatlan szakemberek (ügyvédek, bírók) megfelelő képzésben részesüljenek abból a célból, hogy a neurobiológiai leletek, klinikai jellemzők a laikus számára is kellő mértékben értelmezhetőkké váljanak az eljárás során. Más megfogalmazásban a szakértő szakmai felelőssége mellett az orvosi eredményeket, szakvéleményeket az eljárásban felhasználó, értékelő, e tekintetben laikus, de jogkérdésben tapasztalt szakember felelőssége is fennáll az adott cselekmény jogi minősítése – például ítélelhozatal – kapcsán. A neurobiológiai tudományos eredmények felhasználása elsősorban a megelőzés szempontjából bizonyulhat hasznosnak és kívánatosnak, a megbélyegezettség elkerülésének, az egyéni autonómia védelmének biztosítása mellett (Focquaert, 2019).

A fenti adatokkal egybeeső orvosszakértői tapasztalataim szerint a bűnözés hátterében kétségkívül a környezeti (család, iskola stb.) és egyéni jellemzők komplexitása áll, egyetlen tényezőt sem lehet túlhangsúlyozni, vagy kiemelni a többi rovására, mivel a rizikófaktorok megléte csak az esélyt sejteti a későbbi deviáns magatartásra és semmiképp sem szükségszerű következmény. A neurobiológiai rizikófaktorok egyén szempontjából való tudatossága egyben stigmát és ebből fakadó terhet jelenthet, amely körülménynek egyik súlyos következménye lehet az, hogy a személy maga sem hiszi el, hogy megváltoztatható a determináltság – egyfajta „önmagát beteljesítő jóslatként” definiálható, öngazolást generálhat a későbbi – e

tudat hiányában talán el sem követendő – cselekmény tekintetében. A neurobiológiai tudományos eredmények egy része objektívizálható, hiszen egy funkcionális agyi MRI (fMRI) vizsgálat egyértelmű képet mutat, ugyanakkor szakmai, szakértői értelmezés vonatkozásában már egyáltalán nem egyértelmű a helyzet. Az értelmezések közötti eltérés élettani alapokra vezethető vissza, amelyre példa az esetlegesen kiesett, vagy alulműködő idegi területek funkciójának más régiók általi átvétele. Mindebből a jogi eljárásokban gyakran nélkülözhetetlen szakértői vélemények diverzitása, az értelmezés sokszínűsége, a tudományos eredmények objektivitásának törekvessége, az eljárásokban részt vevő szakemberek szakmai felkészültségének kiemelt jelentősége következik.

Összefoglalva megállapítható, hogy a neurofiziológiai kutatási eredmények büntetőeljárársban való felhasználhatósága számos etikai kérdést is felvet. Kiindulási alap, hogy a szervezet bonyolultsága, rendkívüli összetettsége és bizonyos kompenzációs, „öngyógyító” mechanizmusok révén semmilyen neurobiológiai károsodás sem jelenthet „kétséget kizáró” predesztinációt a bűnelkövetői magatartásra vagy erőszakos életvitelre. E körben megjegyzendő a megbélyegzettség veszélye, amely tovább ronthatja az érintett személy életvitelét, körülményeit és önképét, egészen odáig terjedhet, hogy az egyén akár megalapozottnak is érezheti antiszociális viselkedését, mert „nem tehet róla”. További etikai tényező az orvosi műszerek megbízhatósága, a kórisme felállításának bizonyossága és azon szakemberek, jellemzően orvosszakértők, pszichológusok, büntetőeljárársban részt vevő jogászok szaktudása, akik az adott bűncselekmény és a feltételezett elkövető megítélésben érintettek.

2.7.2. Az idegrendszer anatómiája

A Haller József által szerkesztett *A bűnöző elme* című egyetemi könyvnek a bűnelkövetés biológiai tényezőit vizsgáló fejezete az egyébként rendkívül bonyolult idegrendszeri alapokat közérthetően tárgyalja, megalapozva ezzel a későbbi összefüggések megértésének nélkülözhetetlen orvosbiológiai alapjait. A szerzők bemutatásában az idegrendszer anatómiai alapegysége az idegsejt, amely más idegsejtekkel áll kapcsolatban és az idegsejtek között információcsere zajlik. Ez az információ egy elektromos impulzus, de magának az információnak az egyik idegsejtről a másikra való átjutása vegyi anyagok által történik, amelyeket jelátvivő anyagoknak hívunk. A folyamat akként zajlik, hogy az egyik idegsejt idegnyúlványa végén felszabadul ez az anyag, amely két idegsejt között elhelyezkedő mikroszkopikus résen halad át és ezt követően a másik idegsejtet ingerületi állapotba helyezi. Ezt követően ezen idegsejt nyúlványán keresztül az információ tovább fut elektromos impulzusként addig, amíg egy kö-

vetkező idegsejten meg nem ismétlődik a fentebb leírt folyamat. Amikor a jelátvivő anyag a két idegsejt között kapcsolatot teremt, akkor ez oly módon történik, hogy egy fehérjemolekulához, azaz egy receptorhoz kapcsolódik hozzá és amint ez a kapcsolódás megtörténik, úgy az információ át tud jutni az egyik idegsejtről a másikra. Az idegrendszer egy rendkívül bonyolult hálózati struktúra, amelyben sok-sok idegsejt helyezkedik el, ennél fogva egy idegsejt sok ezer más idegsejttel áll kapcsolatban, amelyektől információt vesz fel, illetve információt továbbít feléjük. Mind a jelátvivő anyagok, mind pedig a receptorok különbözőek, azaz egy adott jelátvivő anyag egy adott receptorhoz illeszkedik, amely folyamat biztosítja az információ megfelelő helyre való eljutását. Ugyanakkor az idegsejt nemcsak automatikusan továbbítja az információkat egyéb idegsejtek felé, hanem a hozzá érkező tömeges információcsomagot fel is dolgozza, és ezt követően továbbítja más idegsejtekhez. Hasonlattanálva, az idegsejt úgy végzi működését, mint egy számítógép. Értelemszerű, hogy az idegsejtet érhetik olyan hatások vagy tényezők, amelyek megváltoztatják magát az idegsejtet és ez a változás az idegsejt működésére, ennél fogva pedig az idegrendszer egészére hatással lesz, amelynek egyenes következménye, hogy az egyén másként fog viselkedni, mint a változást megelőző időszakban. Ebből következően abban az esetben, ha az idegsejt vagy az idegsejtek egy csoportja megváltozik, az kihatással lesz az egész idegsejthálózatra, azaz az idegrendszerre is és ennek pedig a szervezet működése szempontjából meghatározó jelentősége van (Haller – Fogarasi – Malétszabó – Farkas – Kovács, 2020).

Az idegrendszer tehát egy olyan hálózatként fogható fel, amelynek alapegységei szoros kötelékben állnak egymással, egymás tevékenységét befolyásolják és ezáltal a rendszer egészének a működésére hatnak. A magam részéről az idegrendszert egy pókhálóhoz hasonlítom, amelynek bármely részét finoman meghúzva az egész pókháló megmozdul, azaz bárhol is történik a beavatkozás, az a rendszer egészére kihatással van. Az idegsejtek ilyenén való egymásba kapcsolódása teremti meg annak a feltételét is, hogy a károsodott idegi struktúrák funkcióit részben vagy egészben más idegterületek vehessék át, ezzel mérsékelve a kiesett régióból eredő következményeket.

2.7.3. Az emberi viselkedést szabályozó idegi alkotóelemek

Az emberi viselkedést irányító idegrendszeri körök Haller és munkatársainak bemutatásában két nagy csoportra oszthatók, amelyeket anatómiai megfontolásból „függőleges”, továbbá „vízszintes” szabályozásra bonthatunk. A „függőleges” szabályozásban fel- és leszálló pályák vesznek részt, a felszálló pályák kiindulópontja az adott érzékszerv. Az érzékszerv, amelyet

valamely inger ér, információt továbbít felfelé az idegrendszeren keresztül, egészen addig a területig, amelynek elérése esetén az idegrendszer megoldja a felmerülő problémát, amely az érzékszerv felől elindult. Típusos példa az, hogy amennyiben az ujjunkat megégetjük, akkor az ingerület a felszálló pályákon keresztül a gerincvelőig jut, majd pedig a megoldás információja a leszálló pályákon keresztül jut el a kezünket mozgató idegsejtekhez és ennek eredménye az lesz, hogy az ujjunkat elkapjuk a forróságtól vagy tűztől. Vannak azonban bonyolultabb feldolgozást igénylő körök is, amikor jellemzően összetettebb problémát kell az idegrendszernek megoldani valamely elemző-értékelő folyamatot követően. Amennyiben valaki megbánt bennünket, a felszálló pálya mentén az idegsejtek feldolgozzák az információt, majd pedig ezek az átdolgozott információk jutnak el az agy homloklebenyéig, amely a már értelmezett információkat összehangolva megfontolja a válaszadás lehetséges módozatait. Értékel és elemez a homloklebeny ebben az esetben, tevékenysége túlmutat a nyers cselekmény egyszerű befogadásán, mivel hozzáad egyéb információkat is, például azt, hogy hasonló helyzetben milyen válaszreakció volt korábban, vagy például azt is, hogy a megbántó személye milyen. Az értékelő-elemző folyamatot követően kialakul a döntés az agy homloklebenyében és az ennek megfelelő információ a leszálló pályákon keresztül jut el ahhoz a területhez, amely realizálja a tényleges válaszadást. Ennek megfelelően, ha például szóban válaszolunk a megbántásra, akkor a szóbeli kommunikációt megvalósító izmok fogják elősegíteni azoknak a szavaknak a megalkotását, amelyek a válaszadáshoz szükségesek, de amennyiben a megbántás például fizikai agressziót okoz, úgy a leszálló pályák az információt a fizikai agresszióban részt vevő izmokhoz fogják továbbítani, egészen pontosan azokhoz az idegsejtekhez, amelyek a végrehajtó izmokat beidegzik. Fenti példából látható, hogy egy adott viselkedés tulajdonképpen mozgásban manifesztálódik és kutatásunk szempontjából fő kérdés az, hogy mi alapján alakulnak ki azok a döntések, amelyek végül is egy adott magatartáshoz fognak vezetni. Egy adott viselkedés tekintetében tehát a legmeghatározóbb agyterület a homloklebeny, ahol azok a döntések születnek meg, amelyek egy adott viselkedés megjelenéséhez vezetnek. A homloklebeny és a bűnelkövetés közötti kapcsolatot igazolja az, hogy a homloklebeny sérülése agressziót, ingerlékenységet okoz, továbbá közömbössé teszi az egyént a társadalmi szabályokkal szemben (Haller – Fogarasi – Malét-Szabó – Farkas – Kováts, 2020).

A homloklebeny kiemelt szerepét mutatja az a vizsgálat, amelyben Adrian Raine 41 gyilkosságért, emberölésért elítélt ember agyát tanulmányozta a PET (pozitronemissziós tomográfia) CT módszerrel, 41 hasonló korú és profilú, bűnelkövetésben nem részt vevő ember agyával összehasonlítva, és amelyben kiviláglott, hogy az emberölést elkövetők homloklebenyi agyterülete alulfejlettséget mutatott (Fábián, 2019).

Az érzelmi szabályozásra vonatkozóan a továbbiakban Haller és munkatársai leírják, hogy az agyban létezik egy páros szerv, amelyből mindkét agyféltekében elhelyezkedik egy-egy, ez pedig az amygdalának (mandulamagnak) nevezett szerv. A halántéklebenyben helyezkedik el az agykéreg alatt, mélyen az agyban. E szerv szerepe alapvető a viselkedés szabályozásában, legyen szó bármilyen viselkedéstípusról, akár agresszióról vagy más megnyilvánulásról. E szerv küld információkat a homloklebeny felől az információk érzelmi komponenseiről, illetőleg az amygdala összeköti azokat a fejezeteket életünkben, amelyek érzelmi reakciót generáltak bennünk, másként fogalmazva az amygdala az érzelmi memória egyik központja (Haller – Fogarasi – Malét-Szabó – Farkas – Kováts, 2020).

Duque-Wilckens és munkatársa leírásában tovább részletezi a fentieket. Eszerint a szociális viselkedéssel kapcsolatos idegi hálózat az úgynevezett medialis amygdalából, az úgynevezett stria terminalisnak nevezett idegi képletből, az úgynevezett lateral septumból, az úgynevezett preoptikus területből, valamint hypothalamusnak nevezett agyterület elülső részéből áll, amelyek egymással összehangoltan működnek és idegi kapcsolatokkal rendelkeznek. Az úgynevezett medialis amygdala a szociális viselkedés érzelmi szabályozásában játszik kiemelkedő szerepet. Korábbi vizsgálatok kimutatták, hogy a hypothalamus úgynevezett „támadó területének” elektromos stimulációja intenzív agresszív viselkedést generál. Ez a terület egészen pontosan a hypothalamus oldalsó és úgynevezett ventromedialis területén helyezkedik el. Ugyanakkor az úgynevezett lateralis septum és az agresszió között negatív korreláció áll fenn, azaz a lateralis septum kiiktatása erős agressziót vált ki az egyedekből. Mindemellett egy másik agyterület, az úgynevezett prefrontális kéregállomány általánosságban erős gátló funkcióval bír az agresszív megnyilvánulások tekintetében (Duque-Wilckens et al., 2017).

Kenyon rámutat arra, hogy az amygdala eltávolítása csökkenti az erőszakos viselkedést; ugyanakkor a halántéklebeny-epilepszia, amely az amygdalát is érinti, erőszakos viselkedést eredményez. Az amygdala központi magja egyben a félelem feldolgozásának a területe (Kenyon, 2004).

Az amygdalában, illetve a limbikus rendszerben erősebb aktivitás és tartósabb idegi válasz alakul ki nőkben fenyegetésre, mint férfiaknál (Campbell, 2013).

Az amygdala mérete és az agresszió közötti korreláció inverz jellegét találták humán tanulmányok; rágcsálók tekintetében a nagyobb méretű amygdala és a fokozott agresszivitás között van korreláció, ugyanakkor emberi vonatkozású tanulmányok azt mutatják, hogy mind a férfiaknál, mind a nőknél a kisebb méretű amygdala hajlamosít a fokozottabb agresszióra (Eliot, 2021).

Kutatásunk szempontjából azért van ennek jelentősége, mert az érzelmi komponenseknek kiemelt szerepe van a bűnelkövetői magatartásban. Az érzelemlátás működéséért, továbbá azért, hogy egy inger milyen érzelmi reakciót vált ki az egyénből, az amygdala a felelős. Reddy és munkatársai mutatnak rá arra, hogy az amygdala funkciókárosodása esetén a személy képtelen helyesen megítélni tettének következményeit. Akár működésbeli zavar lép fel, akár anatómiai struktúrája változik meg, a madulamag megkisebbedése nyers érzelmi attitűdöt, hideg, elutasító magatartást, továbbá ellenszenves megnyilvánulást eredményez. Ezek a következmények előrevetítik az esetleges későbbi erőszakos cselekmény potenciális lehetőségét. További következmény ilyen esetekben a félelemérzet-, valamint a veszély felismerésének csökkenése. Az úgynevezett limbikus – határkérgi – rendszer szerepét az erőszakos elkövetői magatartásban számos tanulmány igazolta. Az anatómiai összefüggésre utal az a tény, hogy számos idegi összeköttetés van a limbikus rendszer és az agy homloklebenye között. Az erőszakos megnyilvánulás megjelenésekor a károsodott agy homloklebenye képtelen kontroll alá vonni a limbikus rendszer impulzusait, amelynek egyenes következménye az előre megfontolt szándékú ártó magatartás, illetőleg dühös megnyilvánulás (Reddy et al., 2018).

A homloklebeny és az amygdala mellett más agyterületek is fontos szerepet játszanak az agresszió megnyilvánulásában. Haller és munkatársai könyvükben bemutatják az úgynevezett nucleus accumbens, amely az amygdala közelében helyezkedik el, az agy középvonalában. A felszálló pályák részeként a bejövő információkat értelmezi. Ezen agyterületnek köszönhetjük azt, hogy valamit vonzónak vagy ellenszenvesnek érzünk-e és ezek az információk a homloklebenybe jutnak. Miután a nucleus accumbens a jutalmazó idegpályák kulcseleme, így minden olyan bűnözésben kitüntetett szerepe van, amelynél valamely jutalmazás elérése érdekében történik a bűnelkövetés, idetartozik például a drogfüggés vagy a szexuális bűnözés. Az agresszió tekintetében kiemelkedő szerepet játszik az agy hypothalamusnak nevezett területe, valamint ehhez kapcsolódóan a centrális szürkeállomány. Ezen agyterületek a leszálló pályák részeit képezik, tehát a végrehajtásban van kiemelt szerepük. A centrális szürkeállomány szabályozza azt, hogy vészhelyzetben milyen viselkedés történjék, illetőleg összekapcsolja azokat a szív- és érrendszeri működéssel, valamint a légzéssel, amely a szükséges oxigénigényt hivatott kielégíteni. A viselkedést befolyásoló „vízszintes” szabályozást azok az idegrendszeri elemek alkotják, amelyek ugyan nem közvetlenül befolyásolják a viselkedést, azonban szerepük van abban, hogy a viselkedést szabályozó idegpályák miként működnek. Mivel ezen idegrendszeri területek nem tagolódnak be a „függőleges” szabályozásban megismert alá-fölé rendeltségi viszonyba és az egész hálózatot befolyásolják lényegében egy időben, így akként foghatók fel, mint mellérendelt, „vízszintesen” elhelyezkedő elemek. A „vízszintes” szabá-

lyozást alkotó idegrendszeri elemek sejttípusok, amelyek a dopamin, a noradrenalin és szerotonin jelátvivő anyagokkal tevékenykednek és ezáltal hatnak az idegrendszer egészének működésére. Ezen sejttípusok az agytörzsben helyezkednek el kis csoportokban, azonban nyúlványaik az egész agyat keresztül-kasul behálózzák. Kiemelt szerepük van a szorongásban, az agresszivitásban, a félelemben, ezen érzetek és magatartások befolyásolásában (Haller – Fogarasi – Malét-Szabó – Farkas – Kováts, 2020).

Összefoglalóan: a viselkedés idegi szabályozásában „vízszintes” és alá-fölérendeltségben álló, le- és felszálló pályákat alkotó „függőleges” idegpályák, továbbá agyi struktúrák vesznek részt, amelyek egymással összehangolva alakítják ki magatartásunkat. E képletek sérülése, rendellenes működése deviáns, agresszív magatartást eredményezhet, amely bűnelkövetői magatartáshoz, a társadalom által nem tolerált megnyilvánulási formákhoz vezethet. A sérülések, elváltozások objektív kimutatása bírósági eljárásban is felhasználható az elkövetői felelősség megítélésével összefüggésben.

2.7.4. A nők és a férfiak közötti különbségek neurobiológiai alapjai

Kiindulási pont a Kimura által közölt, úgynevezett egyenlőség elvének azon tézise, hogy az azonos környezet egyenlőséget teremt az emberek között, amennyiben iskolázottságúik, neveltetésük, különböző lehetőségük hajszálpontosan egyformán alakul, amely elgondolás a szerző tolmácsolásában – nem igazolható. Ugyanazon környezetben felnövekvő testvérek számos esetben alapjaiban különbözhetnek egymástól, hasonlóan ahhoz, hogy a szinte teljesen azonos körülmények között élő barátok is merőben más életpályát képesek befutni. Az Oxford Biológiai Szótár szerint a biológia „*élő organizmusok felépítését [...] működését, eredetét és evolúcióját*” vizsgálja, tehát nemcsak a biológiai tényezőkről van szó, hanem többek között életünk evolúciós előzményeit is tekintetbe kell vennünk. A biológiai vezéreltség nem zárja ki az egyéni élet során bekövetkező változásokat (Kimura, 1999).

A szerző az evolúció vonatkozásában hozzáteszi: néhány évtizeddel ezelőttig kétség sem fért ahhoz, hogy velünk születettek a viselkedésbeli különbségeink, a nők és a férfiak eltérő agresszivitással, dominanciaigénnyel, energiaszinttel, valamint problémamegoldó stratégiával rendelkeznek. Napjainkban azonban megfogalmazódott az az álláspont, hogy a férfiak és a nők között nincsenek a szocializációval meg nem magyarázható intellektuális vagy személyiségbeli különbségek. A férfiak és a nők viselkedésében megmutatkozó különbségek voltaképpen evolúciós eredetűek; hosszú ideig tartó munkamegosztás alapján alakították ki azokat a viselkedésmintákat, amelyekben a férfiak feladata elsősorban a hosszabb utakkal járó terület-

fenntartás és vadászat volt. A hajdani nők ezzel szemben lakóhelyük közelében maradtak és az ennivalót gyűjtögetéssel szerezték be, ezenkívül a kisgyermekellátásának nélkülözhetetlen feladata teljes mértékben rájuk maradt (Kimura, 1999).

A viselkedésminta evolúciós eredete az állatvilágban élő közösségekkel kapcsolatban is tetten érhető. Páviánoknál, illetve rézusz majmoknál, ahogyan azt Baron-Cohen közlésében olvasni lehet, több „játékos verekedést” lehet megfigyelni a hímek esetében, mint a nőstényeknél. E viselkedésminta már az 1 éves rézusz majmoknál is megfigyelhető, az pedig ismert, hogy a kisfiúk többször vesznek részt verekedős játékokban, mint a kislányok. Szintén az embereken, a majmokon, illetve emberszabásúakon megfigyelhető közös tulajdonság, hogy e fajok nőstényei intenzívebben érdeklődnek a saját fajukba tartozó csecsemők, illetve kisebb kölykök iránt. A nőstények ölelgetik, babusgatják és gondoskodnak róluk (Baron-Cohen, 2006, 130–131. o.)

A nők és férfiak közötti neurobiológiai eltérés alapja, amint az Kimura e tárgyban írt könyvében kifejtésre került, hogy hím nemi hormonok hiányában nőstények jönnek létre. Ezzel kapcsolatban a hímeknek nemcsak herékre, hím nemi hormonokra, hanem a tesztoszteronra vagy annak származékaira érzékeny szövetekre is szükségük van. Biológiai szempontból lényeges, hogy az úgynevezett Wolff-féle vezetékekből alakulnak ki a férfiak belső szaporítószervei, továbbá az úgynevezett Müller-féle vezetékekből pedig a nők hasonló szervei fejlődnek ki. Herék jelenlétében a vezetékekre kétféle tényező hat, egyfelől a tesztoszteron, másfelől pedig az úgynevezett Müller-féle regressziós faktor (MRF). A tesztoszteron beindítja az úgynevezett Wolff-féle vezeték kialakulását, ezzel párhuzamosan azonban az úgynevezett Müller-féle vezetékek felszívódását is eredményezi. A nőknél ezzel ellentétes folyamat zajlik le, az úgynevezett Müller-féle vezetékek megmaradnak, ugyanakkor – vélhetően a tesztoszteron hiányának eredményeként – az úgynevezett Wolff-féle vezetékek sorvadásnak indulnak. A nemi differenciálódás szempontjából lényeges az úgynevezett 5-alfa-reduktáz enzim, amely mindkét nem szöveteiben megtalálható, azonban kizárólag tesztoszteron jelenlétében – férfiak esetében – lép működésbe és a tesztoszteronból egy származékot generál, amelyet dihidrotesztoszteronnak (DHT) nevezünk. A tesztoszteron, illetve származéka, a dihidrotesztoszteron alapvető szerepet játszik a férfiak „teremtése” szempontjából, mivel a külső genitáliák kialakulásában van meghatározó szerepük (Kimura, 1999).

Látható tehát, hogy a nemi differenciálódás szempontjából milyen meghatározó szereppel bír a hím nemi hormon, azaz a tesztoszteron. Orvosbiológiai szempontból kiemelendő az a csodálatra méltó természeti jelenség, hogy tesztoszteron jelenlétében hím differenciálódás

indukálódik, míg annak – feltehető – hiányában női egyed alakul ki az egyedfejlődés során. Ennek megfelelően a tesztoszteron döntő faktor az adott nem milyensége kérdésében.

A tesztoszteron jelentőségét emeli ki Baron-Cohen is publikációjában, amely szerint mind a nemre jellemző viselkedést, mind pedig az agy típusát erősen meghatározza a születés előtti tesztoszteronszint. A tesztoszteron termelése három életperiódusban ugrik meg jelentősen, amelyeket „aktivációs periódusoknak” nevezzük annak a ténynek alapján, hogy ezen periódusok alatt az agy a legérzékenyebb a hormonális változásokra; az első a születés előtt a terhesség 8. hetétől a 24. hetéig tartó periódus, a második a születés utáni időtartam: a baba kb. 5 hónapos korában, a harmadik pedig a serdülőkorban jön el. Azok az emberi magzatok, akiket tesztoszteronhoz hasonló vegyületek hatása ért, születésük után agresszívebbekké váltak, mint az androgén hatásnak ki nem tett társaik. Továbbmenve, a tesztoszteron az empátia kialakulásában is szerepet játszik. Azoknál a gyerekeknél, akiknél a magzatvízben a tesztoszteronszint magasabbnak találtatott, 4 éves korra rosszabb szociális készségek jelentkeztek, társas nyelvhasználatuk akadozó volt, szűkebb érdeklődési területtel rendelkeztek. Az alacsonyabb (nőkre jellemző) tesztoszteronszint azonban jobb nyelvhasználatot, gyakoribb szemkontaktust, fejlettebb kommunikációs készséget és alacsonyabb agressziót eredményezett, amely összességében arra utal, hogy a magzati tesztoszteronszint kiemelt biológiai meghatározó faktor az egyének közötti empátiabeli különbségek tekintetében. Ugyanezen megállapítást támasztja alá az a régebbi gyakorlat, amely szerint a sorozatos spontán vetélések megelőzésére szintetikus női hormonokat írtak fel és adagoltak, amelynek eredményeképpen e nők fiú utódaiban jellegzetes női viselkedést eredményeztek, például előszeretettel babáztak (Baron-Cohen, 2006).

Biológiai szempontból lényeges, ahogyan azt Kimura kifejti, hogy mind az androgéneknek nevezett férfi hormonokat, mind pedig az ösztrogéneknek hívott női hormonokat mindkét nem szervezete képes előállítani. A nemi differenciálódás az agy működésében is megmutatkozik. A két nem közötti eltérő viselkedést eredményező agyi felépítésben jelentkező különbségeket az élet korai szakaszában megjelenő nemi hormonok regulálják. Az ilyen, az egyed egész további életét meghatározóan befolyásoló nemi hormonok korai fellépését „organizációs-effektusnak” hívjuk. Általánosságban elmondható, hogy a nemi hormonok születés előtti és közvetlen utáni hiánya esetén női szerveződés alakul ki. Rágcsálókkal végzett kísérletek mutatják, hogy az egyedek agya a születés után még néhány napig érzékeny a nemi hormonok különböző hatásaira, annak ellenére, hogy egyébként már a genitáliák kialakultak, ennek megfelelően a viselkedés a születés körüli időpontban akár a genitális nemi hovatartozással ellentétesen is megváltoztatható. Példának okáért, amennyiben a születés utáni néhány napon belül kasztráció (a külső férfi genitáliák eltávolítása) történik, úgy az agy androgén ellátottsága

csökken és az állat felnőtt korában – női nemi hormonokkal történő előkezelést követően – női szexuális viselkedést fog mutatni, mindemellett hím szexuális viselkedést vagy csak töredékesen-, vagy egyáltalán nem fog produkálni. Mindemellett nőstény patkányok vonatkozásában azt találták, hogy a petefészkek születés utáni eltávolítása nem befolyásolja az egyednek sem a szexuális, sem az anyai viselkedését, következésképpen a petefészkek hormonok a női agy kialakításához nem szükségesek, bár egyes kutatók úgy vélekednek, hogy azért a női viselkedés nem képes hormonok teljes hiányában kialakulni. Ennek magyarázata, hogy a petefészkek termelte ösztrogének miért nem befolyásolják az agyat, vélhetően abban rejlik, hogy a női szervezet ösztrogénjét egy, a vérben lévő úgynevezett alfa-fötóproteín nevezetű anyag köti meg és ezáltal az ösztrogén nem képes bejutni az agysejtekbe. A nemi hormonok, azaz a tesztoszteron és az ösztrogén az agyra fejt ki hatását, mégpedig oly módon, hogy a sejteken belüli specifikus receptorok kötik meg az androgéneket, illetőleg az ösztrogéneket és így lehetővé válik a DNS „átmásolása” során a gének kifejeződése (expressziója), a hormonok két különféle típusának megfelelően. Az, hogy milyen viselkedési elemek alakulnak ki, a kérdéses receptorok agyi lokalizációjától függ. A nemi hormonok receptorai elsősorban az agykéreg bizonyos területein, valamint az úgynevezett hipotalamuszban koncentrálnak. Ezek az agyterületek strukturálisan eltérőek férfiaknál és nőknél, így a különbségek az élet korai szakaszában érvényesülő hormonális változásokon alapulnak (Kimura, 1999).

A fentiek alapján megállapítható tehát, hogy a nők és férfiak közötti különbözőség neurobiológiai, hormonális alapokon nyugszik, amely számos egyéb, elsősorban szociális faktorial is kiegészül és egységesen „állítja össze” az adott személyt az egyedfejlődés során.

Összefoglalóan elmondható, hogy az agresszió kialakulásának folyamata egzakt, nemre jellemző neurobiológiai alapokkal rendelkezik, amely élettanilag mérhető adatokkal bír, ezáltal az agressziókutatásban felhasználható és kiértékelhető. Az eredmények nem csak a kutatásokban, hanem a gyakorlatban, a büntetőeljárásokban is hasznosíthatók, megfelelő etikai megfontolások mellett. A neurobiológián belül a hormonok kitüntetett szereppel rendelkeznek, egységes struktúrát alkotva az idegrendszerrel, elválaszthatatlanul annak fejlődésétől és működésétől. Kitüntetett szereppel bír a tesztoszteron és a kortizol, amelyek nem csak önmagukban okoznak mélyreható változást az agresszív viselkedésben, hanem egymásra is hatnak, továbbá egymás hatását felerősíthetik, amely az agresszivitás szintjének emelkedéséhez, annak megnyilvánulásával kapcsolatos esetleges elkerülhetetlenségéhez vezethet. Ennek folyamata az úgynevezett kettőshormon-hipotézis, amely kutatásunk középpontjában áll. A nemre jellemző külső és belső tulajdonságok már születés előtt eldőlnek és emögött hormonális hatások – kiemelten a kutatásunk fókuszában álló tesztoszteron – játszanak meghatározó szerepet.

2.7.5. A hormonok szerepe az emberi magatartásban

2.7.5.1. A hormonok általánosságban

Kutatásom fókuszában a hormonok állnak. A szervezet úgynevezett belső elválasztású mirigyekben termelődnek a hormonok, amelyek idegrendszeri utasításra a véráram útján a célszervekhez jutnak és ezáltal az adott célszerv működését befolyásolják. A belső elválasztású mirigyek az adott hormont folyamatosan (élethosszig) megfelelő mennyiségben termelik. Tekintettel arra, hogy erre az idegrendszer nem képes, ezért a belső elválasztású mirigyet „használja fel” arra, hogy a hormonok útján kifejtse hatását. Nem mellékes körülmény, hogy a hormonok a véráram útján lényegében egyidejűleg el képesek jutni a szervezet minden pontjára és ezáltal hatásukat ki tudják fejteni. A hormonok kiemelt jelentőségére az úgynevezett adrenerg/noradrenerg hormonrendszer tanulmányozása világít rá. E rendszer hozzájárul az agyban az agresszivitás megnyilvánulásához, ugyanakkor a periférián az izmok vérrellátását fokozza olyképpen, hogy a szív működés felgyorsul, a vérnyomás fokozódik, a fájdalomérzet csökken, a memória pedig élesedik. Másként fogalmazva a belső elválasztású mirigyek tulajdonképpen az idegrendszer egyfajta üzenetközvetítői, ezáltal egy adott viselkedés bekövetkeztének az idegrendszeri és testi feltételei egy időben képesek teljesülni (Haller – Fogarasi – Malétszabó – Farkas – Kováts, 2020).

A hormonális rendszer és az idegrendszer tehát egymással szorosan összefügg, működésük kölcsönösen befolyásolja egymás hatását. E körülménynek kiemelt jelentősége van a kutatásunk szempontjából, mert a hormonszintek nem direkt módon befolyásolják az egyén magatartását és „tolják” adott esetben agresszív megnyilvánulás felé, hanem az idegrendszerbe történő beavatkozáson keresztül alakul ki a hatás.

Haller József a *Miért agresszív az ember?* című munkájában a hormonokkal kapcsolatban részletesebb leírást ad. Eszerint a hormonokat vegyi üzenetként lehet definiálni, amelyben van egy „üzenő fél”, amely egy belső elválasztású mirigy, továbbá van egy „üzenetet fogó fél”, amely lényegében bármely testi sejt lehet azáltal, hogy képes fogni a jelet. Az üzenet fogadásának következményeképpen kialakul egy működési állapot. Az üzenetet küldő fél, azaz a belső elválasztású mirigy és az agy kapcsolata abban érhető tetten, hogy a belső elválasztású mirigy nem önállóan cselekszik, hanem az agy parancsait követi. A belső elválasztású mirigy által közvetített üzenet ugyan a vér által a test minden sejtjéhez eljut, azonban csak azon sejtekre van hatással, amelyek receptorral, azaz „füllel” rendelkeznek az üzenet felfogásához. Megjegyzendő, hogy egy hormonnak többféle receptora is létezhet és ezért bár ugyanazon sejt ugyanazzal a hormonnal találkozik, viszont az üzenet más és más lehet. A hormonok

lényegében bizonyos élettani állapotokat idéznek elő, vagy tartanak fenn, ilyen például az álmoság, amelyet a melatonin nevű hormon generál. A szerző arra is rávilágít, hogy az agresszió és a hormonok kapcsolata alapvetően Cannon munkája eredményeként került látótérbe, aki kimutatta, hogy a menekülő állatok vérében és a támadó szervezetében nagy mennyiségű adrenalin termelődik. A közhiedelemmel ellentétben a két jelenség között nincs okozati kapcsolat, tekintettel arra, hogy az adrenalin nem képes átjutni a vér–agy gáton és emiatt nem is képes befolyásolni az agresszivitás szintjét. Az adrenalin szerepe az élettani paraméterek – például vérnyomás, szívritmus – szabályozásában mutatkozik meg (Haller, 2005).

Az agresszív attitűd és egyben jelen kutatás szempontjából két hormoncsoport bír kiemelt jelentőséggel: a nemi hormonok és a stresszhormonok. E hormonok, mint arra Haller rámutat, beavatkoznak a gének működésébe, ennek megfelelően hatásuk is hosszan tartó, mind az idegrendszer vonatkozásában – azáltal, hogy a hormonok, átjutva a vér–agy gáton, az idegsejtekre képesek hatni –, mind pedig bármely más testi sejt tekintetében. Egyszerűen szólva a hím nemi hormon, a tesztoszteron a férfiasság státuszát generálja, a stresszhormonok pedig – más néven glükokortikoidok – arra készítik fel a szervezetet, hogy a stresszt el tudja viselni (Haller, 2005).

A nemi hormonok a nemi jelleg kialakításában, ezáltal a szervezet fejlődésében játszanak kiemelt szerepet, ennek megfelelően a fajfenntartásban nélkülözhetetlen a működésük. Haller és munkatársai rámutatnak arra, hogy bűnelkövetési kockázat tekintetében a női nemi hormonok (az ösztrogén és a progeszteron) csekély szerepet játszanak, annak ellenére, hogy egyes a változókort érintő hormonproblémák, illetőleg a menstruációs ciklus körüli gondok bizonyos bűnelkövetési kockázattal járhatnak. Mégis a női nemi hormonok akár javíthatják a bűnelkövetéssel kapcsolatos problémákat, amelyeket bizonyít az egyes szexuális bűncselekményekkel összefüggésben történő ösztrogénkezelés gyakorlata (Haller – Fogarasi – Malét-Szabó – Farkas – Kováts, 2020).

Nőkben a petefészek által termelt, fentebb említett két hormon – az ösztrogén és a progeszteron – koncentrációjának változása tehát a menstruációs ciklussal mutat párhuzamos fluktuációt. E hormonok szintje az úgynevezett tüszőfázisban – a két menstruáció közötti időszak körülbelüli közepén – emelkedett. Denson és munkatársai vizsgálata szerint a szóban forgó hormonok emelkedett szintje egy 122 női résztvevőt vizsgáló tanulmányban az agresszivitás és irritabilitás alacsonyabb szintjével való korrelációt talált. Hasonlóan, egy 281 nemzőképes nőt vizsgáló értekezés, amely a vizsgálatban részt vevők öngyilkossági kísérletét követő, 24 órán belüli hormonszintjét elemezte, az alacsony progeszteron és ösztrogén szint fokozott

elkövetési szándékkal való összefüggését igazolta. A teljesség kedvéért megjegyzendő, hogy szoptatós anyákban típusosan magasabb szintű az úgynevezett oxytocin – a hypothalamuszban termelődő, nem a nemi hormonok közé sorolandó hormon – szintje és laboratóriumi körülmények között a szoptatás – emelkedett oxytocinszint – és az agresszió megnyilvánulása között pozitív összefüggés mutatkozik, jóllehet, az összefüggés más tanulmányok alapján nem teljesen meggyőző (Denson et al., 2018).

Ez utóbbi összefüggésére mutat az „anyatigris” kifejezés, amely az utódját védelmező anyára utal és rámutat arra, hogy ezen ösztönös magatartásnak hormonális alapjai is lehetnek. Mindazonáltal a női nemi hormonok és a nők agresszív megnyilvánulása közötti érdekes összefüggések további vizsgáldást igényelnek.

2.7.5.2. A tesztoszteron

Haller és munkatársai rámutatnak arra, hogy az erőszakos bűncselekmények nemek közötti megoszlása előre sejtette, hogy a hím nemi hormon, a tesztoszteron jelentős kockázati tényezőt jelent az agresszivitás megnyilvánulásában. Kutatásunk szempontjából lényeges alapinformáció, hogy az idegrendszer működésére a tesztoszteron két fázisban hat. Az első fázis a születés körüli időszakra vonatkozik, amikor néhány órára a magzat szervezetében ideiglenesen megugrik a tesztoszterontermelés. E ténynek a hatásai az agy fejlődésében fognak megnyilvánulni arra való tekintettel, hogy a tesztoszteron ezen időszakban érzékenyíti az idegrendszert a saját későbbi hatásaira. Ennek azért van jelentősége, mert amennyiben nem következik be ez az érzékenyítési procedúra, úgy felnőttkorban nem képes majd a tesztoszteron sem testi, sem pszichikai hatásait kifejteni. A születéskori tesztoszteron kiugrás után a hormon termelése legközelebb csak kamaszkorban nő meg érdemben és a felnőttkorban is magas marad (Haller – Fogarasi – Malét-Szabó – Farkas – Kovács, 2020).

Kimura tovább részletezi a tesztoszteron-kiugrási periódusokat és különválasztja a születés körüli tesztoszteronszint-emelkedést. Eszerint az ember életében a tesztoszteron szintje bizonyos csúcspériódusokban jóval magasabb a férfiaknál, mint a nőknél. Az első ilyen szakasz a születést megelőző időszakban következik be kb. a 8. és a 24. hét körül. A második közvetlenül a születés után, a csecsemő 5 hónapos koráig zajlik le (Michael és Zumpe, 1998). A tesztoszteron harmadik kiugrási pontja a pubertáskorban van. A szerző kitér arra is, hogy a felnőtt férfiak képességei a tesztoszteronszint napi, illetve adott esetben szezonális ingadozásaitól függően is változnak, e tény egyben a biológiai rendszerek képlékenységét is alátámasztja (Kimura, 1999).

Mindazonáltal kutatásunk vonatkozásában a születés kori tesztoszteronszint-kiugrás egységes folyamatként kezelése, azaz a magzati életkortól a születés utáni néhány hónapos korig való „összevonása” helytálló élettani alapot nyújt a kutatási eredmények értelmezéséhez.

A tesztoszteron mint hormon, Haller és munkatársainak közlése szerint, hatásainak kifejtése tekintetében receptorokhoz kapcsolódik és e receptorok a sejt belsejében helyezkednek el. A legfontosabb, jelen kutatás szempontjából kiemelkedő jelentőségű mechanizmus az, amikor a tesztoszteronhormon a receptorral összekapcsolódva átvándorol a sejten belül a sejtmagba, a sejtmagban a génekre rátelepszik és azok működését befolyásolja. Ezen génváltoztatáson keresztül a tesztoszteron az agy működésére, illetve adott életkorban az agy fejlődésére hat, tehát a tesztoszteron nem közvetlenül befolyásolja a viselkedést, hanem az idegrendszeren keresztül fejt ki hatását. A tesztoszteron ily módon genetikai alapon idézi elő az idegrendszerben azokat a változásokat, amelyek a nemi szerepekhez kötődnek. Mindezek okán felel a tesztoszteron a szexuális viselkedésért, a nemi jelleg kialakulásáért és ezzel együtt – miután a fajfenntartásban való részvételért a hímeknek küzdeniük kell egymással – az agresszivitásért és a kockázatvállalásért is egyaránt. Fontos látni, hogy a bűnelkövetés kockázatát nem önmagában a tesztoszteron jelenléte, hanem termelésének zavarai okozzák és ennek tudható be például a hímek közötti vetélkedés elfajulása erőszakos cselekménnyé (Haller – Fogarasi – Málét-Szabó – Farkas – Kovács, 2020).

A tesztoszteron szerepére mutat rá Eliot tanulmánya, amely arra a kérdésre keresi a választ, hogy miért van az, hogy a férfiak valószínűbb módon követnek el fizikai agressziót más személyek ellen, kiváltképp más férfiak ellen, mint a nők. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy milyen hatások érik a férfi és női idegrendszert azok fejlődése közben. A születés előtti tesztoszteron hatással bír emberekben az agresszió kialakulására. Rágcsálókban a hypothalamusban, annak elülső területén létezik egy magcsoport, amely ötször nagyobb a hím patkányokban, mint a nőstényekben és ez a különbség a születés előtti tesztoszteronszinthez köthető. Ennek bizonyítéka, hogy amennyiben az újszülött nőstény patkányokat tesztoszteronnal kezelik, úgy e magcsoport a hímekre jellemző méretet éri el. Ugyanezen magcsoportot az emberi agyban is megmérték, de a különbség mindössze 1,6-szoros a férfiak javára. Mindazonáltal a hím utódok közötti játékos birkózások gyakoribbak, mint a női egyedek között és ennek háttérében a tesztoszteron hatása áll. Bizonyítja ezt, hogy a korai tesztoszteron hatás blokkolása e játékos agressziót meredeken csökkenti, ugyanakkor a tesztoszteron adása a nőstény utódokba az agresszív játékok előfordulási gyakoriságát emeli (Eliot, 2021).

Kimura is foglalkozik könyvében a fenti jelenséggel. Közlése szerint fiatal hím rágcsálók, valamint majmok gyakran játszanak vadulós játékokat és játékosan összeverekednek, vagy

inkább birkóznak, amelyek gyakori testkontaktussal járó akciók és az ebben résztvevők valójában nem bántják egymást. Az emberek között a felnövekvő gyermekeknél is hasonló tapasztalható, a fiúk inkább vadulós játékokat játszanak, ami a szoros fizikai kontaktussal együtt járó bunyózás kedvelését jelenti, ellentétben a lányokkal, akik részéről viszont ennek elkerülése a jellemző. A jelenségre vonatkozóan Michael Meaney (1986) dolgozott ki egy elméletet. Eszerint a tesztoszteron és annak származéka, a dihidrotesztoszteron áll a háttérben, ahol a dihidrotesztoszteron elsősorban az úgynevezett amygdala (mandulamag) nevű agyi struktúrának az androgén receptoraira hat; ez a struktúra felel a harag és a félelem kifejeződéséért (Kimura, 1999).

A tesztoszteron, miként azt Haller részletezi, számos hatással rendelkezik. Felelős az úgynevezett elsődleges (például ivarszervek) és az úgynevezett másodlagos nemi jellegek (például nemi szőrzet) kialakulásáért, a párzással kapcsolatos viselkedési minta kialakulásáért és annak fenntartásáért, valamint az agresszivitásért is. A szaporodás előfeltétele az agresszivitás még akkor is, ha ez paradoxnak hangzik. Az adott hímnek előkelő helyet kell elfoglalnia a rangsorban, territóriumot kell birtokolnia, ellenkező esetben kiszorul a szaporodás folyamatából. A tesztoszteron és az agresszivitás közötti összefüggés egyszerű kísérletekkel bizonyított, például az állatok kasztrálása megszelídülést von maga után, azonban ha tesztoszteronnal kezelik őket, úgy agresszív magatartás tapasztalható. További bizonyíték, hogy a nőstények tesztoszteron hatására agresszivitás tekintetében a hímekhez válnak hasonlóvá. Ugyanakkor humán vonatkozásban a tesztoszteron szerepe az agresszivitásban nem olyan egyértelmű, mint az állatvilágban. A tesztoszteron tudományos szempontból leginkább akként határozható meg, hogy inkább a hímek közötti rivalizálás hormonja és nem pedig az agresszió direkt előidézője. Bizonyítja ezt az, hogy a kasztrált hímek is védekeznek, amennyiben veszélybe kerül az életük, ugyanakkor ezen állatok nem vetélkednek a szociális rangsorért és nem foglalnak területet, mert kevés a rivalizáló agresszió bennük, mindemellett az anyai agresszió tesztoszteron nélkül is működik (Haller, 2005).

Eliot kitér arra, hogy a tesztoszteron szerepét mutatja az úgynevezett kongenitális adrenális hyperplasiában (CAH) mint genetikai betegségben szenvedő kislányok magatartása is; mivel a tesztoszteronszintjük magasabb, olyan fiús játékok iránt érdeklődnek, mint például az autók vagy labdák, ellentétben az egészséges társaik által választott játék babákkal. Ugyan a tanulmányok nem mutatják azt, hogy fizikailag agresszívebbek lennének az ebben a betegségben szenvedő hölgyek, azonban hajlamosabbak az agresszióra, mint egészséges társaik és alacsonyabb az empátiakészségük is. Mindazonáltal megjegyzendő, hogy a tesztoszteronszint csak egyetlen tényező azon számos behatások között, amelyek az adott nemre jellemző viselkedést

befolyásolják, ilyen egyéb tényező például a környezet hatása. Megfigyelhető például, hogy az úgynevezett kongenitális adrenális hyperplasiában szenvedő lányok szülei gyermeküket öntudatlanul is a fiús játékok iránti érdeklődésre sarkallják. Fenntartással kell tehát kezelni az állatkísérletekben tapasztalt, játékos összetűzésekre vonatkozó eredményeket, mivel emberben lényegesen meghatározó tényező a szociális–társadalmi környezet (Eliot, 2021).

A congenitalis adrenalis hyperplasiára (CAH) vonatkozóan Kimura is tesz megállapításokat. Az alapprobléma, hogy az e betegségben szenvedő személy mellékveséje túlságosan sok androgént termel. Ennek eredményeként lányoknál az androgén hatás maszkulinizálódást eredményez, amely külső jegyekben, például szőrösödésben is megmutatkozik, mindemellett e lányok jóval féktelenebbek és preferálják a szoros testi közelséggel járó sportokat, mint egészséges lány társaik (Kimura, 1999).

2.7.5.3. A kortizol

A kutatás szempontjából kiemelt jelentőségű hormonok másik csoportját Haller és munkatársainak bemutatásában a stresszhormonok alkotják, amelyeknek egyik kategóriája a katekolaminokhoz tartozó adrenalin és noradrenalin, a másik kategóriát pedig a szteroidhormonok képezik, amelynek tagja a kortizol és más, a kutatás szempontjából lényegtelen hormon. A mellékvese termeli a stresszhormonokat, anatómiailag a mellékvese kérgi része produkálja az adrenalint és a noradrenalint, továbbá a mellékvese velőállománya pedig a kortizolt állítja elő. E hormonok a stresszre adott válaszáért felelősek. A stressz a szervezetet ért kihívásokra adott válaszreakció. Selye kezdetben a stresszt ártó tényezőként határozta meg, azonban a későbbiek során ez a kutatói álláspont módosult. Logikai megfontolás útján is belátható, hogy a stresszhormonok segítő hatása kiemelt jelentőségű a szervezet kritikus helyzetbe kerülése esetén. Amennyiben az egyént stresszhatás éri, első lépésként a szervezet energiaforrásait kell biztosítani. Az adrenerg/noradrenerg rendszer felgyorsítja a légzést és a vérkeringést, ezáltal több oxigén, illetőleg tápanyag jut el az egyes szervekhez, a kortizol pedig az anyagcserét befolyásolja oly módon, hogy a belső energiaforrásokat az egyén hatékonyabban fogja felhasználni. Mindemellett az agyműködés kiéléződése, az egyes tanult vagy veleszületett viselkedési minták üzembe helyezése is kiemelt jelentőségű kritikus helyzetben, ennek tudható be, hogy ilyen esetekben a szervezet azonnal éberré válik. A stresszhormonok a kritikus helyzetben való érzelmi és memórianyomok rögzítéséhez is hozzájárulnak. Stresszhormonok nélkül tehát a szervezet a napi kihívásoknak sem tudna eleget tenni. Stresszhelyzetben a stresszhormonok egyfajta közvetítők az idegrendszer és a végrehajtást kivitelező szervek között. Kritikus helyzetben a vér adrenalin/noradrenalin tartalma többszörösére nő és másodperceken be-

lül a hatások is megjelennek, ugyanakkor a vér kortizoltartalmának növekedéséhez több idő, akár több tíz perc is szükséges és hatása hosszan elnyúló. Bűnelkövetési kockázat szempontjából – mint az a tesztoszteronnál is említésre került – a hormontermelés szintjének a megváltozása bír kiemelt jelentőséggel. Az úgynevezett poszttraumás stressz zavarban például az adrenalin/noradrenalin termelés tartósan megnövekszik, amellyel párhuzamosan az agresszió, illetőleg az erőszakos bűncselekmény megjelenésének valószínűsége is megnő (Haller – Fogarasi – Malét-Szabó – Farkas – Kovács, 2020).

A stresszhormonok és az agresszivitás közelebbi kapcsolatára, kissé a fentiekől eltérő megközelítésre, ám a megértés szempontjából fontos körülményre mutat rá Haller a *Miért agresszív az ember?* című munkájában. Eszerint a stresszhormonoknak fő feladata az, hogy megváltoztassák a szervezetet, valamint az idegrendszer működését – oly módon, hogy a géneket befolyásolják – annak érdekében, hogy a szervezet kibírja a ránehezedő terhelést. Kísérleti körülmények között az egyszeri stresszhormon injekció gyakorlatilag azonnal megnöveli az agresszivitás szintjét, viszont amennyiben a stresszhormonok mennyiségét tartósan megnöveljük a szervezetben, úgy az állat csendes, megadó és békülékeny lesz. Mindez csupán azt jelenti, hogy a stresszhormonnak szerepe van az agresszivitással kapcsolatos viselkedésben, de nem az egyetlen befolyásoló tényező. Humán vonatkozásban megállapítható, hogy szorult helyzetben az embernél is megnövekszik a stresszhormon termelődése, amely a versenyképességre és az agresszivitásra van hatással. Mindemellett a hosszú időn keresztül stressznek kitett szervezet vonatkozásában megfordul a helyzet, például a szenvedést okozó betegségek által békéssé válnak az emberek és a gyötrés alatt álló személyek is kerülnek az agressziót. A szerző hivatkozik Virkunnen (1984) kutatására, aki az elítéltek vérében mérte meg a stresszhormonszintet, azonban a várttal ellentétesen az az eredmény született, hogy a notóriusan erőszakos, antiszociális személyiségű bűnözők vérében radikálisan kevesebb stresszhormon van, mint társaik szervezetében. Állatkísérletekben a stresszhormonok termelésének gátlása abnormális agressziót okoz, az állatok nem jelzik előre agresszív szándékaikat és harapásaikat azonnal az ellenfél fejére vagy torkára célozzák, ami azért minősül szokatlannak, mert rögtön életveszélyes sérüléseket idéz elő ezáltal az egyed, ami viszont a csoporttársakra vonatkozóan ellentétes a normalitással, hiszen a csoporttársak egymás elleni agressziója nem irányulhat arra, hogy egymás életét kioltásák (Haller, 2005, 65. o.).

Tekintettel arra, hogy a kutatás szempontjából kiemelt jelentőségű a stresszre adott válaszreakció, ezért át kell tekinteni részletesebben, mi történik a szervezetben, amikor a stresszor megjelenésével beindulnak az élettani folyamatok.

Igyártó közlésében a szervezet választást indukáló stresszor testi reakciók összességét idézi elő, amelyeket összefoglalóan alkalmazkodási szindrómának (General Adaptation Syndrome, GAS) neveznek. A szindróma három jól elkülöníthető szakaszból áll. Elsőként a riasztási reakció alakul ki, amely lényegében a Cannon-féle vészreakciónak (1915) feleltethető meg, két-féle lehetőséget adva a helyzet kezelésére: vagy harcra, vagy menekülésre készít fel (fight or flight). Ennek keretében élettani folyamatok realizálódnak, a szívfrekvencia felgyorsulásával, az izomzat fokozott vérellátásával, a légzés gyorsulásával, lépösszehúzóással – amely során a fokozott vörösvérsejt-kiáramlás az oxigénellátottságot hivatott javítani – a pupillák kitágulásával (fényérzékenység elősegítése), az éhségérzet azonnali megszüntetésével (Igyártó, 2009).

Hozzáteszem, orvosi szempontból nem kérdéses, hogy a hormonok kiemelt, nélkülözhetetlen szerepe e kezdeti fázisban már megmutatkozik: az adrenerg/noradrenerg rendszer azáltal, hogy a perifériás izmok vérellátását fokozza, emeli a vérnyomást és a szívfrekvenciát, a fájdalomérzetet is csökkenti, továbbá élesíti a memóriát és e komplex hatással járul hozzá a cselekménysorozat támogatásához.

Megjegyzendő, hogy stressz hatására, ahogyan a stresszhormonok szintje emelkedik, úgy fokozódik az agresszivitás, ahogyan arra Haller és munkatársai egy közleményben rámutatnak. Ugyanakkor a stresszhormonok krónikus túltermelése gátolja az agressziót. Élettanilag a helyzet megmagyarázható, hiszen akut stressz esetén az egyed célja az, hogy megszabaduljon a kellemetlen helyzettől és evégből az aktivitás fokozódása előnyös szerephez juttatja az egyedet. Amennyiben azonban az adott személy nem tud hosszabb idő alatt megszabadulni a stresszfaktortól és az a jövőben sem valószínűsíthető, úgy krónikus stresszállapot alakul ki. Ebben a helyzetben az energiavesztés kerülni kell és a túlélést az segíti elő, hogyha a kockázatok minimalizálódnak (Haller – Halász – Mikics, 2003).

Igyártó publikálásában a második szakasz az ellenállási periódus, amely a riasztási reakció jeleinek látszólagos eltűnésével az ellenállás képességének magas szintre történő emelését foglalja magába. Harmadik lépésként a kimerülés fázisa következik, mivel e fokozott állapot sokáig nem tartható fenn, a szervezet kimeríti a tartalékait, az úgynevezett adaptációs energia fokozatosan, megállíthatatlanul kimerül (Igyártó, 2009).

Fentebb említésre került, hogy a stressz nemcsak negatív hatású lehet, hanem akár pozitív reakcióként is felfogható. E tekintetben, Haller és munkatársainak bemutatásában, első megközelítésben a stressz felosztható „jó stresszre” és „rossz stresszre”. A „jó stressz” akként definiálható, hogy megteremti egy adott stresszhelyzet vagy konfliktus megoldásának mind élettani, mind érzelmi hátterét, és egyben jó teljesítményre is sarkall, mivel biztosítja azokat a feltételeket – a szervezet energiataralékainak mozgósítását, a légzés és keringés adaptációját

és egyáltalán azt a fajta élenkséget –, amelyek a helyzet megoldásához szükségesek. A „rossz stressz” azonban tartós alkalmazkodást követel meg az egyéntől és abban az esetben áll elő ilyen helyzet, amikor az adott konfliktust az egyén nem tudja megoldani rövidtávon. Egyfajta „viselkedési depresszióknak” nevezett helyzet jön létre, azaz a szervezet elkezd tartalékolni, kerüli az újabb konfliktusokat, kihívásokat, energiatartalékaival spórol, amíg nem áll elő egy kedvezőbb helyzet. Kutatásunk szempontjából lényeges azonban egy harmadik stresszfogalom, a „toxikus stressz” kifejezés, amely olyan stressztényezőket jelöl, amelyek az egyedfejlődést befolyásolják, kiváltképp akkor – és ezért fókuszál a kutatás a kora gyermekkorra és kamaszkorra –, amikor azok e két életkorban érik az egyedet. E „toxikus stressz” felborítja azt a belső egyensúlyt, amely alatt olyan alapvető élettani funkciókat kell érteni, mint például a vércukorszint vagy az állandó testhőmérséklet, valamint a lelki egyensúly. A „toxikus stressz” ezen belső egyensúly paramétereit felborítja és ezért alakul ki a magas vérnyomás, a vércukor-ingadozás, lelki vonatkozásban pedig a depresszió (Haller – Fogarasi – Malét-Szabó – Farkas – Kovács, 2020).

A stresszre adott válaszreakció tehát szakaszokra bontható és ívet alkotó folyamat, amely élettani változásokkal jár és a szervezet egészére bír kihatással.

A kutatás szempontjából kiemelt jelentőségű Haller és munkatársainak közlése, amely szerint a kortizol ugyanúgy, ahogy a tesztoszteron is, genetikai hatású hormon. A kortizolreceptorok a sejt belsejében találhatók, amelyek a kortizollal találkozáskor, együttesen – hasonlóan a tesztoszteronhoz – a sejtmagba vándorolnak és ott a génekre telepedve a génműködést befolyásolják. A kortizol tartós változást képes előidézni a génekben. Ezáltal nemcsak pillanatnyi hatása van, hanem a következmények hosszú távúak. A kortizol vonatkozásában azonban megemlítenél az a jellegzetesség, hogy nemcsak a kortizoltermelés fokozódása okozhat bajt, hanem a kevés kortizol is problémát eredményezhet. Végül soron tehát sem az alacsony, sem a magas kortizolszint nem kedvező a szervezet szempontjából. A hosszú időn keresztül emelkedett kortizolszint a depresszió és a szorongás lehetőségét megnöveli, míg a tartósan alacsony kortizolszint az antiszociális viselkedés kockázatát hordozza magában. Állatkísérletek vetették fel annak a gyanúját, hogy az agresszivitás és az alacsony kortizolszint között egyenes oksági kapcsolat van. Kutatási eredmények igazolják azt, hogy a kisgyermekkorban elszenvedett stresszélmények gátolják a felnőttkorban működő stresszrendszert. Korai stressztényező lehet a kisgyermekkorban elszenvedett szociális elhanyagoltság vagy a családi erőszak vagy éppen a kisgyermek által elszenvedett fizikai vagy lelki, esetlegesen szexuális erőszak. Hasonlóan probléma merül fel a stresszrendszer működésében a pubertáskorban elszenvedett stressztényezők eredményeként. Ezen életkorban az erőszakos vagy bűnözői életmódot

folytató emberekkel való kapcsolat, az iskolai zaklatás hozható fel példaként, amelyek hasonlóan a kisgyermekkorban elszenvedett stresszhez, csökkentik a stresszrendszer hatékonyságát felnőttkorban. Az e témában végzett vizsgálatok eredménye szerint a korai stressz csak több év után vezet el a stresszrendszer működési zavarához. A stresszes életesemény eredménye először egy krónikus stressz kialakulása, amely periódusra fokozott kortizoltermelés a jellemző, majd ezt követően, több évre rá kortizolhiányos állapot alakul ki. Az eddig elvégzett kutatások azt mutatják, hogy a kortizoltermelés csökkent állapota felelős a bűnelkövetési kockázattért. A tanulmányok közös következtetése az volt, hogy a mért kortizoltermelés, amely csökkenő jelleget mutatott, előre jelezte a több évvel később kialakuló viselkedési problémákat. A kortizolszintekkel kapcsolatos vizsgálatok azt mutatják, hogy a kortizol szintjének változása összefügg az elkövetett erőszakos bűncselekmény jellegével. Az összefüggés abban érhető tetten, hogy a kortizol-túlműködés esetén az indulatok által vezérelt és előre meg nem tervezett (reaktív) erőszak a jellemző, míg a kortizolhiányos állapot az előre megfontolt szándékú és célirányosan elkövetett (proaktív) erőszakra hajlamosít. A vizsgálatok összességében azt mutatják, hogy a kora gyermekkorban elszenvedett „toxikus stressz” kortizoltúlműködéssel jellemezhető, indulatos, agresszív felnőttet eredményez, azonban a kamaszkori „toxikus stressz” – amelyben kortizoldeficit alakul ki – esetén olyan felnőtté válik a személy, aki előre megfontoltan, célirányosan követi el az erőszakos bűncselekményt (Haller – Fogarasi – Malét-Szabó – Farkas – Kováts, 2020).

2.7.5.4. A bűnelkövetés és a hormonok összefüggései

Tekintettel arra, hogy a kutatás során a női bűnelkövetők tesztoszteron- és kortizolszintje kerül górcső alá, ezért indokolt e hormonok és a bűnelkövetés közötti összefüggések tárgyalása. Haller és munkatársai rámutatnak arra, hogy a kapcsolódás alapja kettős. Egyfelől az adrenalin, a noradrenalin, továbbá a kortizol akut hatás révén izgatottsági állapotot generálnak, amelynek egyenes ági következménye, hogy a gondolkodással összefüggő tényezők háttérbe szorulnak a viselkedés szabályozásával kapcsolatos érzelmi tényezők rovására, ezzel magyarázható, hogy stresszhelyzetben először történik a cselekvés és utána a gondolkodás. A hormonok azonban hosszú távú és tartós hatással is bírhatnak, amelyek az idegrendszer fejlődésébe avatkoznak és ez képezi a kutatás neurobiológiai alapját. A bűnelkövetéssel kapcsolatban ugyanis tartós, illetőleg hosszú távú hatású hormon a tesztoszteron és a kortizol egyaránt. Annak ellenére, hogy a tesztoszteron és az erőszakos bűnelkövetői magatartás közötti kapcsolat szinte evidensnek tűnik, mégis további kutatásra van szükség, mivel a vizsgálatok eredményei bonyolultak és vitatottak és az sem egyértelmű, hogy a nemi különbségek a bűnelkövetésben

csupán erre a hormonra vezethetők-e vissza. A tesztoszteron vonatkozásában egyértelmű összefüggés a hormonszint és a bűnelkövetői magatartás között a szexuális vonzatú bűncselekmények tekintetében mutatható ki. A másik hosszú távú hatással rendelkező hormon a kortizol, amely jelen kutatás tárgyát képezi ugyanúgy, mint a tesztoszteron. Annak megértéséhez, hogy a kortizol miképpen járul hozzá a stresszel egyetemben a bűnelkövetői magatartás kifejlődéséhez, nélkülözhetetlen az agy fejlődésének érzékeny periódusait megismerni. Az egyedfejlődés során az agy jelentős változásokon megy keresztül, amelyek legkiemelkedőbbben két életszakasz köré csoportosíthatók, az egyik a koragyermekkor, a másik pedig a kamaszkor. Anatómiai szempontból a háttérben zajló folyamatok akként történnek, hogy születést követően az agykéreg idegsejtjei közötti kapcsolatszám meredeken emelkedik 2 éves korig, ezután egyfajta egyszerűsödés történik, amely kb. 6 éves kor körül stabilizálódik átmenetileg, egészen a kamaszkor eljöveteleig. A jelenség mögött talán az állhat, hogy a fejlődő gyermek idegsejtjei mintegy feltérképezik egymást, kialakítva az összes az idegsejtek között létrehozható kapcsolatot, majd ezek után csak azok a kapcsolatok kerülnek a továbbiakban fenntartásra, amelyek az egyed szempontjából hasznosak. E folyamatra példa a beszédtanulás, amely során 2 éves kor előtt a gyermek képes minden olyan hang kinyilvánítására, amelyből az emberiség nyelvei összetevődnek, ez nagyjából 200-300 hangegységet jelent. Az idő múlásával ezen hangegységeket a gyermek elfelejti és kb. azt az ötvenet tartja meg, amely az adott nyelv kommunikációjához szükséges. A másik életkor, amelyben egy átalakulási folyamat történik, a pubertáskor. Ebben az életszakaszban a kora gyermekkorhoz hasonló mértékű idegrendszeri átszervezés valósul meg, amely kapcsolatban áll a nemi hormonok termelésével. Korábban volt szó az amygdaláról, amelyet fentebb az érzelmek szabályozásának egyik legfontosabb agyterületként definiáltunk; ezen idegrendszeri terület érzékenysége ebben az életkorban átmenetileg felfokozódik. Mindez a gyakorlatban a kamaszkorra jellemző érzelmi viharokban és instabilitásban nyilvánul meg. A korábban részletezett és oly fontos agyterületet jelentő homlokleány végső kialakulása valójában – a közhiedelemmel ellentétben – kb. 25 éves korban fejeződik be. Fentiekből következően az egyedfejlődés szempontjából epigenetikailag – azaz a környezeti hatások szempontjából – a legérzékenyebb életkor tehát a koragyermekkor és a pubertáskor. Másként megfogalmazva – és ez a kutatás szempontjából alapvető jelentőségű – az emberi élet két legkiemelkedőbb periódusa a koragyermekkor és a kamaszkor, amikor a környezet a legjelentősebb hatást fejt ki az idegrendszer fejlődésére, mégpedig az epigenetika útján. Ezen epigenetikai, környezeti hatások legfontosabb közvetítői a stresszhormonok, ezen belül is a kutatás egyik markáns oszlopát adó kortizol (Haller – Fogarasi – Malét-Szabó – Farkas – Kovács, 2020).

Összefoglalóan megállapítható, hogy a hormonok meghatározó szerepet játszanak az agresszivitás manifesztációjában. A két, kitüntetett figyelemre méltó hormon a tesztoszteron és a kortizol, amelyek genetikai hatású hormonok, termelődésük problematikája kihat az egyén életére élethossziglan. Ugyanakkor a környezeti hatások is meghatározók abban, hogy az agresszív viselkedés milyen módon alakul ki és nyilvánul meg az ember életében. Röviden szükséges tehát a gén és a környezeti behatások szempontjából fontos epigenetika fogalmát tisztázni.

2.7.5.5. Rizikófaktorok és epigenetika

Haller és munkatársainak meghatározásában a gének a dezoxiribonukleinsavnak (DNS) nevezett óriásmolekulák szakaszai, amelyek a szervezetet alkotó fehérjék szerkezetét kódolják. A fehérjék aminosavláncokból állnak és egy adott fehérje tulajdonságait az határozza meg, hogy az aminosavak milyen sorrendben követik egymást a több ezer aminosavból felépülő fehérjében. A génekben ezen aminosavsorrend van kódolva. Abban az esetben, amikor a szervezetnek szüksége van egy fehérjére, úgy „elolvassa” a génben található genetikai kódot és ennek megfelelően tudja kialakítani az adott fehérjemolekulát. A gének tehát az egész szervezet működési alapját képezik, mivel kódolják a fehérjék szerkezetét. Amikor a szerkezet létrejön, akkor kialakul az idegrendszer a gének közvetett hatása révén. Ugyanakkor lényeges körülmény, hogy a fehérjék fokozatosan elhasználódnak, amelyeket pótolni kell, ezért a sejt újra és újra „leolvassa” azt a genetikai kódot, amely ahhoz szükséges, hogy a fehérje pótlása megoldható legyen. A gének ennek megfelelően a szervezet egész életében működnek, amely csak a halállal ér véget. Minden gén rendelkezik egy úgynevezett szabályozó régióval, amelyen keresztül a gén „leolvasása” serkenthető vagy gátolható. Erre a szabályozó régióra a hormonok receptorai rátelepednek és ahogyan az a tesztoszteronnál és kortizolnál látható volt, kifejtik hatásukat. Ennek megfelelően tehát a hormonok termelése kihat a fehérjeszintézisre és ez pedig a szervezet működését befolyásolja (Haller – Fogarasi – Malét-Szabó – Farkas – Kovács, 2020).

Kutatásunk szempontjából kiemelt jelentőséggel bíró fogalom az úgynevezett epigenetika. Az epigenetika Haller és munkatársainak bemutatásában a fentebb említett genetikai kód születés utáni módosulása. Kémiaiileg kétféle epigenetikai folyamat létezik. Az egyik során az epigenetikai behatás a DNS-t a sejtmagban található fehérjékre, az úgynevezett hisztonokra csavarja rá úgy, hogy összekapcsolódik a gén és a hiszton úgynevezett acetilgyökökkel. Ennek azért van jelentősége, mert azokat a géneket, amelyek felcsavarodtak a hisztonokra, már nem lehet leolvasni és az általuk kódolt fehérje a szervezet által már nem szintetizálható. Tu-

lajdonképpen a helyzet a hibásan öröklött gén állapotának felel meg. A másik epigenetikai folyamat során úgynevezett metilgyökök ragadnak a DNS-molekulákra, amely ugyan nem gátolja meg teljesen a fehérjeszintézist, azaz az úgynevezett génexpressziót, azonban nagyon lelassítja. A fentebb említett epigenetikai folyamatok tehát a környezet ingereire adott tartós hatású válaszok, amelyek a későbbiekben vagy csak nagyon nehezen szűnnek meg vagy pedig egyáltalán nem változnak. Abban az esetben tehát, ha a környezet kedvezőtlen és alapjaiban kell megváltoztatni a szervezet működését, akkor az epigenetika eszközeivel ez kialakítható. E változások tartós jellege különösen igaz a kutatás szempontjából preferált gyermek- és kamaszkorra, amikor még az egész szervezet és ezen belül az idegrendszer is kialakulóban van. Ezen epigenetikai folyamatok megváltoztathatják az egyén idegrendszerének kialakulását, méghozzá tartósan (Haller – Fogarasi – Malét-Szabó – Farkas – Kovács, 2020).

Fábián Emese hivatkozik egy 1993-ban megjelent tanulmányra, amelyben egy holland család genetikai profilját vizsgálták, amely család az agressziójáról volt ismert. Felfedezték az úgynevezett MAOA-gént, amely felelős az úgynevezett monoamin-oxidáz nevű enzim termeléséért. A monoamin-oxidáz egy ingerületátvivő anyag, amelynek kulcsszerepe van a szerotonin, illetőleg a dopamin lebontásában. A génmutáció eredményeként a monoamin-oxidáz szintje nem elegendő és olyan anyagok kerülnek túltengésbe, amelyek hozzájárulnak az agresszió manifesztációjához és megnehezítik az érzelmek kontrollálását. Ugyanakkor a MAOA-gén passzivitását nemcsak génprobléma, hanem gyermekkori bántalmazás is okozhatja, ami ékesen bizonyítja azt, hogy az epigenetika a környezetre milyen erős hatással bír (Fábián, 2019).

Más tanulmányok is rámutatnak a környezeti hatások epigenetikai szerepére. A poszttraumás stressz betegség, illetőleg a gyermekkorban, korai életszakaszban elszenvedett stresszhatások a DNS metilációt potenciózzák, ugyanez mondható el a fizikai agressziót elszenvedett személyekről is (Walters et al., 2015).

Az epigenetikai hatásokat vizsgáló tanulmányok részletes kimutatást nyújtanak e hatások mibenlétéről. A korai életszakaszban elszenvedett pszichoszociális stresszorok, mint például a gyermekbántalmazás, többek között az NR3C1 génen hajt végre módosítást, amely viszont átkódolja glukokortikoid (kortizol) receptorokat, ily módon befolyásolva a hormon működését és szervezetre gyakorolt hatását (Martin et al., 2022).

Fenti megfontolások alapján jelen kutatásban nem csak a hormonszintek vizsgálati eredménye kell hogy górcső alá kerüljön, hanem ezen eredményeket a rizikófaktorok tükrében szükséges értékelni.

Számos rizikófaktor okozhat törtést az ember életében. Agresszivitás szempontjából kiemelendők a társadalmi igazságtalansággal kapcsolatos érzetek (például mélyszegénység), a szociális identitás szembehelyezkedése a társadalmi elvárásokkal, valamely tragikus esemény (például háborúk, természeti katasztrófák), továbbá gyermekkori, serdülőkori traumák (például elhanyagoltság, bántalmazás), illetőleg az erőszakos környezet (Haller, 2020c). Az epigenetika előretörésével beigazolódott az a régóta sejtető előfeltételezés, hogy a környezet, a környezettel kapcsolatos rizikófaktorok hatása a szervezetre lényegesen meghatározóbb, mint azt korábban gondoltuk. Orvosi szempontból a genetikai determináltság mellett tehát ugyanilyen lényeges a környezet szerepe, mivel az esetleges génhiba – és az ezzel járó kódolt betegség – manifesztációja nagyban függ attól, hogy a környezetből milyen stresszfactorok érik a szervezetet. Innen ered a tudatos életvitel és a stresszt csökkentő életmód kívánalma a gyakorló orvosok intelmeiben.

Összefoglalva megállapítható, hogy az ember életében előforduló stresszorok rizikótényezőként hatnak a genetikai állományra, amelyek ezáltal befolyásolják a magatartási attitűdöt, az agresszivitással kapcsolatos viselkedésmintát. Mindezek okán nem elégséges az esettanulmányok vizsgálata során kizárólag a hormonszintekre redukálni a kutatást, a talált eredményeket össze kell vetni a kiválasztott rizikófaktorokkal és ennek tükrében lehet értékelni a kapott eredményeket.

2.7.5.6. A tesztoszteron, a kortizol és az agresszivitás összefüggései

A tesztoszteron és az agresszív magatartás közötti összefüggést számos kutatás vizsgálta. Duque-Wilckens és munkatársa szerint az androgén hormonok – úgymint tesztoszteron – szerepe az agresszív viselkedésben, hímek vonatkozásában meglehetősen jól kutatott és dokumentált terület. Már korai tanulmányok is kimutatták, hogy a kasztráció a hímeknél csökkenti az agresszivitást. Mindazonáltal az is kimutatásra került, hogy a nők szexuális viselkedésével a magas tesztoszteronszint összefüggésben áll (Duque-Wilckens et al., 2017).

Kevés, éppen ezért annál figyelemreméltóbb tanulmány áll rendelkezésre a nők tesztoszteronszinttel kapcsolatos vizsgálata tárgyában. A Denson és munkatársai által közölt 87 női fogvatartottat vizsgáló tanulmány kimutatta, hogy a börtönben megmutatkozó domináns, agresszív viselkedés és a tesztoszteron szint korrelál egymással. Hasonló eredmény született egy női rögbi csapat vizsgálatakor, amelyben a mérkőzés előtti tesztoszteronszint pozitív korrelációt mutatott a játék közbeni agresszivitás megnyilvánulásával. Egy 12 női résztvevőből álló kettős-vak kísérlet eredményeképpen feltételezhető, hogy a tesztoszteronszint emelkedése az

agresszió tekintetében a bántalmazással kapcsolatos érzékenység csökkenésével és a jutalmazásra vonatkozó reagálás fokozódásával áll összefüggésben (Denson et al., 2018).

Kenyon közlése szerint Mazur és Booth azt találta, hogy a magas tesztoszteronszint és a domináns viselkedés között oda-vissza korreláció áll fenn, azaz nemcsak a magas tesztoszteron eredményezhet domináns viselkedést, hanem a domináns magatartás is generálhat magas tesztoszteronszintet. A sportversenyeket tekintve megállapítható, hogy a tesztoszteronszint megemelkedik a verseny előtt; a győztes tesztoszteronszintje magasabb és a vesztesé alacsonyabb; ezek a hatások a szellemi sportágakban (például sakk) is megnyilvánulnak. Hasonló változások figyelhetők meg például akkor, amikor sikeres diplomát szerez a diák, ebben az esetben is a tesztoszteronszint megemelkedik. Ebben a tanulmányban arra is rámutatnak, hogy azok a férfiak, akiknek magasabb a tesztoszteronszintjük, nagyobb valószínűséggel válnak el vagy maradnak egyedül. Gyakrabban vesznek részt közlekedési cselekményekkel kapcsolatos agresszivitásban, magasabb valószínűséggel tulajdonítanak el tárgyakat és adják el azokat, adósságba keverednek, és nagyobb valószínűséggel használnak fegyvert küzdelemben (Kenyon, 2004).

Campbell-Muncer írása szerint a magas férfi nemi hormon – a tesztoszteron – szintje és az agresszivitás közötti reláció régóta ismert tény, azonban olybá tűnik, a magas tesztoszteronszint nem előidézője, hanem inkább következménye az agresszív viselkedésnek. Domináns hím rézusmajmok valamely másik csoportba helyezésevel, midőn befolyásuk csökken, a tesztoszteron hormonszintjének csökkenése idézhető elő. Hasonlóan, sportolókban versenyt követően magasabb a tesztoszteron-szintje a győzteseknek, mint a veszteseknek. Ugyanakkor nők esetében a hormonális összefüggés vizsgálata még várat magára, mivel a csekély számú vizsgálat szignifikáns összefüggést eddig nem talált a hormonszint és az agresszivitás között. A nemi különbségek kapcsolatban állnak a helyzet veszélyességének észlelésével is. A tanulmányok szerint a nők hatékonyabban gátolják érzelmeiket és viselkedésüket, különösen, ha megjelennek benne a félelem elemei is (Campbell–Muncer, 2008).

Tesztoszteron tekintetében Archer gyenge pozitív kapcsolatot talált az emberi agresszivitás és a magas tesztoszteronszint között. Book és munkatársai egy olyan metaanalízisben, amelyben 45 független tanulmányt vizsgáltak, változó korrelációt, de mégis összességében gyenge pozitív kapcsolatot találtak az agresszió és a tesztoszteron között. A tesztoszteron szerepét mutatja az is, hogy a tesztoszteronszint változik az életkorral, fiúknál hirtelen megnő a kamaszkor során és fiatal felnőttkorban végig magas marad és a kor előrehaladtával kezd csökkenni. Daly és Wilson „fiatal férfi szindrómának” hívja ezt a jelenséget és rámutatnak arra, hogy a férfiak 12 és 25 éves koruk között a fő elkövetői és áldozatai a fizikai erőszakos cse-

lekményeknek. Sportokban a tesztoszteronszint emelkedik nyeres esetén, ezt figyelték meg teniszben, birkózásban, de sakkban is. Booth és Dabbs azt találták, hogy a férfi, amikor megházasodik, a tesztoszteronszintje lecsökken és alacsony marad. Ugyanakkor viszont, amikor ugyanezen személy elválík, a hormonszint megnő és ez a jelenség valószínűleg azzal áll összefüggésben, hogy a férfi mentálisan felkészül a hölgyekért való versengésre (Fehérné Tóth – Kardos, 2019).

Egy 87 női elitétet vizsgáló tanulmányban, ahol az életkor 17 és 60 év között változott (átlag: 33 év), a tesztoszteron nyálminták eredményeként azt az egyébként megjósolható következtetést vonták le a vizsgálók, hogy a kor előrehaladtával csökkenő tesztoszteronszint az agresszív, domináns viselkedést is mérsékli, ugyanakkor hangsúlyozandó, hogy az erőszakos magatartás „szelídülése” nem a kor előrehaladtához, hanem az alacsony tesztoszteronszinthez köthető. A tanulmány leszögezi, hogy az agresszív, domináns viselkedéshez egyéb tényezők is hozzájárulnak, szociális tényezők, fizikai állapot, egyéb hormonok hatásai (Dabbs Jr. et al., 1997).

A tesztoszteron mellett azonban a kortizol is hatással bír az erőszakos attitűd megnyilvánulására, amint azt több kutatás is vizsgálta.

Duque-Wilckens és munkatársa rámutat a kortizol kiemelt szerepére az agresszivitás szabályozásában. Állatkísérletekben a magas agresszivitás alacsony kortizolszinttel kapcsolódik össze, továbbá a tanulmányok azt mutatják, hogy erőszakos bűnözők, illetve antiszociális személyiségzavarban szenvedők között magasabb az alacsony kortizolszint (Duque-Wilckens, 2017).

Az alacsony kortizolszint fiatalokú férfiak erőszakos viselkedésének háttérében való ki-mutathatósága mellett magas tesztoszteronszint volt detektálható agresszív magatartást tanúsító nők esetében, mutatva, hogy e két hormon mindkét nem vonatkozásában szerepet játszhat az erőszakos attitűd megnyilvánulásában (Yu – Shi, 2009).

Egy átfogó közlés szerint az agresszív válaszreakció során magas kortizolszintet találtak nők esetében; más vizsgálatok versenyhelyzetben, a küzdelem után mutattak ki magasabb kortizolszintet a vesztesek körében, mint győzedelmeskedő versenytársaiknál, mindazonáltal a krónikusan magas kortizolszint agresszív magatartásra hajlamosít (Haller, 2014).

Összefoglalva megállapítható, hogy a tesztoszteron-, illetve kortizolszintek erőszakos magatartásra való hatása sejtethető, de nem egyértelmű és az ezzel kapcsolatos tanulmányok sem egységesek a talált eredményekkel kapcsolatban. Többségében a magas tesztoszteron és az alacsony kortizolszint tekinthető agresszivitásra hajlamosító tényezőnek, ám nem kizárólagosan és semmiképpen sem egyértelműen, az erőszakos magatartás megnyilvánulásában számos

egyéb tényező is szerepet játszik. Jelen kutatás célja az, hogy a szakirodalomban talált eredményeket összevesse a vizsgált személyeknél találtakkal, megnézve azt, hogy a szerző által vizsgált esettanulmányok mennyire igazodnak a szakirodalomban leírtakhoz.

2.7.5.7. Az úgynevezett kettőshormon hipotézis

A fentiek alapján sejthető, hogy a tesztoszteron- és kortizolszintek egymásra hatással vannak; e kölcsönhatásból ered az úgynevezett kettőshormon hipotézis fogalma. Jelen kutatás a tesztoszteron- és kortizol szinteket, ezen túlmenően azonban azok egymásra való kölcsönhatását is vizsgálja, így indokolt e hipotézis körbejárása és ismertetése.

Igyártó közlése szerint a hormonok szabályozó tevékenységében különböző idegrendszeri struktúrák vesznek részt, amelyek szerepei az agresszivitás befolyásolásában állatkísérletekkel igazoltak. A hipotalamusznak nevezett agyi struktúra elektromos ingerlése támadó viselkedést vált ki patkányokban, ugyanez a reakció tapasztalható aranyhőrcsögök esetén is, amennyiben a hipotalamusz aktivációja bekövetkezik, akkor az esetleges betolakodó irányába támadó magatartás mutatkozik. Főemlősök esetében is agresszív magatartást eredményez a talamusz-magba beépített, rádióhullámmal vezérelt elektróda. A stresszre adott, fentebb részletezett adaptációs válaszadási szakaszban a szervezet egyensúlyának – a homeosztázisnak – a fenn-tartása a központi feladat, amelynek a tesztoszteron esetében az úgynevezett hipotalamusz–hipofízis–ivarmirigy tengely (HPG: hypothalamic-pituitary-gonad axis), a kortizol vonatkozásában pedig az úgynevezett hipotalamusz–hipofízis–mellékvese tengely (HPA: hypothalamic-pituitary-adrenal axis) kell hogy maradéktalanul megfeleljen. A kulcsmomentum az, hogy a két rendszer nem egymástól függetlenül működik, hanem kihatással és befolyással bír egymásra, amely körülmény alapjaiban határozza meg a két hormon agresszivitásra kifejtett hatását. Amint a stresszfaktor megjelenik, másodperceken belül a hipotalamusz magvaiban egy kortikotropin releasing hormonnak (CRH) nevezett anyag szabadul fel, amely az agyalapi mirigyet fokozott adenokortikotrop hormon (ACTH) és az úgynevezett vazopresszin szekréciójára sarkallja. E folyamat eredményeként a mellékvesekéreg által termelt, összefoglalóan glukokortikoid hormonoknak nevezett szekréta szabadul fel, ennek része a kortizol. A HPA-tengely önszabályozó és egyben a HPG-rendszerre is hatással bír. Az önszabályozási mechanizmus keretén belül az emelkedett kortizolszint gátolja a CRH és az ACTH kiválasztását, amely csökkenti a kortizol termelését, így biztosítva azt, hogy a szervezet nehoogy idő előtt kimerüljön tartalékaiból. E folyamat mellett azonban a kortizol emelkedése a HPG-tengely mindhárom szintjére hatva visszaszorítja a tesztoszteron termelését, azaz a megnövekedett kortizolszint alacsony tesztoszteronszinttel párosulhat, ám a folyamat a tesztoszteron oldaláról

is befolyásolt oly módon, hogy az emelkedett tesztoszteron szintje a hipotalamuszra hatva csökkenti a vazopresszint szekréciónak, így végső soron a kortizol kiválasztására bír negatív hatással. Mindez azért lényeges, mert a tesztoszteronszint és a kortizolszint egymással való összefüggése kihatással van az agresszivitás megnyilvánulására, továbbá annak mértékére – erre utal a kettőshormon hipotézis elnevezés. A kettőshormon hipotézis magyarázza meg azt a jelenséget, hogy amennyiben a magas tesztoszteronszint alacsony kortizol szinttel párosul, az agresszivitás manifesztációja elkerülhetetlen (Igyártó, 2009). Ennek ellenére mégis e tekintetben egységes konszenzus a szakirodalomban (Pante et al., 2022).

A magas tesztoszteronszint alacsony kortizolszinttel való kombinációjának agresszív viselkedésben betöltött, de nem kizárólagos szerepére mutatott rá egy 259 fiatalos személy (átlagéletkor: 17 év) bevonásával végzett vizsgálat, amelyben 114 fiú és 115 lány vett részt. Az eredmények nem mutattak nemi különbségeket e téren és az agresszív magatartásnak csak egy kis hányadát magyarázta a két hormon fent részletezett aránya, mindazonáltal azt a következtetést vonták le a kutatók a tanulmány alapján, hogy a tesztoszteron és a kortizol együttesen befolyásolja az erőszakos viselkedést, az ilyen attitűd jobban magyarázható a két hormon együttes hatásával, mint kizárólag a kortizolszinttel (Platje et al., 2015).

Férfi bűnelkövetőkre vonatkozóan van olyan tanulmány, amely az alacsony kortizol szabályozó szerepét a magas tesztoszteronszinttel járó agresszív viselkedések megnyilvánulásában sejteti (Staniloiu – Markowitsch, 2012).

Szintén az alacsony kortizolszint–tesztoszteron–agresszív viselkedés közötti tengelyre vonatkozó potenciózó hatására hívja fel a figyelmet az a tanulmány, amely ugyanakkor megjegyzi, hogy nem csak az alacsony, hanem a magas kortizolszint is növeli az erőszakos bűnözői magatartás kockázatát (Armstrong et al., 2022).

Az alacsony kortizolszintnél meghatározóbb tesztoszteron–kortizolszint arány erőszakos viselkedésben való erőteljesebb szerepét hangsúlyozza más tanulmány is (Walters et al., 2015).

Kissé más megközelítésben ugyan, de hasonló következtetés vonható le abból a Zilioli és munkatársai által publikált kísérletből, amely 501 tanuló bevonásával, mindkét nem képviselésével, az empátia és a tesztoszteronszint, valamint a kortizol szintjének összefüggéseit vizsgálta. Az empátia az agresszív megnyilvánulások egyfajta ellenpólusaként is értelmezhető, beleérzőképességként definiálható: megmutatja, mennyire vagyunk képesek egy másik ember lelkiállapotába beleélni magunkat, ezáltal együttérzésre sarkall, kioltva az agresszív érzületet és motivációt. A vizsgálat a magas tesztoszteronszint és az alacsony kortizolszint esetén csökkent empátia megnyilvánulásáról mutatott eredményt, amely azt mutatja, hogy az agresszív attitűd felé tereli a szervezetet a két hormon fenti kombinációja (Zilioli et al., 2015).

Szignifikáns, bár csekély támogatottságra jutott a kettőshormon hipotézis vonatkozásában egy olyan, Dekkers és munkatársai által közölt vizsgálat, amely az alap – nem manipulált, nem kísérleti körülmények közötti, esetleg provokált szituációban mért – tesztoszteron és kortizol szintek összefüggését kutatta a tekintetben, hogy a kortizol képes-e befolyásolni a tesztoszteron és – többek között – a dominancia, illetőleg az agresszió relációját. A kettős-hormon hipotézis megerősítése férfiak vonatkozásában mutatott alátámasztó eredményeket, nők esetében szinte elhanyagolható volt az összefüggés, rámutatva arra, hogy ilyen jellegű vizsgálatokra nők esetében szükség mutatkozik (Dekkers et al., 2019).

Egy másik, kizárólag nők esetében elvégzett vizsgálat azt a nem várt eredményt mutatta, hogy a dominancia és az agresszió megnyilvánulása a magas tesztoszteronszinttel és – ellentétben a várakozással – magas kortizol szinttel áll összefüggésben. A Denson és munkatársai által közölt, 53 nő bevonásával végzett vizsgálatban az alap kortizol- és a tesztoszteronszintek nyálmintából kerültek összegyűjtésre, kimutatásuk a jelen kutatás vizsgálati metodikáját is képező úgynevezett kemilumineszcencia módszerével valósult meg és a reaktív, azaz „kiprovokált” agresszív megnyilvánulások tekintetében kerültek górcső alá. A tanulmányban egy színlelt és moderált web konferencián előadott verbális megnyilvánulásra adott kritikai megjegyzések által provokált agresszív megnyilvánulások megfigyelése történt a fenti eredménnyel (Denson et al., 2018).

Összefoglalva megállapítható, hogy az úgynevezett kettős-hormon hipotézissel kapcsolatos kutatási eredmények bizonytalanok és nem egyértelműek, nők vonatkozásában pedig kifejezetten hiányosak és további vizsgálatok szükségesek e tárgyban.

2.7.5.8. Az agresszivitást jelző hormonszintek nőkben

Jelen kutatás női fogvatartottak tesztoszteron és kortizol hormonszintjét vizsgálja két, kitüntetett rizikófaktor – az esetleges családi trauma és az öngyilkosság – tükrében, figyelembe véve az egyén agresszivitási szintjét, erőszakos attitűdjét. A vizsgálat szempontjából tisztázandó, hogy a tesztoszteron és kortizol hormonszintjei vonatkozásában mely értékek tekinthetők az agresszivitás szempontjából relevánsnak. A kérdés megválaszolásához nagyfokú körültekintés és gondosság szükséges, mivel a kutatás szempontjából egzakt értékek alapján kell kiértékelni, hogy mely hormonszinteket tekintünk magasnak vagy alacsonynak.

Kézenfekvő megoldás lenne a laboratóriumi vizsgálat által megadott úgynevezett referenciatartomány határértékeivel dolgozni. A referenciatartomány definíciószerűen nagyszámú egészséges emberen végzett vizsgálaton alapuló, konszenzus útján elfogadott értéktartomány, ennek megfelelően a kívül eső értékek, akár magasabbak, akár alacsonyabbak a referencia

határértéknél, egészségügyi szempontból kórosnak tekintendők, azaz alapesetben (leszámítva egyéb befolyásoló körülményeket, vagy a hibahatárokat) betegség áll a háttérben. Kutatásunk szempontjából a laboratóriumi referenciatartomány alapul vétele tévútra viheti az értékelést, mivel az alany agresszivitása által befolyásolt hormonszint nem betegség eredetű – a vizsgálati alanyok egészséges személyekként kerültek kiválasztásra – így előfordulhat, hogy az adott hormonszint emelkedett, vagy csökkent ugyan, de nem éri el a referenciatartomány határértékét.

Ahhoz, hogy kutatásunkban a kapott értékek vonatkozásában megállapításokat tehesünk, azon szűkös szakirodalmi adatokhoz kell folyamodnunk, ahol kifejezetten numerikus értékű adatok állnak rendelkezésre a hormonszintek tekintetében. Számos, a fentebb bemutatott tanulmányban találkozunk magas vagy alacsony hormonszintek dokumentálásával, azonban számszerű adat megjelölése nélkül.

Az egyik megoldás lehetne, hogy a szakirodalomban fellelhető valamennyi, numerikus adatot tartalmazó kutatási eredményből egyfajta átlag kiszámításával kapjuk meg a kívánt határértékeket. A módszer azonban torz eredményt adhat, mivel ahány kutatás, annyi értékhatár, továbbá az sem mindegy, milyen körülmények között történt a mintavétel, kik az alanyok stb. Egy ilyen jellegű átfogó vizsgálat önálló kutatási területet alkothatna.

A másik, jelen doktori értekezés szerzője által preferált módozat, hogy a szakirodalomban azon tanulmányokat vagy kutatási eredményeket kell kiválasztani „referencia” tanulmányoknak, amelyek a leginkább közelítenek jelen dolgozat témaköréhez; ennek megfelelően az ideális kutatási eredmény agresszivitással kapcsolatos, nőkre vonatkozó, nyálmintából vett tesztoszteron- és kortizolszintek numerikus meghatározására irányuló tanulmány. Megjegyzendő, hogy további megoldások is elképzelhetők (például kontroll csoport bevonásával, egészséges, nem agresszív attitűddel rendelkező nők hormonvizsgálata), azonban jelen doktori értekezés szempontjából a fentebb vázolt megoldás realizálható.

A laboratóriumi vizsgálat alapján a tesztoszteron normál referenciatartománya nyálminta esetén 4,5–49,0 pg/ml, a kortizol esetében a referenciaérték 1100–4950 pg/ml. Az ettől eltérő értékek tehát „betegségtartományba” esnek, azonban – összhangban a fentebb kifejtettekkel – az agresszív, erőszakos állapot nem feltétlenül jelent betegséget, a vizsgálati alanyok vonatkozásában pedig betegség-háttér nem ismert.

Az egyik viszonyítási alapnak tekinthető értekezés a Denson és munkatársai által végzett, 53 egyetemista nő részvételével a nappali órákban (11,30–19,30) végzett, provokált agresszióra vonatkozó kutatás, amelyben a tesztoszteronértékek nyálmintában 11,05–38,52 pg/ml, a kortizolértékek 1460–3960 pg/ml tartományban mozogtak (Denson et al., 2012).

Egy másik tanulmányban 1051, 11–16 éves tanuló közül választottak ki 10 fiút és 10 lányt, akik viselkedésük alapján agresszívnek minősültek, 20, nem erőszakos magatartást tanúsító kontrollcsoport ellenében. Az agresszív lánycsoport tesztoszteronértéke nyálmintát alapul véve és a délutáni órákban (13,30–14,30) mérve átlagosan 19,54 pg/ml értéket mutatott, míg a „nem agresszív” lánycsoport átlagos tesztoszteronszintje 5,24 pg/ml volt (Yu – Shi, 2009).

Az értékek összevetése alapján az a megállapítás tehető, hogy a nyálmintában mért tesztoszteronszint 10 pg/ml feletti értéke jelen esettanulmányban emelkedett tesztoszteronszintként értékelhető. A kortizol vonatkozásában a laboratóriumi referencia érték 1100–4950 pg/ml, az idézett tanulmányban az értékek 1460–3960 pg/ml tartományban mozogtak. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy az 1400 pg/ml alatti kortizol értékek a jelen kutatásban alacsony kortizol szintnek tekintendők; ezen határértékek figyelembevételével kell a hormonszintekkel kapcsolatos értékelést elvégezni jelen kutatásban.

A szerző nyomatékosan hangsúlyozza, hogy természetesen más módszerek, más értékhatárok is meghatározhatók, ahogyan az a fentiekben kifejtésre került; jelen doktori értekezésben a cél e tekintetben az volt, hogy lehetőleg minél tárgyilagosabb és megalapozottabb értékhatárokkal lehessen dolgozni az eredmények ismeretében.

3. KUTATÁSI CÉLKITŰZÉS ÉS PROBLÉMAFELVETÉS

A nőkre vonatkozó neurobiológiai vizsgálatok tárháza az agresszió tekintetében szegényes; az agresszív attitűddel rendelkező nők képviselőiként definiálható női erőszakos bűnelkövetők vizsgálata még szűkösebb. Női elítéltek vizsgálatára vonatkozóan a korlátozott vizsgálati szám érthető, tekintettel arra, hogy a vizsgálható személyekhez való hozzáférés általánosságban véve körülményes, engedélyekhez kötött és a helyzet jellegénél fogva kiváltképpen érzékeny terület.

3.1. Kutatási hipotézisek

A jelen kutatással kapcsolatos hipotézisek az alábbiak:

1. A női agresszivitás és a nők által elkövetett erőszakos bűncselekmények hátterében nemcsak társadalmi, hanem neurobiológiai okok is meghúzódhatnak, amelyek együttesen alakítják ki az erőszakos bűnelkövetői magatartást.

A kutatás a témával kapcsolatos társadalomtudományi szakirodalmi adatokat kívánja összeegyeztetni az orvosbiológiai szempontokkal és ezáltal egy komplex szemléletű megközelítést ajánl további kutatásra. A vizsgált jelenség, a nők által elkövetett agresszív cselekmények nem kizárólag a társadalomtudományi és nem kizárólag a neurobiológiai ismeretek talaján érthető meg; a két tudományág összevetéséből származó, egymást kiegészítő eredmények együttesen nyújthatnak támpontot a téma ismeretéhez és alapot adhat a további komplex szemléletű kutatáshoz.

2. A vizsgált erőszakos bűncselekményekért elítélt fogvatartott nők körében laboratóriumi vizsgálattal kimutatható tesztoszteron és kortizol hormoneltérések detektálhatók.

A kutatás a maga korlátozott anyagi lehetőségein belül objektív, laboratóriumi vizsgálattal alátámasztott módon kívánja megmutatni a fentebb részletezett elméleti kereten belül talált vizsgálati eredményekhez való viszonyát. Fentebb bemutatásra került, hogy a magas tesztoszteronszint, az alacsony kortizolszint, adott esetben mindkettő együttesen agresszív attitűdöt vonhat maga után. Mennyiben igazodik a jelen kutatásban talált hormonvizsgálati eredményhalmaz a szakirodalomban vizsgált esetekhez képest?

3. A kutatásban részt vevő női fogvatartottak körében a két nevesített rizikófaktor tekintetében – a családi trauma és az öngyilkosság, valamint az ezzel összefüggő depresszió – olyan előzményi adatok kerülnek napvilágra, amelyek szerepet játszhattak az alany erőszakos magatartási attitűdjének kialakulásában.

Az erőszakos bűnelkövetői magatartás multifaktoriális alapokon nyugszik, nem lehet kizárólag egyetlen tényezőre – például hormonális eltérésre – redukálni annak meglétét. E helyütt kapcsolódik össze a társadalomtudományi és a neurobiológiai megközelítés; mint az epigenetikai megfontolásokkal kapcsolatban láttuk, a rizikófaktorok egészen a DNS-ig hatolnak. Annak ellenére, hogy jelen értekezés lehetőségei meghaladják az epigenetikai vizsgálat kivitelezését, közvetett módon feltételezhető, hogy az esetleges rizikófaktorok halmozott előfordulása e mechanizmus révén avatkozott be a szervezet fejlődésébe és jutatta el az alanyt az erőszakos cselekmény realizálásáig.

4. A kutatásban vizsgált női elkövetők agresszivitási szintje összefüggésben áll a hormoneltérésekkel és a két kitüntetett rizikófaktor meglétével.

A vizsgált alanyok agresszivitási szintje tekintetében a doktori értekezés a körülményekre vonatkozó, szubjektív mélyinterjú adataira és a büntetés-végrehajtási intézet által rendelkezésre bocsátott objektív információra – például visszaesés – hagyatkozhat, mivel alaposabb tudományos elemzésre (például tesztek elvégzésére) jelen vizsgálatkor nem volt lehetőség. Ennek okán az „agresszivitási szint” megbecsülése a szerző részben szubjektív, a mélyinterjúk és egyéb információk alapján kialakított, szintetizált képzet eredménye, amely azonban az igazságszolgáltatásban eltöltött negyed évszázad során érlelődött gyakorlaton is alapszik.

A kutatás kitér az iskolázottság vizsgálatára is, azonban csak kiegészítő módon, esetleges további vizsgálat ajánlásának szándékával. Ennek oka, hogy az elméleti keretben leírt azon társadalomtudományi meglátás, amely szerint nők esetében a magasabb iskolázottság emberölés bűncselekményének elkövetésére jobban hajlamosít, mint férfitársaik vonatkozásában – ahol az alacsonyabb iskolázottsággal hozható összefüggésbe a jelenség –, izgalmas és elgondolkodtató kutatási irányt jelenthet a továbbiakban.

4. VIZSGÁLATI MÓDSZEREK

4.1. Vizsgált személyek

A kutatás alanyai erőszakos bűncselekmény miatt elítélt, általánosságban jó egészségi állapotú 8 fogvatartott nő, akik beleegyezési nyilatkozat kitöltésével, anonim módon a kutatásra rendelkezésre állottak. Mint fentebb kifejtésre került, a téma szempontjából az erőszakos bűncselekményt elkövetett fogvatartott nők reprezentatív leképezését adják a női agresszivitás neurobiológiai kutatásának. A 8 fő vizsgálati létszám azon szempontok alapján került kialakításra, amelyek szerint a vizsgálat nem zavarhatja meg a büntetés-végrehajtási intézet rendjét, nem róhat olyan terhet az intézményre, amely a működést akadályozná. Mindemellett a doktori értekezés anyagi lehetőségei korlátozottak. A hormonvizsgálatokkal kapcsolatos költségek a szerzőt terhelik amellet, hogy a fogvatartottakkal kapcsolatos vizsgálatok elvégeztetése, a mélyinterjúk megszervezése többletmunkát jelent a büntetés-végrehajtási intézet állományának, akik ellenszolgáltatás nélkül támogatták áldozatos munkájukkal a kutatás realizálását. A vizsgált létszámnál több alany bevonása aránytalan munka- és anyagi terhet jelentett volna, a kevesebb női elítélt viszont a reprezentációt nyirbálta volna meg. A kutatás a maga teljességében kontroll csoport bevonásával mutatkozhatott volna meg, azonban a kontroll csoport vizsgálata további laboratóriumi hormonszint vizsgálatokat vont volna maga után, amelynek anyagi terhei túlmutatnak a jelen dolgozat lehetőségein.

A vizsgálatok a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának engedélyével történtek. A vizsgálatban részt vevő fogvatartottak kiválasztása a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága által koordináltan, az elítélt nőket fogvatartó Kalocsai Fegyház és Börtön által történt. A mérések a Helsinki Deklaráció alapelveinek és kiegészítéseinek megfelelően zajlottak.

A Helsinki Deklarációt (továbbiakban: Deklaráció) az Orvos Világszövetség hozta létre, 1964 júniusában fogadták el Helsinkiben és az embereken végzett orvosi kutatások etikai alapelveit fekteti le, ideértve az azonosítható emberi eredetű anyagokon és adatokon végzett kutatásokat is. A Deklaráció Általános elvei között szereplő 5. pont rögzíti, hogy az orvostudomány haladása kutatáson alapul, amely végső soron szükségessé teszi az emberek kutatásba történő bevonását, a 8. pont szerint elsődlegesek a kutatási alanyok jogai és érdekei, a 10. pont alapján pedig a kutatási alanyok egyes jogait (élet, egészség, emberi méltóság, épség, önrendelkezéshez, magánélethez, titoktartáshoz fűződő jogok) védi. Jelen kutatásban, a tanulmány jellege okán, különös hangsúlyt kapott a Deklaráció 24. pontja, amelyben a kutatási alanyokra

vonatkozó személyes információk védelméről rendelkezik, az önkéntességről szóló 25. pont és a tájékoztatásról, valamint a beleegyezésről szóló 26. pont. Tekintettel a Deklaráció 32. pontjára, amelyben a beazonosítható személytől származó humán eredetű mintákat vagy adatokat felhasználó kutatások esetén az alanyok által adott beleegyezési nyilatkozat beszerzendő, ezért az összes a kutatásban részt vevő fogvatartott tájékoztatással egybekötött írásos beleegyezése megtörtént.

Adatvédelmi okokból a fogvatartottak nyilvántartási száma nem került be a doktori értekezésbe, az elítéltek megjelölése egyszerű számozással történt. Ugyancsak nem lelhető fel azok az információk az elkövetett bűncselekménnyel kapcsolatban, amelyek jellegzetességük okán esetlegesen beazonosíthatók lennének. Az adatvédelmi szempontok maximális érvényesülése érdekében továbbá mindazon adatok, információk, amelyek a kutatásban részt vevő fogvatartott beazonosítására alkalmasak (például születési hely, gyermekének neve stb.) az értekezésben kipontozásra kerültek; e körülmény azonban semmilyen módon nem határolja be a dolgozat szempontjából releváns információkat.

4.2. A vizsgálat menete és a strukturált kérdések

A vizsgálati menet négy, jól elkülöníthető szakaszból áll, amelyek egymáshoz kapcsolódva összefüggenek egymással.

1. A kutatás az erőszakos bűncselekményt elkövető 8 fogvatartott nő személyes mélyinterjúztatásával kezdődik. A mélyinterjúkra az elítélt és vizsgált nőket fogva tartó büntetés-végrehajtási intézményében kerül sor, az intézmény megszervezésében, előzetesen egyeztetett időpontban. A vizsgált személyek száma a kutatás háttérét adó büntetés-végrehajtási intézmény vezetőségével történt előzetes megbeszélés alapján született meg, azon megfontolások alapján, hogy az e létszámmal történő vizsgálati eljárás nem borítja fel az intézet rendjét, valamint nem ró aránytalan terhet az intézet munkatársaira és technikai felszereltségére.

A mélyinterjú a kutatási hipotézisekkel áll összhangban, ennek megfelelően az alábbi négy kérdéskör köré csoportosítva, strukturáltan kerültek feltevésre a kérdések:

1. Nyilatkozzon az elkövetett bűncselekményre vonatkozóan, mit gondol erről, milyen érzései vannak a cselekményével kapcsolatban?
2. Volt-e a családi előzmények tekintetében – kifejezetten a kisgyermekkorra és a kamaszkorra fókuszálva – olyan élménye, amely traumát okozott, nehezen élte meg, megrendítette?

3. Előfordult-e a családjában, vagy az önmaga életében öngyilkosság, vagy ezzel összefüggésben depresszió?
4. Mennyiben tartja önmagát agresszívnek, milyen személyiségűnek gondolja önmagát?

A mélyinterjúkkal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a vizsgált alanyok helyzetéből adódóan számos nehézséggel kellett megküzdeni. A fogvatartottakkal történő beszélgetés nagy empátiát és türelmet kíván, előfordul, hogy a kérdést nem pontosan érti az alany, nem a kérdésre válaszol, elzárkózik a válaszadástól, valamint általánosan jellemző volt, hogy az egyén gondolatai csak nagy nehézség árán voltak terelhetőek. Az interjú időtartama nem húzható korlátlanul, egyfajta időkényszer is fennállt, ami tovább nehezítette az együttműködést. Gyakori volt, hogy az alany „önállósította” magát, nem arról beszélt, amit a szerző kérdezett, hanem arról, amit ő akart elmondani, a kettő pedig adott esetben alig fedte egymást. Jellemző példa erre a sérelmek ecsetelése, ami az interjút egyes esetekben nehezen kezelhetővé tette. A mélyinterjúban a strukturált kérdések sorrendje az eredmények tárgyalásánál való, egyes alanyokra vonatkozó leírás sorrendjével korrelál, tehát az adott témakörben dokumentált válaszok a fentebb leírt kérdésekre adott reflektálások voltak.

2. A kutatás következő szakaszában az alanyok nyálmintájának alább részletezett módon történő vételezése, továbbá összegyűjtése történik, majd pedig a laboratóriumi mérési folyamat következik. A nyálminták vételezésére a vizsgált személy nyálából történő tesztoszteron és kortizol szintjének kimutatása céljából kerül sor. A vizsgált hormonok mintavételezése az intézet rendjéhez igazodva történik.

3. A laboratóriumi eredmények ismeretében a mérési eredmények összevetésre kerülnek az interjú során feltérképezett információkkal, a Kalocsai Fegyház és Börtön munkatársai által rendelkezésre bocsátott fogvatartotti jellemzéssel, valamint a laboratóriumi eredményekkel. A fogva tartó intézmény jellemzése elengedhetetlenül szükséges a hiteles fogvatartotti attitűd és háttérkép kialakításához, tekintettel arra, hogy feltételezhető, hogy a személyes mélyinterjú során mondottak és az objektív, szakember révén történő megfigyelésnek megfelelő leírás adott esetben csak részben fedik egymást. E körülmény függ a fogvatartott közlékenységétől, személyiségétől, nyitottságától, de attól is, hogy a kérdező mennyire tudja megnyerni az interjúalanyt a korrekt válaszadásra, valamint az sem mellékes, hogy a kérdező milyen mértékben tudja elnyerni a vizsgált személy – legalább részbeni – bizalmát.

4. Az eredmények birtokában elemzéssel és értékeléssel folytatódik a vizsgálat. Ennek keretében a kapott válaszok, az intézet által rendelkezésre bocsátott előzményi adatok, a laboratóriumi eredmények kerülnek egymással összevetésre, majd a kutatási folyamat az eredmények, következtetések értékelésével zárul és egységes tanulmányba való foglalásával zárul.

4.3. Kutatási módszertan

A kutatás a személyes mélyinterjú realizálásával kezdődik. A mélyinterjú során bemutatkozás, a hangrögzítésre vonatkozó engedélykérés, a szabad akaratból való válaszadásra való felhívás, továbbá a fent részletezett, strukturált kérdések feltevése történik, miközben az interjúalany tájékoztatása a kérdésfeltevések és a kutatás célja tekintetében szintén realizálódik. A beszélgetés alatt annak szabad folyásának lehetősége, az interjúalanyhoz való alkalmazkodás igénye alapvető. A kommunikáció a fogvatartott érzékenységét szem előtt tartva valósul meg, alkalmazkodva az alany pillanatnyi lelki és fizikai állapotához; amennyiben például az elítélt szomorú, vagy dühös, úgy a kérdezőnek megnyugtató és együttérző attitűdöt kell tanúsítania. Semmilyen válaszadás sem erőltetett és nem kötelező, ez az interjú elején kommunikálásra kerül. Az elítélt a beszélgetést bármikor abbahagyhatja, bármely, érzékenységét érintő kérdésre megtagadhatja a választ. A kommunikáció jellege nyugodt hangvételű, türelmes és odafigyelő. A kérdések strukturált jellege ellenére olyan témakör, ami láthatóan veszélyezi a fogvatartottat, nem kerül részletes körbejárásra. Személyes jellegű vonatkozások (például bármilyen kérés az elítélt részéről) teljes mértékben kizártak.

Jelen esettanulmányok vizsgálatainak megvannak a kutatás természetéből eredő korlátai. A fogvatartott nőekkel kapcsolatos rizikófaktorok feltérképezése nem könnyű feladat, tekintetbe kell venni, hogy a vizsgálati alany zárt intézetben él, nehezen nyílik meg, a kommunikációt rendkívüli empátiával lehet csak kivitelezni és nem terhelhető túl az alany. Mindezek okán a számos rizikótényező közül válogatni kell, melyek legyenek azok, amelyek a legkevésbé terhelik az elítéltet, ugyanakkor jól körülírható jelleggel rendelkeznek és egyértelműen rizikófaktoroként értelmezhető. E megfontolások alapján jelen kutatásban a két kiemelt korszakra (kisgyermekkor és kamaszkor) vonatkozó esetleges családi traumák és az öngyilkosság, valamint az ezzel összefüggő depresszió került kiválasztásra.

A laboratóriumi vizsgálat során a tesztoszteron és kortizol hormonszintek kimutatása a vizsgált személy nyálmintájából történik, amelyhez írásos beleegyezését adja és az elvégzés tekintetében a fentebb említett Helsinki Deklaráció alapelvei és kiegészítéseinek megfelelőek. Pontosabb képet nyújtott volna a 24 órás vizeletgyűjtéssel egybekötött hormonvizsgálat,

azonban e vizsgálatok mind az elítélteket fogva tartó büntetés-végrehajtási intézet működési rendje szempontjából, mind pedig anyagi szempontból meghaladják az értekezés kereteit.

Kutatásmódszertani szempontból, arra való tekintettel, hogy a két preferált hormon kimutatása humán nyálból történik, indokolt áttekinteni a nyál jellemzőit, összetételét, továbbá a hormonok tulajdonságait, továbbá a hormonok kimutatására szolgáló labormódszert adó úgynevezett kemilumineszcens immunoassay vázolását is szükséges ismertetni.

A nyál a fültőmirigy, az állkapocs alatti mirigy és a nyelv alatti mirigy, továbbá a szájüregben helyet foglaló egyéb kisebb nyálmirigyek által termelt emésztő nedvként definiálható. Hozzávetőleg 750 kis nyálmirigy csoport helyezkedik el a szájüreg nyálkahártyájába ágyazva. Tekintettel arra, hogy e mirigyek váladékukat valamely sejt vagy szerv külső felszínére ürítik, jelesül a szájnyálkahártya felszínére, ezért külső elválasztású mirigyek csoportjába soroljuk őket. A mirigyek által ürített váladék a nyál. A nyál szintelen testfolyadék, a színváltozást az elfogyasztott táplálék befolyásolhatja. A naponta kiválasztott nyálmennyiség átlagosan 0,5–1 liter között mozog. A kiválasztás idegi alapját a vegetatív idegrendszer általi szimpatikus és paraszimpatikus beidegzés képezi. Szimpatikus idegi hatás következtében kisebb térfogatú, de fehérjében gazdagabb szekrétaum keletkezik, míg a paraszimpatikus idegi hatás a nyál mennyiségének növelése mellett a szerves és a szervetlen alkotók koncentrációját csökkenti. Az elsődleges nyáleválasztásért felelős idegi központok a magasabb agyi struktúrák szabályozása alatt állnak. A nyál, gyűjtési módja alapján elkülöníthető az összes nyálmirigy váladékát együttesen tartalmazó teljes nyálra és az egyes nyálmirigy által kiválasztott kivezetőjáratú nyálra. Annak megfelelően, hogy a nyáleválasztás valamely serkentő hatás eredménye-e (például citromsav, rágógumi használata) beszélhetünk stimulált nyálról és nem stimulált nyálról. A fentebb említett három nagy nyálmirigy által kiválasztott váladék összetételében eltér egymástól, amelynek háttérében részben a nyálmirigyek szövettani felépítése áll, részben pedig a külső ingerek befolyásolása játszik szerepet a különbözőségben. A nyáleválasztással kapcsolatos idegreflex alapvetően kéttípusú lehet, jelesül feltételes és feltétlen (veleszületett) reflex. A feltételes nyáleválasztási reflex a Pavlov (1910) által felfedezett folyamat, amelynek során megállapításra került, hogy különböző ingerekre a termelődő nyál sűrűsége változást mutat. A feltételes idegi reflex ingerfelvételében a nyelv ízlelőbimbóiban található ízlelő receptorok játszanak érdemi szerepet, de közreműködnek a szájüreg nyálkahártyájának mechanoreceptorai és az orrnyálkahártyában elhelyezkedő szaglóreceptorok is. Ez utóbbi ténynek tudható be, hogy a szaglás károsodása, illetőleg elvesztése egyben az ízlelés defektusával is jár. Az emberi nyál összetétele szempontjából elsődlegesen megállapítható, hogy 99%-ban vízből áll. Szervetlen ionjai közül a nátrium, kálium, kalcium és a klór a leg-

fontosabbak. A szerves összetevők közül az amiláz és a maltáz enzimek, az albumin, a karbamid, a kreatinin, a mucin, az aszkorbinsav, az aminosavak, a tejsav, a különböző immunoglobulin típusok és a kutatási téma szempontjából kiemelt jelentőséggel bíró hormonok – kortizol és tesztoszteron – emelendők ki. A humán nyálban több mint 1000 fehérjét és 3000 mRNS-t (hírvivő egyszálú ribonukleinsavat) identifikáltak és katalogizáltak, amelyek, mint marker molekulák, betegségek azonosításában és élettani változások nyomon követésében játszanak kiemelt szerepet. Élettani szerep tekintetében a falatképzés, a tápanyagok lebontási folyamatának megkezdése (például amiláz, proteáz), a szilárd táplálék lenyelésének megkönnyítése (például mucinok), a fogszuvasodás elleni védelem (például defenzin, laktoferrin) és a hangképzés folyamatában elfoglalt szerepek (például mucinok) emelendők ki (Tékus, 2016).

A nyálból történő szteroidhormon-kimutatás az 1980-as években kezdődött, azonban a relatív nagymennyiségű nyálmintaszükséglet és a bonyolult elemzési eljárások miatt nem vált a mindennapi rutinvizsgálatok részévé. Az 1990-es évek vége felé újra aktuálissá vált az eljárás a nyálanalitika fejlődése révén. A szteroid hormonok a vérben kb. 95–98%-ban kötőproteinekhez kapcsolva találhatóak, amelyek biológiailag inaktívak. A nyál azonban a szabad hormonokat tartalmazza, így azok kimutatására alkalmas szekrétum. Nagy előnye, hogy nem invazív beavatkozás, könnyen kezelhető a minta. Szoros a korreláció a nyálban és a vérben mérhető tesztoszteronkoncentrációk között, ily módon a nyálatesztoszteron megbízható markere a szabad tesztoszteronnak.

A nyálmintavételt megelőzően 2 órával az evés, ivás és a fizikai aktivitás tilos (a fokozott fizikai aktivitás növeli a kortizol és tesztoszteron szinteket, fals eredményt ad). A nyál vizsgálati mennyisége kb. 1–1,5 ml. Hormontartalmú élelmiszerek fogyasztása a mintavételt megelőzően napokkal korábban (általánosságban, a vizsgálati eljárás alatt) szintén tilos, a hormontartalmú gyógyszerek szedését fel kell függeszteni. Ügyelni kell arra, hogy vér ne kerüljön a nyálmintába, még a legcsekélyebb mennyiségben sem. Fogmosás a nyálmintavétel előtt legalább 45 perccel kivitelezhető. A nyálminta stabil, –20 C fokon egy évig is tárolható. Szobahőmérsékleten minél kevesebb ideig tárolandó, mivel bakteriális számnövekedés következhet be, amely a vizsgálati eredményt módosíthatja.

A kortizol és a tesztoszteron kimutatása úgynevezett kemilumineszcens immunoassay vizsgálatnál történik. A vizsgálódás tudományos alapja, hogy a molekulafizikai modell szerint a molekulák meghatározott (diszkrét) energiaállapotokban létezhetnek, ennek megfelelően létezik alapállapot és gerjesztett állapot. A magasabb energiatartalmú pályára való ugrást elektronugrásnak nevezzük. A gerjesztés révén felvett energiátöbbletet a molekula kisugároztathatja, illetőleg a szomszédságában elhelyezkedő energiafelvevő rendszereknek is át tudja ad-

ni, részlegesen is. A molekula kisugárzása az úgynevezett radiatív (sugárzásos) energia-degradációs mechanizmus, más néven lumineszcencia. A módszer előnye, amelynek kutatásunk szempontjából jelentősége van, az, hogy a vizsgálandó anyag koncentrációjával arányosan változik a minta lumineszcencia-képessége (Szőke és mtsai, 1972), tehát a nyálból történő hormonkoncentráció kimutatása a lumineszcencia-képességre vezethető vissza.

A kortizolnak nincs „natív” lumineszcencia-képessége, ezért kémiai reakcióval jól lumineszkáló terméké kell alakítani, ez etanol-kénsav hatására történhet meg (Szőke és mtsai, 1972), innen a kemilumineszcencia elnevezés.

Technikailag a kemilumineszcens immunoassay vizsgálatoknál szükség van egy megjelölt molekulára a mintában jelen lévő antigén vagy antitest mennyiségének kimutatásához. A jelölő molekula részt vesz az immunreakcióban, így szignálváltozás jön létre a mintában, ami mérhető. A kemilumineszcens immunoassay-ben természetben előforduló, vagy mesterséges kemilumineszcens molekulát kell használni. A kemilumineszcens molekula nem fény-, hanem fizikai (például elektromos) gerjesztő energiát igényel a fénykibocsátás generálásához. A kemilumineszcens enzimreakció által generált fény előidézéséhez természetes szubsztrátokat használnak (például luciferin-adenizin-trifoszfát) (Ludányi és mtsai, 2011). A laboratóriumi kimutatás luminométerrel történt³, amelynek három részegysége a fényforrás-tápegység, az optikai berendezés (fotométer) és az elektronikus mérőrendszer (Szőke és mtsai, 1972).

A lumineszcencia eljárás azért alkalmazható jelen kutatásban, mert analitikailag nagyon érzékeny eljárásról van szó és megbízható eredményt produkál.

A büntetés-végrehajtási intézet a vizsgálatokat a fentebb leírt követelmények betartásával, reggel 08:30 perc körüli időpontban, nyugodt, befolyásoló hatások nélküli körülmények között biztosította a vizsgálatban résztvevő alanyok számára. Ennek megfelelően a szakirodalomban (Haller, 2020c, 180. o.) szereplő mintavétel előtti legalább 1 órás pihenésre vonatkozó követelmény a vizsgált elítéltek részére biztosításra került.

4.4. Az adatfeldolgozás szempontjai

1. Elsőként a vizsgált személy büntetés-végrehajtási intézettől származó objektív előzményi adatainak összevetése történik a mélyinterjú során elhangzottakkal, amelynek eredményeként a fogvatartott által elkövetett bűncselekményre vonatkozó információk kerülnek

³Laborexpress Kft., háttérintézmény: IBL International Hamburg, anyavállalata a Tecan Gmbh; <https://www.tecan.de>

napvilágra. E helyütt már vizsgálati szempont az, hogy hogyan vélekedik a kutatási alany a cselekményéről és miként viszonyul hozzá.

2. A következő vizsgálati szempont a családi anamnézis feltérképezése. A büntetés-végrehajtási intézet rendelkezik információval az elítélt családi körülményeire vonatkozóan, azonban a toxikus stresszfaktorok felkutatása okán rendkívül fontos a fogvatartott saját nyilatkozata arról, hogy hogyan élte meg családi életét, kiváltképp a koragyermekkorban és a kamaszkorban. Történt-e olyan káros, vagy negatív szempontból meghatározó esemény, amely érzése szerint érdemben befolyásolta akkori érzelmi életét? Ebben a fázisban kerülnek megismerésre az elítéltek iskolai végzettségére vonatkozó adatok is.
3. Fentieket követően az önpusztításra, illetőleg a depresszióra vonatkozó adatok vizsgálata történik, oly módon, hogy az objektív, a fogvatartó intézet által megadott előzmények kerülnek összevetésre, mivel a téma érzékenysége okán elképzelhető, hogy a vizsgált személy negálja az ezzel kapcsolatos információkat, ugyanakkor mint rizikófaktor, a kutatási cél elérése érdekében rendkívül fontos ezeknek az adatoknak az ismerete.
4. Annak okából, hogy az esetleges hormonális eltéréseket össze lehessen vetni az elítéltben kialakult agresszív megnyilvánulással, fel kell térképezni a vizsgált személy személyiségét az agresszió szempontjából. Milyen agresszivitási attitűdökkel rendelkezik a fogvatartott? Erre vonatkozóan is rendelkezésre állnak objektív előzményi adatok, például annak is jelentősége van e tekintetben, hogy részesült-e a vizsgált személy jutalomban, vagy fenytésben. A mélyinterjúban is ki kell térni erre a kérdésre, ennek érdekében rávezető kérdésfeltevésekkel szükséges feltérképezni a fogvatartott személyiségének ez irányú jellemzőit.
5. Mindezeket követően a laboratóriumi eredmények részletes elemzésére kerül sor, amelyben a két vizsgált hormon, a tesztoszteron és a kortizol nyálmintából kimutatott élettani értéke megismerhető.

A fent részletezett, egy-egy szempont köré csoportosuló részadatok az értékelés során formálódnak egységgé, ennek során kiviláglik az adott női fogvatartottra vonatkozó összkép, tehát egységes „egészként” látjuk a személyt, anamnézissel, rizikófaktorokkal, személyiségjegyekkel és laboratóriumi eredményekkel együttesen.

Mindezeket követően szükséges összefoglalni a kapott eredményeket. E helyütt minden, a vizsgálatban részt vevő fogvatartott iskolázottsága, korábban elkövetett bűncselekményre, esetleges visszaesésre vonatkozó adatai, családi előzménye, az ezen belül fellelhető toxikus stresszel kapcsolatos információi, öngyilkosságra, depresszióra vonatkozó mutatói, valamint

az agresszív attitűddel összefüggésben álló adatai kerülnek kimutatásra. Az összefoglalás végén rövidítésekkel ellátott, az összes kapott eredményt egységes táblázatban megjelenítő kimutatás jeleníti meg a fentieket, amelyet az egész tanulmányra vonatkozó összegzés zár le; ennek fókuszában a kutatással kapcsolatos új, tudományos eredmények kerülnek megfogalmazásra.

5. EREDMÉNYEK

5.1. Az 1. számú fogvatartott

5.1.1. Elkövetett bűncselekmények

A büntetés-végrehajtási intézet által megadott előzményi adatok szerint a fogvatartott Budapesten született, 47 éves. Nevezett elővezetése után 2016-ban büntetés-végrehajtási intézetben került befogadásra. A jelenleg fogvatartó intézetbe 2019-ben érkezett. Emberölés és kifosztás miatt 25 év (életfogytig tartó) fegyházbüntetést tölt, felülvizsgálati idő 2041-re esedékes. Bűncselekményét anyagi haszonszerzés érdekében olyan személyek sérelmére követte el, akiket jól ismert. Folyamatban lévő ügye, végrehajtásra váró ítélete nincs. Visszaesés foka: első büntényes.

Az interjú során nevezett előadta, hogy emberöléssel vádolják, amelyben tevőlegesen vett részt. Akként fogalmazott, hogy *„én 8 hónapig tanú voltam ebben az ügyben, aztán átfordult a kocka és innentől kezdve nagyon durva, úgymond szóbeli atrocitások és intézkedések értek a hatóság felől, úgyhogy reméljük, hogy ez átfordul ez az ügy még...”*. Elmondása szerint kettős emberölés történt, az áldozat *„férfi és nő”*.

Arra a kérdésre, hogy részt vett-e tevőlegesen az elkövetett bűncselekmény megvalósításában, szó szerint azt a választ adta, hogy *„semmilyen formában”*.

5.1.2. Családi anamnézis

A büntetés-végrehajtási intézet által megadott előzményi adatok szerint a fogvatartott családban nevelkedett egy testvérével együtt. A szülők körülbelül 25 éve elváltak. Édesanyja nyugdíjas, édesapjával nincs kapcsolata. Testvére külföldön él körülbelül 23 éve, azóta nem beszéltek, nem rendelkezik róla információval. Családjából más nem volt büntetve. Iskolai végzettsége: 8 osztály, szakképzettsége nincs. Gyámság/gondnokság, pártfogó felügyelet hatálya alatt nem állt. Katonai/rendvédelmi szerv tagja nem volt. Családi állapota: hajadon. Élettársa nincs. Összesen 3 gyermeke született, a kiskorú gyermekről az apa gondoskodik.

Kapcsolattartása rendszeres és rendezett. Levelezése, telefonhasználata folyamatos. Családi kapcsolatai erősek és támogató jellegűek. A Skype alapú beszélőt rendszeresen igénybe veszi. Csomagküldeménnyel tárgyévben 2 alkalommal támogatták.

Családi állapotára vonatkozó kérdésre válaszolva az interjú során nevezett előadta, hogy *„...hála Istennek, nincsenek negatív gyermekkori élményeim, tehát nekem nagyon szép gyerekkorom volt”*.

Nővérével való kapcsolatáról előadja, hogy *„...Igazából nagyon keveset találkoztunk már a kinti életben is, külföldre költözött ... igen, igen, a távolság miatt eléggé leszűkültek ezek a találkozások, de a Facebookon meg ilyen helyeken azért tartottuk a kapcsolatot”*.

Arra a kérdésre, hogy kamaszkorában volt-e olyan esemény, amelyet meghatározónak tart, elmondja, hogy *„...15 éves voltam, amikor elváltak a szüleim ... ezt egy költözés követte, tehát el is költöztünk édesanyámmal”*.

Az esemény elmondása szerint nem viselte meg mélyrehatóan, tekintettel arra, hogy *„...Igen, nekem nagyon nagy szerencsém volt, mert az édesanyám nagyon sokat foglalkozott velem és nagyon sokat beszélgettünk ezekről a dolgokról, tehát így könnyebb volt nyilván fel dolgozni ezeket a dolgokat.”*

5.1.3. Öngyilkossági kísérlet és depresszió

Öngyilkossági kísérletre, előzményre, illetve depresszióra vonatkozó előzményi adat nem áll rendelkezésre, a fogvatartott az interjú során e vonatkozásban nem tett érdemi kijelentést.

5.1.4. Agresszivitási attitűdök

A büntetés-végrehajtási intézet által megadott előzményi adatok szerint nevezett a reintegrációs célkitűzésekben együttműködik, közreműködik. Kapcsolattartására odafigyel, a házirendben foglaltakat betartja, munkát végez, alkalmazkodó, jutalmi helyzete pozitív. Fenyíteni nem kellett, jutalmat 7 alkalommal érdemelt ki.

A társadalomba való visszailleszkedése intézetünkben tapasztaltak alapján valószínűsíthető. A kapott utasításokat betartja, szabálykövető, kapcsolattartása rendezett és rendszeres, munkáltatjuk, munkáját megfelelően végzi, alkalmazkodik, az együttélés szabályait betartja.

Nevezett fogvatartott dolgozik, munkáját megfelelően végzi, fegyelmi mentes, jutalmi vannak, a kapott utasításokat betartja, személyes higiéniája, ágy/szekrény/zárkarendje megfelelő. Kapcsolattartása rendezett és rendszeres. Felmerülő problémáit jelzi.

Viselkedése és magatartása megfelelő, azzal probléma nincs, a kapott utasításokat betartja. Oktatásban nem vesz részt. Intézetünk körletellátóként foglalkoztatja – munkáját legjobb tudása szerint, megfelelően végzi. Szabadidejében zárkatársaival társalog, tévét néz, levelet ír,

olvas. A személyi állomány tagjaival szemben tisztelettudó magatartást tanúsít. Plusz feladatok elvégzésére rendszeresen jelentkezik. Zárkamegbízotti feladatot lát el, azt megfelelően végzi. A fogvatartotti hierarchiából nem magaslik ki. Agresszív megnyilvánulásai nincsenek. Jól kezelhető, problémamentes.

Az interjú során az agresszivitásra vonatkozó általános tájékozódó kérdésre, arra, hogy mit jelent számára az agresszív megnyilvánulás, a fogvatartott elmondta, hogy „...*Ez egy nagyon tág fogalom, mert ez az agresszivitás az nem biztos, hogy tettegességben fajul ki elsőként... Tehát igazából ez lehet egy viselkedési forma is, ami csak egy viselkedés.*”. A fogvatartott előadta, hogy az agresszivitás véleménye szerint a mai világban jellemzően jelen van.

Saját maga esetleges agresszivitására, erőszakosságára vonatkozó kérdésre elmondja, hogy „...*én inkább olyan típus vagyok, aki magában őrlődik inkább, de ilyen agresszivitás tőlem nagyon-nagyon messze áll ... vagy inkább megemészttem a dolgokat és utána szép csendesen adom ki, tehát hogy ha valami konfliktusom van valakivel, akkor először úgy őrlődöm rajta, megrágom, hogyan kellene ezt szépen előadni és inkább a szóbeli dolgok ... Igen, ilyen nagyon csínytevő kisgyerek voltam, de azért tudtam jól viselkedni, tehát ahol kellett, ott jól viselkedtem.*”.

Érdeklődési körével kapcsolatban előadja, hogy kilenc évig kézilabdázott, amelyet egy térd sérülés és következményes térdműtét után abba kellett hagynia. Elmondása szerint kamaszkorában nem keveredett verekedésbe, semmi ilyen élménye nem volt. Mások, megítélése szerint, kedves, csendes kamasznak tartották.

Arra a kérdésre, hogy könnyen keveredik-e konfliktusba másokkal, azt a választ adja, hogy „...*nem, nem sűrűn, nem fordul elő ilyesmi. Én inkább az a típus vagyok, akinek a hátán is tűzifát lehet hasogatni, tehát nekem a tűréshatárom az nagyon magas ... sőt, akkor, ha itt, bent viszonylatban mondom, tehát nekem a 6 év alatt nem volt konfliktusom.*”

Versenyszellemre, rivalizálásra vonatkozó kérdésre elmondja, hogy „...*nyilván valamilyen szinten igen, de ez inkább abban viszonyul meg, hogy amit csinálok, azt maximálisan, tehát azt 100%-osan szeretem teljesíteni*”. Arra a kérdésre, mi az, ami felháborítja, indulatossá teszi, előadja, hogy a hazugság és a kétszínűség. Bentlétére vonatkozóan elmondja, hogy nem tud róla, hogy volnának olyanok, akik ellenségesen viszonyulnak hozzá, inkább „*irigyek vannak*”.

5.2. A 2. számú fogvatartott

5.2.1. Elkövetett bűncselekmények

A büntetés-végrehajtási intézet által megadott előzményi adatok alapján nevezett 2020-ban érkezett a fogvatartó intézetbe. Kifosztás miatt tölti 5 év fegyház fokozatú ítéletét, melyből büntetését kitöltve 2023-ban szabadul. Végrehajtásra váró ítélete: nincs.

Bűncselekményéről nem akar nyilatkozni. Korábban többször töltött már szabadságvesztést, nem emlékszik rá, hányszor és azt sem tudja, mikor szabadult utoljára. ...-án is töltött már jogerős büntetést. Többszörös visszaeső, büntetése letöltésére elővezették. Biztonsági kockázatcsoportja: közepes. Rezsim: fegyház – általános.

Az interjú során a fogvatartott elmondta, hogy *„lopás vétségéből csinált nekünk a nyomozó úr egy kifosztást”*. Arra a kérdésre, hogy bántotta-e a vád szerint az áldozatot, azt a választ adta, hogy *„...jaj, Isten ments!”*.

Az elkövetett bűncselekménnyel kapcsolatos ítéletet aránytalannak és túlzónak tartja. Ennek alapját abban látja, hogy, mint fogalmazott, *„...a pénzt is visszatéríttem, ami eltűnt, de egyébként meg olyan jóban voltam azzal az emberrel, hogy odajártam föl fürödni, enni, ott aludtam, napi szinten ... én nem bántalmaztam és ilyen dolgot csinált nekünk a nyomozó úr”*.

Arra a kérdésre, hogy miért volt a „nyomozó úrnak” érdeke, hogy olyan tevékenység elkövetésével vádolja meg, amelyet tevőlegesen el sem követett, a fogvatartott homályosan fogalmazott: *„...azért, mert azt mondta, hogy aki Ózdon létezik, ilyen emberek, mert voltak ott kamatosok, tudja ... mert azokat berakta a börtönbe, hogy mindegyiknek a börtönben van a helye. Csak azt tudnám, hogy miért...”*. Nevezett úgy érzi, az Ózdon tevékenykedő „kamatosok”, azaz uzorakamatot felszámító jogellenesen tevékenykedő személyekkel szembeni eljárás részeként, igazságtalanul vádolta meg a hatóság, azért, hogy a „kamatosok” mindegyike börtönbe kerüljön. Büntetését elmondása alapján hosszúnak tartja.

5.2.2. Családi anamnézis

A büntetés-végrehajtási intézet által megadott előzményi adatok alapján nevezettet szülei nevelték, rendezett körülmények között nevelkedett. Édesanyja nyugdíjas, édesapja elhunyt. Tízen voltak testvérek, közülük négyen már elhunytak. Iskolai végzettsége három osztály volt, de a fogvatartó intézetben jelenleg már 6. osztályba jár. Szakképzettsége nincs. Családi

állapota: hajadon. 1 gyermeke született, ő már önálló életet él. Bekerülése előtt alkalmi munkából tartotta el magát. Kapcsolattartása családjával rendezett.

Gyermekkorára vonatkozó kérdésre az interjúalany előadja, hogy „...hát, én a gyerekkoromról nem tudok magának rosszat mondani, mert az én édesapám soha börtönben nem volt, az édesanyám úgyszintén nem volt börtönben. Minket rendes családi körülményben nevelt az édesapám és az édesanyám és nem lopásból, úgymint mi, hogy itt vagyunk. Minket rendszeren felneveltek. 10-en voltunk testvérek, és az, hogy mikor a bátyám, a legidősebbik bátyám beleesett egy nagyon mély depresszióba ... Utána következett a másik bátyámon is kijött az a pánik, az a depresszió. Többfajta depresszió van, én nem tudom, hogy milyen depressziók ezek tulajdonképpen és ez ágról-ágra megyen tovább, mert az öcsém meg, a legkisebb öcsém felakasztotta magát ebbe' a depresszióba, magába fojtotta le, nem mondta el senkinek ... otthon maradt egyedül és csak arra ment haza a család, hogy felakasztotta magát. A másik bátyám úgyszintén, az meg beszédte az összes gyógyszert, amikor meg mentek haza, akkor az ajtót úgy kellett betörni és már ott volt a lakásba' kiterülve, a sok gyógyszer meg szétdobálva”.

Az óvodáskorra vonatkozó kérdésre azt a választ adja, hogy „...annyit szeretnék magának elmondani, hogy mi nagyon jó körülmények között voltunk felnevelve. Nekünk semmiben nem volt hiányunk. Az én anyám, az én apám mindent megadott, a kétkezi munkájukból”.

Arra a kérdésre, hogy összetartó, szerető család volt-e az övék, előadja, hogy „...igen, nagyon, nagyon, nagyon. Mindig az édesapám toldogattatott a lakáshoz, hogy minden gyereke egybe' lakjon, ne menjenek külön lakni, hogyha nagyobbak lesznek, a bátyáimra gondolok.”

Kamaszkorára vonatkozó kérdésre az interjúalany elmondja, hogy „...hát, sajnos legidősebb bátyám, aki depressziós volt és nagyon mély depressziója volt, volt úgy, hogy több alkalommal otthonról eltűnt, de családos apa volt a bátyám és a testvéreim is, az egész család elkezdte keresni, de sehol nem találtuk és mentünk haza és akkor ott volt az anyámnak a lakásában bent. Már sírtunk, meg minden, hogy nem-e felakasztotta magát, vagy nem-e valami ilyesmi történt és akkor volt olyan is, hogy még a poharat is megrágta, a rendes poharat és elvitte a sógornőm az orvoshoz, és rámondta az orvos, hogy az én testvérem, mi az már, hogy nem beteg..., pedig az volt, mert pszichiátriai beteg volt hogy ő le van szipózva, meg ilyeneket találtak ki. Igen, és akkor hozzá szeretném magának fűzni, hogy akkor már bátyámnak megvolt a torokrákja ... és nem mondták meg azt sem, vizsgálatra nem küldték el soha, soha. Bent tartották 2 napot, hazaengedték, utána Miskolcra elvitték a pszichiátriára. Többet volt Miskolcon a pszichiátrián, mint otthon a családjával”.

5.2.3. Öngyilkossági kísérlet és depresszió

A büntetés-végrehajtási intézet által megadott előzményi adatok alapján öngyilkossági kísérlete 2 alkalommal volt: öccse önakasztása után egy hét eltéréssel, két alkalommal kísérelt meg önakasztást. Bátyja, illetve másik alkalommal nővére vették észre az előkészületeket és megakadályozták a további cselekményeket. Egyéb önkárosítás nem jellemző. Családjában öccse öngyilkos lett. A fogvatartott az interjú során e témában nem tett érdemi kijelentést.

5.2.4. Agresszivitási attitűdök

A büntetés-végrehajtási intézet által megadott előzményi adatok szerint a fogvatartottnak 2 jutalma és 7 fenyítése van. Magatartási problémái hirtelen természetéből és alacsony intellektusából adódnak.

Szorosabb kontroll mellett kezelhető személyiségű, de könnyen kibillen az egyensúlyából, akkor hangos, és nyers. Akaratos, nehezen veszi tudomásul az érdekeit nem szolgáló információkat, utasításokat. Felháborodása általában tiszteletlen megnyilvánulásokban és artikulátlan kiabálás formájában mutatkozik meg. Gyakran emelt hangnemben, nehezen érthetően kommunikál, mondandóját hangosan, erélyesen közli. Mondandója nehezen követhető.

Felszólításra nehezen moderálja magát, a vélt sérelmeit hosszasan hangoztatja. Amióta testvérével együtt vannak elhelyezve, azóta viszonylag könnyebben kezelhetőek. Közös elhelyezésük esetenként előny, mert megnyugtadják egymást, máskor azonban heves kommunikációjuk egymás hergelésébe csap át. Ezek kisebb konfliktusok, amik viszonylag rövid idő alatt rendeződnek. A személyi állománnyal általában próbál együttműködni, az elmúlt időszakban magatartásával nem adódott különösebb probléma. Korábbi fenyítéseire vonatkozóan a felelősséget nem ismeri el. Rendbontó magatartását mindig meg tudja indokolni, gyakran nem látja át, hogy miért követett el fegyelemsértést, a vélt igazát hangoztatja. Fontos számára a családja, a vallás. Hangulatára leginkább a sikertelen telefon-, vagy videóhívások vannak hatással.

Az egyéniesített fogva tartási programtervben meghatározottak megvalósulásai folyamatosak, de a szabadulása utáni terveit illetően még korrekcióra szorulnak. Kissé nehezen motíválható, szabadidejében televíziót néz és alszik.

A fogvatartott arra a kérdésre, hogy mit jelent számára az, hogy valaki agresszív, azt válaszolja, hogy „*saját magamat*”. Elmondása szerint testvére „*...csendesebb, de viszont őneki*

másabb a betegsége, mint az enyém". Utóbbira rákérdezve elmondja, hogy pánikbeteg és depressziós, ami a családban „*hagyomány*”, de agresszivitását nem ezen tényezőknek tudja be.

Rákérdezve arra, hogy beszéljen agresszivitásáról, azt válaszolja, hogy „...*olyan, hogy szeretném elmondani az egész..., így magának kiönteni a szívemet, csak nem tudom, hogy hogy kezdjem el. Hát olyan, hogy belülről úgy érzem, hogy hát hogy mondjam el magának, hogy mintha valami engem idegesítene, de nem szól hozzám senki ... és akaratom ellenére olyanokat mondok, hogy ... és utána szólnak rám, hogy fejezzem már be és én nekem áll feljebb, hogy miért fejezzem be, nem kiabálok, azt közben meg tényleg kiabálok, mert utána meg megbánom.*”

Az interjúalany a továbbiakban előadja, hogy gyermekkorában a rajz volt az érdeklődési köre, az iskolában sportoltak. Kamaszkorára visszatekintve csendesnek minősíti önmagát.

Arra a kérdésre, hogy könnyen keveredik-e konfliktusba másokkal, azt válaszolja, hogy „...*hát, nem, nem. Én inkább ilyen szerető társaság vagyok, szerető*”.

A fogvatartott arra a kérdésre, hogy mi tudja leginkább felidegesíteni, min húzza fel magát leginkább, azt válaszolja, hogy „...*hát mondjuk olyan dolgok, hogy már itt a benti létre mondom, hogy mondjuk feljövök Skype-olni és családomat nem érem el vagy valami, akkor már ideges vagyok, persze, hogy ideges, de itt nem veszekedek, mert itt van a vezetőnő, ő megmondja, hogy a múltkor sem sikerült a Skype-om. Akkor a zárkában őrlődök, olyan dolgokon, hogy nem-e valami baj van otthon. Lehet, valami baj van otthon, mikor nincsen pénz a kártyámon ... ilyenekre gondolok. Lehet, baj van otthon, azért nem vették fel a Skype-ot vagy azért nem sikerült és ezt mind őrlöm magamban és ez önmagamtól jön rám így az ideg, ilyen dolgoktól.*”

A fogva tartással kapcsolatos benti viszonyokkal összefüggésben előadja, hogy „...*négy-személyes zárkában vagyunk, az az igazság, hogy nem érzem jól magam négy-személyes zárkában, mert már nekem sem sok ítéletem van. Jövőre szabadulok, már azért több mint 5 éve bent vagyunk. 5 éven keresztül kis zárkán leülni ezt a nagy ítéletet, nem gyerekjáték ... és szeretnék egy nagyobb társadalomba bekerülni, hogy az emberekkel itt is el tudjak beszélgetni, ott is, mert vannak itt nagyobb zárkák ... hogy több emberekkel el tudjak beszélgetni, hogy jobban menjen az időm, mivel hogy munkaképtelennek vagyok nyilvánítva, mert nem vesznek fel sehova.*”

Arra a kérdésre, hogy a bentléte alatti időszakban vannak-e ellenségei, határozottan állítja, hogy „*nincs.*”.

5.3. A 3. számú fogvatartott

5.3.1. Elkövetett bűncselekmények

A büntetés-végrehajtási intézet által közölt információk szerint nevezett fogvatartott 2017-ben került befogadásra, a Kalocsai Fegyház és Börtönbe 2018-ban végleg átszállították. Korábban többször volt büntetve.

A személyes meghallgatáson a fogvatartott előadta, hogy lopással és kifosztással vádolták meg, az elkövetett bűncselekménnyel kapcsolatban egyéb információt nem közölt.

5.3.2. Családi anamnézis

A büntetés-végrehajtási intézet által közölt információk szerint nevezettet szülei nevelték, rendezett körülmények között nevelkedett. Édesapja meghalt már, édesanyja nyugdíjas és egy településen él. 9 testvére van, közülük négyen már elhunytak, az élő testvérei közül egy kivétel mindenki börtönben van. Családjából elmondása szerint az összes testvére büntetve volt. Családi állapota: élettársi kapcsolatban élt, a férfi más intézetben tölti büntetését. 4 gyermeke született. A gyermekei elmondása szerint önállóan élnek. Kapcsolattartása fenntartásáért igyekezett folyamatosan tenni.

A személyes meghallgatáson a családi helyzetre vonatkozó kérdésre a fogvatartott előadta, hogy *„54 éves múltam ... milyen családba születik és ki hogy érzi át az édesanyjának a szenvedését, hogy üti az édesapja. Iszik az édesapám, ivott. Az édesanyámat ütötte, verte, a testvéreivel együtt, mikor jött az ünnep, a két fiútestvére jött, nálunk jól berúgtak, utána meg minket, meg az édesanyámat ütötték, vágták. Az édesanyám hiába hagyta ott, testvére 3–4 napig adott neki helyet, mert olyan volt a testvére. A másik testvérét a vonat ütötte el és mi ennek a levét isszuk meg, hogy így nőttünk fel. Mennünk kellett szernelni ... 9 évesen mennem kellett a bányába ..., fejtették a szenet. Mennem kellett gombázni, hogy legyen mit enni. Mennem kellett az édesanyámmal a faluba koldulni, árulni a kosarat, a lábtörlőt, amit az édesapám kötött a nagy télben, a nagy hidegben. Az édesanyám az embereknek énekelt a faluban, árulta a lábtörlőt, hogy mindennap batyustól hozta az ennivalót és az még nem volt elég, az egész testvéreit, az édesapámnak a testvéreit eltartotta az édesanyám és még ennek ellenére is ütötte, vágta. Már mikor nagyok voltunk, akkor nem merte bántani, és szerintem ez jött ki rajtunk, a félelem.”*

A továbbiakban a fogvatartott előadja, hogy *„11 éves koromig volt ez, mert az édesapám meghalt '83-ban. Én pedig 14 éves elmúltam ... a párom is olyan ember volt, hogy megvert.*

Nem tudtam tőle elmenni, mert fogva tartott, míg el nem múltak rajtam a jegyek. El kellett szöknöm ... 16 ... 14 évesen, 15 évesen kerültem a börtönbe, 16 évesen szabadultam és '86. december 16-tól vagyok vele és ütött-vágott. Ő mellette is kellett mennem vasazni, aluzni, lomizni, minden. Aztán teherbe estem, meglétt a gyerekem és engem az zavar nagyon, hogy született nekem egy fiúgyermekem, aki nem tőle van. És ugyebár az édesanyámat műtötték, akkor a bal mellét levették. És a testvéreim olyanok voltak, hogy szegények, és nem adták ki a fiamat a kórházból. Most én abba is bele vagyok rokkanva, a mai napig is ebbe belerokkantam és nem bírom feldolgozni, hogy csak akkor láttam a fiamat, mikor megszülettem és 6 hónapos koráig lehetett velem, és ez nekem nagy lelki fájdalom.”

5.3.3. Öngyilkossági kísérlet és depresszió

A büntetés-végrehajtási intézet által rendelkezésre bocsátott adatok alapján nevezett befogadásakor azt nyilatkozta, hogy Kalocsán a fogvatartása alatt a nyakát megvágta. Öngyilkossági kísérlete 2 alkalommal volt. Első alkalommal 24 évesen gyógyszer-túladagolással próbálkozott, mert nem tudta elviselni pánikbetegségét. Élettársa látta és értesítette a mentőket. Gyomormosás után pszichiátriára került. Második esetben 45 évesen büntetés-végrehajtási intézetben nyakmetszéssel próbálkozott, mert úgy érezte, hogy „megkísértette őt a sátán”.

Feszültséglevezetési céllal több alkalommal falcolt 16 évesen büntetés-végrehajtási intézetben, azóta nem történt ilyen jellegű cselekmény. Családjában öccse önakasztás következtében hunyt el. Nevezett fogvatartottal szemben 2018-ban biztonsági elkülönítés lett elrendelve ön és közveszélyes állapota miatt. Pszichológiai vizsgálata alapján, személyiségműködéséből, labilis pszichés állapotából fakadóan auto-és heteroagresszió veszélye fennáll. Fokozott figyelemmel kísérése javasolt.

5.3.4. Agresszivitási attitűdök

A büntetés-végrehajtási intézet által közölt információk szerint nevezett folyamatosan részt vesz programokon, mindenben, amin csak tud. Leginkább vallási programokra motivált, de az általános iskolai tanulmányait is folyamatosan végzi. A programok alatt magatartása megfelelő, bár eléggé én központú, szereti magára vonni társai figyelmét a fejlesztések, a programok alatt is. A reintegrációs célok megvalósulása, az elítélt együttműködési hajlandósága, motiváltsága alacsonyabb mentális képességeihez mérten megfelelő.

Az intézet munkatársának megítélése szerint az elítélt sikeres reintegrációja, társadalomba való eredményes visszailleszkedése érdekében a lehetőségeihez mérten mindent elkövetett. Családjával, leányával, testvéreivel, édesanyjával a kapcsolatát végig fenntartotta, amely a Skype lehetőségével erősödött. Azóta kiegyensúlyozottabbá vált kapcsolattartása. Kapcsolattartói ...-i lakosok, nevezett is oda fog hazamenni szabadulása után.

Személyes higiéniaja, zárkarendje és az elhelyezési részlegben tanúsított magatartása megfelel az elvárásoknak az utóbbi időben. Összesen 6 alkalommal indult vele szemben fegyelmi eljárás, ebből 3 élő fenyítéssel rendelkezik. Utoljára 2019-ben kapott feddést. A személyi állomány tagjaival szemben igyekszik tisztelettudó lenni az utóbbi időben, bár személyiségéből adódóan gyakran értetlenkedik, hangoskodik. Véleményét előszeretettel hangoztatja.

Zárkamegbízottként feladatait igyekszik megfelelő színvonalon ellátni. Nehéz velük fogvatartottakat elhelyezni, mivel testvéreivel folyamatosan hangoskodnak, marakodnak, továbbá alacsony intellektusúak. A jelenlegi zárkaközösségben történő elhelyezésének hatására a fogvatartott társainak együttműködése pozitív irányba változott, az intézeti rend megtartása esetükben kiemelkedő, ami nevezett feladatellátásának is köszönhető.

Jelenleg intézeti foglalkoztatásban egészségügyi állapotára tekintettel nem vesz részt. Iskolai végzettsége hét osztály, szakképzettség: nincs. Oktatásban jelenleg is részt vesz, megkezdte 8. osztályos tanulmányait is. Az eddigi osztályait is intézeti keretek között szerezte meg. Szabadidő hasznos eltöltése során a büntetés-végrehajtási intézet által nyújtott lehetőségeket, szakköröket igénybe veszi, ahol igyekszik központba helyezni magát, ezért nehéz bevonni közösségi programokba, mert azokat megzavarja. Szabadidejében tanul, leckét ír, és a bibliát olvassa, televíziót néz.

Fogva tartása során jutalmazására 3 alkalommal került sor (közösségi munkájáért): 2018-ban egy, 2021-ben 2 alkalommal részesült jutalomban.

Fegyelmileg felelősségre vonni 4 alkalommal kellett, abból egy törlésre került jutalomból. Jelenleg 3 élő fenyítése van, legutóbb 2019-ben volt fenyítve. Azóta többször súrolta a fegyelmsértés határait, de nem kezdeményeztek vele szemben fegyelmi eljárást.

A fogvatartott magatartása megfelel a büntetés-végrehajtási intézeti szabályoknak. A házi-rendet és a kapott utasításokat az utóbbi időben, mentális képességeihez mérten betartja. Együttműködést mutat az elmúlt 1-2 évben. Kapcsolattartása rendezett, folyamatos. Rendezett családi háttérrel rendelkezik.

A beszélgetés kezdetén a fogvatartott fontosnak tartja előadni, hogy „... olyan minthogyha dőlne rám a fal, az egész, zuhogna rám, mert nagyon nagy betegségben szenvedek, sajnós...

nekem klausztofóbiám van. Pánikbeteg, depresszió, kétszemélyiségű személyi zavartság, tüdőembólia, vizes vagyok, asztmás vagyok, szíves vagyok. Mit mondjak még?”

Az agresszivitással kapcsolatos általános tájékozódó kérdésre elmondja, hogy számára e fogalom azt jelenti, hogy *„ki, hogy nevelkedik fel ... én mióta bent vagyok itt, Kalocsán 3 éve, nekem nincsen fegyelmi lapom.”*

Arra a kérdésre, hogy mi háborítja fel különösképpen, illetve milyen okból tud dühbe gurulni, egyértelműen azt válaszolja, hogy a *„család”*. Ezt követően kifejti, hogy *„van, amikor a családommal beszélek, és nem úgy vannak otthon a dolgok, hogy gondolnám, hanem nélkülöznek. Nincs pénz, nincs munkalehetőség, mert egy szegény város. Aztán meghalt a két fiútestvérem, meghalt a húgom, mióta bent vagyunk. Aztán az édesanyám most is a kórházban volt. Most tegnap tudtam beszélni a lányommal, és mondta a lányom, hogy hát ő hozta ki a mamáját a kórházból. Otthon van. Meg az ilyenek, meg az, hogy az ember hiába nem csinál semmit, itt is bent, megtalálják a rabok egymást, tetszik tudni.”*

A bentléttel kapcsolatos magatartási viszonyokkal kapcsolatban előadja, hogy *„a zárkában jól elvagyunk, csak már unom a zárkát, mert nincs miről beszélni, nincs téma. Már unom a színezést...unok már mindent. Mert egyszerűen, ha maga éveken keresztül kis zárkában lenne, biztos, hogy maga is megunná ... nincs téma, amiről beszélgessünk, mert elmondtuk már egymásnak a családját, mit szoktak csinálni, hogy szoktak főzni vagy mit cselekszenek vagy így, amúgy. Igaz, hogy én járok a gyülekezetbe, holnap is jövök a hit gyülekezetbe.”*

Arra a kérdésre, hogy mit jelent az, hogy a rabok megtalálják egymást, azt válaszolja, hogy *„az azt jelenti, hogy egyik a másikba beleköt, kötözködik, agresszív ... hát a börtönben vagyunk, hát, erről szól a börtön. Nagyon sokan vannak ilyenek, igen.”*

Az interjúalany a továbbiakban kifejti, hogy kötözködés, agresszivitás esetenként indokolatlan. Ellensége, illetőleg olyan személy, akivel komolyabb konfliktusa volna, elmondása szerint nincs, legalábbis *„nem tud róla”*.

Arra a kérdésre, hogy gyermekkorában, kamaszkorában keveredett-e verekedésbe, vagy fizikai harcba másokkal, határozottan igennel válaszol, akként fogalmaz, hogy *„voltak problémák”,* egy konkrét esetet említ, 13 éves korában, amikor *„fél az őrtől”* – az esetet nem részletezi.

5.4. A 4. számú fogvatartott

5.4.1. Elkövetett bűncselekmények

A büntetés-végrehajtási intézet által rendelkezésre bocsátott adatok alapján a fogvatartott 29 éves. Legmagasabb iskolai végzettség: gimnázium, szakképzettség nélküli. Ítélet: 5 év 2 hónap fegyház fokozat, 2024-ben szabadulhat. Elkövetett bűncselekmény: kifosztás, lopás, kiskorú veszélyeztetése. Visszaesés foka: különös visszaeső. Rezsim: fegyház – szigorúbb.

Az interjú során nevezett előadta, hogy *„hát rablásom is van, meg súlyos testi sértés”*, azt a benyomást kelti, mintha nem lenne pontosan tisztában az elkövetett bűncselekmények jogi minősítésével. Arra a kérdésre, hogy igazságtalannak érzi-e az eljárást vele szemben, azt válaszolja, hogy *„nem”*.

Az elkövetett cselekménnyel összefüggésben kérdésre elmondja, hogy fizikai konfliktusba keveredett más személyekkel, az egyik férfi volt, a másik nő. A fizikai harc kölcsönös volt, tehát – elmondása szerint – mindenki támadott és védekezett is egyben. A férfi ellenféllel való fizikai konfliktus *„rosszabb”* volt, mint a nővel, mivel a női ellenféllel *„hamarabb elbánt”*.

5.4.2. Családi anamnézis

A büntetés-végrehajtási intézet által megadott előzményi adatok szerint kapcsolattartása akadózó – gyerekei apjával megromlott a viszonya, ezért gyerekeivel is kevesebbet beszél. A Skype alapú beszélőt rendszeresen igénybe vette, de azok többnyire elmaradtak, sikertelenek voltak. Levelet több alkalommal küldött gyerekeinek. Csomagküldeményekkel mostanában nem támogatták. Látogatót legutóbb 2020-ban fogadott.

Az interjúalany a személyes meghallgatás során a családi előzményekre vonatkozó kérdésre elmondta, hogy *„nekem jó gyermekkorom volt, így nem volt rossz”*.

Az óvodáskorra vonatkozó kérdésre határozott választ ad: *„óvodáskoromra is.”*

A továbbiakban az interjúalany szűk válaszol a feltett kérdésekre. Elmondja, hogy hat fiútestvére (bátyja) van, emiatt *„megezdődött”*, szülei szerették egymást és összetartó családjuk volt. A bátyjaival jó a kapcsolata, mind az öttel, mert a legkisebb leukémiában meghalt 21 évesen.

Kamaszkorára vonatkozóan elmondja, hogy édesanyját rákkal kezelték, ekkor ő körülbelül 16 éves kamasz volt. Édesanyja 2 éve halt meg, ekkor már nevezett a fogva tartó intézetben tartózkodott.

5.4.3. Öngyilkossági kísérlet és depresszió

A büntetés-végrehajtási intézet által megadott előzményi adatok szerint korábbi befogadásakor elmondja, hogy mikor 13 éves volt az édesapja meghalt autóbalesetben és akkor öngyilkosságot kísérelt meg, begyógyszerezte magát, emiatt kórházban is kezelték. A pszichés egyensúlyvesztés szempontjából veszélyeztetett fogvatartottak nyilvántartásába rögzítették a büntetés-végrehajtási intézetben 2017-ben.

Nevezett intézeti befogadásakor arról nyilatkozott, hogy öngyilkossági kísérletei többször voltak: édesanyja halálát követően és az öccse halálakor gyógyszer túladagolást, nagyszülei halálakor önakasztást hajtott végre. Azóta nem volt suicid gondolata, jelenleg nyugodt, stabil mentális állapotban van, nincs suicid szándéka.

5.4.4. Agresszivitási attitűdök

A büntetés-végrehajtási intézet által rendelkezésre bocsátott adatok alapján a fogvatartott több alkalommal volt biztonsági elkülönítésben az intézet rendjét sértő magatartása miatt.

Nevezett fogvatartott jelenleg nem dolgozik, oktatásban vesz részt, a személyi állomány utasításait az eltelt időszakban többnyire betartotta, azonban fogvatartott társaival magatartása változó, hullámzó, több zárkát is megjárt. Agresszív, összeférhetetlen személyiség, élőködő életvitel jellemzi. Személyes higiéniája, ágy/szekrény/zárkarendje megfelelőnek mondható. Kapcsolattartása akadozó.

2022-ben magatartására és fegyelmi helyzetére tekintettel súlyosabb végrehajtási fokozatba (fegyház) került elhelyezésre.

A veszélyeztetett fogvatartottak nyilvántartásában szerepel az egyéb okból veszélyeztetett fogvatartottak között.

Viselkedése szélsőséges. Céljainak elérése érdekében megbánást mutat, azonban a háttérben manipulatív. Oktatásban vesz részt – 6. osztály. Jelenleg nem dolgozik, munkaképtelen. Munkavégzése alatt magatartásával többször volt probléma. Szabadidejében zárkatársaival társalog, tévét néz, rajzol, színez.

Jelen ítélete alatt 28 alkalommal indult ellene fegyelmi eljárás, melyekből 17 alkalommal került sor fenytetésére az összevonások után.

Jutalmazására 2 alkalommal került sor a társintézetben (közösség érdekében végzett tevékenység és munkában elért eredmény miatt).

A társadalomba való visszailleszkedése jelen helyzete alapján nem valószínűsíthető, fegyelmi helyzetét tekintve. Reális életcéljai nincsenek, önkéntes normakövetése előre nem prognosztizálható. Kapcsolattartására próbál figyelni, de volt élettársa miatt nehézségekbe ütközik. Szabadulásával kapcsolatosan felkészítése folyamatos.

Az agresszív magatartással kapcsolatos általános tájékoztató felvezető kérdésre a fogvatartott azt a választ adja, hogy *„hát, ezt nem tudom, mert nagyon sok mindenki másmilyen, mint például én is ... én is másmilyen vagyok, meg a többi ember is. Én nem tudok alkotni véleményt másról.”*

Arra a kérdésre, hogy amennyiben őt valaki fizikailag vagy szóban inzultálja, szidja, ez agresszívnek minősül-e az ő szemében, úgy fogalmaz, hogy *„nem”*, majd megerősíti – rákérdezésre –, hogy a felvetett magatartást természetesnek veszi.

Az interjúalany önmagára vonatkozó jellemzése tekintetében akként válaszol, hogy *„én, hát, volt bennem agresszió amúgy tulajdonképpen, de nem mindig ... Hát, ritkán. Ritkán fordul elő ... máskor is ki szokott jönni.”*

Nevezett előadja, hogy gyermekkorában a sport érdekelte leginkább, röplabdázott és kosárlabdázott *„nagyon sokáig”*, majd hozzátette, hogy karatézott is. Ez utóbbi sportágban barna övig vitte (ez magasabb fokozatot, jártasságot jelent ebben a sportban – a kérdező megjegyzése), versenyzett is karatében. A sportok közül a röplabdát szerette a legjobban, sorban utána következik a karate, végül a kosárlabda. Ez utóbbi sportág *„nem volt a szívéhez nőve”*, úgy fogalmaz, azt csak *„apuék miatt”* űzte. A karatét azért kezdte el, mert a bátyjai jártak sokat karatézni és mondta édesapjának, hogy ő is be szeretne iratkozni. A küzdősportban edzővel gyakorolt, csapattársakkal – elmondása szerint – szabad küzdelemben nem vett részt.

Kamaszkorában lázadó volt. Fiatalkorában, kamaszkorában keveredett fizikai harcba is másokkal, úgy fogalmaz *„volt rá példa, igen. Családi balhé, más családi balhék voltak, igen. Mint például pároméknál is.”* Rákérdezésre előadja, hogy nővel verekedett, elmondása szerint nem érzett különbséget aközött, hogy férfival, vagy nővel verekedett. Konkrét esetet is említ, előadja, hogy *„ez csúnya volt. A bátyámat szúrták meg ... hát én nekem lett egy vágásom a fejemenél, de megúsztam.”* Az ellenfelénél fegyver (kés) volt, mégis beleállt a konfliktusba, mert a *„bátyjáról volt szó”*. Elmondása szerint nem volt félelem benne a konfliktussal kapcsolatban, attól sem félt, hogy megszúrják. Előadja, hogy karate tudásának nem vette hasznát ebben a küzdelemben.

Arra a kérdésre, hogy bentléte alatt keveredett-e konfliktusba másokkal, azt válaszolja, hogy *„hát bent nagyon sokszor, bent nagyon sokszor. Kint már nem annyira, de bent nagyon sokszor”*.

A versenyszellem, illetőleg a rivalizálás elmondása szerint nem jellemző rá, „*csak hogyha nagyon kihoznak a sodromból, akkor tudok nagyon izé, csúnya dolgokat csinálni és így ... anyámra nagyon ugrok, meg a két gyerekemre ... hát, ezt hogy mondjam magának, hát vannak olyanok is, igen, hogy beszólogatnak, de vannak olyanok, akik meg szemtől szembe mondják. Valakitől csak hallani lehet, hogy másnak mondja és más mondja vissza*”.

A fogvatartott elmondása szerint van olyan illető, akivel megoszthatja gondjait, problémáit, azonban hozzáteszi, hogy „*csak én most, engem lefegyházasított a ház, és így börtönös részlegen van az az illető, akivel szoktam beszélgetni, de így is meg tudom vele oldani, sétán, vagy bárhol.*” Elmondása szerint ellenségei nincsenek.

Arra a kérdésre, hogy indulatos személynek tartja-e önmagát, határozottan azt feleli, hogy „*nagyon*”, hozzáteszi „*idebent mondjuk nehéz, de kint inkább lehiggadok valamikor, de amúgy nem mindig. De itt már egy kicsit nehezebb. Most éppen könyvtárban voltam hétvégén, olvasok, szóval így most nem zökkentenek ki.*”

5.5. Az 5. számú fogvatartott

5.5.1. Elkövetett bűncselekmények

A büntetés-végrehajtási intézet által megadott előzményi adatok szerint a fogvatartott 33 éves. Legmagasabb iskolai végzettség: általános iskola nyolc osztály, szakképzettség nélküli. Ítélete nem jogerős, 35 év fegyház büntetését tölti, melyből a feltételes szabadságra bocsátás megvizsgálása 2054-ben esedékes. Végrehajtási fokozat: fegyház. Elkövetett bűncselekmény: emberölés. Visszaesés foka: első büntényes. Rezsim: fegyház – általános

Az interjú során a fogvatartott elmondta, hogy 3,5 éve van bent, májusban volt egy elsőfokú ítélete, amelyet nem fogadott el, tehát nem jogerős ítéletű. Előadja, hogy „*a másodfokom nem tudom mikor lesz. Talán októberben, talán novemberben, még nem tudom. Nincs kitűzve. Tehát lehet, jól lejjebb vesznek és már nem leszek ilyen nagy – zárójelben – ilyen nagy ítéletes, mert még csak elsőfokú ítéletem volt*”.

Az interjúalany elmondja, hogy az ügyvédjével azon dolgoznak, hogy „*jó legyen, mert amit rám akarnak kenni, az valami eszméletlen*”. Bízik benne, hogy nem lesz hosszú ítélete, mivel „*sem ujjlenyomatom, semmim sincsen, maga csak az a DNS, hogy ott voltam, semmi más bizonyíték nincs*”.

Arra a kérdésre, hogy konkrétan mivel vádolják, azt a választ adja, hogy „*brutálisan elkövetett, előre felfegyverkezve, mit tudom én még, miket...*”, azt a látszatot keltve, hogy nincs tisztában az elkövetett cselekmény jogi minősítésével.

Hatóság általi üldöztetését igazságtalannak tartja, az elkövetett cselekménnyel kapcsolatos kérdésre bőbeszédűvé válik: „*35 évet kínált rám ... és ugye mikor hazajöttünk magam voltam, már nem a férjemmel laktam és összekerültem egy drogdíler fiúval, aki nem is cigány fiú volt, tehát azt hittem, normális életünk lesz, aztán meg jól begyógyszerezgetett engem, meg bedrogoztatott ... két hétig a világomat se tudta, azért, hogy vesszek össze édesanyámmal, és akkor szépen aztán kérlelte azt, hogy majd ő bosszút áll szépen a családján, mert őneki volt egy múltja az ő családjával, haragudott az édesapjára, haragudott az anyjára, egyke gyermek ... egyke fiú volt, őneki már megvoltak a traumái, egy 36 éves fiúról beszélek. Összeköltöztem vele, négy hónap alatt három bűncselekménybe rángatott bele, úgy, hogy nem is voltam eszméletemnél ... ez valami eszméletlen, tehát tönkretette jól az életemet négy hónap alatt*”.

Üldöztetését személyes jellegűnek érzi, elmondása szerint „*...megmondta az ügyvédem is, hogy ha lehoztuk volna a csillagokat az égről, akkor is ennyit adott volna a bíró, mert semmi lelke nincs annak a bírónak. Ugye aki kérte ránk a legmagasabbat, az ügyész.*”

Kérdésre elmondja, hogy az eljáró bíróság „*nekem adott 35-öt, a fiúnak, akivel bekerültem, aki a valós gyilkos, őneki pedig 40-et*”. Áldozata „*akivel együtt éltem, annak volt a nagyapja*”. Megismétli, illetőleg kihangsúlyozza, hogy „*véletlenül sodródtam így ebbe bele, ebbe a dologba, amiért bent vagyok sajnos és nem is akármilyen dolog miatt, legalább egy lopás miatt lennék bent vagy valami, de hát ez a fiú ez bosszút állt a nagyapján.*”

5.5.2. Családi anamnézis

A büntetés-végrehajtási intézet által rendelkezésre bocsátott adatok alapján a fogvatartott kapcsolattartása az eddig tapasztaltak alapján rendezettnek mondható. Az ellenőrzött videóhívást rendszeresen igénybe veszi. Csomagküldeményekkel is támogatják, ez évben többször kapott.

A családi előzményekre vonatkozó kérdésre az interjúalany – némileg a feltett kérdéstől eltérően – előadja, hogy „*gyors-, gépíró, szövegszerkesztőnek tanultam mint adminisztrátor. Ezen kívül 10 évig éltem kint külföldön gyermekeimmel, tehát perfektül beszélek angolul. letettem egy vizsgát. Kanadában is jártam iskolába, tehát volna mit csinálnom, hogyha kiengednének*”. Elmondja, hogy külföldön jól érezte magát, környezetébe be tudott illeszkedni, dolgozott, a férje is alkalmazkodott a külföldi viszonyokhoz.

A konkrét, családi háttérre és gyermekkorra vonatkozó kérdésre az válaszolja, hogy „*nekem nagyon szép gyerekkorom volt. Édesapám normálisan dolgozott mindig, mai napig is. 58 éves, két munkahelye van egyszerre ... tehát nem csalnak, nem lopnak. Édesanyám elhunyt 2 éve. Én 3,5 éve bent vagyok a börtönben, ugye még koronavírus volt, amikor meghalt. Nem tudtam kimenni sajnos még a temetésére sem, úgyhogy van elég gondom, bajom. Van két kislányom, ugye akit a 21 éves húgom nevel. Nekem nagyon-nagyon sok problémám van és itt ugye dolgozni kell, mert ugye azért van rajtam ez a mákos ruha, mert ugye felvettem a munkát.*”

Óvodáskorára vonatkozó kérdésre előadja, hogy „*nagyon szép volt ... édesanyám vitt mindig óvodába. Amire szükségem volt nekem és a testvéreimnek, mindig megkaptuk. Normálisan nevelt minket, iskoláztatott, taníttatott.*”

5.5.3. Öngyilkossági kísérlet és depresszió

A büntetés-végrehajtási intézet által közölt információk szerint öngyilkossági kísérlete elmondása szerint három alkalommal volt, az alábbiak szerint:

- 18 éves korában családjával másik országba költöztek és azt nehezen viselte. Több alkalommal ki akart ugrani egy épületről, de barátai mindig visszahúzták;
- 28 éves korában gyógyszer-túladagolással próbálkozott, saját otthonában, „*mert előjött a depresszió*”. A lakótársa megtalálta és kórházba került;
- utoljára 28 éves korában gyógyszer-túladagolással és érvágással próbálkozott, saját otthonában. Végül taxiba ült és saját maga elment a kórházba.

A pszichés egyensúlyvesztés szempontjából veszélyeztetett fogvatartottak nyilvántartásában szerepel a hosszú ítélettartam miatt labilis fogvatartottak nyilvántartásában.

5.5.4. Agresszivitási attitűdök

A büntetés-végrehajtási intézet által megadott előzményi adatok szerint nevezett fogvatartott jelenleg dolgozik, a varroda/kabát szalagban. A körletrészen a kapott utasításokat általában betartja, személyes higiéniája megfelelő, a személyi állománnyal szemben tisztelettudó. Kapcsolattartását rendezettnek értékelték.

A szabályok megtartására látszólag törekszik, de amint lehetősége van rá, akaratát igyekszik érvényre juttatni, leginkább fogvatartott társai manipulálásával, valótlán információk terjesztésével. Szeret az áldozat képében tetszelegni, zárkaközösségét váltogatni. A fogvatar-

totti beszámolóik szerint hajlamos bűncselekménye hidegvérű elkövetését hangoztatni, hogy társaiban félelmet keltsen. A felelősséget hárítja, mindig más a hibás, ő csupán a körülmények áldozata. A személyi állománnyal szemben igyekszik tisztelettudóan megnyilvánulni, látszólag együttműködni. Opportunista, a fogvatartotti hierarchiában meglátásom szerint feljebb akar kerülni. Fenyítési 3 alkalommal kellett. Jutalmat nem érdemelt ki.

A kapott utasításokat általában betartja, többnyire szabálykövető, de törekednie kellene a fegyelmi vétségek elkerülésére (fegyelmi vétségeket ejtett).

A fogvatartott arra a kérdésre, hogy mit jelent számára az agresszivitás, előadja, hogy *„hát, például a börtönt tudom most felemlíteni, hogy például felveszik ezt a síttes, mármint – elnézést – ezt a börtönös stílust és akkor úgy viselkednek, mintha feketék lennének, mint a Feketék fehéren című filmben és akkor megy a dulakodás, ugye a nő a nőért harcol, amit én egyáltalán nem szeretek, mert én nem olyan vagyok. ... Tehát így teljes mértékkel így ki vagyok most jelenleg készülve. Nem azt mondom, hogy agresszív vagyok, de mióta itt vagyok Kalocsán, megmondom az őszintét, nagyon kezdek áttérni már tényleg arra a szintre, hogy nem tudom már, hogy mit csináljak, mert itt már, innen csak szabadulni kell valamerre.”*

Erőszakosság, illetve agresszivitás tekintetében önmagáról úgy nyilatkozik, hogy *„én viszályzó típus vagyok és tartom magam annyival különbnek a többiektől, hogy nem megyek arra a szintre le, hogy alpárian, vulgáris módon beszélek a másikkal, meg ezeket a szavakat sem ismerik egyébként, tehát tényleg ilyen alja nép ez a Kalocsa.”* Fontosnak tartja megemlíteni, hogy *„a 90%-a meleg, tehát abba a 10%-ba beletartozom, hogy nem.”*

Azzal folytatja, indulatosan, hogy *„de minden áron én menni akarok innen el. Én itt nem maradok, én addig nem nyugszom, míg el nem visznek, egy normálisabb helyre.”*

Nevezett előadja, hogy gyermekkorában *„nagyon élénk”* gyermek volt, sokat játszott, szaladgált. Hozzáteszi: *„én nagyon ilyen fura gyermek voltam. Én eljártam futóversenyre, meg mindenre, amire csak el lehetett és édesanyám mindenben ott volt és támogatott, tehát jártam, igen.”* Elmondása szerint minden érdekelte, rákérdezésre megerősíti, hogy a művészetek és a zene is ebbe a körbe tartozott.

Kamaszkorában lázadó volt, *„balhéi”* nem voltak, akként fogalmaz, *„szerettem fiúzni, inkább úgy mondom, hogy lázadó.”*

Elmondása szerint egy alkalommal keveredett fizikai harcba, úgy mondja *„az intézeti lányok jól elnászpángoltak engem, arra emlékszem, 12 éves voltam. Az irigység Voltak vagy húszan, ha nem többen.”*

Önmagát jellemezve előadja, hogy „*én nagyon kerülöm a konfliktust. Én nagyon-nagyon kerülöm a konfliktust. Én egyáltalán nem vagyok a híve a konfliktusnak. Én azért is akarok innen elmenni.*” Elmondása szerint bentléte alatt provokálják, a „*féltékenység, irigység*” miatt.

Képzettsége okán nehezen viseli a benti körülményeket, elmondja, hogy „*nem szoktam dicsekedni vele, nem szoktam dicsekedni vele, de hogyha például ilyen vezetőnők megkérdezik, hogy mivel foglalkoztam kint vagy, hogy tudok-e nyelveken beszélni, akkor igen, elmondom, de így, ezeknek az alpári embereknek, akikkel vagyok, így például így bent a börtönben, nem szoktam mondani, mert ezek csak cigányul tudnak beszélni, én meg cigányul nem tudok.*”

Arra a kérdésre, mi tudja kihozni a sodrából, előadja, hogy „*hát, mondjuk, hogyha valami-vel gátolnak, mint például most, hogy jönni kellett ide és akkor bolt van egyszer egy héten, és még ma még szinte még nagy vécére se mentem el, már elnézést, hogy így ki kell mondjam ... és kötelezve vagyok idejönni például és akkor egy ilyen erőszakos maga a börtön, így nem elég, hogy igen, ma dolgoztam, ma is dolgoztam, mindennap dolgozom. Bejövök, örülök, hogyha bemegyek a zárkára, gyorsan meg kell ebédelni, mert kiszedik a csajkákat, amikből eszünk, mert itt csajkának hívják, amiből eszünk...Ilyen műanyag izé. Kutyás valami, amiben a kutyák esznek...Megesszük gyorsan, ha ehető, persze. Aztán pedig örülünk, hogyha gyorsan le tudunk tusolni vagy valami és gyorsan pihenünk is le. De ma például bolti nap van és szeretnék gyorsan lejutni a boltba.*”

Elmondása szerint nincs ellensége a benti tartózkodása alatt, mint fogalmaz „*nincsen ilyen, hála az istennek, nincsen ilyen, vagyis hát nem tudok róla, de lehetséges, hogy van, de habár most nem tudok róla, de viszont ezért látszik sok embernek az irigység a szemében, igen, pedig hiába nagy ítéletem van, nekik meg kicsi, annál jobban provokálják a nagyobb ítéleteseket.*”

Arra a kérdésre, hogy amennyiben úgy adódik, részt venne-e fizikai harcban, határozottan állítja, hogy „*semmilyen körülmények között*”, mert „*ennek a dolognak nem híve.*”

5.6. A 6. számú fogvatartott

5.6.1. Elkövetett bűncselekmények

A büntetés-végrehajtási intézet által közölt információk szerint nevezett fogvatartott 2013-ban érkezett a fogvatartó intézetbe. Emberölés bűncselekmény elkövetése miatt tölti a 35 év fegyház fokozatú ítéletét, melynek a felülvizsgálati ideje 2045. Első büntényes. Büntetésének le-töltésére elővezették. Biztonsági kockázat: magas. Rezsim: fegyház – általános. Nevezett fog-

vatartott bűncselekményét felfegyverkezve követte el. Férje az egyik a bűntársa, aki jelenleg ítéletét tölti.

A fogvatartott arra a felvezető kérdésre, hogy miért kapott ilyen hosszú ítéletet, azt válaszolja, hogy *„hát, beszélgethetünk róla. Nekem annyira tiszta a lelkiismeretem benne, úgy-hogy én bármikor tudok magával beszélni, de ilyen rabtársaimmal biztos, hogy nem. Nem nyilatkozok”*.

Az elkövetett cselekménnyel kapcsolatban előadja, hogy *„ez úgy működött, hogy a férjemnek volt egy barátja ... és a kislányom megszületett, az kislányom és meg akartuk tartani a keresztelőt és akkor ez egy régi bosszú. Mit tudom én, mi volt még annak idején és akkor ebből kifolyólag volt egy nagy összeverekedés, amivel a férjem megsérült ... és ő úgy gondolta, hogy ő majd ezt – mikor felépül – vissza fogja adni, de hát én ezt nem is gondoltam komolyan, hogy ő ezt komolyra vette, ezeket a dolgokat. Akkor már megszületett nekem a nagyobbik lányom, a, aki már hála a jóistennek, 18 éves és egy este, ilyen 1 óra táján csak kimentem a konyhába. Szólt a magnó, mondom, lentebb veszem, mondom, hát most alusznak a gyerekek is meg minden. Ő is lefeküdt, mondom, bezárom az ajtót mondom és akkor mindenki feküdjön le a szobába, mondom, lehet csucskálni. Mondom, na 1 óra van, mondom már mindenki halálra berügött, mondom halálra szétitták az agyukat. Amúgy meg utálok a részeg embereket, nagyon utálok. Bejött a férjemnek a veje és mondta, hogy meg a testvérem, milyen szép testvérem van nekem, hogy bejön és akkor azt mondja, hogy el kell menni, meg kell ölni... (itt az áldozat nevét említi – a kérdező megjegyzése), vagy meg kéne kalapálni. És erre mondtam a férjemnek, hogy ne csináld, mondom, ne menjél, ne menjél, mert börtönbe fogsz kerülni, mi lesz a gyerekekkel. Ennyi gyereket nem fogok fel bírni nevelni. Nehéz az élet, én sem úgy nevelkedtem fel, hogy habos oldalán élünk ...”*.

Az interjúalany azzal folytatja előadását, hogy *„hát, de ő nem is akart igazság szerint menni, meg nem is ment el, csak hát elrúgálták a fiúk addig, ameddig én bementem a gyerekszobába ... akkorára már senki nem volt ott ... kimentem és csak annyit hallottam, hogy ajtó, ilyen ásó, villa, kapa meg ezek-azok, és akkor úgy voltam vele, hogy ott voltak a mostohagyerekeim, ilyen nevelt gyerekeim, kiskorúak voltak ... hát hol van a férjem? ... Még a férjem nem is, mert azt háttérbe tettem... hanem a gyerekek, meg hol a testvérem? A testvérem, az testvérem és akkor igen, abban hibás voltam, hogy beléptem a házba. Nem kellett volna bemenni, hagyni kellett volna úgy, ahogy vannak és kész, ennyi. Bementem, kijöttem és akkor már csak azt vettük észre, hogy jönnek a rendőrök. Nem ilyen kommandósok vagy mit tudom én mik jöttek, és akkor behordtak bennünket.”*

Arra a kérdésre, hogy végül is mi volt a vád ellene, mivel ítélték el, illetőleg részt vett-e tövélegesen az emberölésben, azt a választ adja, hogy *„padlóra estem, mert nem a férjemtől kaptam a pofont, hanem a gyerekektől. 13-14 éves gyerekektől kaptam meg a pofont, hogy azt mondták a bíró úrnak, aki el is hitte, hogy hát anyu ölte meg. Anyu szúrta le ... semmi közöm nem volt hozzá és mondtam a bíró úrnak, hogy tisztelt bíró úr, ne tessék haragudni, hogy közbeszóllok, de én kérek engedélyt a megszólításért. Igaz, hogy ott voltam, ezt nem is tagadtam. Bementem meg kijöttem, de semmi közöm nincs az egészhez. Higgye el, hogyha közöm lett volna hozzá, akkor elmondanám magának ... szóval 1 évig nekem vallomásom nem is volt, meg szóval mit mondtam volna el ... szóval utána, 1 év után úgy volt vallomásom, hogy a testvérem elmondta, hogy mit kell mondani, hogy mi történt abban a házban, és én úgy tettem a rendőrség felé egy vallomást és akkor így voltam elítélve. ... Így ártatlanul.”*

5.6.2. Családi anamnézis

A büntetés-végrehajtási intézet által megadott előzményi adatok alapján a fogvatartott szülei alkoholisták voltak, ezért az apai nagymama nevelte. Szülei már nem élnek. Két testvére volt büntetve korábban. Hét gyermeke született. A két idősebb gyermek az előző kapcsolatából, az 5 kisebb gyermek házastársától született.

Családi háttérre vonatkozó kérdésre az interjúalany előadja, hogy *„hát, nekem ... én túl nyitott vagyok az emberek felé, meg túl őszinte vagyok, úgyhogy nekem nem nagyon volt így gyerekkorom nagyon. Édesanyám az alkoholista volt, édesapám az beteges volt, cukros volt. Nagymamám nevelt ilyen 6-7 éves korom óta, úgyhogy nekem ilyen anyai szeretetet nem, egyáltalán nem volt.”*

Testvéreire vonatkozó kérdésre nevezett elmondja, hogy *„vannak, de nem tartjuk a kapcsolatot, ahogy bekerültem, nem. Nem, mert ezzel csak megnehezítem nekik a kinti létet, mert azért úgy anyagilag támogatás meg ez, az, amaz, hát kint 1 kg kenyér is gondolom én, így a híradóból látjuk, hogy egy tojást is mennyiért kell megvenni. Hát most itt is egy ilyen kis vödör zsír ezer forint, úgyhogy a megélhetőség is nagyon drága kint, ahogy idebent is. Úgyhogy nem nehezítem meg a családomat, inkább beálltam dolgozni, hogy fönntartsam magamat.”*

Óvodáskorra vonatkozó kérdésre azt a választ adja, hogy *„öreganyám (ezalatt a nagymamát kell érteni – a kérdező megjegyzése) nevelt és öreganyámnak a lánya, az nekem a nagynéném. Ő hordott óvodába is, ahol ő dolgozott. Hát én nagyon szerettem menni óvodába, mert ott tudtam enni és volt ennivaló is, adtak és akkor így elvoltam. Játsoztam, rajzolgattam ... ilyen lelki sérült nem voltam. Nem bántottak, szépen beszéltek velem.”*

Kamaszkorára vonatkozóan az interjúalany előadja, hogy *„édesapámnak az elhalálozottsága, abba egy kicsit majdnem beleőrültem, mert nem bírtam elviselni, hogy édesapám nincsen mivelünk, csak őt szerettem nagyon ... 10 éves voltam akkor ... cukros volt, inzulinoztuk. Ő szerintem túladagolta magát, mert menni akart édesanyám után és akkor így nem bírta, annyira szerette meg minden és akkor úgy gondolta, hogy neki ott a helye.”*

A továbbiakban a fogvatartott elmondja, hogy a nagymamája nevelte fel *„hét gyermeket nevelt fel öreganyám úgy, hogy dolgozott, mellette óvodába jártunk, iskolába. Kajával, mindennel ellátva, ruhával, cipővel, mindennel ... Úgyhogy jó, volt benne, volt, hogy ettünk, volt, mikor nem ettünk.”*

5.6.3. Öngyilkossági kísérlet és depresszió

Öngyilkossági kísérletre, előzményre, illetve depresszióra vonatkozó előzményi adat nem áll rendelkezésre, a fogvatartott az interjú során e vonatkozásban nem tett érdemi kijelentést.

5.6.4. Agresszivitási attitűdök

A büntetés-végrehajtási intézet által közölt információk szerint a fogvatartott tekintetében az egyéniesített fogvatartotti programtervben foglaltak megvalósulása folyamatban van, de állandó kontrollt igényel.

A fogvatartottnak már több alkalommal volt haragosa, ezért a zárkásítása nehéz. Fogvatartott társai között konfliktusokat szít, a személyi állomány felé viszont próbál behízselő magatartást tanúsítani, amely nem őszinte. Dicsekszik vele, hogy „régis rab”, ezt érdemként fogja fel, börtönrutinjával gyakran visszaél. Hanyag. Öltözködése, személyi higiéniája nem minden esetben megfelelő. Környezetére nem igényes. Dolgozott a varrodában, de a létszámleépítés következtében le lett váltva a munkából. Iskolába már nem jár, írni-olvasni nehézkesen tud. Szabadidejében gyakran tévét néz. Kapcsolattartása férjével rendszeres, hetente több alkalommal kap tőle levelet, és ő is gyakran ír neki. Házi beszélőjüket kihasználják, rendszeresen Skype-ol. 23 fegyelmi eljárás indult vele szemben.

Fegyelmi cselekményei széles spektrumúak: tetoválás, ablakon kikiabálás, verekedések, gyógyszergyűjtögetés, kiabálásban megnyilvánuló tiszteletlen magatartás, zárkarend megsértése, több manipulatív jellegű önsértés. Fegyelmi ügyeiből is látszik, hogy a szabályok betartására csak ideig-óráig képes.

Magatartása inkább problémás, mint szabálykövető. Az ellene folyó eljárásokban 14 esetben kellett fenytíteni, ezzel szemben az itt töltött évek alatt a fentiek alapján mindössze 6 jutalmat kapott.

Folyamatos agresszió, a szabályokkal való szembenállás jellemzi. Gyakran eljátssza az áldozat szerepét, ezzel igyekezne hatást gyakorolni a személyi állományra. Társai körében is agresszívek a megnyilvánulásai, mindig a „párja, barátnője” mögé bújik, általa akarja céljait elérni. Társai tartanak tőle, fenyegető, lejárató magatartása miatt. Az intézet valamennyi zárkájában megfordult már összeférhetetlen magatartása miatt, azonban mindig úgy irányítja a dolgokat, hogy fegyelmileg ne lehessen felelősségre vonni. Ebből az következik, hogy a fegyelmi helyzete nem mutatja a valós viselkedését. Akaratos, teátrális viselkedésű, élőködő életvitelre berendezkedett fogvatartott. A személyi állomány tagjaival szemben simulékony, hízelgő, együttműködést színlelő magatartást mutat.

A fogvatartott az agresszivitás fogalmára vonatkozó általános, tájékozódó kérdésre azt a választ adja, hogy *„hát, tévéből kifolyólag van. 14 éve vagyok bent, a tévében látok ilyen dolgokat, meg olyan dolgokat, hogy így erőszakoskodnak, meg úgy erőszakoskodnak, meg így molesztálják az embereket, meg már hogy elnézést kérek, így kiverik nyilvánosan, önkéntesen elégitik ki az emberek önmagukat ... ez, ez valami undorító. Hát ezt én nem is értem, valami, ez nem betegség náluk, hanem ez nem tudom, hogy mi. Mert mikor én kint voltam, én nem éltem át ezt, én nem is tudtam, hogy ez mi ez, hogy most egy férfi nyilvánosan ennyi ember előtt, ennyi gyerek előtt, hogy ilyet tudna csinálni ... megváltozott kint is a világ, de úgyszintén bent is megváltozott a világ.”*

Arra a kérdésre, konkrétan mit jelent számára az, hogy valaki agresszív, azt mondja, hogy *„az agresszivitás az azt jelenti, hogy verekedős, kiabálás, nekimegy a másoknak, nem hagyja békén.”* Ezek után kijelenti, hogy elsősorban fizikai erőszakot ért a fentiek alatt.

Önmagára vonatkozóan határozottan kijelenti – ismételt rákérdezésre is – , hogy nem tartja magát sem erőszakosnak, sem agresszívnek.

Gyermekkorban a testnevelés érdekelte, akként fogalmaz, hogy *„amit mondott a tanár, azt kellett csinálni”*. Kamaszkorára kérdezve úgy jellemzi magát, hogy *„én nyugodt, nyugodt. Én ilyen alkalmazkodó, bármit mondtak, én megcsináltam.”* Elmondása szerint egy alkalommal keveredett verekedésbe, mint mondja *„igen, keveredtem egyszer verekedésbe a kislány, a mostohalányomért, mert a páromnak van gyereke és én azt neveltem, és arra jött haza a kislány az iskolából, hogy a szájából jött a vér. Akkor mondtam neki, hogy mi a baj és akkor mondta, hogy az egyik lány szájba vágta, megütötte, és akkor mondtam az anyukájának, hogy mi az, hogy te felmész az iskolába és te az én nevelt gyermekemet megütöd. Hogy állsz te ah-*

hoz, milyen vagy, ki vagy te, mondom. Hogy jössz te ehhez, hogy egy tizenvalahány, 12 éves gyereket te megütsz. Mondom bármikor följelentelek, mondom börtönt fogsz érte ülni. Mondom ezt nem te neveled, ennek nem adsz egy tányér ételt, ennek én adom. Én nevelem, én küszködök vele, ezzel csak én vagyok jogos. Ha én nem bántom, akkor senki nem bánthatja. És akkor szóbeli vita volt, és akkor én nem hagytam magam. Igen, az volt az első és utolsó, mert belekapott a hajamba. Nem fogom hagyni, hogy lepocsékoljon. Persze, természetesen megütöttem. Megütöttem.” Hozzáteszi: „ebbe’ csak így egy olyan kis vita volt és utána a vitából kikerekedett egy ilyen nyomatékosan összemérés, mert hát ott a nő ki is kérte magának. De én nem is akartam meg a férjem sem akarta, hogy ebből legyen egy olyan nagy izé, dráma, csak hogy meg akartuk beszélni, hogy ezt még egyszer ne csinálja, hogy a kislány elmegyen iskolába, és akkor két kislány összemegy. Lehet bármiből összemertek, mert a lány nekünk ezt nem mondta el. De aztán a végén kiderült, hogy fiú volt a játszmaiban. Csak itt az volt a gond, ... hogy a szülő ment fel az iskolába és az vágta szájba az én nevelt gyereketem.”

A fogvatartott rákérdezésre előadja, hogy nem tartja önmagát olyannak, aki könnyen keveredik konfliktusba másokkal és nem konfliktusos személyiség. Adott helyzetben „ha bármikor szólnak bármiért vagy beszólogatnak, mert van olyan helyzet, amikor beszólogatnak, ülök az ágyon, nézem a tévét és elkezdek nevetni. ... Nem méltatom, nem alacsonyodok le arra a szintre, hogy kapjak fegyelmet és fogdát, nem. Nem adom meg a lehetőséget, szóval nem tudják kihozni belőlem az állatot, mert nem vagyok állat. Ember vagyok.”

Arra a kérdésre, hogy mi háborítja fel különösképpen, azt a választ adja, hogy „amiért dühbe jönnék, az az csak a gyerekeim. ... Semmi más. Csak a gyerekeim, azért bármire képes lennék. Ezt komolyan mondom magának. ... Ezt még a Jóistennek fent is megmondanám, hogy én azért küzdök csak, a gyerekeim végett, én semmi másért. Senkiért. ... 7 gyerekem van, küzdenem kell ahhoz, hogy kijussak innen.”

Elmondása szerint bentléte alatt vannak „haverjai”, később hozzáteszi, „barátai”, ellenségei nincsenek, e tekintetben előadja, hogy „én szeretek barátkozni, szeretek beszélgetni olyan emberekkel, akik nem balhésok.” E körben – kérdés nélkül – előad egy konkrét esetet, amely szerint „a munkahelyen tegnapelőtt volt egy verekedés. Én takarítónő vagyok, és akkor kettő hülye összemert, én meg csak egy ilyen néző voltam, aki nem nyilatkozott benne semmit sem. Kérdezte a vezetőnő, hogy sérülés ért vagy valami, mondtam, hogy nem. Azért nem ért sérülés, mert közel nem mentem hozzá. Miért nem fogta le? Miért fogjam le, vezetőnő? Azért, hogy mert én ezért vagyok bent és majd utána meg az legyen, hogy hát, a ... megütötte ... hát a férfiak azok egy az egybe, hát halljuk a börtönben is, hogy mik mennek, meg a tévében is halljuk, hogy mik mennek, hogy egymást megölik meg minden. Hát ez valami, én már nem is

értem, hogy mi van a világban, meg benti világban is. Nálunk itt nincsen ilyen Kalocsán, mert itt nagyon odafigyelnek ránk.”

A konfliktusokkal kapcsolatban arra a kérdésre, hogy a véleménye szerint a férfiak vagy a nők a problémásabbak, elmondja, hogy *„inkább a nők inkább hamarabb tolatkodnak ilyen verekedésbe, mint a férfiak, erőszakosabbak, de azt, az olyat hagyni is kell. Van ilyen csengő, megnyomjuk a csengőt, azt akkor kiviszik, aztán egy fegyelmi.”*

5.7. A. 7. számú fogvatartott

5.7.1. Elkövetett bűncselekmények

A büntetés-végrehajtási intézet által rendelkezésre bocsátott adatok alapján a fogvatartott 43 éves. Nevezett elővezetése után 2015-ben a megyei büntetés-végrehajtási intézetben került befogadásra. A fogvatartó intézetbe 2017-ben érkezett. Jelenleg 18 év börtönbüntetést tölt. Elkövetett bűncselekménye emberölés, visszaélés okirattal. Folyamatban lévő ügye nincs. Visszaeső.

Iskolai végzettsége: gimnáziumi érettségi, bolti eladó szakmunkás. Volt már büntetve, szintén emberölés volt a bűncselekménye, szabadult 2013-ban. Újabb bűncselekményét a feltételes kedvezmény alatt követte el, ezért a jelen ítéletének letöltése után az előző ítéletének kedvezményét is le kell töltenie.

Az elkövetett bűncselekménnyel kapcsolatban az interjú során nevezett előadja, hogy *„hát, én rosszul élem meg, mert jelenleg nem olyan régóta vagyok bent, én istenigazából azért vagyok bent, mert már voltam előtte ... tehát nekem ez ilyen megszakított hosszú idő, én közben voltam kint is.”*

Arra a kérdésre, hogy jól ítélték-e meg, akik megítélték cselekményét, azt a választ adja, hogy *„nem, azt egyáltalán nem jól ítélték meg, mert aki ismer, mint például sajnós idebent ismernek, azok tudják, hogy nem. Én kiterjesztett öngyilkosságért vagyok bent, úgy, hogy az életemben sosem volt öngyilkossági kísérletem ... konkrétan azzal vádolnak, hogy én akartam öngyilkos lenni.”*

Kérdése pontosítja a helyzetét *„volt már egy ítéletem, amit én leültem ... hazakerültem, be-robbant a gázbojlerem és a rendőrség nyomozást indított, mindenféle tűzszerészeti vizsgálat és minden nélkül. Miután én már voltam börtönben nem kevés időt, 10 évet ültem előtte, ez sem titok. 3 éve sem voltam kint, ezért ők úgy ítélték meg, hogy én biztos öngyilkos akartam*

lenni és tulajdonképpen Isten, Mária nevében itt vagyok, mert hogy ezt bizonyítani senki nem tudta, viszont én sem tudtam az ellenkezőjét, de mivel visszaesőnek minősültem, így el lettem ítélve.”

Arra a kérdésre, hogy van egy olyan szabály a jogban, hogy „kétség esetén a terhelt javára”, azt válaszolja, hogy *„igen, papíron ez, igen ez a papírforma, de a gyakorlat nem így működik. Ezen harcolok immáron 5 éve, de még nem jutottunk dűlőre.”*, továbbá elmondja azt is, hogy *„még orvosszakértői véleményem is van róla, hogy nincs és nem volt öngyilkossági szándékom sose, mégis itt vagyok.”*

Az első – korábbi – bűncselekményére rákérdezve elmondja, hogy *„az is necces volt, de igen, tehát azt azért jogosnak tartottam, valamilyen szinten megértettem. Fiatal voltam. Nem voltam bűnelkövető, csak bűnsegédnek lettem minősítve, mert tudtam egy bűncselekményről, amit nem mondtam el, ami életellenes bűncselekmény volt, ergo el lettem ítélve. ... Nem, tevételes résztvevője nem voltam a bűncselekménynek.”*

Ítéletét, a vele szembeni eljárást igazságtalannak érzi, *„konkrétan másodjára ülni a semmiért, igen, elég gáz”*.

Arra a kérdésre, hogy hogyan viseli el helyzetét, előadja, hogy *„hát, nehezen. A humorérzésem túlságosan talán mindenben. Talán ezért éltem túl sok mindent már, mert orvosilag jelenleg most nem beszélgetnék itt ... Mármint hogyha most az utolsó balesetemet nézzük, akkor, tehát az orvosok konkrétan lemondtak rólam az első 24 órában ... több, mint 60%-om égett.”*

5.7.2. Családi anamnézis

A büntetés-végrehajtási intézet által közölt információk szerint nevezett családban nevelkedett egy testvérével együtt. Szülei dolgoznak, velük jó a kapcsolata. Családjából más nem volt büntetve. Családi állapota: hajadon. Élettársa nincs. Egy gyermeke született, róla nevezett szülei gondoskodnak. Kapcsolattartása rendszeres és rendezett. A Skype alapú beszélőt rendszeresen igénybe veszi. Csomagküldeményel ez évben 4 alkalommal támogatták. Látogatót idén még nem fogadott.

Családi előzményekre vonatkozó kérdésre a fogvatartott előadja, hogy *„hát, problémásnak nem mondanám, de kiegyensúlyozottnak sem. Én elvált szülők gyereke vagyok, tehát ilyen kettős ... mikor milyen érdekem kívánta, nyilván ahhoz a szülőhöz mentem, merthogy édesanyámnak is lett új élettársa, akivel azóta együtt él, tehát ennek már több, mint 30 éve és édesapámnál is ez így történt, ők is azóta együtt vannak, úgyhogy igazából két családom volt.”*

5.7.3. Öngyilkossági kísérlet és depresszió

Öngyilkossági kísérletre, előzményre, illetve depresszióra vonatkozó előzményi adat nem áll rendelkezésre, a fogvatartott az interjú során e vonatkozásban nem tett érdemi kijelentést.

5.7.4. Agresszivitási attitűdök

A büntetés-végrehajtási intézet által rendelkezésre bocsátott adatok alapján nevezett fogvatartott dolgozik – munkáját megfelelően végzi, fegyelmisszerű, jutalmi vannak, a kapott utasításokat betartja, személyes higiénéje, ágy/szekrény/zárkarendje megfelelő. Kapcsolattartása rendezett és rendszeres. Felmerülő problémáit jelzi (egészségügy, pszichológia). A reintegrációs célkitűzésekben együttműködik, közreműködik. Kapcsolattartására odafigyel, a házi-rendben foglaltakat betartja, munkát végez, alkalmazkodó, jutalmi helyzete pozitív. Fenyíteni nem kellett, jutalmat 16 alkalommal érdemelt ki.

A társadalomba való visszailleszkedése az intézetben tapasztaltak alapján valószínűsíthető. A kapott utasításokat betartja, szabálykövető, kapcsolattartása rendezett és rendszeres, munkáját megfelelően végzi, alkalmazkodik, az együttélés szabályait betartja.

Viselkedése és magatartása megfelelő, azzal probléma nincs, a kapott utasításokat betartja. Oktatásban nem vesz részt. Intézetünk körletellátóként foglalkoztatja – munkáját legjobb tudása szerint, megfelelően végzi. Szabadidejében zárkatársaival társalog, tv-t néz, levelet ír, olvas. Többletfeladatok elvégzésére rendszeresen jelentkezik, azokat megfelelő színvonalon látja el. A személyi állomány tagjaival szemben tisztelettudó magatartást tanúsít. A fogvatartotti hierarchiából nem magaslik ki. Agresszív megnyilvánulásai nincsenek. Jól kezelhető, problémamentes. A szabálykövetése folyamatos.

Nevezett fogvatartott az agresszivitásra vonatkozó általános, tájékozódó kérdésre azt a választ adja, hogy *„hát, nálam igazából agresszivitás már abban is megnyilvánul, hogyha valaki hangosabban beszél... Tehát én például már azt sem bírom vagy az is érzékenyen érint engem, hogyha valaki hangosabban beszél.”* A fogvatartott önmagát befelé forduló, visszahúzódo személyiségnek tartja.

Óvodáskorát, gyermekkorát akként jellemzi, hogy *„hisztis gyermek volt”*. Ennek okát abban látja, hogy *„bátyám volt, szerintem azért, mert ő volt a kedvenc és akkor szerintem ebből kifolyólag én ugye lány voltam, második gyerek, ketten vagyunk egyébként testvérek és szerintem ezért, megtehettem.”* Elmondása szerint gyermekként a sport érdekelte, úszott, verseny-

szerűen, de az atlétikát és a triatlont is kipróbálta. Hozzáteszi, édesapja úszóedző volt, úgy-hogy adott volt az úzás lehetősége.

Kamaszkorában állítása szerint „nagyon rossz” volt, ami abban nyilvánult meg, hogy *„amit egy kamasz megcsinál úgy, hogy nem lehet, azt én megcsináltam, vagy na, tehát kicsap-tak engem is iskolából, másikba kellett mennem, pedig nagyon jó tanuló voltam, tehát ilyen téren lázadó gyerek voltam.”*

Fizikai harcba, verekedésbe elmondása szerint nem keveredett. Akként fogalmaz, „csíny-tevései voltak”, ami azt jelenti: *„cigarettaztam meg ilyenek ... ellógtunk buliba úgy, hogy nem voltunk elengedve, tehát ilyenek inkább.”*

Elmondása szerint nem keveredik könnyen konfliktusba másokkal *„én inkább megbeszé-lem, vagy nem hagyom, hogy kibontakozzon a konfliktus.”* A versenyszellem, rivalizálás, már csak a sportmúltja okán is, jellemző rá, azonban hozzáteszi, hogy *„én nem bírom, ha csal-nak.”* Arra a kérdésre, mi az amitől kiváltképpen dühbe tudna gurulni, határozottan előadja, hogy a *„gyermeke”*.

Bentléte alatti kapcsolatairól kérdezve előadja, hogy *„nagyon szorosat nem szoktam kötni. Ez a szoktam ez nyilván a múltra is vonatkozik ... hanem talán mindig egy, aki igaz és akkor persze vannak, meg én általában próbálok mindenkivel jóban lenni vagy jó viszonyt ápolni, ha ezt lehet idebent mondani, de nem vagyok barátkozás egyébként.”*

Fogva tartása alatt elmondása szerint ellenségei nincsenek, inkább *„irigyeknek nevezné”* őket, elkerüli a konfliktusos helyzeteket, hozzáteszi, az ítéleteit mindig fegyelmi lap nélkül ülte le.

5.8. A 8. számú fogvatartott

5.8.1. Elkövetett bűncselekmények

A büntetés-végrehajtási intézet által megadott előzményi adatok szerint nevezett fogvatartottat 2019-ben fogadták be a fogvatartó intézetbe. A fogvatartott 2017-től 2019-ig töltötte bünteté-sét. Előre kitervelten, különös kegyetlenséggel elkövetett emberölés bűncselekmény elköveté-se miatt tölti a 35 év fegyház fokozatú ítéletét. A feltételes kedvezmény felülvizsgálati ideje: 2045. Első büntényes. Büntetésének letöltésére elővezették. Büntőtársa nincs. Bűnösségét nem ismeri el. Biztonsági kockázatcsoportba sorolása közepes, rezsím szerint fegyház, általános. Különösen Kiemelkedő Bűncselekmény résztvevője.

Az interjúalany a személyes meghallgatás során arra a kérdésre, hogy sok időt kell még le-töltenie a fogvatartó intézetben és ez nem tölti-e el rémülettel, vagy szomorúsággal, azt a vá-laszt adja, hogy *„nem, nem rémiszt meg, mert az eltelt évek alatt, amióta bent vagyok, átérté-
kelődtek bennem a dolgok és nyilván jogosnak tartom a büntetésemet és ezt így elfogadom,
próbálok a társaság idebenti aktív részese lenni, tehát hasznosan tölteni az időmet és letölteni
a büntetésemet ... nem élem én ezt meg így traumaként vagy negatív dologként ... jogos, igen,
valamennyire igen.”*

A büntetés mértékére vonatkozó kérdésre elmondja, hogy *„azt gondolom így a környeze-
temben lévők ítéleteit elszemlélve, hogy kicsit túlzó, talán ... hát így büntetlen előéletüként
kicsit túlzó, de egyébként ezt én nem vagyok méltó megítélni, mert ugye, mert nem, tehát itt
nekem ehhez nincsen jogom, hogy ezt megítélhessem. Picit túlzónak gondolom, az ítéletek
sokaságát elszemlélve.”*

Arra a kérdésre, hogy miként jutott abba az állapotba, hogy a cselekményt elkövesse, azaz
megalapozottan jutott-e abba a helyzetbe, ami végül is a cselekmény elkövetéséhez vezetett, azt
válaszolja, hogy *„nem, semmiképpen sem volt megalapozott ez a dolog, ami történt. Igazából
azt sem mondhatom, hogy fel-, tehát ilyen felindulás, mert alkoholos befolyásoltság, illetve
részben kábítószeres befolyásoltság alatt álltam, tehát így semmiképpen sem tenném ezt meg
újra, mert ezt egy nagyon nagy bűnnek tartom, de viszont visszafordíthatatlan, nyilvánvalóan ...
Mindig lenne más út, tehát az emberölés az soha nem egy járható út meg egy helyes, nem.”*

5.8.2. Családi anamnézis

A büntetés-végrehajtási intézet által rendelkezésre bocsátott adatok alapján a fogvatartott csa-
ládban nevelkedett egy testvérével együtt. Édesapja már elhunyt. Családi állapota férjezett, ez
a második házassága. Gyermekke nincs. Édesanyjával, férjével, testvével és egyéb rokonaival
tart kapcsolatot minden engedélyezett formában. Kapcsolattartása rendezett. Iskolai végzett-
sége: főiskola (óvodapedagógus). Idegen nyelv ismerete: angol

Az interjú során a fogvatartott elmondta a családi előzményekre vonatkozóan, hogy *„igen,
barátságos, nyugodt gyermekkorom volt. Szép. Szerető családban nőttem fel. Teljes család-
ban, nem csonka családban...van egy testvérem, igen.”*

A továbbiakban előadja, hogy testvérével jó a kapcsolata, óvodáskori emlékei konkrétan
nincsenek, de szerető családként gondol óvodáskori környezetére.

5.8.3. Öngyilkossági kísérlet és depresszió

A büntetés-végrehajtási intézet által rendelkezésre bocsátott adatok alapján nevezett fogvatartott öngyilkossági szempontból veszélyeztetett, öngyilkossági szándéka 2 alkalommal volt, mindkettő büntetés-végrehajtási intézetben. Családjában nem volt pszichés megbetegedés, öngyilkossági kísérlet viszont előfordult.

5.8.4. Agresszivitási attitűdök

A büntetés-végrehajtási intézet által megadott előzményi adatok szerint nevezett fogvatartott rendkívüli esemény okozója, illetőleg résztvevője volt.

Gyámság/gondnokság, illetve pártfogó felügyelet hatálya alatt nem állt. Katonai/rendvédelmi szerv tagja nem volt. Nem dohányzik. Alkoholt elmondása szerint alkalmasszerűen fogyasztott, kábítószer is kipróbált (extasy). Elmondása szerint nem dolgozott, szakköri foglalkozásokat vezetett. Nehéz fizikai munkára alkalmas.

Befogadása után a varrodában lett munkába állítva, majd a hímzőbe lett áthelyezve. Jelenleg a varroda kabát szalagjában dolgozik. Szabadidejét olvasással, levélírással, kézimunkával tölti ki. Intézeti programokra szívesen jár, részt vesz a faliújságok díszítésében is.

Számos jutalmat érdemelt ki; 28 engedélyezett jutalommal, további 11 jutalmazási javaslat összevonásával, valamint egy élő fenytéssel rendelkezik.

Magas reintegrációs szándékot, együttműködést mutat. Korábbi fegyelmi ügyein igyekszik javítani, amit számos jutalma is tükröz. Példás jutalmazási helyzetére alapozva azonban úgy érzi, hogy „különleges bánásmód” illeti, amit esetenként hangoztat is, például ha elhelyezése megváltoztatása kerül kezdeményezésre. Kommunikációját illetően kínosan ügyel rá, hogy a fegyelmi vétség határát ne lépje át. Véleményének hangot ad. Hozzá lelkieken közel álló fogvatartott társa és közös elhelyezésük nagy hatást gyakorol hangulatára. A fogvatartotti hierarchiában magasabb szerepet gyakorol domináns személyisége, hosszú ítélete és megbotránkozást kiváltó bűncselekménye miatt.

Agilis, szereti a szabadidejét hasznosan és kreatívan eltölteni. Részt vett a ... című színdarabban, amit az intézet lelkésze szervezett. Jó útra tért személyiségét a katolikus foglalkozásokon való aktív részvételével demonstrálja. Fontos számára a munkavégzés, amit legjobb tudása szerint törekszik végrehajtani.

Nevezett fogvatartott az agresszivitással, erőszakossággal kapcsolatos általános tájékoztató kérdésre azt válaszolja, hogy „*hát az első dolog, ami eszembe jutott, az a bűn ... egyébként*

bűnelkövetés, bántalmazás ... Verbális agresszió is, most így, hogy említette, igen, esetleg. A médiából áradó ilyen vizuális jellegű dolgok.” Önmagát „összességében” nem tartja sem erőszakosnak, sem agresszív lelkületűnek.

Gyermekkorában zárkózott, visszahúzó volt, művészetek, természettudomány iránt érdeklődött, a sport nem érdekelt. Külön kiemeli, hogy az irodalom iránt érdeklődött kifejezetten. A sportok közül az úszást kedvelte, egyébként pedig gyógytestnevelésre járt.

Kamaszkorában lázadónak jellemzi önmagát, úgy fogalmaz: *„Feszegtettem a határaitam. Így a családi kötelékeken belül, meddig mehetek el, azt gondolom... Szemtelennek nem gondolnám magam ... érvényesíteni próbáltam jobban a saját akaratomat, mint gyermekként ... Akkor azért hajlamosabb az ember elfogadni a szülői véleményt feltételek nélkül, később már szerintem annyira nem ... Úgy attól függetlenül is szülőkkel is jó kapcsolatot ápoltam, a lázadásom ellenére is.”* Kamaszkorban soha sem keveredett semmilyen fizikai harcba, vagy verekedésbe. Önmagát kifejezetten konfliktuskerülőként és befelé fordulónak, introvertáltnak jellemzi. A versenyszellem, rivalizálás abszolút nem jellemzi.

Arra a kérdésre, hogy mi háborítja fel különösképpen, előadja, hogy *„tudom, állatbántalmazás, most legutóbb pont ezzel szembesültem televízióban, ilyesmi. Igazságtalanság nyilvánvalóan valamennyire felkavar... De hogy indulatba jönnék-e tőle, azt nem hiszem, de azért úgy megmozgat belülről, igen.”*

A fogvatartott bentlétével kapcsolatos esetleges konfliktushelyzetére vonatkozóan akként nyilatkozik, hogy *„azt gondolom, hogy vannak alternatív megoldások arra, hogy ne kelljen részt venni mások konfliktusaiban vagy ilyen szélsőséges helyzeteiben. Én jelenleg is nagyon sokat olvasok, kézimunkázok és a rádió egy remek lehetőség arra, hogy az ember kivonódjon abból a közösségből, amiben éppen bent kell, hogy éljen. Mondjuk egy nagyobb zárkában, tehát rádió a fülbe és akkor nem vonódik bele az ember annyira a történésekbe, mint amennyire esetleg mondjuk anélkül, tehát érzelmileg sem kell annyira belevonódnunk így ... mások vitájába.”*

Arra a kérdésre, hogy nem érzi-e magányosnak önmagát, azt válaszolja: *„Nem, nem. Nagyon széles körű kapcsolattartási hálóval rendelkezem. Megmaradtak ugye a családtagok közül is majdnem mindenki. Ami esetleg nehezíti azt, hogy ugye voltak az Országos Parancsnokság részéről ilyen szigorítások és barátokkal már nem tudtam tartani a kapcsolatot, akik ugye mondjuk egyetemről vagy a munkahelyekről barátok voltak és ez azért egy picit nehezíti, tehát nagyon sokat adtak azok a barátok, akiket el kellett, hogy veszítsek emiatt ... De egyébként nem vagyok magányos.”*

Az interjúalany előadása szerint nincsenek ellenségei a bentléte kapcsán, sem olyanok, akik esetleg provokálnák. Hozzáteszi: *„Jó kapcsolatot ápolok idebent a fogva tartott társa-*

immal és nem, nincsen ilyen jellegű problémám, nem is volt jellemző ez egyáltalán, így az eddigi fogva tartásomra sem.”

5.9. A vizsgált fogvatartottak laboratóriumi eredményei

A laboratóriumi vizsgálat során az alany által adott nyálminta tesztoszteron és kortizol szintje került górcső alá, egyszeri mintavétellel, a kutatási módszertan fejezetben leírt előírások betartásával.

A laboratóriumi eredményeket az alábbi táblázat foglalja magába:

Fogvatartott	Tesztoszteronszint (pg/ml)	Kortizolszint (pg/ml)
1. számú fogvatartott	14,6	2086
2. számú fogvatartott	19,4	1360
3. számú fogvatartott	30,2	824
4. számú fogvatartott	21,6	3172
5. számú fogvatartott	8,9	857
6. számú fogvatartott	52,1	984
7. számú fogvatartott	25,6	2819
8. számú fogvatartott	29,2	1253

6. MEGBESZÉLÉS

A női fogvatartottakkal kapcsolatos vizsgálati eredmények értékelése a kutatási hipotézisek szem előtt tartásával, a rizikófaktorok mélyinterjú és előzményi adatok alapján történő elemzésén, a laboratóriumi eredmények feldolgozásán, továbbá az adatok egymással való összevetésén alapul.

6.1. Az eredmények táblázatos összefoglalása

Az eredményeket, amelyek az iskolázottságot (ahol nincs adat az iskolai végzettségre, ott a mélyinterjú benyomásai alapján), az esetleges korábbi bűnelkövetői magatartást, a családi előzményi adatokat, az öngyilkosság és depresszió témakörét és az agresszív attitűd megjelenését a személyiségjegyekben tartalmazzák, az alábbi, 1–5. számú táblázatok szemléltetik a vizsgált női elítéltek vonatkozásában:

1. számú táblázat

	Iskolázottság
1. számú fogvatartott	8 általános iskolai osztályt végzett, szakképzettsége nincs, az interjú alapján alacsony intellektusú.
2. számú fogvatartott	Az interjú alapján alacsony intellektusú személyiség.
3. számú fogvatartott	Az interjú alapján alacsony intellektusú személyiség.
4. számú fogvatartott	Szakképzettséggel nem rendelkező, alacsony intellektusú személyiség.
5. számú fogvatartott	Általános iskolát végzett, alacsony intellektusú személyiség.
6. számú fogvatartott	Az interjú alapján alacsony intellektusú személyiség.
7. számú fogvatartott	Gimnáziumi érettségivel rendelkezik, bolti eladó képesítése is van.
8. számú fogvatartott	Az interjú alapján kifejezetten magas intellektusú, főiskolai diplomával (óvodapedagógus) rendelkező személy.

2. számú táblázat

	Korábban elkövetett bűncselekmények, visszaeső jelleg
1. számú fogvatartott	Első bűntényes, nem követett el korábban bűncselekményt, emberölés és kifosztás miatt ítélték el.
2. számú fogvatartott	Többszörös visszaeső, korábban szabadságvesztésre ítélték az elkövetett bűncselekmények miatt, korábbi szabadulásának idejét sem tudja, a büntetés letöltése okán elővezették.
3. számú fogvatartott	Többszörös visszaeső, többször volt büntetve, lopás és kifosztás miatt tölti büntetését.
4. számú fogvatartott	Különös visszaeső, korábban egyszer volt büntetve, jelenleg kifosztás, lopás, kiskorú veszélyeztetése miatt tölti büntetését.
5. számú fogvatartott	Első bűntényes, emberölés miatt tölti büntetését.
6. számú fogvatartott	Első bűntényes, felfegyverkezve elkövetett emberölés miatt ítélték el.
7. számú fogvatartott	Különös visszaeső, korábban egyszer volt büntetve, korábbi bűncselekménye: emberölés.
8. számú fogvatartott	Első bűntényes, elővezették, emberölés minősített esete okán (előre kitervelten, különös kegyetlenséggel) tölti büntetését.

3. számú táblázat

	Családi előzményi adatok, toxikus stressz fellelhetősége a családi anamnézisben
1. számú fogvatartott	15 éves korban válás, édesanyjával el kellett költöznie, de édesanyja gondját viselte, a válás nem viselte meg lelkileg.
2. számú fogvatartott	Családban nevelkedett, tizen voltak testvérek (négyen meghaltak), anamnézise érdemben negatív.
3. számú fogvatartott	Többszörösen terhelt, édesapja ütötte-verte édesanyját, 9 évesen már dolgoztatták, erőszakos apja 11 éves korában halt meg.
4. számú fogvatartott	Egyetlen negatív esemény egyik szülőjének elvesztése, 13 éves korában.
5. számú fogvatartott	Szép családi háttér, becsületes szülők által nevelt személy.
6. számú fogvatartott	Többszörösen hátrányos helyzetű, szülei alkoholisták voltak, apai nagyanyja nevelte, apja 10 éves korában meghalt; a fogvatartott külön nevesíti e tekintetben az anyai szeretet hiányát.
7. számú fogvatartott	Szülei elváltak, „érdekeinek megfelelően” tartott kapcsolatot szüleivel – érzelmi háttér hiánya.
8. számú fogvatartott	Szép, szerető családban nőtt fel.

4. számú táblázat

Öngyilkosság, depresszió az előzményi adatok során	
1. számú fogvatartott	Öngyilkosságra, depresszióra vonatkozóan negatív az előzményi adat.
2. számú fogvatartott	2 bátyja depressziós volt, öccse felakasztotta magát, a háttérben depresszióval, a fogvatartottnak 2 öngyilkossági kísérlete volt.
3. számú fogvatartott	Testvére felakasztotta magát, a fogvatartottnak 2 öngyilkossági kísérlete volt, továbbá 16 évesen számos alkalommal „falcolt”.
4. számú fogvatartott	Egyik szülője elvesztésekor, nagyszülő halálakor, valamint öccse halálakor is öngyilkosságot kísérelt meg.
5. számú fogvatartott	3 alkalommal kísérelt meg öngyilkosságot, egyszer külföldre költözés okán, kétszer pedig depresszió állt a háttérben.
6. számú fogvatartott	Öngyilkosságra, depresszióra vonatkozóan negatív az előzményi adat.
7. számú fogvatartott	Öngyilkosságra, depresszióra vonatkozóan negatív az előzményi adat – megjegyzendő, hogy a fogvatartott kategorikusan tagadja öngyilkossági kísérletét.
8. számú fogvatartott	2 alkalommal kísérelt meg öngyilkosságot, mindegyiket büntetés-végrehajtási intézetben.

5. számú táblázat

Agresszív attitűd fellelhetősége a személyiségjegyekben	
1. számú fogvatartott	Szabálykövető, alkalmazkodó attitűd, nincsenek agresszív megnyilvánulásai, befelé forduló személyiség.
2. számú fogvatartott	Nyers, akaratos, önmagát agresszívnek tartja, ingerlékeny, de nem konfliktuskereső személyiség.
3. számú fogvatartott	15 éves korában már börtönbe került, értetlenkedő, hangoskodó, nem kifejezetten agresszív.
4. számú fogvatartott	Agresszív, összeférhetetlen, szélsőséges jellem, 28 fegyelmi eljárással, korábban verekedésekbe keveredett, fogvatartott társait bántalmazta.
5. számú fogvatartott	Visszahúzódozó személyiség, önmagát nem tartja agresszívnek, de az objektív adatok alapján agresszív személyiségjegyű fogvatartott.
6. számú fogvatartott	Folyamatos, nagyfokú agresszió jellemzi, kifejezetten összeférhetetlen, akaratos, többször keveredett verekedésekbe, 23 fegyelmi eljárással rendelkezik.
7. számú fogvatartott	Fegyelmi mentes, nem agresszív jellemű, befelé forduló személyiség.
8. számú fogvatartott	Nem erőszakos és nem agresszív jellem, 28 alkalommal részesült jutalomban.

6.2. A laboratóriumi eredmények táblázatos összegzése

Az agresszivitást nőkben jelző hormonszintekre vonatkozóan a dolgozat 2.7.5.8. fejezetében leírtak alapján azt a megállapítást tettük, hogy a nyálmintában mért tesztoszteronszint 10 pg/ml feletti értéke és a kortizol 1400 pg/ml alatti szintje a mérvado a dolgozatban; ennek megfelelően a vizsgált fogvatartottak esetében a hormonszintek értékelése az alábbiak szerint összegezhető:

Fogvatartott	Tesztoszteronszint (pg/ml)	Kortizolszint (pg/ml)
1. számú fogvatartott	14,6 ↑	2086
2. számú fogvatartott	19,4 ↑	1360 ↓
3. számú fogvatartott	30,2 ↑	824 ↓
4. számú fogvatartott	21,6 ↑	3172
5. számú fogvatartott	8,9	857 ↓
6. számú fogvatartott	52,1 ↑	984 ↓
7. számú fogvatartott	25,6 ↑	2819
8. számú fogvatartott	29,2 ↑	1253 ↓

6.3. Összesített, egységes eredmény-táblázat

A fent részletezett, strukturált eredmények összevetése és egymás irányába mutató korrelációjának vizsgálata érdekében szükséges a kapott adatokat egységes táblázatba foglalni, a következtetések levonása céljából. A hipotézisekkel kapcsolatos megállapítások kialakítása végett az eredmények kategorizálása indokolt.

Ennek megfelelően három kategória bevezetése szükséges az alábbiak szerint:

- Első kategória: az adott rizikófaktor, vagy tényező egyáltalán nem jellemző a vizsgált személyre; az iskolázottság tekintetében ez azt jelenti, hogy nem iskolázott, vagy alacsony intellektusú személy, az elkövetett bűncselekménnyel kapcsolatosan jelentése az, hogy első bűntényes, tehát nem követett el korábban bűncselekményt, családi anamnézise érdemben negatív, öngyilkossági, depressziós előzménye nincs, valamint nem agresszív személyiségű (visszahúzódó, befelé forduló, konfliktuskerülő) személyiség.

Táblázatban a jele: -

– Második kategória: Az adott rizikófaktor, vagy tényező kismértékben, de nem kifejezetten jellemző a vizsgált fogvatartottra; az iskolázottság tekintetében jelentése az, hogy bizonyos fokú ismeretekkel rendelkezik, átlagos intellektusú, az elkövetett bűncselekménnyel kapcsolatosan jelen bűncselekményén kívül csak egyszer volt büntetve, családi anamnézisében előfordulnak negatív előzményi adatok, öngyilkosság, depresszió előfordult, de nem kifejezetten, valamint agresszív jegyekkel rendelkezik, ám nem jellemzi fokozott agresszivitás.

Táblázatban a jele: +

– Harmadik kategória: Az adott rizikófaktor, vagy tényező nagymértékben, vagy kifejezetten jellemző a vizsgált elítéltre: magas iskolázottságú/intellektusú, diplomás személy, az elkövetett bűncselekményen kívül többször volt büntetve, családi anamnézise halmozottan problémás, többszörös öngyilkosság fordult elő korábban, illetőleg a családban is, továbbá fokozottan agresszív személyiség.

Táblázatban a jele: ++

Egyéb rövidítések:

I = Iskolázottság

Bcs = Bűncselekménnyel, visszaeséssel kapcsolatos adatok

Cs = családi anamnézisre vonatkozó információk

Ö, D = Öngyilkossággal, depresszióval kapcsolatos előzmények

A = Agresszivitással kapcsolatos személyiségjegyek

T = Tesztoszteron hormonszint a vizsgált személy nyálában

K = Kortizol hormonszint a vizsgált személy nyálában

	I	Bcs	Cs	Ö, D	A	T	K
1. számú fogvatartott	-	-	+	-	-	↑	-
2. számú fogvatartott	-	++	-	++	+	↑	↓
3. számú fogvatartott	-	++	++	++	+	↑	↓
4. számú fogvatartott	-	+	+	++	++	↑	-
5. számú fogvatartott	+	-	-	++	+	-	↓
6. számú fogvatartott	-	-	++	-	++	↑	↓
7. számú fogvatartott	-	+	+	-	-	↑	-
8. számú fogvatartott	++	-	-	+	-	↑	↓

7. ÖSSZEFOGLALÁS

A kutatás kiegészítő szegmenseként az iskolázottság is felmérésre került. E tekintetben a vizsgált női fogvatartottak közül a minősített emberölésért (előre kitervelten, különös kegyetlenséggel) elítélt személy esetében mutatkozott a legmagasabb intellektus és egyben a legmagasabb iskolai végzettségre vonatkozó adat is. Utalva a korábban leírt, nőkre vonatkozó adatra, amely szerint a magasabb intellektus, illetőleg iskolai végzettség a gyilkosságok vonatkozásában az elkövetési esélyt adott esetben növelheti, megállapítható, hogy a kapott eredmény alapján további vizsgálatokra érdemes a nők által elkövetett emberölések és az intellektus közötti reláció témaköre.

A bűncselekmények vonatkozásában látható, hogy a vizsgált személyek 50%-a első bünteny, korábban nem követett el bűncselekményt, 25%-ban korábban ugyanolyan, vagy hasonló bűncselekményt követett el az elítélt és szintén 25%-ban korábban már többszörösen volt büntetve a fogvatartott. A bűncselekmények jellege okán megállapítható, hogy az erőszakos magatartás minden elítélt tekintetében proaktív jellegű volt.

Családi anamnézis tekintetében, a várakozással talán némileg ellentétben, a vizsgált 8 személy közül mindössze 6-nál találtatott pozitív előzmény és csupán a fogvatartottak 20%-ánál találtatott halmozottan hátrányos családi anamnesztikus adat.

Öngyilkosság, depresszió vonatkozásában az adatok azt mutatták, hogy akinél előfordult ilyen jellegű esemény/előzmény, annál – egy kivétellel – egyúttal halmozottság is megállapítható, tehát vagy többszörösen érintett volt a személy e kérdésben, vagy a családban mutatkozott pozitív előzményi információ.

A 8 vizsgált fogvatartottból, szintén talán a várakozással ellentétben, mindössze 5 esetben mutatkoztak agresszivitás jelei a személyiségben és a vizsgált nők 20%-a volt fokozottabban agresszív attitűddel rendelkező.

A laboratóriumi eredmények tekintetében megállapítható, hogy az összes vizsgált alany vonatkozásában hormoneltérés találtatott. Az 5. számú fogvatartott izoláltan alacsony kortizolszinttel, az 1., 4., 7. számú fogvatartott szintén izoláltan magas tesztoszteronszinttel, továbbá a 2., 3., 6., 8. számú fogvatartott – a vizsgált alanyok fele – magasabb tesztoszteron- és alacsonyabb kortizolszinttel együttesen rendelkezett.

Kiemelendő, hogy a legagresszívebb személyiségű 6. számú fogvatartott esetében kettős hormonszinteltérés mutatkozott, azaz emelkedett tesztoszteronszint mellett a kortizolszint alacsonyabb értéket mutatott, mindemellett rizikófaktorként az érzelemmentes családi háttér

is jellemezte a fogvatartott családi előéletét. Hangsúlyozandó, hogy éppen e fogvatartott emelte ki az előzmények tekintetében az anyai szeretet hiányát.

A többszörös visszaeső, erőszakos családi háttérrel rendelkező, öngyilkosság és depresszió vonatkozásában is veszélyeztetett 3. számú fogvatartott számos rizikótényezővel a háta mögött, kevésbé agresszív személyiségjegyekkel szintén a tesztoszteron- és kortizolszint együttes eltérését produkálta a laboratóriumi vizsgálatkor.

Az 5. számú fogvatartott öngyilkosság és depresszió tekintetében halmozottan veszélyeztetett, ugyanakkor kevésbé agresszív személyiségjegyekkel rendelkezik a tesztoszteron- és kortizolszint együttes eltérése mellett.

A fokozottan agresszív személyiségjegyű, halmozottan rizikófaktoros – szülő korai halála, öngyilkosság és depresszió – 4. számú elítélt szintén magas tesztoszteronszint és alacsony kortizolszint eredményeket adott a laboratóriumi vizsgálatkor.

Az 1. számú, a 7. számú, a 2. számú, valamint a 8. számú fogvatartottak vonatkozásában nem voltak tapasztalhatók agresszív személyiségjegyek, vagy csak mérsékelten – a 2. számú elítélt esetében ugyanakkor a hormoneltérések a táblázatban megjelölt módon detektálhatók voltak. Az 1. számú fogvatartott kivételével bizonyos fokú kockázati tényező kimutatható volt: öngyilkosság és depresszió – a 8. számú és a 2. számú fogvatartott vonatkozásában –, valamint érzelemmentes családi háttér a 7. számú elítélt tekintetében, hormoneltérések mellett.

Azzal összefüggésben, hogy valamennyi elkövető cselekménye proaktív volt, a hormonszintek tekintetében kiemelendő az az eredmény, hogy a 8 elítélt közül 5 fő esetén a proaktív agresszivitásra jellemző, kimerült stresszrendszer által eredményezett alacsony kortizolszint került detektálásra.

7.1. A kutatás összegzése; az új tudományos eredmények bemutatása

A kutatással kapcsolatos hipotézisek tükrében a 8 női fogvatartott körében végzett esettanulmány alapján az alábbi tudományos eredmények fogalmazhatók meg:

1. Az első kutatási hipotézis az volt, hogy a női agresszív viselkedés és a nők által elkövetett erőszakos bűncselekmények háttérében nem csak társadalomtudományi, hanem neurobiológiai okok is meghúzódhatnak, amelyek együttesen alakítják ki az erőszakos bűnelkövetői magatartást. Jelen kutatás nem szokványos módon közelítette meg a női agresszivitás témakörét; nem egy kutatási területet, hanem két, egymástól alapesetben távol álló tudományterületet, a társadalom- és orvostudomány vívmányait kívánta integrálni egyazon jelenség komplex háttérelmzése és értelmezése céljából. Az esettanulmány az egyes tudományterületek integ-

rált bemutatásával úttörő szemléletet ajánl a témakörrel kapcsolatos további kutatásokhoz azzal, hogy a jelen kutatásban bemutatott kisszámú eset kapcsán is fellelhetők olyan eltérések, amelyek rámutatnak arra, hogy összetett, multilaterális faktorok állnak a nők által elkövetett erőszakos cselekmények realizálása háttérében.

2. A második kutatási hipotézis szerint a vizsgált, erőszakos bűncselekményekért elítélt fogvatartott nők körében laboratóriumi vizsgálattal kimutatható tesztoszteron és kortizolhormon-eltérések detektálhatók. Jelen esettanulmány mindösszesen 8 női elítéltet vizsgált, így e vonatkozásban tudományos eredmény tekintetében az vizsgálendő, hogy mennyiben igazodnak a talált numerikus adatok a szakirodalomban vizsgált esetekhez képest. Az értékelésnél figyelembe kell venni, hogy az egzakt, numerikus határértékek megállapítása a szerző szubjektív, bár annak lehetőség szerinti megalapozottságát célzó döntésén alapult; a témával foglalkozó más kutatások is hasonló megfontolásokra kényszerülnek, mivel a laboratóriumi referenciaértékek normál tartománya, mint az fentebb kifejtésre került, egészséges emberekre vonatkozik, az agresszív attitűd pedig nem feltétlenül jelent betegséget (bár ilyen ok is állhat a háttérben). A jelen kutatásban alkalmazott laboratóriumi kimutatás szerint akár a szerző által kialakított értékhatárokat, akár a laboratóriumi referenciaértékeket tekintjük, a vizsgált hormonok eltérése egzakt módon kimutatásra került, azzal a megjegyzéssel, hogy a vizsgálatnak megvannak a korábban kifejtett korlátai. Mindezek okán tudományos eredmény tekintetében az a szerény megállapítás tehető, hogy a talált eltérések nem mondanak ellent a szakirodalomban fellelhető hormonszint változásoknak és az esettanulmány eredményei alapján további, nagyobb számú és kiterjesztett (például kontroll csoport bevonásával kivitelezett) kutatások elvégzése ajánlható. E körben megjegyzendő, hogy a vizsgált alanyok proaktív jellegű bűncselekményei okán, az ilyen típusú agresszióra jellemző és a fent részletezett, a kutatásban mért alacsony kortizolszint eredményei talaján az agresszív cselekmények proaktív-reaktív jellegével összefüggő hormonvizsgálatok kutatása is ajánlható.

3. A harmadik kutatási hipotézis feltevése szerint a vizsgálatban részt vevő női fogvatartottak körében a két nevesített rizikófaktor – a családi trauma és az öngyilkosság, valamint az ezzel összefüggő depresszió – tekintetében olyan előzményi adatok kerülnek napvilágra, amelyek részoki szerepet játszhattak az alany erőszakos magatartási attitűdjének kialakulásában. Az elméleti keretben részletezettek szerint a környezeti hatások epigenetikai változásokat eredményezhetnek a DNS állományban, amely megalapozhatja az adott személy későbbi, a társadalmi szabályokkal szembeszegülő, erőszakos magatartásának manifesztációját. Jelen kutatás

két kiemelt rizikófaktor tekintetében vizsgálta az alanyokat, tudományos szempontból annak megfontolását ajánlva, hogy élettani paraméterek vizsgálatakor átfogóbb szemléletet és értékelhetőbb, hasznosíthatóbb eredményt adhat az előzmények, a szociális háttér, illetve a családi viszonyok járulékos elemzése az agresszivitás kutatásával összefüggésben.

4. A negyedik hipotézis az volt, hogy a kutatásban vizsgált női elkövetők agresszivitási szintje összefüggésben áll a hormoneltérésekkel és a két kitüntetett rizikófaktor meglétével. Számos, a jelen értekezésben is idézett tanulmány törekszik a vizsgált alanyok agresszivitásának meghatározására, például tesztek vagy viselkedés (verekedésben való részvétel, provokált agresszivitás) alapján. E törekvések egyöntetű célja, hogy minél tárgyilagosabban kerüljön meghatározásra az, hogy egyáltalán kit tekintünk agresszívnek. Az elméleti keretben foglaltak alapján látható volt, hogy bizonyos fokú szubjektivitás nem kerülhető meg, hiszen minden embernek más és más az agresszív viselkedés, ahogyan az az esettanulmányban is detektálható volt a mélyinterjúk során. A vizsgált alanyok megnyilvánulásai abba az érdekes és további kutatásra ajánlható kérdéskörbe is betekintést engedtek, hogy az ember – kiváltképp az erőszakos bűncselekmény elkövetéséért elítélt nő – agresszívnek látja-e önmagát, és ha igen, milyen mértékben. Utalva a fentebb részletezett, a tudományterületek integrálásával kapcsolatos megfontolásokra, az e helyütt kifejtett hipotézissel összefüggésben jelen értekezés az önismeret (pszichológia) tudományát célozta meg összekapcsolni a biológiai paraméterek eltéréseivel, szintén nem szokványos módon megközelítve a dolgozat fő témakörének elemzését. A kapott eredmények alapján, összhangban az első kutatási hipotézissel kapcsolatban leírtakkal, az erőszakos magatartás multidiszciplináris megközelítése ajánlható további kutatási irányzatként az agresszivitás tudományos vizsgálódásával összefüggésben.

A dolgozatban bemutatott esettanulmánnyal kapcsolatos kutatási eredmények az agresszivitás, illetőleg az erőszakos bűncselekmények komplex, több tudományterületet átfogó és azokat összevető további tudományos kutatásának egyfajta megközelítési mintájaként, a rendvédelemben az erőszakos bűncselekmények hátterének feltárásához, továbbá a bűnmegelőzés hatékonyabbá tételéhez használhatók.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Adler, F. – G. O. W. Mueller – W. S. Laufer (szerk.) (2000):** Kriminológia. Osiris Kiadó, Budapest
- Ács-Bíró Adrienn (2020):** Női fogvatartottak oktatás-nevelés szempontú egyéni és intézményi profiljának rendszerszintű vizsgálata az eredményes reintegráció érdekében. Doktori (PhD) értekezés, Pécs, 59–108. és 157. o.
- Ács-Bíró Adrienn – Di Blasio Barbara (2020):** Női fogvatartottak kognitív profilja. *Börtönügyi Szemle*, 4. szám, 69–83. o.
- Ahola, A. – Christianson, S. – Hellström, Å. (2009):** Justice Needs a Blindfold: Effects of Gender and Attractiveness on Prison Sentences and Attributions of Personal Characteristics in a Judicial Process. *Psychiatry, Psychology and Law*, 16, pp. 90–100.
- Almeida, M. – Shrestha, A. D. – Stojanac, D. – Miller, L. J. (2020):** The impact of the COVID-19 pandemic on women’s mental health (A COVID-19 járvány hatása a nők mentális egészségére). *Archives of Women’s Mental Health*, 23(6), pp. 741–748.
- Antal, Sz. – Nagy, L.T. – Solt, Á. (2009):** Az életfogytig tartó szabadságvesztés empirikus vizsgálata. In: Virág György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok 46.* OKRI, Budapest, 2009, 54–94. o.
- Archer, J. – Coyne, S. M. (2005):** An integrated review of indirect, relational and social aggression. *Personality and Social Psychology Review*, 9, pp. 212–230.
- Archer, J. (2002):** Sex differences in physically aggressive acts between heterosexual partners: a meta-analytic review. *Aggression and Violent Behavior*, Vol. 7., pp. 313–351.
- Armstrong, T. A. – Boisvert, D. L. – Wells, J. – Lewis, R. H. – Cooke, E. M. – Woeckener, M. – Kavish, N. – Vietto, N. – Harper, J. M. (2022):** Testosterone, cortisol and criminal behavior in men and women. *Hormones and Behaviour*, Vol. 146., pp. 1–4.
<http://doi.org/10.1016/j.yhbeh.2022.105260>
- Augsburger, A. – Neri, C. – Bodenmann, P. – Gravier, B. – Jaquier, V. – Clair, C. (2022):** Assessing incarcerated women’s physical and mental health status and needs in a Swiss prison: a cross-sectional study. *Health and Justice*, 10:8., pp. 1–16.
<https://healthandjusticejournal.biomedcentral.com/counter/pdf/10.1186/s40352-022-00171-z.pdf>

- Bair-Merritt, M. H. – Crowne, S. S. – Thompson, D. A. – Sibinga, E. – Trent, M. – Campbell, J. (2010):** Why do women use intimate partner violence? A systematic review of women's motivations. *Trauma, Violence, & Abuse*, 11., pp. 178–189.
- Bánlaky Pál (2001):** Családszociológia. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest
- Baron-Cohen, S. (2006):** Elemi különbség. Férfiak, nők és a szélsőséges férfiagy. Osiris Kiadó, Budapest
- Barabás A. Tünde (2020):** Alkalmazott kriminológia. Dialóg Campus, Budapest
- Bereczkei Tamás (2009):** Az erény természete. Typotex, Budapest
- Bettencourt, B. – Miller, N. (1996):** Gender differences in aggression as a function of provocation: a meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 119., pp. 422–447.
- Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Lévay Miklós (2016):** Kriminológia. Wolters Kluwer, Budapest
- Börtönpszichológia (2020):** 1–74. o. https://rtk.uni-nke.hu/document/rtk-uni-nke-hu/BV-pszichologia_RSZervezo_2020.pdf
- Böszörményi Ede (1991):** Az öngyilkosságok múltja és jelene. Budapest, magánkiadás, 15–20. o.
- Buda Béla – Füredi János (1986):** Az öngyilkosság a szociálpszichiátria szempontjából. Magyar Pszichiátriai Társaság, Budapest
- Boros János – Csetneky László (2002):** Börtönpszichológia. Rejtjel Kiadó, Budapest, 103–106. o.
- Buda Béla (1997):** Az öngyilkosság. Orvosi és társadalomtudományi tanulmányok. Animula Egyesület, Budapest.
- Buda Mariann (2014):** Durva fiúk – szelíd lányok?... Iskolás lányok zaklató viselkedése. In: Németh Nóra Veronika (szerk.): Képzők és képzettek: Pillanatfelvételek a 21. század tanárképzéséről és tanáiról., Belvedere Meridionale, Szeged, 133–154. o.
- Busch, A. L. – Rosenberg, M. S. (2004):** Comparing women and men arrested for domestic violence: a preliminary report. *Journal of Family Violence*, 19., pp. 49–57.

Campbell, A. (2013): The evolutionary psychology of women's aggression, *Philosophical Transactions of the Royal Society*

<https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098/rstb.2013.0078>

Campbell, A. – Muncer, S. – Coyle, E. (1992): Social Representation of Aggression as an Explanation of Gender Differences: A Preliminary Study. *Aggressive Behavior*, 4/18, 2 pp. 95–108.

Campbell, A. – Muncer, S. (2008): Intent to harm or injure? Gender and the expression of anger. *Aggressive Behavior*, 34/3., pp. 282–293.

Chesney-Lind, M. (1999): Media misogyny: Demonizing “violent” girls and women. In: Ferrel, J. –Websdale, N. (eds.): *Making trouble: Cultural representations of crime, deviance, and control*, pp. 115–141.

Comer, J. R. (2005): A lélek betegségei – Pszichopatológia. Osiris Kiadó, Budapest, 304–307. o.

Cortoni, F. – Babchishin, K. M. – Rat, C. (2017): The proportion of sexual offenders who are female is higher than thought: a meta-analysis. *Criminal Justice Behavior*, 44., pp. 145–162.

Crane, C. A. – Schlauch, R. C. – Testa, M. – Easton, C. J. (2018): Provocation and target gender as moderators of the relationship between acute alcohol use and female perpetrated aggression. *Aggression Violent Behavior*, pp. 36–43.

Csányi Vilmos (2000): Van ott valaki? Válogatott írások. Typotex Kiadó, Budapest

Csányi Vilmos (2006): Az emberi viselkedés. Sanoma Budapest Kiadó

Cseh-Szombathy László (1979): Családszociológia problémák és módszerek. Gondolat Kiadó, Budapest

Dabbs Jr., J. M. – Hargrove, M. F. (1997): Age, Testosterone and Behavior Among Female Prison Inmates. *Psychosomatic Medicine*, 59., pp. 477–480.

Darren, J, I. – Burnette, M. – South, S. C. – Chauhan, P. – Bale, R.– Friend, R. (2002): Personality Disorders and Violence Among Female Prison Inmates. *Journal of American Academy Psychiatry Law*, No. 30., pp. 502–509.

Dekkers, T. J. – Joost, A. – van Rent ergem, A. – Meijer, B. – Popma, A. – Wagemaker, E. –Huizenga, H. M. (2019): A meta-analytical evaluation of the dual-hormone hypothesis:

Does cortisol moderate the relationship between testosterone and status, dominance, risk taking, aggression, and psychopathy? *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 96., pp. 250–271.

Denson, T. F. – Mehta, P. H. – Tan, D. H. (2013): Endogenous testosterone and cortisol jointly influence reactive aggression in women. *Psychoneuroendocrinology*, Vol. 38., Issue 3., pp. 416–424. <http://dx.doi.org/10.1016/j.psyneuen.2012.07.003>

Denson, T. F. – O’Dean, S. M. – Blake, K. R. – Beames, J. R. (2018): Aggression in Women: Behavior, Brain and Hormones. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*, 12.,81, <https://doi.org/10.3389/fnbeh.2018.00081>

Domokos Andrea (2021): Az erőszak megnövekedése pandémia idején. *Glossa Iuridica*, Különszám, 75–85. o.

Durkheim, É. (2003): Az öngyilkosság (Szociológiai tanulmány). Osiris Kiadó, Budapest

Duque-Wilckens, N. – Trainor, B. C. (2017): Behavioral Neuroendocrinology of Female Aggression.

<https://oxfordre.com/neuroscience/display/10.1093/acrefore/9780190264086.001.0001/acrefore-9780190264086-e-11>

Duggan, M. (2018): Revisiting The 'Ideal Victim'. Policy Press, Bristol

Eagly, A. H. – Steffen, V. J. (1986): Gender stereotypes, occupational roles, and beliefs about part-time employees. *Psychology of Women Quarterly*, 10, pp. 252–262.

Eliot, L. (2021): Brain Development and Physical Aggression, *Current Anthropology*, <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/711705>

Eysenck, Hans-Michael (1989): Elmevadászat. A megfigyelt lélek. Kairosz Kiadó, Budapest

Fail Ágnes (2016): A női fogvatartottak hazai jellemzői, kriminálstatisztikai adatok alapján. *Jogi Tanulmányok*, 337–349. o.

Fair, H. – Walmsley, R. (2022): Women and girls in penal institutions, including pre-trial, detainees/remand prisoners. In: *World Female Imprisonment List*, 5. edition, pp. 1–14.

Fábián Emese (2019): Gyilkos születik – Hogyan válik valaki bűnözővé? <https://wmn.hu/wmn-life/50568-gyilkos-szuletik--hogyan-valik-valaki-bunozove>

Fekete Sándor (2004): Öngyilkosság és kultúra. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 14–69. o.

Fekete Sándor – Osváth Péter (2004): Az öngyilkosság – Az öröklődéstől a kultúráig. Pannónia Könyvek, Pécs, 15–72. o.

Farkas Johanna – Haller József – Fogarasi Mihály – Kováts Daniella – Malét-Szabó Erika (2020): A bűnelkövetés biológiai tényezői. In: Haller József (szerk.): A bűnöző elme. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 1–66. o.

Fehér Lenke – Parti Katalin (2002): Nők a börtönben. In: Kriminológiai tanulmányok 39., Budapest, 212–238. o.

Fekete Mária (2022): Zárt intézeti neveltek és zárt intézetben dolgozók motivációs bázisának elemző vizsgálata. Doktori (PhD) értekezés, Budapest, 61–92. o.

Fehérné Tóth Tünde – Kardos József (2019): Nemi különbségek az agresszivitás kialakulásában. In: Révész Zsuzsa: Pszichológia, 1–5. o.

Focquaert, F. (2019): Neurobiology and crime: A neuro-ethical perspective. Journal of Criminal Justice, Vol. 65., November–December

Forrai Judit (2016): Szifilisz hexameterekben. Modern megelőző pedagógiai módszer a századfordulón. *Magyar Tudomány*, 3. sz., 332–340. o.

https://epa.oszk.hu/00600/00691/00150/pdf/EPA00691_mtud_2016_03_332-339.pdf

Fromm, E. (2001): A rombolás anatómiája. Háttér Kiadó, Budapest

Galouzis, J. (2008): Profile of Violent Behaviour by Inmates in NSW Correctional Centres. Research Bulletin, No. 25., pp. 1–15.

Gavrilova, E. (2021): Females in Crime, Munich Personal RePEc Archive
https://mpa.ub.uni-muenchen.de/105891/1/MPRA_paper_105891.pdf.

Greer, K. R. (2002): A személyes, elkülönülő kapcsolatok változó jellege a nők számára fenntartott büntetés-végrehajtási intézetekben, az Egyesült Államokban. *Börtönügyi Szemle*, 21. évf., 1. sz., 77–92. o.

Gwynn, C. (1993): Women and Crime: the Failure of Traditional Theories and the Rise of Feminist, Criminology. Women and Crime, Monash University Law Review, Vol. 19., No 1., 1993. <http://classic.austlii.edu.au/au/journals/MonashULawRw/1993/4.pdf>

Gilányi E. (2010): Gondolatok a női bűnelkövetés lélektani aspektusairól – különös tekintettel a maszkulinitásra.

www.unimiskolc.hu/~wwwdeak/Collegium%20Doctorum%20Publ.kaciok/Gil%20E%20Inyi%20Es%20zter.pdf

Gönczöl Katalin – Kerezi Klára – Korinek László – Lévy Miklós (2006): Kriminológia–Szakkriminológia. Wolters Kluwer, Budapest.

Haller József – Halász József – Mikics Éva (2003): Agresszió és stressz: okok és mechanizmusok. *Magyar Tudomány*, 47. évf., 8. szám, 957–963. o.

Haller József (2005): Miért agresszív az ember? Osiris Kiadó, Budapest. 58–66. o.

Haller József (2014): The Glucocorticoid/Aggression Relationship in Animals and Humans: An Analysis Sensitive to Behavioral Characteristics, Glucocorticoid Secretion Patterns and Neural Mechanisms. In: Miczek, K. – Meyer-Lindenberg, A. (eds): *Neuroscience of Aggression. Current Topics in Behavioral Neurosciences*, vol 17. Springer, Berlin, Heidelberg, pp. 73–109.

Haller József – Fogarasi Mihály – Ivaskevics Krisztián (2020a): Agresszió és erőszakos bűncselekmények. In: Haller József (szerk.): *Büntettek kriminálpszichológiája*. Budapest, Dialóg Campus, 17–43. o. és 100–102. o.

Haller József – Fogarasi Mihály – Malét-Szabó Erika – Farkas Johanna – Kováts Daniella (2020b): A bűnelkövetés biológiai tényezői. In: Haller József (szerk.): *A bűnöző elme*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 77–129. o.

Haller József (2020c): Neurobiopsychosocial Perspectives on Aggression and Violence, *Advances in Preventing and Treating Violence and Aggression*. Springer, pp. 9–10, 128–135, 179–209.

Hamp Gábor – Kelemen Gábor (2000): A család. Balassi Kiadó – Magyar Pax Romana, Budapest

Hárdi I. (2000): Az agresszió világa. Medicina Könyvkiadó, Budapest

Harer, Miles D. – Langan, Neal P. (2001): Gender Differences in Predictors of Prison Violence: Assessing the Predictive Validity of a Risk Classification System. *Crime & Delinquency*, Vol. 47., No. 4., pp. 513–536.

Heinz, A. J. – Beck, A. – Meyer-Lindenberg, A. – Sterzer, P. – Heinz, A. (2011): Cognitive and neurobiological mechanisms of alcohol-related aggression. *Nature Reviews Neuroscience*, 12, pp. 400–413.

Horváth-Szabó Katalin – Vigassyné Dezsényi Klára (2001): Az agresszió és kezelése. Tanári kézikönyv, Szociális és Családügyi minisztérium, Budapest

Igyártó Horváth Zsuzsánna (2009): Behavioural characterization of context-dependent aggressive behaviour in dogs. Doctoral thesis, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Etológia Tanszék, Budapest, pp. 23–30.

Jensen, Frances E. (2016): A kamasz agy. Libri Kiadó, Budapest.

Juhász Andrea Erika (2014): Női fogvatartottak nem-specifikus problémái (?) börtönkörnyezetben. *Ars Boni*, 1–5. o. <https://arsboni.hu/noi-fogvatartottak-nem-specifikus-problemai-bortonkornyezetben/>

Kerezi Klára (1995): A védtelen gyermek (Erőszak és elhanyagolás a családban). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Kimura, D. (1999): Női agy, férfi agy. Kairosz Kiadó, Győr, 31–49. o.

Kovács Fanni Mercédesz (2022): Az észlelt agresszió nemi különbségei. *Impulzus*, 9. évf., 1. szám, 1–27. o.

Kövér Ágnes (1998): A női bűnözés a rendszerváltás előtt és után. *Belügyi Szemle*, 3. sz., 5–8. o.

Kruttschnitt, C. – Krmpotich, S. (1990): Aggressive behavior among female inmates: An exploratory study. *Justice Quarterly*, Vol. 7., No. 2., pp. 371–389.

Ludányi Andrea (szerk.) (2011): A fehérjekutatás modern módszertana. Budapest, Medicina Könyvkiadó Zrt.

Magyar Helsinki Bizottság (2022): Női börtönök Magyarországon: milyenek a körülmények és a kilátások? <https://helsinki.hu/noi-bortonok-magyarorszagon>

Nők és lányok elleni számítógépes erőszak (2017)

https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/ti_pubpdf_mh0417543hun_pdfweb_20171026164002.pdf

Martin, C.L. – Ghastine, L. – Lodge, E.K. – Dhingra, R. – Ward-Caviness, C. K. (2022): Understanding Health Inequalities Through the Lens of Social Epigenetics. *Annual Review of Public Health* 43., pp. 235–254.

Mácsai Ferenc (1995): Százezer altató: a hosszúidős nők börtönártalmai. *Börtönügyi Szemle*, 14. évf., 4. sz., 38–39. o.

Melton, H. C. – Belknap, J. (2003): He hits, she hits: assessing gender differences and similarities in officially reported intimate partner violence. *Criminal Justice Behavior*, 30, pp. 328–348.

Dr. Nagy Melánia (2020): Elméletek a női bűnözés okairól. <https://ujbtk.hu/dr-nagy-melania-elmeletek-a-noi-bunozes-okairol/2020>

Owens, L – Shute, R. – Slee, P (2000): „Guess what I just heard!”: Indirect aggression among teenage girls in Australia. *Aggressive Behavior*, 26./1, pp. 67–83.

Österman, K. – Björkqvist, K. – Lagerspetz, K. M. J. – Kaukiainen, A. – Landau, S. F. – Frączek, A. – Caprara, G. V. (1998): Cross-cultural evidence of female indirect aggression. *Aggressive Behavior*, 24., pp. 1–8.

Pante, M. – Rysdyk, A. – Krimberg, J. S. – de Almeida, R. M. M. (2022): Relation between testosterone, cortisol and aggressive behavior in humans: a systematic review. *Psico*, Porto Alegre, Vol. 53, No. 1., pp. 1–14.

Parsons, Talcott (1988): Talcott Parsons a társadalmi rendszerről. Válogatás: Némedi Dénes; ELTE, Budapest, 1988.

Penal Reform International / Prison Reform Trust (2020): Women in prison: Mental health and well-being – a guide for prison staff (<https://www.penalreform.org/resource/women-in-prison-mental-health-and-well-being>).

Platje, E. – Popma, A. – Vermeiren, R. R. J. M. – Doreleijers, T. A. H. – Meeus, W. H. J. – van Lier, P. A. C. – Koot, H. M. – Branje, S. J. T. – Jansen, L. M. C. (2015): Testosterone and Cortisol in Relation to Aggression in a Non-Clinical Sample of Boys and Girls. *Aggressive Behavior*, Vol. 9999, pp. 1–10.

Ranschburg Jenő (1973): Félelem, harag, agresszió. Tankönyvkiadó, Budapest

Ranschburg Jenő (1998): Szeretet, erkölcs, autonómia. Okker Kiadó Kft. 5. kiadás.

Raskó Gabriella (1978): A női bűnözés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Reddy, J. K. – Menon, K. R. – Hunjan, G. U. (2018): Neurobiological Aspects of Violent and Criminal Behaviour: Deficit sin Frontal Lobe Function and Neurotransmitters. *International Journal of Criminal Justice Scienses*, 13, pp. 44–54.

Rickham, P. P. (1964): Human Experimentation. Code Of Ethics Of The World Medical Association. Declaration Of Helsinki. *British Medical Journal*, 1964, Jul 18;2 (5402):177.

Rohsenow, D. J.- Bachorowski, J. A. (1984): Effects of alcohol and expectancies on verbal aggression in men and women. *Journal of Abnormal Psychology*, 93, pp. 418–432.

Somlai Péter (1997): Szocializáció. A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata. Corvina Egyetemi Könyvtár, Budapest

Staniloiu, A. – Markowitsch, H. (2012): Gender Differences in violence and aggression – a neurobiological perspective. *Procedia, Social and Behavioral Sciences* 33., pp. 1032–1036.

Stemple, L. – Flores, A. – Meyer, I. H. (2017): Sexual victimization perpetrated by women: federal data reveal surprising prevalence *Aggression Violent Behavior*, 34., pp. 302–311.

Suter, J. M. – Byrne, M. K. – Byrne, S. – Howells, K. – Day, A. (2002): Anger in prisoners: women are different from men. *Personality and Individual Differences*, Vol. 32., Issue 6., pp. 1087–1100.

Svecz Miklós (2020): A fogvatartotti létszámokban megfigyelhető tendenciák. *Börtönstatistikai Szemle*, 3–22. o.

Szabó Anna (2012): A női bűnözés az újabb kriminológiai irodalomban, *Arsboni*, 1–22. o., https://arsboni.hu/dolgozatok/buntetojog/Szabo_Anna_A_noi_bunozes_az_ujabb_kriminologiai_irodalomban.pdf

Szóke József – László Zoltán – Kovács Sándor (1972): A luminometria alkalmazása a klinikai laboratóriumban és az orvostudományi kutatásokban. M.T.A. Központi Fizikai Kutató Intézet, Budapest, 136–175. o.

Tamási Erzsébet (2005): Bűnös áldozatok. A családon belüli erőszak férfi szereplői. BM Duna Palota és Kiadó

Tamási Erzsébet (2015): „Különös kegyetlenséggel”, Országos Kriminológiai Intézet, Budapest

Tamási Erzsébet (2006): Nemek és bűnözés. In: Gönczöl Katalin – Kerezsi Klára – Korinek László – Lévay Miklós (szerk.): Kriminológia–Szakkriminológia. Wolters Kluwer, Budapest, 543–558. o.

Tamási Erzsébet (2020): Nemek a bűnözésben. In: Barabás A. Tünde (szerk.): Alkalmazott kriminológia. Dialóg Campus, Budapest, 169–182. o.

Temesváry Beáta (1999): Szuicidológia-krízisintervenció és a segítők mentálhigiénéje. Szeged, 116 o.

Tékus Éva (2016): A humán nyál és a vér összetételének változása terhelések hatására. PhD értekezés, Pécsi Tudományegyetem, 7–12. o.

Torma A. (2021): A COVID-19 járvány hatásai a nőkre, a rendőrség női munkatársaira. Belügyi Szemle, 69(3), 96–107. o.

Tóth Mariann (2011): Női elítéltek mentális egészségének pszichoszociális meghatározói börtönkörnyezetben. 125–132. o.

Tringer László (2000): A család szerepe a lelki egészség megőrzésében és helyreállításában. In: Hamp Gábor – Kelemen Gábor (szerk.): A család. Balassi Kiadó–Magyar Pax Romana, 84–94. o.

Turner, K.B. – Johnson, J. B. (2006): The Effect of Gender on the Judicial Pretrial Decision of Bail Amount Set. *Federal Probation*, 70(1), pp. 56–62.

Underwood, M. K. (2003): Social aggression among girls. Guilford Press, New York

Várnagy-Tóth Mariann (2016): A fogvatartott jogviszonyának változásai az új büntetés-végrehajtási törvényben, különös figyelemmel az egészségügyi helyzetre. *Magyar Rendészet*, 1. szám, 171–178. o.

Vig Dávid (2016): Nemek és bűnözés. In: Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerezsi Klára – Lévay Miklós (szerk.): Kriminológia. Wolters Kluwer, Budapest, 662–682. o.

Waltes, R. – Chiochetti, A. G. – Freitag, C. M. (2015): The Neurobiological Basis of Human Aggression: A Review on Genetic and Epigenetic Mechanisms. *American Journal of Medical Genetics*, pp. 650–675.

Warren, J. I. – Burnette, M. – South, S. C. – Chauhan, P. – Bale, R. – Friend, R. (2002): Personality Disorders and Violence Among Female Prison Inmates. *Journal of American Academy Psychiatry Law*, No. 30., pp. 502–509.

Weare, Siobhan (2013): “The Mad”, “The Bad”, “The Victim”: Gendered Constructions of Women Who Kill within the Criminal Justice System. *Laws*, 2(3), pp. 337–361.

Yu, Yi-Zhen – Shi, Jun-Xia (2009): Relationship between Levels of Testosterone and Cortisol in Saliva and Aggressive Behaviors of Adolescents. *Biomedical and Environmental Sciences*, 22, pp. 44–49.

Zonda Tamás (1995): Öngyilkos nép-e a magyar? Végeken Alapítvány, Budapest, 227–235. o.

Zilioli, S – Ponzi, D. – Henry, A – Maestriperi, M. (2015): Testosterone, Cortisol and Empathy: Evidence for the Dual-Hormone Hypothesis. *Adaptive Human Behavior and Physiology*, No.1., pp. 421–433.

PUBLIKÁCIÓS LISTA

Torma Albert (2004): Női agresszió és bűnelkövetés. In: Dr. Ádám Antal (szerk.): PhD tanulmányok 2., Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola, Pécs, 307–322. o.

Torma Albert – Fazekas-Pongor Vince – Terebessy András – Pénzes Melinda (2019): Alternatív dohánytermékek használata fesztiválon részt vevő fiatal felnőttek körében. *Egészségfejlesztés*, 60. évf., 4. sz., 5–18. o. <http://doi.org/10.24365/ef.v60i4.463>

Torma Albert (2021): A COVID-19 járvány hatásai a nőkre, a rendőrség női munkatársaira. *Belügyi Szemle*, 69. évf., 3. különszám, 96–107. o. <http://doi.org/10.38146/BSZ.SPEC.2021.3.6>

Torma Albert (2021a): A női agresszió biológiája. In: Dr. Kovács István (szerk.): Globális kérdések – globális válaszok: rendészettudomány a hallgatók szemével. Magyar Rendészettudományi Társaság Hallgatói Tagozat, Budapest, 189–202. o.

Torma Albert (2021b): Biology of aggression in women. *National Security Review: Periodical of the Military National Security Service*, Issue 2., pp. 44–58.

Kovács István – Torma Albert (2021): „Bumm a fejbe...”, avagy kivégzés és leszámolás a kilencvenes években alvilági módra. *Magyar Rendészet*, 3. sz., 85–98. o. <http://doi.org/10.32577/mr.2021.3.6>

Torma Albert (2022): Relationship between aggression and the COVID-19 epidemic. *National Security Review: Periodical of the Military National Security Service*, Issue 1., pp. 96–101.

Torma Albert (2022a): The Combined Effect of Testosterone and Cortisol on Aggression – The Dual-Hormone Hypothesis. *National Security Review: Periodical of the Military National Security Service*, Issue 2., pp. 31–39.

Torma Albert (2023): Pandemic: Women and Policewomen. *Cunoașterea Științifică*, Volume 2, No. 2, pp. 37–47.

Torma Albert (2023a): A bűnözői magatartás és az erőszak neurobiológiai szempontjai: A homloklebeny károsodása és az ingerületátvivő anyagok szerepe. *Belügyi Szemle*, 71. évf., 3. sz., 539–544. o. <http://doi.org/10.38146/BSZ.2023.3.10>

Torma Albert (2023b): Neurobiológia és bűnözés: Etikai szempontok. *Belügyi Szemle*, 71. évf. 4. sz., 711–715. o. <http://doi.org/10.38146/BSZ.2023.4.9>

Dr. Torma Albert (2025): Az agresszivitás hormonális háttere – a tesztoszteron és a kortizol szerepe az erőszakos magatartás kialakulásában. *Belügyi Szemle*, 73. évf., 2. sz., 389–402. o.